

T.C.
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA 31 MART OLAYI'NIN
TEMSİLİ

Yüksek Lisans Tezi

109611030

Deniz Cenk DEMİR

İSTANBUL 2011

T.C.
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA 31 MART OLAYI'NIN
TEMSİLİ

Yüksek Lisans Tezi

109611030

Deniz Cenk DEMİR

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Nazan AKSOY

İSTANBUL 2011

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA 31 MART OLAYI'NIN TEMSİLİ

REPRESENTATION OF THE INCIDENT OF 31st MARCH IN THE EARLY REPUBLICAN TURKISH NOVEL

Deniz Cenk Demir
109611030

Prof. Dr. Nazan Aksoy (Tez Danışmanı) :

Prof. Dr. Jale Parla :

Bülent Somay, MA :

Tezin Onaylandığı Tarih : 14 Haziran 2011

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Laiklik
- 2) 31 Mart Olayı
- 3) irtica
- 4) Türk romanı
- 5) kanon

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Laicism
- 2) the 31st March Incident
- 3) reaction
- 4) Turkish novel
- 5) canon

Teşekkür

Bu tezin ortaya çıkma süreci tıpkı her tezde olduğu gibi son derece sancılı oldu. Bütün bu süreç boyunca Ankara-İstanbul arasında kimi zaman hafif tempo ile kimi zaman günlerce evden çık(a)madan yazılan bu tez için bir çok insan desteğini esirgemedi. Kimi zamanlar gecelerin gündüzleri gündüzlerin geceleri kovalaması sadece zamansal bir süreyi ifade etmedi; aynı zamanda gündelik hayattan kopuşun da bir simgesi oldu benim için. Her entelektüel süreç muhakkak bir akıma karşı kürek çekmeyi ifade eder. Bu sadece düşünsel alanda olmakla kalmaz gündelik hayata da yansır. İşte hayatın gündelik getirileri ile sıradan kabul ettiğimiz her şey tezin yazılış aşamasında bazen anlamını yitirir. Bir zaman döngüsünde hapis kalmak, ekranın ya da metinlerin karşısında saatlerce oturmak ve bazen bu süreçlerde düşünceler arasında saatlerce süren yalnız kalışlar ve bir kurguda hayat bulacak bir metnin ortaya çıkma anı insana çok garip diyebileceğim deneyimler yaşıyor. Bütün bu süreçlerde gönüllü olarak dış dünyaya karşı verdiğiniz bu mücadele de yanınızdaki insanlar o kadar önemlidirler ki size bu mücadele sırasında kaybolmadığınızı hatırlatırlar. İşte bu tezin yazılış sürecinde ben, yanımdaki insanlardan maalesef birisini yitirdim. 11 Şubat günü ölüm haberini aldığım hocam tarihçi Prof. Donald Quataert'ın kaybı bende derin yeisler bırakan bir dönemi hatırlatacağı ve bu tezin yazılış zamanına denk geldiği için kendisini burada anmak isterim. Öğrendiğim bir çok şeyi ona borçlu olduğumu ve ona, bana kaybolan sesleri duyabilmem için güç ve cesaret verdiği için çok teşekkür ederim. Yüreğim hep onun yolunda atacak. Bu tezin yazılış sürecinde de kaybolmadığımı hatırlatan başka birçok insan oldu bana. En başta tez danışmanım Prof. Nazan Aksoy ve bu tezin gölge danışmanı, hocam Bülent Somay'a buradan teşekkür etmek istiyorum. Bu tez konusu için ilk kez yanına gittiğim hocam Prof. Nazan Aksoy, 31 Mart Olayı'nın tarihsel çalışmasını yapan Sina Akşin'in doktora tez danışmanının kendi babası olduğunu söylemesi benim için ilginç bir tesadüf oldu. Benden güler yüzünü esirgemeyen ve tez jürime gelmeyi kabul eden Prof. Jale Parla'ya, bana ilginç bir hatıra kitabını işaret eden Prof. Murat Belge'ye, bu tezin ilk tohumlarının atıldığı zamanlarda dakikalarca beni dinleyen Mesut Varlık'a buradan teşekkür etmem lazım.

Ama bütün bunların yanı sıra günler boyunca telefonla, e-mail yoluyla, okulda, dışarıda bir başka gölge danışmanlık yapan, bu kadar yoğun vakti içerisinde bana zaman ayıran ve kapısı her daim öğrencilerine açık olan ve benim entelektüel dünyama ışık düşüren ve kaybolmamam için elimi bırakmayan hocam Prof. Ümit Cizre'ye dakika da bir telefonlarımla hayatı dar ettiğimden ona çok özel bir teşekkür borçluyum. 31 Mart Olayı'nın Cumhuriyetçe meşhur(!) edilen sloganı “Şeriat İsteriz!” üzerine fikirlerini benimle derslerde paylaşan hocam İsmail Kara'ya, 31 Mart Olayı ile çalışmama beni cesaretlendirerek destek olan ve bana farklı kaynakları işaret eden hocam Prof. Gökhan Çetinsaya'ya buradan teşekkür etmem lazım. Tarihsel süreç hakkında kendi tezinden fikirleri ile katkıda bulunan arkadaşım Doğan Eşkinat'a, Mehmet Akif'in dostu olduğunu hatırlatarak Mithat Cemal Kuntay ile ilgili yeniden düşünmemi sağlayan Zeki Ertürk'e, *Sebilürreşad* üzerinden benimle erken Cumhuriyet dönemini konuşan ve meraklı sorularıma sabırla aktüelitenin hercümerci içinde cevap veren Fatma Bostan Ünsal'a, bana önemli adresleri sağlayan ve desteğini esirgemeyen Harun Maden'e, Şükufe Nihal

bölümünü yazarken telefonda ona sorduğum sorulara yoğun iş temposunu bölerek yanıtlamaya çalışan ve benden desteğini esirgemeyen dostum Hazal Halavut'a; Reşat Nuri Güntekin üzerinde yaptığım konuşmalara ve bitmeyen sorularıma cevap verdiği için Aslı Güneş'e; bana son derece önemli bir makaleyi işaret eden ve varlığı ile tüm sürecime destek veren dostum Ferda Balancar'a, tez jürisi ile ilgili deneyimlerini benimle paylaşan dostum Esra Elmas'a, tezimi yazmak için gerekli şartları sağlayamadığım zaman bana evini açmak lütfunda bulunan dostum ve patronum Rober Koptaş'a, son dakika katkılarını asla unutamayacağım ablam Beşire Demir'e, Amerika'dan gönderdiğim metinleri sabırla okuyup *Skype* üzerinden düzeltmeler yapan dostum İsmail Maden'e, Said-i Nursi üzerinden 31 Mart'taki bazı önemli noktaları bana hatırlatan dostum Ali Bedir'e, bütün yüreğiyle bana moral veren *Mamosteya min* ve dostum Ronayi Önen'e, o da benim gibi tez yazım sürecinde olan ve telefonları ile beni güldüren dostum Volkan Eke'ye buradan teşekkür ederim. Benimle aynı zamanda tezini yazan, benimle dert-kader ortaklığı yapan ve saatlerce telefon konuşmalarımızla birbirimize moral verdiğimiz anlarda her zaman desteğini en yakınımda hissettiren dostum Deniz Işıker'e teşekkür etmem de gerek. Bütün bunların yanında onlar olmasa asla bu tezi yazamayacağım, asla bunu başaramayacağım kardeşim kadar yakın üç dostuma neredeyse bu tez yazım sürecinde hep destek oldukları için, her daim benimle oldukları için, her konuda benimle koşturdukları için teşekkür etmem gerek. Kimi zaman saatlerce bana vakit ayırıp benimle sohbet eden ve istediğim bir çok metni bana tedarik eden ve her daim benimle koşturan ve bana her daim arka çıkan Furkan Ertürk'e, bu metni ortaya çıkarırken hem yazım hem okunuş sürecine inanılmaz katkı sağlayan ve hep yanımda olan Tamar Nalcı'ya ve herkesten sonra benimle sabah akşam bu tezin içinde yaşayan ve her konuda her anlamda bana destek olan ve benim bütün kaprislerime dayanarak 31 Mart Olayı'nı ve Türk romanındaki temsilini benimle keşfeden Emre Can Dağlıoğlu'na çok teşekkür ederim. Aile sorunlarıma rağmen bu tez ortaya çıkdıysa bu üç ismin sayesinde. Bu üç isim olmasaydı bu tez de asla olamazdı.

İstanbul-Ankara, 2011

Özet

Cumhuriyet'in laiklik projesi, onu bugün bir iktidar olarak somutlaştıran en kapsamlı devrimsel hareket olarak Türkiye siyasetini belirleyen konuların başında gelir. Buna bağlı olarak Kemalist söylemin laikliğin karanlık ötekisi olarak işaret ettiği 'irtica' kavramı yoğun tartışmalara neden olmuş ve Türkiye'de darbelere zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Türkiye demokratikleşme tarihini felç eden 'irtica' tartışmalarının tarihsel bir referansı olarak 31 Mart Olayı ise İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e bir tarihsel miras olarak anlam değişikliğine uğrayarak intikal eder. Bağlamından koparılıp ele alınan 31 Mart Olayı Türkiye'deki tarihsel blokların bir çatışma alanına dönüşmüş ve erken Cumhuriyet döneminde bugün kullanıldığı anlamlar çerçevesinde egemen söyleme eklenmiştir. Türkiye'de bugün mevcut sorunların bir çoğunun kaynağını görebileceğimiz bir zaman dilimi olarak erken Cumhuriyet dönemi tartışmaların kökenlerine gidebilmek için bize tarihsel bir zemin sunar. Erken Cumhuriyet dönemine intikal eden bu anlam değişikliği ile bir itham aracı olarak 31 Mart Olayı ise 'irtica' tartışmalarının dönüşümü kapsamında gündelik siyasete dahil olmuştur. Türkiye'de ulus-devletleşme sürecinde hep ele alınan bir konu olarak 31 Mart Olayı bir ulus-devlet inşa sürecinde, Benedict Anderson'ın ifade ettiği bağlamda, katkıda bulunan bir edebi form olarak romanın içinde bir temsil bulmuştur. Benjamin'in aurası ve Foucault'nun hapisane kavramı ile egemen söylemin çerçevesine bakılırken erken Cumhuriyet dönemi Türk romanında 31 Mart Olayının temsilinin bir fotoğrafı bir Cumhuriyet kanonu tartışmaları kapsamında çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Laiklik, 31 Mart Olayı, irtica, Türk romanı, kanon, Cumhuriyet, Kemalizm

Abstract

Laicism project of the Republic, the most comprehensive revolutionary movement that concrete the Republic as a power today, is coming in the first place of issues that determine the politics of Turkey. Correspondingly, the notion of ‘reaction’ which is pointed out as “dark-other” of laicism by Kemalist discourse triggers intensive disputes and sets the stages for *coup d’etats* in Turkey. In this sense, the 31st March Incident, as a historical reference of ‘reaction’ disputes paralyzing Turkey’s democratization history, has devolved to the Republic from the Empire as a historical heritage with being experienced a change of its meaning. The 31st March Incident that is addressed by removed from its context, has turned into an area of conflict for the historical blocks in Turkey and has been articulated to sovereign discourse in the early Republic era with the framework of meanings used in these days. The early Republic era, a time period that we can see the origins of manifold current questions, sets a historical stage to retrace the disputes. The 31st March Incident, which has become an imputation medium with this change of meaning that has devolved to the early Republic era, has been included in everyday politics within the transformation of ‘reaction’ disputes. The 31st March Incident as an issue that had always been addressed in Turkey’s process of becoming a nation-state, has been represented in *novel* that contributes to a construction process of nation-state, within the context of that Benedict Anderson describes, as a literary form. Whereas looking at the framework of sovereign discourse with the concepts of Benjamin’s *aura* and Foucault’s *prison*, a picture of the 31st March Incident in the Turkish novel of early Republic era has been tried to take within the discussion of a Republican canon.

Keywords: Laicism, the 31st March Incident, reaction, Turkish novel, canon, the Republic, Kemalism

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	ii
Özet	iv
Abstract	v
GİRİŞ	2
BİR ‘İRTİCA’ PRELÜDÜ	32
‘GERİ’YE DÜŞEN BİR GEÇMİŞİN İZİNDE	32
‘İRTİCA’ VE ‘GERİCİLİĞİN’ İZİNDE	35
SÖZLÜKLERDE VE TARİHTE ‘İRTİCA’	37
SÖZLÜKLERDE ‘İRTİCA’ SAVAŞI	44
İSLAMCILARIN ‘İRTİCA’Sİ	47
<i>TANİN İLE VOLKAN</i> ’IN ‘İRTİCA’ SAVAŞI	53
‘İRTİCA’NIN YIKINTILARI VE POLİTİK BİR SİLAH OLARAK ‘İRTİCA’	59
‘İRTİCA’NIN HARESİ GENİŞLİYOR	66
‘İRTİCA’YA DİRENİŞ	66
31 MART’IN ‘GERİ’SİNDEN KURTULMUŞ BİR CUMHURİYET	73
31 MART OLAYI	77
‘ÖTEKİ’NİN SESLERİ	81
BİR ÇATIŞMA ALANI OLARAK 31 MART TARTIŞMALARI	83
‘LABORATUVAR’DA ÇÖZÜMSÜZ BİR 31 MART DENEMESİ	83
‘HAREKET ORDUSU’NUN TARİHİ	87
31 MART ÜZERİNDEN CUMHURİYET’İN YAPI TAŞLARI	90
İNKILABIN ZİHİN KODLARI	104

TARİHİN MAHKÛMLARI	117
BİR HAPİSHANE OLARAK TARİH	120
ROMANLARDA 31 MART OLAYI'NIN TEMSİLİ	125
CUMHURİYET VE ROMAN	125
BİR CUMHURİYET ROMANINA DOĞRU	131
ROMANIN ‘GELİŞİ’	134
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ROMANI	140
KANON TARTIŞMALARI	143
ROMANLARDA 31 MART OLAYI	153
YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU- <i>HÜKÜM GECE</i> BİR TARİHSEL MAHKUMİYETİN ROMANI	155
FAZLI NECİP – <i>KÜLHANİ EDİPLER</i> : ‘İRTİCA’DAN CUMHURİYET’E 31 MART’TA BİR İZDİVAÇ	171
BURHAN CAHİT MORKAYA – <i>DÜNKÜLERİN ROMANI</i> : RESMÎ TARİHİN ROMANINDA 31 MART	180
REŞAT NURİ GÜNTEKİN: KANONDA BİR HAYAL KIRIKLIĞI	188
<i>ÇALIKUŞU</i> ’NDA 31 MART	192
<i>YEŞİL GECE</i> ’NİN AYDINLIĞINDA 31 MART	194
<i>DEĞİRMEN</i> ’DE 31 MART	210
<i>MİSKİNLER TEKKESİ</i> ’NDE 31 MART	213
<i>KAVAK YELLERİ</i> ’NDE 31 MART	215
ŞÜKÛFE NİHAL – <i>YALNIZ DÖNÜYÖRÜM</i> : KANONUN GÖLGESİNDE KANON DIŞI BİR ROMAN	219
MİTHAT CEMAL KUNTAY- <i>ÜÇ İSTANBUL</i> : İKİ ROMAN ARASINDA 31 MART	222

SÂMİHA AYVERDİ – <i>YOLCU NEREYE GİDİYORSUN:</i> ‘İRTİCA’SIZ BİR 31 MART	235
NAHİD SİRRI ÖRİK – <i>SULTAN HAMİD DÜŞERKEN:</i> RESMÎ TARİHİN 31 MART’I DÜŞERKEN	240
AHMET HAMDİ TANPINAR – <i>HUZUR:</i> ANILARDA 31 MART	255
SONUÇ YERİNE	256
EK 1	267
EK 2	270
EK 3	273
EK 4	276
EK 5	289
KAYNAKÇA	291

Bana tarihte yazılamayanların

seslerini duyabilme yetisini ve cesaretini veren

hocam Donald Quataert'e...

Ve 31 Mart'ta seslerini yitirenlere...

31 Mart Olayı'nın son dakikalarıdır. Hareket Ordusu kente girmiş, Sultan II. Abdülhamit tahttan hal edilmiştir. Aynı günün sabahı Selanik'e doğru hareket ettirilen Sultan'ın sarayı Yıldız İstanbul'da yarı metruk bir biçimde yalnız kalır. Saray'ın yağması sürmektedir. Dışarıdan meşum gürültüler, çığlıklar ve kırılma dökülme sesleriye talanın sesleri duyulur. Hareket Ordusu'nun zabitlerinden bir grup asker Yıldız Sarayı'na Harem'in kapısına dayanmışlardır. Haremağaları kapıyı tutmaya çalışır.

Güya (dışarıdaki seslerden irkilerek endişe içerisinde hikaye anlatmaya başlar): İçerisi emsalsiz Hint kumaşlarından tutun da, kıymetli mücevherlerle bezenmiş elbiselere, üzerini binbir çeşit yemeklerle dolu sofralara kadar zenginliklerle doluymuş. Sultan, genç kıza, "Bunların hepsi senin. Söyle bana, daha başka benden ne dilersin demiş? (Haremağaları daha fazla kapıyı tutamaz. Askerler, haremın kapısından içeri girerler. Herkes tedirgin bir biçimde bir araya toplanır.)

Bir Asker: Telaşlanmayım, sakın olun!

Bir Zabıt: Meclis'in çıkardığı kanun icabı, haremın kapatılmasına karar verilmiştir. Ancak bu şekilde asıl ailenize kavuşabilirsiniz.

Safiye(mağrurca): Bunu bize içeri girmeden söyleyemez miydiniz?

Bir Zabıt: Size hürriyeti getirdik, hanımefendi.

Safiye (mağrurca): Hürriyet mi? Ne hürriyeti? Soğuktan ve açlıktan ölme hürriyeti mi? Efendimiz gittiğinden beri kimse bizimle ilgilenmedi.

Bir Zabıt: İşte bu yüzden Meclis sizi asıl ailelerinize geri yollamaya karar verdi. Ama kim olduğunuzu, ailenizin nerede olduğunu bilmemiz lazım.

Safiye: Ya ailesi olmayanlar?

Bir Zabıt: Hepsine bir çare bulunacak, merak etmeyin. Artık burada hapis değilsiniz.

Safiye (ısrarla): Biz burada olduğumuz sürece, hiçbir yabancı buraya giremez.

Bir Zabıt: Kanun icabı...

Safiye (araya girerek): Kanun kapının dışında bekleyebilir. Onlar (harem ağaları) ihtiyacınız olan her şeyle ilgilenirler. (Fransızca) Bakışlarınıza maruz kalmamak hakkımız!

Bir Zabıt (biraz durur, düşünür): Herkes dışarı!

(Askerler dışarı çıkarlar.)

Bir Zabıt: Bize gerekli bilgileri vermekle birini vazifelendirirseniz, hanımefendi...

Safiye: Kanunun ihtiyacı olan her şeyi bildiririz.

(Zabıt de dışarı çıkar ve Safiye kapıyı kapatır. Haremdeki tüm kadınlar umutsuzluk içinde bir araya toplanırlar.)

Yıldız Sarayı'nda, Harem'de 31 Mart'ın son dakikaları böyle son bulur...

Harem Suare

GİRİŞ

“Laiklik ilkesi Cumhuriyet’in aşıl topuğudur!” demiş Bülent Ecevit bir keresinde.¹ Laiklik ilkesinin aşıl topuğu olarak tanımlandığı bir Cumhuriyet’te, elbet o ‘aşıl topuğu’ devamlı korunup gözetilmesi gereken bir yarayı ima edecek. Ve aslında Cumhuriyet’in ilelebet yaşayacağı varsayımı tıpkı *Achilleus*’in efsanesindeki gibi onun topuğuna saplanacak bir okla yok olacağı korkusunu da beraberinde taşıyacaktır. Kahraman ve yenilmez *Achilleus*, *Paris*’in attığı bir okla topuğundan vurulunca *Troya Savaşı*’nın en çarpıcı sahnelerinden birisine tanık oluruz. Ölümsüz olduğuna inanılan bir yarı-tanrı savaşta düşmüştür. Ok zehirlidir ve *Achilleus*, topuğundan isabet aldığı anda ölür. Bülent Ecevit’in bu benzetmesi, hiç şüphesiz bir tarihsel paradigmanın üzerinde kurulduğu zemini ima etmesi bakımından çarpıcı olduğu kadar da ifşa edicidir. Korkularak beklenen ve Kemalizm’in anlatısında bir kehanete dönüşmüş, Cumhuriyet’in aşıl topuğuna isabet edecek olan ok ise ‘irtica’dır.

Cumhuriyet tarihini belki de en çok paralize eden çatışma alanlarından birisi ‘irtica’-‘gericilik’ tartışmalarıdır. Hiç şüphesiz, Cumhuriyet’in siyaset alanı tanzim edilirken en çok başvuru kavramı da ‘irtica’ kavramı olacaktır hal böyle olunca. Bugün hâlâ toplumun farklı kesimlerinden tartışmalara ilişkin farklı yorumların gelişine ve hatta kavramların tanımlaması için verilen iktidar çatışmasının şiddetine tanık olsak da; ‘irtica’ eksenli bir laiklik tartışmasının hiçbir biçimde çözüme kavuşmadan bütün gücüyle farklı eksenlere kanallize edilerek devam ettiğini görebiliriz. Bugün akademik çevrelerde ve dar bir entelektüel alanda, laiklik kavramı ve ‘irtica’ tartışmaları birbirine paralel bir biçimde ilerlerken, tarih kavramı sorunsallaştırılmış ve Cumhuriyet’in dayattığı resmi tarih

¹. Bülent Ecevit’den aktaran *Cogito*, Sayı 1, Yaz 1994, Yapı Kredi Yayınları, syf 13.

anlayışı hayli yara almış görünse de; bunun aynı ölçüde akademya ve kısıtlı bir entelektüel kitlenin dışına çıktığını ya da çıkabildiğini söylemek de son derece zor. Özellikle okullarda, Cumhuriyet'in tanımlamaları neticesinde kavramın laikliğin karanlık ötekisi olarak yeniden üretilmesi, hiç şüphesiz tartışmanın siyasi bir mücadelenin parçası olmasının ötesinde bir iktidar zeminini ima etmesi bakımından da düşündürücüdür. Bugün laiklik tartışmaları, 28 Şubat sürecinde olduğu kadar 'irtica' tartışmaları ekseninde ilerlemese bile laikliğin bir dönüşüm süreci neticesinde bir kimliksel pozisyon olarak maalesef yarattığı tahribatı ve getirileri çok da sorunsallaştırılmadan bir önkabul ve daha da ileri gidip söyleyecek olursak, bir politika olarak siyaset meydanında hayat bulduğu artık yadsınamaz. Laikliğin, Gramscici bir yaklaşımla bir tarihsel bloku ima ettiğini ama bir tarihsel bloktan öte, aslında Cumhuriyet'in en kapsamlı projelerinden birisi olması bakımından da göz önünde tutulması gereken bir tartışma bütünü olduğunu belirtmekte fayda var.

Laiklik ve onun karanlık ötekisi olarak tanımlanan 'irtica' bugün hala kimsenin, üzerine ciltler dolusu kitaplar yazılmış olsa bile, tanımında anlaşılmadığı bir hayalet olarak ortada durmakta. Bir iktidar olarak Cumhuriyet'in muğlâk tanımlaması bir yana, entelejansiya ve akademya çevrelerinden yapılmaya çalışılan tanımlama çabaları bir diğer yana; 'irtica' kavramı bir taraftan da mayınlı bir arazi olarak demokrasinin en vazgeçilmez unsurlarından siyasi partilerin de girmeye korktukları bir alanı göstermesi bakımından fazlasıyla dikkat çekici bir konu.

AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılının Kasım ayından beri kavram sürekli gündemde tutulmaya devam etti. Hem de sadece 'irtica'-'gericilik' adı altında değil; kavram tarihsel göndermesi ile yeniden sahneye çıkmıştı. Aslında önemini hiç yitirmemişti, kaldığı yerden de devam etmeliydi. Tartışmaların tarihsel referansı ile kullanımını anlatan ve uzunca örneklerini vereceğimiz bu atıflar, bize son derece çarpıcı bir manzara ortaya koyması bakımından da epey düşündürücüdür. Bu bitmek bilmeyen tartışmaların sürdüğü bir sırada Ali Atıf Bir, *Hürriyet* gazetesindeki köşesinde "Korkuyu gördüm çok korktum" başlığı altında yaklaşık üç hafta önce aldığı ve yayınlamadığını söylediği bir okur e-postasını yayımlar.² E-postada adını vermek istemeyen bir kişi aynen şunları söyler:

"İstanbul Üniversite'sinin Vezneciler kampusunda Eğitim Fakültesi'nin bir grup öğrenci, öğrencileri kantine kapadı ve zorla Kuran okuyup, dinlettiler, başı açık kızların başlarını da zorla örtturdüler. Dekanlık müdahale etti ama öğrencileri çıkaramadılar, polis gelip müdahale etti. Lütfen kimse yazmadı siz yazın. Okula korku içinde gitmek istemiyoruz."³

Bunun ardından *Hürriyet* gazetesi, 17 Nisan 2006'da "Üniversitede 31 Mart Vakası" manşeti ile çıkar.⁴ Süleyman Arat ve Nuran Çakmakçı imzalı haberde "İstanbul Üniversitesi'nin Eğitim Fakültesi Vezneciler kampüsünde bir grup öğrencinin 31 Mart günü Kuran okuyarak 31 Mart Vakası'nı andığı ortaya çıktı" denilerek, Ali Atıf Bir'in dün *Hürriyet*'teki köşesinde yayımlanan okur mektubu üzerine açıklama yapan Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yusuf Avcı'nın da olayı doğruladığı belirtilir.⁵ Haberde, gösteriyi düzenleyen okul öğrenci temsilcisi hakkında soruşturma yürütüldüğü

². Ali Atıf Bir, "Ülker'den yanıt var", *Hürriyet*, 16 Nisan 2006, online versiyon, <http://hursiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4261572&yazarid=74&tarih=2006-04-16>

³. A.g.e. (E-posta ile iletilen mesaj aynen aktarılmış, noktalama ve imlasına karışılmamıştır. Yazarın notu (y.n))

⁴. "Üniversitede 31 Mart Vakası", *Hürriyet*, 17 Nisan 2006, online versiyon, <http://hursiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4266257&tarih=2006-04-17>

⁵. A.g.e.

açıklanıyor; 31 Mart Vakası arka fonda anlatılarak son derece ötekileştirici bir dil kullanılıyor ve okur mektubunun üniversitede yaşanan bir ‘irticai’ eylemi ortaya çıkardığı belirtiliyordu.⁶ Manşetin yayınlandığı gün, Ali Atıf Bir, köşesinde “Başbakan’ın ikna sızıntısı” başlıklı yazısında, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in ‘irtica’ tehlikesinin arttığını belirten konuşmasından dem vuruyor ve Başbakan’ın buna karşı çıkan açıklamasını eleştiriyordu.⁷ Diğer taraftan da bir sonraki gün, Emin Çölaşan ise, “31 Mart yobaz isyanı” başlıklı yazısı ile *Hürriyet*’in manşetini övüyordu. Son derece bağlamından koparılmış ve buram buram resmi tarih kokan bir 31 Mart tarihi kaleme alıyor, “Bu iğrençliği bilmek zorundayız” diyerek “31 Mart irtica isyanı, tarihimizin bir kara lekesidir” sözleriyle devam ediyor ve daha sonra da ‘irtica’nın kaynağı olarak gördüğü 31 Mart üzerinden şu sonuca ulaşıyordu:

“Bilinen tek şey: İrtica geçmişte açıktan tavır koyar, isyan ederdi. Günümüzde ise irtica "demokrasi" kavramının ardına sığınarak devletin kurumlarına, belediyelere ve özellikle eğitime çöreklandı. Din bezirgânlığı ve din tüccarlığı, devlete ve ülke yönetimine açıkça egemen kılındı. Hortumların ve cukkaların çoğu artık -ne acıdır- dinimiz kullanılarak yapılıyor.”⁸

Zaman gazetesi Çölaşan’ın yazısının yayınlandığı gün *Hürriyet*’teki haberi yalanladı. Tuncer Çetinkaya imzalı “‘Üniversitede 31 Mart vakası’ haberi çarpıtma çıktı” başlıklı haberde, olayın yansıtıldığı gibi olmadığı ve iç yüzünün tamamen farklı olduğu belirtiliyordu. Haberin içeriğinde, Kur’an okuyanların Filistin lideri Şeyh Yasin için okuduklarını ve olayın düzenleyicisi olarak addedilen öğrencinin ise rastgele Kur’an okuyuşuna tanık olduğunu, okuyanları dağıtan kişi olduğunu ve ceza alması nedeniyle

⁶ A.g.e.

⁷ Ali Atıf Bir, “Başbakan’ın ikna sızıntısı”, *Hürriyet*, 16 Nisan 2006, online versiyon, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4265833&tarih=2006-04-17>

⁸ Emin Çölaşan, “31 Mart yobaz isyanı”, *Hürriyet*, 18 Nisan 2006, online versiyon, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4270127&tarih=2006-04-18>

mahkemeye başvurup yürütmeyi durdurma kararı aldığı söyleniyordu.⁹ Tartışmalar büyüyor, konu ‘derinleşiyor’, Türkiye’de olduğu ileri sürülen ‘irtica’ endişesinin ‘dehşet’ verici tehlikesi hatırlatılırcasına bu bağlamda yazılar yazılıyor ve gazetenin köşelerinde konu Ertuğrul Özkök’ten, Bekir Çoşkun’a, Yalçın Doğan’dan Ahmet Hakan’a kadar uzanıyor, daha sonra başka konular ile altı defalarca çizilen ‘irtica’ endişesi, olayı düzenlediği iddia edilen öğrencinin imam-hatip geçmişi üzerinden devam ediyordu. Ali Atıf Bir, “İslami gözlüklü medya” başlığında son derece ağır bir yazı yazıyor, İslami medyanın at gözlüğü ile olaylara baktığını, yalan haber yapılarak “neredeyse bir kendisini asmadıkları” ve “tetikçilere hedef yapmadıkları kaldığını” belirterek iletilen mailin arkasında duruyor; David Horowitz’in Amerikan üniversitelerindeki komünist hocaları “cadı avı” gibi ifşa ettiği kitabını övüyor ve daha sonra *Hürriyet*’in gazeteciliği ile konunun “ucu irticai ayaklanmanın en korkuncu ‘**31 Mart**’a kadar gitti” diyerek olayın aktarılışını savunmaya devam ediyordu.¹⁰ Daha sonra Mayıs ayında çıkan İslamcı *Haksöz Dergisi*, *Medya Değerlendirmeleri* başlığı altında olayı irdeliyor, Şemdinli Davası’nın o sırada gündemde olması vesilesi ile gündemin saptırıldığını ima ediyor ve “Hürriyet, 31 Mart’ı Andı” başlıklı bir yazı ile olayın iç yüzünü aktarmaya gayret ediyordu:

“Hürriyet’in mutfağında, Ali Atıf Bir’in aşçılığında pişirilen yemek ağızlara tat vermiş olacak ki, sofraya buyur edilenlerin sayısı 18 Nisan günü daha da arttı. Birinci sayfadan manşete taşınan "31 Mart Eylemcisi" daha konuşmamış ve hatta konuşturulmamıştı ama olsun, o imam hatip lisesinin orta bölümünü bitirdikten sonra Anadolu Öğretmen Lisesi'nde okumuştur. Önemli olan da buydu. (...) Tüm bunlar olup biterken konunun bazı yönleri ise sumen altı ediliyordu. Mesela 31 Mart 1909'da gerçekleşen olayın miladi takvime göre 13 Nisan'a denk gelmesi, ya da Şemdinli iddianamesine "asılsız itham" sıfatını yakıştıranların, her ne hikmetse Ali Atıf Bir'e gelen bir mail'i doğru haber kaynağı olarak telakki

⁹. “‘Üniversitede 31 Mart vakası’ haberi çarpıtma çıktı”, *Zaman*, 18.04.2006, online versiyon, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=277101>

¹⁰. Ali Atıf Bir, “İslami gözlüklü medya”, *Hürriyet*, 23 Nisan 2006, online versiyon, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4299413&yazarid=74&tarih=2006-04-23>

etmeleri gibi. Konuyu daha fazla uzatmadan son bir kelam daha edip bitirelim; 31 Mart olaylarından en karlı İttihat Terakki çıkmamış mıydı? O halde bu günü kutlayacaksa aslında *Hürriyet* kutlamalı! Çünkü başka hiçbir kesimin üzerine vazife olmadığı ortada. Yalnız *Hürriyet* bu defa tarihi bir hata yapmamalı, yani 13 Nisan'ı unutmamalı!”¹¹

Tartışmalar bitmiyor, gazete köşelerinde ‘irtica’ tartışmaları devam ediyordu. Sadece gazete sütunlarında değil; tartışma, devlet kademelerinin ‘irtica’ uyarıları ile sürekli gündemde kalıyordu. 2007 yılında Danıştay’ın kuruluş yıldönümü vesilesi ile Danıştay Başkanı’nın yaptığı konuşma ise bu bağlamda kayda değerdi: “Atatürk ilke ve inkılaplarına aykırı her tür hareket **irticadır**”.¹² Hayrettin Karaman, *Yeni Şafak* gazetesindeki köşesinde Danıştay Başkanı’nın konuşmasına atfen: “Biz defalarca ‘laiklik ve **irticanın** tarifi yapılmalı, bu iki kelimeye farklı manaların yüklenmesi karışıklık, istikrarsızlık ve haksızlıklara sebep oluyor’ diye yazdık.” diyordu.¹³ *Yeni Şafak*’taki sütununda Hayrettin Karaman, ‘irtica’ tanımının yapılmayışından dert yanıyor, ‘irtica’ nın varlığından şikayet edenlerin en azından neyden rahatsızlık duyduklarını belirtmeleri gerektiğini “Tarif edilmemiş **irtica** ve laiklikten tarif edilmiş olanları daha iyidir. Hiç olmazsa ne olduğunu bilir, ona göre tavır ve tedbir alırsınız.” sözleriyle ima ediyor; lakin ‘irtica’ kavramını reddetmesi gerekirken, kendisi de kavramı kullanmaktan imtina etmiyordu. Bir diğer taraftan “Benim irtica anlayışım şudur: Dinî-millî değerlerimize ters düşmeyen çağdaşlık ölçütlerine göre modası geçmiş, geride kalmış, işlerliği kalmamış düşünce ve uygulamalara saplanmak, bunlar üzerinde ısrar etmek.” sözleriyle ‘irtica’

¹¹. “Hürriyet, 31 Mart’ı Andı”, *Haksöz Dergisi*, Sayı 182, Mayıs 2006, online versiyon, http://hakssozhaber.net/okul_v2/article_detail.php?id=4691

¹². “Danıştay Başkanı: Saldırı Cumhuriyet’in temel ilkelerini hedef almıştır”, *Milliyet*, 10 Mayıs 2007, online versiyon, <http://www.milliyet.com.tr/2007/05/10/son/sonsiy07.asp> (Haber metnindeki vurgular bize aittir. y.n.)

¹³. Hayrettin Karaman, “Yeni irtica tarifi”, *Yeni Şafak*, 13 Mayıs 2007, online versiyon, <http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?i=5155&y=HayrettinKaraman>

kavramını kabul ediyor, kendi ‘irtica’ tanımını da vermekten geri durmuyordu.¹⁴ Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında 2007 yılında Genelkurmay tarafından verilen e-muhtırada “Cumhuriyet karşıtı olan ve devletimizin temel niteliklerini aşındırmaktan başka amaç taşımayan bu **irticai** anlayış, son günlerdeki bazı gelişmeler ve söylemlerden de cesaret almakta ve faaliyetlerinin kapsamını genişletmektedir”¹⁵ denilerek ‘irtica’ kavramı yeniden bir müdahalenin müsebbiplerinden oluyordu. *Milliyet* gazetesi e-muhtıra metninde yer alan ifadeleri “**İrticai** faaliyetlerin cesaretlendirildiği (...)” ve “Bazı mülki amirlerin **irticai** faaliyetleri engellemek yerine bunlara izin vermesinin vahim olduğuna” dikkat çekildiği şeklinde yorumlayarak, “Gerektiğinde tavır koyarız” başlığı ile görmüştü.¹⁶ Özdemir İnce ise yer aldığı kendi siyasal blokundan yeni ‘mürteci’leri tanımlamakla meşguldü ve ‘mürteci’ kavramının sınırlarını genişleterek bir siyasi itham aracı olarak ‘işbirlikçi’ olarak gördüğü sol ve liberal isimleri sıfatlandırmak için kullanıyordu.¹⁷ *E-muhtıranın* ve Temmuz 2007 genel seçimlerinin ardından tartışmalar dinmemiş, gazete sütunları yine ‘irtica’ tartışmalarına tanık olmaya devam etmişti. Özdemir İnce, “İrticanın analizi” başlıklı bir yazı ile *Müdafaa-i Hukuk Dergisi*’nin 2007 Kasım sayısında “Ülkemizdeki İrtica Gerçeğinin Kavramsal ve Anatomik Analizi” başlıklı bir makalenin içeriğine atıf yaparak makalede ‘irtica’ kavramının ‘bilimsel’ bir açıklamasının yapıldığını iddia ettiği yazısında, ‘irtica’ kavramının hem genişlediğini

¹⁴. Hayrettin Karaman, “Yeni irtica tarifi 2”, *Yeni Şafak*, 18 Mayıs 2007, online versiyon,

<http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?i=5258&y=HayrettinKaraman>

¹⁵. “Son günlerde meydana gelen gelişmeler hakkında”, *Basın Açıklaması*, Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı, 27 Nisan 2007, NO: BA - 08 / 07.

http://www.tsk.tr/10_ARIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html (E-muhtıra metnindeki vurgular bize aittir. y.n.)

¹⁶. “Gerektiğinde tavır koyarız”, *Milliyet*, 28.04.2007, online versiyon, <http://www.milliyet.com.tr/-gerektiginde-tavir-koyariz-/siyaset/haberdetayarsiv/28.04.2007/197602/default.htm> (Haber metnindeki vurgular bize aittir. y.n.)

¹⁷. Özdemir İnce, “Yeni mürteciler”, *Hürriyet*, 11 Mayıs 2007, online versiyon, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6495549&yazarid=72&tarih=2007-05-11>

hem de kavramın dikey ve yatay biçimlerde işlerlik gösterdiğini anlatıyordu.¹⁸ Bu yazının hemen ardından yazdığı ikinci yazıda yine aynı makaleye atıf yaparak Şerif Mardin'in 'mahalle baskısı' olarak tanımladığı olgunun bir 'yatay irtica' olarak 'mikrofaşizm' şeklinde tanımlanabileceğini okuyucularına aynı makaledeki 'mikrofaşizm' kavramı ile birlikte duyuruyordu.¹⁹ Devlet güdümlü olmayan ve işini ciddiye alan hiçbir sosyal bilimcinin ya da beşeri bilimler ile ilgilenen bir akademisyenin kolay kolay değer ver(e)meyeceği bir analiz, gazete sütunlarından hayret verici bir biçimde boca ediliyor; 'yatay irtica' kavramı ile neredeyse her türlü dinsel gündelik hayat temsili itham altında bırakılıyordu. Hayrettin Karaman ise köşesinden Özdemir İnce'nin tanımlamalarına cevap verip karşı çıkıyor, haklı olarak İnce'nin kullandığı şekilde kavramın kullanımının eleştirel bir analizine giriyordu.²⁰ Kavramın bu kullanımıyla son derece sorunlu olduğunu not düşen Karaman, İnce'nin tanımlamalarının insanların temel hak ve hürriyetlerine bir müdahaleye davet çıkardığını, bunun da çatışma yaratabileceğini belirtiyordu.²¹ Lakin 'irtica' kavramını reddetmesi gerekirken kendisi de kavramı kullanmaktan imtina etmeyen Hayrettin Karaman ise "enerjimizi böyle kullanmayalım, ülkemiz şaha kalsın, 'biz de varız' diyelim"²² şeklinde coşkulu bir sonla analiz yazısını tamamlıyordu.²³

¹⁸. Özdemir İnce, "İrticanın analizi", *Hürriyet*, 19 Aralık 2007, online versiyon, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=7892445&yazarid=72& tarih=2007-12-19>

¹⁹. Özdemir İnce, "Yatay faşizm", *Hürriyet*, 21 Aralık 2007, online versiyon, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=7901541&yazarid=72& tarih=2007-12-21>

²⁰. Hayrettin Karaman, "Yatay irtica", *Yeni Şafak*, 10 Ocak 2008, online versiyon, <http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?i=8742&y=HayrettinKaraman>

²¹. Hayrettin Karaman, "Yatay irtica 2", *Yeni Şafak*, 11 Ocak 2008, online versiyon, <http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?i=8755&y=HayrettinKaraman>

²². *A.g.e.*

²³. Burada önemli bir not düşmenin gerekli olacağı kanısındayız. Bütün bu tartışmalar sırasında Hayrettin Karaman'ın seçilmiş olması sıradan bir tercih değildir. Hayrettin Karaman, İslamcı düşünürler içerisinde Türkiye'de birçok İslamcı ve farklı siyasi tavır içerisinde olan entelektüeller tarafından ortak bir kanaatle üzerinde esaslı bir biçimde durulan önemli bir kişidir. Bütün hayatını İslamcı geleneğin Cumhuriyet dönemi içerisinde yaşadığı entelektüel ve düşünsel kriz ve kopuşun neticesinde hırpalanan İslami geleneğin kaldığı yerden devam edebilmesi için harcamıştır. Özellikle imam-hatip okullarının Cumhuriyet devrinde açıldıktan sonra o geleneğin temsilcisi olan ilk isimlerden biri olması ve İslam'da içtihad kanalının açık

‘İrtica’ kavramı ile fena halde yoğun bir biçimde ilgilenen Özdemir İnce ise daha sonra hızını alamadığı bir başka yazıda bizi 31 Mart Olayı’na götürüyor, “İskilipli Atıf Hoca (1876-1926) şapka devrimine karşı çıktığı için yargılanarak idam edildi, ama 31 Mart irtica ayaklanmasına giden geçmişini de iyice okumak gerekir.” diyerek bir idamın meşruiyetini 31 Mart’ta arıyordu.²⁴ Daha sonra da bu yazısını yazmasına sebep olan İslamcı bir yazarın -ki kendisi ısrarla yazar demekten çirkin bir tavırla imtina ederek ‘gazete yazıcısı’ diyor ve herhalde yazarlık mertebesini bir İslamcıya yakıştıramıyor- tek parti dönemine yönelttiği eleştirileri anlamadığını söylüyor ve “Şikayet nedenini anlamıyorum, sonuçta Nurcular ve Nurcu bir iktidar Türkiye’yi yönetmiyor mu şu anda?” diye soruyor ve yazısının sonunda da dini aklayarak bu sorunların müsebbibi olarak ‘irtica’yı ve ‘mürteci’leri görüyordu:

“İrticanın eline düşen din siyaset batağına battıkça kendisine gerçek ve hayali düşmanlar üretir. Aslında din masumdur, düşman üreten kaynak irtica ve mürtecidir.”²⁵

‘İrtica’ kavramı ne gazete köşelerinden ne de ülkenin gündeminden düşmüyordu. Birileri Özdemir İnce’nin serzenişlerini duymuş olacak ki, 2008 yılında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı’nın AK Parti’nin kapatılması istemi için açtığı davanın asıl teması olan partinin bir ‘irtica’ odağı olarak görülmesi savı üzerinden ‘irtica’ tartışmaları Türkiye siyasetini baştan sona felce uğratan bir gelişme olarak hatırimızda durmaya

olması için bu uğurda düşünsel bir kavga vermenin önemine işaret eden bir isim olarak da İslamcılar arasında son derece özgün bir konuma ve değere sahiptir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Yasin Aktay, “Hayreddin Karaman”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Cilt 6, 2. Baskı, 2005, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 348-373. Ayrıca *Yeni Şafak* gazetesinde günlük yazıları ile günlük ve gündelik siyaset içerisinde de bir mücadelenin verilmesinin önemine inanması bakımından İslamcı sistematik adına son derece önemli bir çabanın içinde olduğu belirtilmelidir. Kendisine, Özdemir İnce’nin yazısına cevap verdiği için bu tartışma çerçevesi içerisinde atıf yapılmıştır. Bu noktada, asla Özdemir İnce ile kendisini bir karşılaştırma içerisinde değerlendirme yapma niyetinde olmadığımızı belirtmemiz gerekiyor. (y.n)

²⁴. Özdemir İnce, “Dinden düşmanlık çıkarmak”, *Hürriyet*, 16 Ocak 2008, online versiyon, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=8035641&yazarid=72&tarih=2008-01-16>

²⁵. A.g.e.

devam ediyordu.²⁶ Orduya, tanımlanan ‘iç düşman’a karşı gerektiğinde müdahale yetkisi veren, 28 Şubat sürecinde kabul edilen EMASYA Protokolü’nün iptalinin ardından, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB) denilen çerçeve metnin yeniden değerlendirilmesi ile ilgili AK Parti hükümetinin attığı adımlar ile ‘irtica’ kavramı daha sonra yeniden gündeme geldi. MGSB denilen metnin içerisinden, “hukuken tanımlanması mümkün olmayan kavramlar bu metinde yok” diyerek hükümet sözcüsünün yaptığı açıklama ile ‘irtica’ kavramının çıkarıldığı şu şekilde belirtiliyordu:

“İrtica kavramı hep konuşulmuştur, ama bu bir siyasi suçlama aracı olarak konuşulmuştur. Geriye dönük hiçbir metinde de bunun ne olduğuyla ilgili yazılı bir tarif söz konusu değildir. O nedenle toplumda yeni kamplaşmalara, kutuplaşmalara, suçlamalara meydan verecek ve içini herkesin kendisine göre doldurduğu, dolduracağı ifadeler, kavramlar bu metnin içinde yok. Kendi içinde son derece tutarlı. Dünyadaki benzeri belgelerdeki içeriğe sahip. Türkiye'nin geriye dönük tecrübesini de yansıtan bir metindir, siyaset belgesidir.”²⁷

Bundan kısa bir zaman sonra, MGSB’nin değiştirilmesi doğrultusunda Başbakan Erdoğan imzalı bir genelge gereğince kamu kurumlarına ‘irtica’ ile mücadele görevi veren eski Başbakanlık genelgelerinin iptal edilmesiyle ‘irtica’ kavramı gündemdeki yerini korumaya devam etti.²⁸ Bu bağlamda en son olarak da Başbakanlık genelgesi kapsamında emniyetin ‘irtica’ takibi yapmayı bıraktığı haberi ile ‘irtica’ gündemdeki sıcak yerini koruduğunu bir kez daha hepimize göstermiş oldu.²⁹

²⁶. Burada belirtmemiz gereken önemli bir husus da, Türkiye demokrasi tarihi içinde son derece garip bir sonla sonuçlanmış olan bu davanın vardığı neticedir. Yargıtay Başsavcısı’nın açtığı kapatma davası Anayasa Mahkemesi tarafından AK Parti’nin “irtica” odağı haline geldiği tespiti yapılır ve bu hukuken de onaylanır, fakat parti kapatılmaz. Hiç şüphesiz ki, Türkiye siyasetini ‘irtica’ tartışmalarının zaman zaman güçlü bir biçimde temellendirdiği ya da temellendiren başlıca unsurlardan biri olduğu gerçeği böylece inkâr edilemez. Adeta Cumhuriyet tarihinin paradoksal ve hastalıklı aşamalardan geçiyor olduğunun bir kanıtı olarak ortada duracak olan bu sonuç son derece çarpıcıdır. (y.n.)

²⁷. “Milli Güvenlik Siyaset Belgesi kabul edildi”, *Yeni Şafak*, 22.11.2010, online versiyon, <http://yenisafak.com.tr/Politika/?t=22.11.2010&i=289055>

²⁸. “Erdoğan’ın 28 Şubat genelgesi...”, *Bugün*, 1 Ocak 2011, online versiyon, <http://bugun.com.tr/haber-detay/136098-erdogan-in-28-subat-genelgesi-haberi.aspx>

²⁹. “Emniyet artık ‘irticayı’ izlemiyor!”, *Milliyet*, 29 Mayıs 2011, online versiyon, <http://gundem.milliyet.com.tr/emniyet-artik-irticayi-izlemiyor-/gundem/gundemdetay/29.05.2011/1395970/default.htm>

Bütün bu süreçler ‘irtica’ kavramını eskisi kadar şiddetli olmasa bile yeniden gündeme getirirken, aslında Cumhuriyet tarihinin geçmişten bugüne uzanan çatışma alanlarını da bize bir kez daha göstermiş oluyordu. Cumhuriyetin aşıl topuğu, AK Parti hükümeti dönemi boyunca bazı çevreler tarafından sürekli gündemde tutuldu. Laiklik gündemde oldukça da, ‘irtica’ kavramının gündemde olmaması imkânsız olurdu. Bu tez yazılırken, kavramın ifade ettiği anlamı bulabilmek için aklımı günlerce meşgul eden tartışmalar arasında, aslında kavramın gündelik hayattaki yansımaları bana farklı noktalarda konuyu yeniden düşünmemizin gerekliliğini de hatırlatmış oldu.

Bir öğleden sonra, bir hocamın evine ziyarete giderken, Taksim’den Bostancı Sahil Yolu minibüslerine bindiğimde, yanıma yetmiş yaşının üstünde olduğunu tahmin ettiğim başı açık, iyi giyimli, yaşlı bir kadın ile orta yaşlı bir erkek oturmuştu. Yol boyunca da minibüsün sıcaklığından havaların değişimine uzanan oradan da İstanbul’un hal-i pür mealine varan bir sohbeta kulak misafiri olmuştum. Eski İstanbul’un bozuluşu üzerinden devam eden konuşma yavaş yavaş İstanbul’un şu anki halinin yarattığı rahatsızlığa evrilerek, azınlıkların İstanbul’dan gidişlerinin çok kötü olduğuna doğru anlamlı bir sitemle son bulacak iken birden yaşlı kadın her zaman gittiği Markiz Pastenesi’nden (artık Robert’s Coffee oldu) bu sefer içi sıkılarak ve karararak döndüğünü çünkü birden altı-yedi tane ‘türbanlı’ kızın geldiğini gördüğünü söyledi ve şöyle devam etti: “Aman bunlar da Cumhuriyet kızı olacaklar, laiklik mi kaldı meydanda?”

Bu tavrın durduğu zeminin ne kadar sorunlu olduğunu düşündüğümüzde, asıl görmemiz gereken, bu konuşmanın yorumlamasını yapma imkânı bir yana; bir

Cumhuriyet idealinin varlığına ve bu bağlamda da ortada kalmadığına inanılan bir laikliğin vahametine tanık olurken, bizim bu kavramları nasıl düşünmemiz gerektiği üzerine aklımızı meşgul eden soruların ağırlığının artmaya başladığı gerçeğinin hepimiz için artık göz ardı edilemez olduğudur. Çünkü hiçbir siyasi söylem olmasa bile Cumhuriyet'in idealize ederek belirlediği ya da tanımladığı bir kıyafet kodlamasının dışında olduğuna inandığı bir grup insanın varlığı bile buna yeterli olabiliyor. Elbette bu kadının tavrı belirli bir genelleme ile bir tarihsel bloku bütünüyle temsil etmese de; maalesef bu tavrın bir tarihsel blokun ürünü olduğu ve bu sesin son derece baskın olduğu gerçeği de sarıh bir biçimde ortada durmaktadır.

Cumhuriyet'in aslında yaptığı laiklik tanımının muğlâklığı ve bu muğlâklığın üstüne oturduğu zemin itibariyle 'irtica' kavramının da bir o kadar muğlâk tutulmasına neden olan bir tavır içerisinde olduğunu söylemek de yanlış olmaz. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinde doruk noktasına tırmanan siyaset ve kültürel tartışmaların ana eksenlerinden birisini oluşturan din ve bu bağlamda İslam konusu, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu tarafından Cumhuriyet tarihi boyunca ciddi bir biçimde bir sorun olarak addedilmiş. Şerif Mardin, "Toplumun sorunları, hiçbir yerde entelektüel seviyede vazedilmiş soyut problemler olarak ortaya çıkmaz. Halk bu sorunları ihtiyaçlarının tatmini olarak görür. Türk Aydınları, bu hakikatlerden hareket etmedikçe, bir taraftan toplumdan uzaklıklarını sürdürecekler, diğer taraftan da sürprizlerle karşılaşmaya devam edeceklerdir."³⁰ derken, aslında tam da Cumhuriyet aydınlarının elini uzatmaktan her daim çekindikleri bir sorunu bize ima eder. Aslında sadece 'Türk' aydınlarının değil; bu Cumhuriyet'te yaşayan her toplumsal kesimin bu hakikatleri göz

³⁰. Şerif Mardin'den aktaran *Cogito*, Sayı 1, Yaz 1994, Yapı Kredi Yayınları, syf 13.

önünde bulundurması gereğinin önemi günden güne daha da belirginleşmektedir. Çünkü ortada olan bu “laiklik-irtica-gericilik-mürteci” gibi kavramların bugün bir siyasetten çok daha fazlasını ima ettikleri, bir yaşam biçimini temsil ettikleri ve bir tarih anlayışının (ileri-geri) hem zamansal olarak hem de muktedirlerin işaret ettiği üzere bir tarihsel ‘gerçeklik’ olarak ifade edildikleri ortadadır. Bu bağlamda aktaracağımız bir başka anekdot ise kavramın muğlâklığının gündelik hayatta yansydıkları üzerine. Okuldan çıkıp bir arkadaşım ile taksiye bindiğimizde yol boyunca 31 Mart Olayı ve tezim üzerine konuşurken şoförün konuştuklarımıza dikkat kesildiğini fark ettim. Birden şoförün kendisi araya girip, “Abi bu irtica ne demek Allah aşkına? Ben anlamıyorum; yani şimdi benim dinimi yaşamam irtica mı?” diyerek aslında çok önemli olan bir soruyu yöneltti bize. Şoförü, “İşte ben de tam bunun üzerine düşünüyorum, tezim aşağı yukarı bu konu üzerine ama inan, henüz ben de bilmiyorum bu kavram tam ne demek” diyerek yanıtlamaya çalıştım.

Kavramın gündelik hayatta eğer bir karşılığı varsa, iki farklı noktada iki farklı anekdot üzerinden, laiklik bağlamında ifade ettiği anlamsal karmaşayı göstermesi bakımından, bu soruyu önemli gördüğümüzü ve daha derinlemesine düşünmenin kaçınılmaz olduğunu fark ettik. Bu bağlamda da ‘irtica’-‘gericilik’ tartışmalarının entelektüel zeminde ele alınışında bakmanın şart olduğunu gördük. Bu noktada, Cumhuriyet tarihinde ifadesini bulan iki farklı siyasi blokun içinden seslerini yükselten ve birbirinden tamamıyla farklı noktalarda ve farklı bağlamlarda yetişen iki ayrı ismin ‘irtica’ kavramı üzerine yazdıklarına bakmanın önemli olacağını düşündük. İki isim de

‘irtica’ konusunu değerlendirişleri bakımından aslında entelektüel dünyanın bu konu içerisinde girdiği sıkışmışlığı bize haber vermesi bakımından da son derece çarpıcıdır.

Bu isimlerden ilki Ahmet İnsel. Türkiye’de sol ve sosyalist gelenekten gelen ve laik blok içinde temsil bulan Ahmet İnsel, ordunun yüksek kademelerinin ve devletin üst kadrolarının yaptıkları konuşmalar üzerinden gelen ‘irtica’ uyarılarını *Radikal İki*’de kaleme aldığı “İrtica içimizde” başlıklı makalesinde değerlendirmekte.³¹ Bu uyarılar neticesinde girdiği değerlendirmede ‘irtica’ kavramının varlığını ve ifade ettiği anlamları, hem askerin tanımladığı biçimde hem de kelimenin sözlük anlamını vererek ve 31 Mart Olayı neticesinde menfi bir anlamla yüklendiğini de belirterek kendisi de kabul ediyordu.³² Ordunun bu kavram üzerinden yaptığı uyarıların demokratik bir ülkede yapılmaması gerektiği notunu haklı olarak düşmesinin önemi bir yana; ‘irtica’ kavramını son derece içkin bir biçimde kullanıyor ve sadece doğru ellerde kullanılmaması üzerinden kaleme aldığı yazısını kavramın kendisini ordunun yaptığı tanımlamanın dışında -bir taraftan onu da kabul ederek- kullanarak şu sözlerle noktalıyordu:

“Bugün Türkiye’de dini ve seküler dogmalarla bilinci yoğrulmuş, ataerkil aile gelenekleri içinde kimliği biçimlenmiş ve otoriter eğitim anlayışıyla davranış kalıpları oluşmuş önemli bir kesim var. Türkiye’nin çağdaşlaşması, demokratik dönüşümünü sürdürebilmesinin karşısında asıl bu gerçek bir tehlike oluşturuyor. Bu geniş kesimin içinde sadece dinsel nassların hakimiyetine geri dönüşü özleyen mürteciler yok. Otoriter devletin güzel günlerine, o kaybedilmiş altın çağa, güdümlü demokrasiye dönüşü özleyen siyasal mürteciler de var. Kısacası demokrasi ve özgürleşme açısından irtica tehlikesi yok değil, var. Hem de bir değil, birden çok.

Türkiye’de siyasal rejimin sürekli olağanüstü durumda yaşatılmasının nedeni, laik rejimin dışından gelen irtica tehlikesi olduğu gibi, laik rejimin içinden gelen siyasal anlamda irticai olan özlemdir de.

³¹. Ahmet İnsel, “İrtica içimizde”, *Radikal İki*, 08.10.1006, aktaran *Birikim*, 6.10.2006, online versiyon, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=218>

³². *A.g.e.*

Bunların ikisi birbirinden beslendiği için, hangisinin daha yakın ve büyük tehlike olduğu sorusunu yanıtlamak zor. Ama her ikisi de demokrasi açısından bir o kadar tehlikelidir.”³³

Bu son derece sorunlu olan makaleden hemen sonra, bir diğer tarihsel blokta kendisini konumlayan ikinci isme, yani Mümtaz’er Türköne’ye bakıyoruz. Türkiye’de önce milliyetçi ve sağcı, daha sonra ise muhafazakâr demokrat olduğu söylenen bir noktada kendisini ifade eden Türköne, *İslâmiyât* dergisinde “Bir Retorik Aracı Olarak ‘İrtica’ Kavramı” başlıklı makalesinde ‘irtica’ tartışmalarına kendi adına katkıda bulunur.³⁴ Türköne, ‘irtica’ kavramının *hegemonik* bir söylem aracına dönüştüğünü ve kavramın aslında demokrasiyi nitelediğini belirttiği yazısında bizi, ‘irtica’nın tarihçesini anlatmak için, 31 Mart Olayı’na götürür.³⁵ 31 Mart Olayı’na soğukkanlı bir biçimde yaklaşp kendi perspektifinden ‘irtica’yı tanımladıktan sonra, kavramın muğlâklığının farkında olarak, tıpkı Ahmet İnsel gibi, o da kavramı kendi tanımladığı anlamı ile okuyup ‘irtica’ kavramını kullanır.³⁶ Başbakanın ‘irtica’ tartışmalarının kamuoyu önünde yapılmamasını ifade ettiği açıklamasını haklı olarak sert biçimde eleştiren Türköne, “Başbakanın, üzerinde fırtınalar kopartılan bir tartışmada kamuoyunu dışarıda bırakması ne anlama geliyor?” diye sorduğu yazısında, kavramın bir iktidar mücadelesinin parçası olduğu için tartışmalarının kapalı kapılar ardında yapılmasını sakıncalı bulur.³⁷ Ardından kavramın halk nezdinde bir karşılığının olmadığını iddia etmesine rağmen, Binnaz Toprak ve Ali Çarkoğlu tarafından TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı)’in koordinatörlüğünde 2006 yılında hazırlanan “Değişen Türkiye’de Din, Toplum

³³. A.g.e.

³⁴. Mümtaz’er Türköne, “Bir Retorik Aracı Olarak ‘İrtica’ Kavramı”, *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 35-47.

³⁵. A.g.e. syf 36.

³⁶. A.g.e. syf 36-37.

³⁷. A.g.e. syf 37.

ve Siyaset” başlıklı raporun içeriğine atıfta bulunarak, halk üzerinde yapılan bir araştırmanın sonucunda ‘irtica’nın arttığı değil azaldığı biçiminde bir sonucun verilerini alırken, Türköne sanki içkin bir ‘irtica’ tanımı varmış gibi kabul ederek kendisinin içine düştüğü bu çelişki ile de aslında kavramın sorunsallaştırılması adına verilen çabanın zayıflamasına neden olduğunu göremiyordu.³⁸ Türköne, halk nezdinde kavramın olmadığını belirtirken neden kamuoyu araştırmasını bir veri olarak kabul edip -nitekim daha sonra Binnaz Toprak bir başka araştırmasında muhafazakârlığın yükseldiğini ve ‘mahalle baskısı’nın arttığını söyleyecekti- daha sonra neden, kamuoyu üzerinden yapıldığı belirtilen bir okuma ile, ‘irtica’nın içkin bir hakikatmiş gibi azaldığını belirtiyordu? Bu paradoksal durumun tek açıklaması ise Türköne’nin ısrarla kavramın sorunsallaştırılması adına girdiği haklı mücadelede belki de bulunduğu tarihsel blok üzerinden bu davanın haklılığını anlatabilmenin telaşı idi; ama öte yandan bu aşırı telaş, endişe veya çaba bir yandan bu savunuyu güçsüzleştiriyor/arabeskleştiriyor, bir yandan da Türköne’nin de belirli kavramları bir içkin tavırla savunmasına da neden oluyordu. Türköne, İslamcıların, Cumhuriyet sürecine doğru gelirken Halifelik-Meşrutiyet-Cumhuriyet tartışmaları silsilesini göz önünde tutarak, bir Cumhuriyet güzelleme ve bu bağlamda tarihsel blokların bir ortak mutabakat vurgusunu yapmaktan maalesef geri duramıyordu.³⁹ Yani, Cumhuriyet bir iktidar olarak sorunsallaştırılmıyor, kendisi kabul edilirken de bu Cumhuriyet’in sorunsalları, sanki ondan münezzehmiş gibi bir durum ortaya çıkıyordu. Tarihsel olarak yukarıda bahsettiğim tartışma silsilesi ve Cumhuriyet’in kuruluş süreci birbirine bağımlı olan şeyler değilmiş gibi okunuyor ve ısrarla, sanki kendilerinin de aslında iktidar gibi düşündükleri, onunla hemfikir oldukları mütemadiyen

³⁸. A.g.e. syf 38.

³⁹. A.g.e. syf 41-42.

vurgulanmak isteniyordu. Türköne, ikna etmek için haklı bir çabaya giriyor ama maalesef bu tartışmada her halükarda deplasmanda olduğunu göremiyordu.

Birbirinden farklı siyasi duruşlar içerisinde olan bu iki ismin yazılarına baktığımızda ne kavramın verilmiş bir reddiyesine tanık oluyoruz, ne de kavramın üzerinde durduğu tarih anlayışı ile ilgili herhangi bir itiraz görüyoruz. Bütün bu tartışmalar neticesinde ortaya çıkan görüntünün, ‘irtica’ kavramının sorunsallaştırılmasının bir türlü tam anlamı ile yapılamadığına ve Cumhuriyet’in bu kavram ile yarattığı *hegemonik* söylemin karşısında yaşanan savruluşların, kavramın yeniden üretilmesine neden olduğuna tanık oluyoruz. Yukarıda gördüğümüz gibi gazete köşelerinde süregiden ve de devletin üst kademelerinden yapılan ve de uzunca örneklerini gördüğümüz bir tanımlama savaşı devam ederken, devletin *hegemonik* söyleminin bütün bu tartışmalarda kendisini baskın kıldığını görmemiz bir yana; aslında ‘irtica’ kavramının bir söylem olarak tarihsel bir muğlâklıktan kendisine destek aldığını bize göstermesi bakımından ortada duran bu görüntünün de önemli olduğu kanısındayız. Fakat bu farklı siyasi duruşları temsil eden iki ünlü ismin, aynı iktidar ile girdiği kavga birbirine benzer görünse de her ikisinin de, ayrıntılı olarak bakılacak olursa, farklı noktaları vurguladıkları gözden kaçırılmamalı. Lakin Türkiye entelejansiyası içinde etkin olan bu iki isim de her iki yazıda aynı noktanın altını çiziyor ve tartışmalarına geçmeden hemen önce kavramın tarihselliğini bize 31 Mart Olayı’nı anlatarak göstermeye çalışıyorlardı. Albert O. Hirschman, *Gericiliğin Retoriği* şeklinde çevrilen *Rhetoric of Reaction* isimli kitabında tepkiselci (reactionary) siyasetin yüklendiği menfi anlamların Fransız İhtilali sonrasında

oluşturduğunu belirttiği gibi⁴⁰, Türkiye bağlamında Ahmet İnsel ve Mümtaz'ın Türköne de kavramın 31 Mart Olayı sonrası yüklendiği menfi anlamı bize hatırlatıyorlardı. Aslında bu tezin konusunu oluşturacak olan sürecin başlangıcı işte tam da bu noktada ortaya çıktı. Yukarıda gördüğümüz gazete tartışmalarında ve *Hürriyet* gazetesinin attığı manşette, 31 Mart'ın 'irtica' tartışmaları süresince sürekli vurgulanması ve bir referans kaynağı olarak bu egemen 'irtica' söyleminin 31 Mart Olayı ile birlikte anılması, bizim bu süreçte yapılan tartışmalara bakarken kavramın geldiği iddia edilen noktaya bakışımızı çevirmemize neden oldu. Bu tezin ortaya çıkmasına neden olan asıl saik, yürütülen çalışmaların başından bu yana kavramın etrafında şekillenen tartışmaların gündelik hayattaki yansımaları ve Bülent Ecevit'in ifşa ettiği bir *aşıl sendromunun* laiklik bağlamında yol açtığı siyasi kırılmaları göz önünde tutarak, Cumhuriyet tarihini demokratikleşme süreci boyunca paralyze eden bu 'irtica' kavramının söylemsel kaynaklarına ve düşünsel kodlarına ulaşabilmek oldu. Ayrıca ortaya konulan sade bir entelektüel meraktan öte, bu tezin bir başka amacı kavramın yarattığı yıkımın izleri üzerinden bir fotoğrafını çekebilme ve Türkiye'de her daim vurgulanan laiklik kavramının üzerinde durduğu sorunlu zemine dikkat çekebilme çabasıydı. Lakin bundan çok daha fazlasına tanık olduk.⁴¹

31 Mart Olayı, Cumhuriyet tarihçiliğinin gayya kuyularından birisiydi. Cumhuriyet tarihi üzerine düşen bir gölge-hayalet gibi tanımlanması son derece güç bir muğlâklılığı ifade eden 'irtica' kavramı için, yine bir o kadar çetrefilli bir tarihin kendisini referans alması da hiç şüphesiz kaçınılmazdı. Zaten, Fikret Başkaya da 31 Mart Olayı'nın

⁴⁰. Albert O. Hirschman, *Gericiliğin Retoriği*, 1. Baskı, Nisan 1994, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 21.

⁴¹. Tezin sonuna eklediğimiz EK 1'e bakılabilir.

daha sonra Kemalist rejimin “irtica ve irtica ile mücadele” söyleminde bir referans kaynağı işlevi gören ve süreklilik arz eden etkin bir anahtar söylem haline geldiğini belirtir.⁴² Aslında bir *devamlılık-süreklilik* ilişkisi belirtmesi bakımından da son derece ilginçtir. Cumhuriyet tarihi boyunca tanık olup olacağınız tüm ‘irtica’ tartışmalarında, 31 Mart Olayı’nın kendisinin bir söyleme dönüşerek imlendiğini ve ‘irtica’ tartışmalarını ya da ‘irticai’ bir durumu işaret ettiğini görebilirsiniz. Bu bağlamda, Cumhuriyet iktidarının dilini konuşan ya da ödünç alan herkes, 31 Mart’ı ‘irtica’ tartışmalarının içinde bir politik çatışma alanı olarak, tarihsel bağlamından kopartarak bir *hegemonik* söylem aracına dönüştürüyor ve kavramın kendisi iktidarın dilinde ‘irtica’ ile neredeyse eş anlamlı bir biçimde kullanılıyordu. 31 Mart’ın böyle bir söylemsel ve *hegemonik* politik silaha dönüşmesi ise hiç şüphesiz Cumhuriyet tarihçiliğinin ve bir zihinsel yapının bu konuda oynadığı role borçlu. 31 Mart Olayı’nın dehşet verici bir biçimde üstü karanlık bırakılan ve tarihsel olarak çözülemeyen bir çatışma alanı olarak bağlamından koparılması ise hiç şüphesiz birbirini döngüsel olarak tamamlayan *hegemonik* bir ‘irtica’-‘gericilik’ söyleminin devamlı yeniden üretilmesini sağlayan bir fasit daire işlevi görmesindendir. Egemen söylemi yeniden üretenlerce bir araç olarak kullanılması ise asla tesadüf olamaz. 31 Mart Olayı, iktidar açısından tahminimizden fazla bir öneme sahipti anlaşılan. Türkiye’de her ‘irtica’ tartışması yapan boşuna 31 Mart Olayı’na referans vermiyordu. 31 Mart Olayı epeyce ilgisini çekmiş olan Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*’nde en uzun dipnotlarından birisini nedensizce 31 Mart Olayı’na ayırmadığı gibi⁴³ ardından *31 Mart’ta Yabancı Parmağı* isimli suyu bulandıran ama bir zihinsel ifşaya bizi tanık eden

⁴². Fikret Başkaya, “Önsöz”, *Resmi tarih tartışmaları- 31 Mart’tan Günümüze “Gericilik” Söylemi*, ed. Fikret Başkaya, Cilt 7, 1.Basım, Mayıs 2009, Özgür Üniversite Kitaplığı-79, syf 7.

⁴³. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, Üçüncü Basım, Temmuz 1969, Bilgi Yayınevi, Ankara, syf 123-124.

kitabını boşuna yayımlamıyordu.⁴⁴ 12 Mart Muhtırası'na giden süreçte önemli rol oynayan *Devrim* gazetesi, bildirisinin yayınlandığı ilk sayısında boşuna Ebubekir Hazım Tepeyran'ın anıları üzerinden 31 Mart'ı anlatmıyordu.⁴⁵ Birçok anti-semitik iddianın 31 Mart Olayı'na dokunmadan edememesi boşuna değildi. Çağlar Kırçak, ikinci cildini Uğur Mumcu'ya armağan ettiği iki ciltlik Türkiye tarihini 'gericilik' üzerinden okuyan çalışmalarına boşuna 31 Mart Olayı'ndan başlamıyordu.⁴⁶ Türkiye'de kendisine ifade alanı bulmuş olan bu sol-Kemalist mercilerin hepsi için hem tarihsel olarak hem de bugün 31 Mart Olayı, asla üzerinden bir egemen siyasi söylemin çıkarılmadığı bir tarihsel mahkûmiyetin kendisine dönüşmeden anılmayacaktı. Bu sadece sol-Kemalist merciler için değil; aynı zamanda Türkiye'de genel geçer bir kanı olarak 31 Mart anıldığı zaman ana akım savların hepsi 31 Mart Olayı'nı 'irtica' olarak anacaklardı. Kamil Demirhan, bu tespiti "Ordu ve İrtica Söylemi" başlıklı makalesinde "31 Mart Vakası, günümüz laiklik tartışmaları içerisinde resmi görüş tarafından irtica tehdidine ve irticanın tarihsel temellerine bir referans olarak gösterilmektedir" sözleriyle doğrulayacaktı.⁴⁷

Laiklik ekseninde yürütülen 'irtica' tartışmalarının tam kalbinde yer alan 31 Mart Olayı'nın, bütün bu iktidar savaşının ve demokratikleşme sürecinin şiddetli kırılma ve sarsıntıları sırasında kaçınılmaz olarak bir politik savaş meydanına döneceği asla inkâr edilemezdi. Bir tarih olarak 31 Mart Olayı'nın kendisi hem bir söylem hem de bir itham aracı olarak bir siyaseti ve o siyasetin yaydığı egemen söylemin kaynağını oluşturacaktı.

⁴⁴. Doğan Avcıoğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, Birinci Basım, Temmuz 1969, Bilgi Yayınevi, Ankara.

⁴⁵. *Devrim*, Sayı:1, 21 Ekim 1969, syf 5

⁴⁶. Çağlar Kırçak, *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, 2. Baskı, Mart 1994, İmge Kitabevi, Ankara; *Türkiye'de Gericilik*, 1. Baskı, Nisan 1993, İmge Kitabevi, Ankara.

⁴⁷. Kamil Demirhan, "Ordu ve İrtica Söylemi", *Resmi tarih tartışmaları- 31 Mart'tan Günümüze "Gericilik" Söylemi*, ed. Fikret Başkaya, Cilt 7, 1. Basım, Mayıs 2009, Özgür Üniversite Kitaplığı-79, syf 125.

Bağlamından koparılan bir tarihsel süreç olarak İmparatorluğun çöküş sürecine beş kala, son dönem Osmanlı tarihinin en çarpıcı sahnelerinden biri olarak Cumhuriyet’e giden sürecin zihinsel ve söylemsel kodlarını içinde taşıyacak ve bir gölge misali karanlık bir kehanet gibi her an Cumhuriyet’in aşıl topuğundan onu vuracak zehirli ‘yeşil’ bir okun dövüldüğü lanetli zamanın kendisi olacaktı. Hatırlatıldığı her an bir sızı gibi Cumhuriyet’in aşıl topuğunda duyulacak ve ona tüm demokratikleşme tarihi boyunca yaşanan kırılmaların Cumhuriyet tarihinde idam kararı hükmünde bir ibret vesikası olarak başvurulacaktı. Nitekim bağlamından koparılmış bir biçimde 31 Mart Olayı’nın büyük bir iktidar mücadelesi olarak İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e intikal eden bir miras olduğundan bahsetmek de yanlış olmayacaktır. Bu koparılan bağlama sıkıştırılan 31 Mart Olayı, çatışmanın varlığını bize anlatan yıkık ve ölümlerle dolu bir savaş meydanını hatırlatırken, aslında her defasında muzafferliğini ilan eden Cumhuriyet’in kurucu laik kadrosunun kendi başarısının bir gerçekliği olarak da bize yansıyacaktı. Ortada 31 Mart Olayı’nın oturtulduğu bağlam üzerinden bir siyasi tarih üretilmekte ve bu ‘tarihsel doğruların’ üzerinden de bir siyaset yaratılmakta, bu siyaset ise günümüz Türkiye’sinde bir muhalif kanadı, bir tarihsel bloku, büyük bir toplumsal kesimi hedef tahtasına oturtup bir kör dövüşüne siyaseti hapsedecektir. Aynı zamanda siyasetin alanını daralttığı gibi, siyaset yapabilmenin onayı da bu kurallara göre belirlenecektir. Bir süre sonra da, siyasetin kendisi bu toplumsal taleplerin varlığı ile “kirlenmiş” sayılacak ve darbe ile ya siyaset “temizlenme” şiarıyla hijyenize edilecek ya da Cumhuriyet, siyasetin dışına yani yukarısına konumlandırılıp bu siyasi ‘kirlilik’ten kendisini arı tutacaktır. ‘İrtica’ denilen olgunun kökensel varlığı bu tarihsel paradigmadan bize gelecek ve yukarıda bahsettiğimiz kör dövüşünün en belli başlı söylemlerinden birisi olacaktır. Bir siyasi araç

olarak ‘siyaset’ten arındırılarak siyaseti bastırma aracı olarak kullanılacaktır. Genel olarak kullanılan “siyaset yapma” ya da “siyaset karıştırmayın” diyerek uyarıldığımız bu söylemsel konformizm bir biçimde kendisini yeniden kurgulayarak, tüm toplumsal taleplerin kendisine yaşam olanı bulacağı siyaseti dışlayıp buradan bizi Cumhuriyet’in ihyasına taşıyacaktır. Bu her zaman böyle olmuştur Türkiye’nin darbelerle dolu makûs talihine baktığımızda. Fakat bir talihsizlikten çok bir kurgusalılığı bize anlatır bu söz aslında.

İşte 31 Mart Olayı ile siyaseti kurgulayan bu iktidar, kendi gözünden bize anlatılan bir tarihin dayatması ile her daim tetikte tutulmak istenen bir zihinsel yapının kendisini burada göstermektedir. ‘İrtica’ ile kastedilen toplumsal talepler, elbet Cumhuriyet rejiminin tek teyakkuz ve endişe kaynağı olmamıştır. Burada da tüm toplumsal talepleri Cumhuriyet’in gözünden baktığımızda ‘irtica’ ile temsil edilmiş gibi göstermek niyeti olmadığı gibi, tüm toplumsal talepleri ‘irtica’ üzerinden de değerlendirmiyoruz. Lakin görülmesi gereken en önemli gerçek, bizzat ‘irtica’ kavramı ile dinamizmini bulan Cumhuriyet ve Cumhuriyet’in yollarını açan geç Osmanlı siyasi ve toplumsal olaylarındaki kilit konuların en başında ‘irtica’nın geliyor olduğudur. 31 Mart Olayı’nda ‘irtica’ bahanesiyle tüm toplumsal muhalefet sert bir biçimde dağıtılmış, İslami dil ile toplumsal taleplerini iletmeyen ama İttihat ve Terakki’ye muhalif olan her yapılanma, gazete ve siyasi fırka bile kapatılmıştır.

Nitekim erken Cumhuriyet döneminde yaşanan Şeyh Sait İsyanı ve Takrir-i Sükun uygulaması, 31 Mart’ın yaşadığı kaderden farklı bir şey değildir. İsyanın dini

niteliği derhal bir ‘irtica’ kaynağı olarak görülmüş, isyan bastırılırken tüm toplumsal muhalefet, İstanbul basınından tutun da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na kadar susturulmuştur. Bunun ardından gelen Menemen Olayı ile de farklı bir sonuçla karşılaşmayız. Ardından çok partili hayata geçiş süreci sonrası iktidara gelen Demokrat Parti yönetimi boyunca da bu söylemin diri tutulduğuna ve daha sonra da 27 Mayıs 1960 darbesinde bu söylemin etkisini de görmeye devam ederiz. 1971 Muhtıra’sından sonra ise Milli Nizam Partisi (MNP) aynı gerekçe ile kapatılır ve 1965’ten 1980’e kadar gelen süreçte Adalet Partisi ‘irtica’ya prim vermekle suçlanır. Bu basında son derece görünürdür. 12 Eylül darbesinin gerekçelerinden birisi de Milli Nizam Partisi’nden sonra onun devamı olarak kurulan Milli Selamet Partisi (MSP)’nin ünlü Konya mitingidir. ‘İrtica’ söylemi yine gündemdedir. 12 Eylül’de diğer partilerle birlikte MSP de yargılanır ve kapatılır. Daha sonra 1990’lara dek Anavatan Partisi (ANAP)’in Adalet Partisi’ne yöneltilen benzer söylemler ile töhmet altında bırakılmaya çalışıldığını görürüz. MSP’nin kapanışının ardından kurulan Refah Partisi’nin de aynı söyleme maruz bırakıldığına tanık oluruz ve tüm 1990’lar boyunca zirveye çıkan bu “irtica” söylemi artarak devam eder ve hatta yer yer Türkiye siyasi arenasını sert kırılmalarla gerilir. Dönemin ana akım basını ve devlet iktidarınca Kemalist aydınlara yapılan suikastlerin birinci sorumlusu olarak ‘irtica’ işaret edilir. Sivas’taki Madımak Katliamı’nın bir sebebi olarak gösterilir. Yaygın bir biçimde Türkiye siyasi ve sosyal hayatında bu söylem güçlü bir yer bulur. Komünizmin, 1990 yılından sonra tehdit olma gücünü yitirdiği analistlerce belirtilirken yerine “irtica” söyleminin ikame edildiği sıkça dile getirilir. Laiklik tartışmaları bütün şiddeti ile sürer. 1995 yılındaki Gazi Mahallesi Olayları’nda yine aynı adres gösterilir. Bu yaşananların müsebbibi de ‘irtica’dır. Dış ve iç basında Türkiye’de laikliğin tehdit altında olduğu

sürekli vurgulanır. Refah Partisi’nin Doğru Yol Partisi ile girdiği koalisyon sonucu hükümet kurması “irtica” söylemini bütünüyle alevlendirir. 28 Şubat post-modern darbe sürecinin bütün temel kaynağını “irtica” oluşturur. 28 Şubat süreci sonrasında kapatılan Refah Partisi’nin ardından kurulan Fazilet Partisi aynı suçlamalar neticesi ile kapatılır. Fazilet Partisi’nin ardından kurulan Saadet Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) de aynı suçlamalara maruz bırakılır. 2002’de iktidara gelen AK Parti, 2008 yılına dek aynı suçlamalarla yükselen ulusalcı dalga ile hedef olacaktır.

İşte yukarıda küçük bir özetini vermeye çalıştığımız Cumhuriyet’in demokratikleşme tarihini defalarca felce uğratan bu ‘irtica’ tartışmaları, bir çatışma alanı olarak 31 Mart Olayı’nın kendisini bir referans olarak alırken, bize de aslında bir iktidarın ifşaata adına, onun yapısal kodlarını çözebilmemiz için bir *hegemonik* söylem olarak Cumhuriyet’in ulus-devlet iktidarının inşa edildiği Kemalist *genesisin* oluşum dönemini işaret eder. ‘İrtica’ tartışmalarının tam kalbinde, eskidiği iddia edilen bir takvimin sesiyle anılan 31 Mart Olayı⁴⁸ işte tam da bunun için çok önemlidir. 1923 yılı ile çok partili

⁴⁸. Miladi takvime göre 31 Mart Olayı, 13 Nisan 1909 gününe tekabül eder. 31 Mart Olayı, Rumi takvimdeki 31 Mart gününe göre adını alacak ve asla 13 Nisan Olayı diye anılmayacaktır. Rumi takvimde olduğu gün ile tarih yazımına girecektir. Walter Benjamin’in “Tarih Kavramı Üzerine” başlıklı yazısında bu durumu bize düşündürten şu satırları kalem almıştır: “Tarihin sürekliliğini parçalama bilinci, eylem ânındaki devrimci sınıflara özgüdür. Büyük Fransız Devrimi kendi takvimini de yaratmıştı. Her takvimin ilk günü, tarih içinde zamanın akışını değiştiren bir makine işlevi görür. Bayram günleri olarak, anma günleri olarak tekrar tekrar karşımıza çıkan aslında hep aynı gündür. Yani takvimler zamanı, saatler gibi ölçmez. Onlar, son yüzyılda Avrupa’da en ufak bir izi kalmamış görünen bir tarih bilincinin anıtlarıdır. Oysa Temmuz Devrimi sırasında gerçekleşen bir olay, o dönemde bu bilincin hala yaşadığını gösteriyordu. Çatışmaların başladığı günün akşamı, Paris’in bir çok mahallesinde saat kulelerine ateş açıldığı görüldü, birbirinden habersiz ve aynı anda. Görgü tanığı bir şair, biraz da kafiye aşkıyla, olayın anlamını yakalamıştı:

Amma garip şey! Yeni Yeşular, yaşamak için âni,
Durduramayınca başka türlü akıp giden zamanı,
Kurşunlamışlar kulelerdeki akrebi, yelkovanı.”

Walter Benjamin, “Tarih Kavramı Üzerine”, *Son Bakışta Aşk*, Walter Benjamin’den Seçme Yazılar, Metis Seçkileri, Haz: Nurdan Gürbilek, Beşinci Basım, Kasım 2008, Metis Yayınları, İstanbul, syf 47;
Benjamin’in yazdığı bu pasaj aslında bana Kemalist devrim süreci sırasında yapılan takvim ve saat değişiklikleri üzerine düşünmemize yol açarken Cumhuriyet öncesinde, mesela, 19 Mayıs günü Mustafa

hayata geçişin fiili olarak vuku bulduğu 1950 tarihine dek uzanan erken Cumhuriyet döneminde ‘irtica’ tartışmalarının izlerini bize gösterecek olan bir *süreklilik ve kopuş* örneği olarak, unutuş ve hatırlanışı üzerinden açılan kesitten baktığımızda 31 Mart Olayı, bahsettiğimiz kodlar ve ifşaatlar neticesinde bir dönemin zihinsel yapısına, aydın-devlet ilişkisine ve bir söylemin inşa sürecine ulaşacaktır. Bir diğer taraftan, bize tarihin bastırıldığı seslerin nasıl kaybedileceğini ya da nasıl yeniden duyulabileceğini ya da Cumhuriyet’in tarihte kendi duymak istediği sesin sadece hangisi olacağını gösterecektir. Bu bağlamda ulus-devlet inşasının en önemli yapı taşlarından, Benedict Anderson’ın zihin açan *Hayali Cemaatler* çalışmasının bize gösterdiği izlekte, edebi bir form olan roman türü, bir zemin olarak kabul edilerek, dönemin zihniyetini anlatması bakımından bu çalışmanın üzerine oturduğu temel dayanağı oluşturur. Bir edebi form olarak romanın ayrıca seçilmiş olması ise sadece bir zihinsel yapının yansımasına ulaşmak bir yana, bir kurgu olarak, üzerinde durduğumuz ‘irtica’ tartışmalarının kalbinde yer alan 31 Mart Olayı’nın, dönemin zihinsel atmosferi ve siyasi *aurası* içerisinde romanda nasıl kurgulandığını hem bir zihniyetin ifşası hem de bir Cumhuriyet kanonunun oluşturulma çabaları çerçevesinde, Bülent Ecevit’in vurguladığı aşıl sendromundan muzdarip bir laik Cumhuriyet kanonun varlığı kapsamında da ele almaktır. Aynı zamanda da bir iktidar olarak Cumhuriyet’in ‘kamu’ yaratma girişimi sırasında resmi tarihin romana ne ölçüde

Kemal’in Samsun’a gidişi, 23 Nisan günü Millet Meclisi’nin açılışı ya da 30 Ekim’de imzalanan Mondros Mütarekesi, 18 Mart Çanakkale galibiyeti ya da 29 Ekim Cumhuriyet’in ilanı gibi tarihlerin daha sonra tarihi kaleme alınırken, tarihyazımına Kemalist devrim sırasında kabul edilen Miladi takvim esasına göre konumlandırılarak geçtikleri bilinir. Aslında Rumi takvimin kullanımının o dönemde gündelik hayatta bu tarihlerin elbet 31 Mart 1909 günü gibi miladi takvimden farklı bir günü anlattığı ama tabiki de Osmanlı’nın bir anti-tezi olarak Kemalist Cumhuriyet’in her devrimin taşıdığı zamanı durdurma ve yeni bir zamanı başlatma niyeti ile Cumhuriyet’in ‘eski’nin karşısında ‘yeni’yi göstermesi arzulanarak bu girişimin de bilinçli bir tavıra dayandığını düşünmemize yol açmıştır. 31 Mart Olayı, Rumi takvimde olayların başladığı o günün adını alırken, Cumhuriyet dönemi boyunca hakkında yazılacak her metinde ya da anıldığı her yerde değiştirilen takvime hapsedilerek ‘eski’ bir dönemin mirasını hatırlatırcasına 18 Mart, 30 Ekim, 19 Mayıs, 23 Nisan, 29 Ekim ya da 10 Kasım gibi miladi takvimin esasına göre hatırlanmayacaktır. (y.n)

yansıdığını görebilmektir. ‘İrtica’ söyleminin bir *hegemonik* söylem olarak Kemalizm’in bir parçası olduğunu ileri sürerek, bir edebi form olarak romanın bu söylemin oluşmasına, Benedict Anderson’un işaret etmeye çalıştığı noktada, katkısını göreceğimiz bu sürecin sonunda dikkat çekeceğimiz bir başka husus da, aynı zamanda roman denilen türün tarih okuması kapsamında önemine de tanık olabilmek olacaktır.

Ötekinin seslerini duyabilmek adına erken Cumhuriyet dönemi romanının nasıl bir zihinsel atmosfer içerisinde inşa olduğuna 31 Mart Olayı kapsamında bakabilmenin imkân verdiği ölçüde, 1923-1950 yılları arasındaki dönemde yazılmış 13 romanın incelendiği bu çalışmada, yukarıda uzun uzun bahsettiğimiz bir demokratikleşme sürecini felç eden tarihsel sürecin, ulus-devlet inşa sürecinde, romanın oyandığı rolü de göz önüne alarak, özellikle laiklik projesine uygun bir Cumhuriyet kanonunun varlığına tanık olurken bu kanonun varlığı neticesinde de kanonun dışına düşecek olan eserlerin 31 Mart Olayı bağlamında aldıkları tavrın dönem içerisinde incelenmesine çalıştık. İncelenen eserler neticesinde, bir kanonun imkân dâhilinde olduğunu belirtmemiz bir yana, tek yönlü ve tek yüzlü bir kanon olmadığı ama egemen söylemin içinde nefes aldığı bu kanonların ya da kanonun farklı yüzlerinin ortak noktasının Cumhuriyet’in laiklik projesiyle örtüştüğü izlenimi edinilmiştir. Bir diğer yandan, kanon dışı kaldığını ileri süreceğimiz bazı romanların bize aktardıkları ölçüde ‘ötekinin sesleri’ni duyabilme çabası içinde olduğumuzu belirtelim. Kimi zaman da Reşat Nuri Güntekin gibi kanon dışı kalmasa da Cumhuriyet rejimine bir mesafe içerisinde bakabilen ya da en azından bir sanatçının el verdiği ölçüde ya da bir entelektüel ahlakın gereği olarak -Cumhuriyet rejimini onaylasa da ona rağmen- egemen söylemce bakılmaması uygun görülen ya da

bakılması pek istenmeyen yerlere bakabilme cesareti gösterenlere ya da Cumhuriyet projesini haması bir biçimde onaylayan ve resmi tarihin okunuşunu aynen kendi romanında da izleyen ama salt romanların aldığı tavırların farklı noktaları işaret eden bir siyasal duyarlılıkla yazılması nedeniyle bile kanon dışı kalmış olan Şükûfe Nihal gibi isimlerin Cumhuriyet kuruluş süreci boyunca yaşadıkları dönemsel tanıklığa roman aracılığı ile 31 Mart Olayı kapsamında bakarak bizler de bir ölçüde tanık olmaya çalıştık. Erken Cumhuriyet dönemi Türk romanının⁴⁹ bu tartışmalar kapsamında 31 Mart Olayı'nı temsil ederken resmi tarihin üzerini örttüğü ya da şeytanlaştırdığı / ötekileştirdiği / düşmanlaştırdığı / marjinalleştirdiği aykırı seslerin de hem tarihsel olarak 31 Mart süresince hem de Cumhuriyet döneminde varlıklarını bir gerçeklik olarak kabul ettikten sonra bu ilişkinin bir devam ilişkisi olup olmadığına ve aykırı seslerin romanda ne ölçüde çıkabilecekken bir laik Cumhuriyet kanonu kapsamında bu seslerin duyulduğu romanların ne ölçüde kanona kabul edildiklerine bakmaya çalıştık. Yukarıda belirttiğimiz biçimde bir çatışma alanı olarak 31 Mart Olayı'nın seçilmesi ise bu tarihin bugün hem hâlâ bir karanlıklar muamması olmasından hem de bir itham aracı olarak 'irtica' tartışmalarının kalbinde yer almasından dolayı olduğunu belirtmiştik. Bunun yanı sıra, 31 Mart Olayı'nın Türkiye'de 'gericilik' tartışmaları kapsamında ele alınan bir tarihsel

⁴⁹. Ayrıca belirtmemiz gereken bir diğer husus da neden 'Türkçe roman' değil de Türk romanı kullanımını uygun gördüğümüz üzerine. Aslında, 'Türkçe roman' dediğimiz zaman çok daha kapsayıcı bir kullanımın olabileceğini belirtmek gerekir. Lakin bizim 'Türk romanı' şeklinde sınıflandırmamız, dönemin ulus-devlet kuruluş süreci kapsamında bir kimliksele ideolojinin de vurgusunu ifşa edebilmek için bu kullanımın daha yerinde olacağını düşünmemizden dolayıdır. Kendisini Türk kimliği içinde ifade eden bir zihinsel yapının ulus-devletleşme sürecinde 'Türk' olarak tanımlandığı ve edebiyatının da bu bağlamda değerlendirilmesinden dolayı bizde burada 'Türk romanı' demeyi uygun bulduk. Nitekim buradaki 'Türk' tanımı ile Türkçe yazılmış olan metinlerin vurgulandığı ve Türk Edebiyatı denildiğinde de Türkçe yazılmış olan edebi eserlerin belirtilmesini bir zemin olarak alarak 'Türk romanı' kavramına gelecek itirazlara açık olduğumuz ve bu konunun tartışılabilirliğini vurgulamak yerinde olur. Yoksa Türkçe yazan diğer etnik unsurlara mensup romancıların ya da gayrimüslim isimlerin yapıtları da bu bağlamda değerlendirilebileceği de unutulmamalıdır. (y.n.)

anlayışın eseri olarak tarihin ‘ilerlediği’ tezi doğrultusunda bir tarih kurgusunun dönemin zihnini ne ölçüde şekillendirdiğine ve bu kapsamda dönemin *aurası* içerisinde yazılan romanların daha sonra bir edebiyat tarihçiliği ışığında ya da devreden bir edebiyat mirası olarak nasıl bir ‘ilericilik’ mevhumu olarak romanın ‘geç’ geliş söylemi ile birlikte okunabildiğine kanon tartışmaları ve Cumhuriyet kanonunun imkânları ölçüsünde bakmaya çalıştık. 31 Mart Olayı’nın neredeyse hemen her romanda bir ‘irtica’ olayı olduğu iddiası üzerinden değerlendirilişi 31 Mart’ı önemli bir imleyen olarak böylece öne çıkarır. Bu öne çıkariş ise, romanın ‘geç’ geliş söylemi kapsamına paralel olarak da, erken Cumhuriyet dönemi boyunca egemen Kemalist zihince bir tarihsel blokun nasıl mahkûm edildiğine bizi şahit ettirdi.

Bütün bu tartışmaların seyrini incelediğimiz bu tezin ilk başlığında, öncelikle tartışmaların zihnimizde oturttuğu tarih anlayışının bir açıklamasını ve bu anlayışın düşünsel getirileri doğrultusunda bir zihniyetin romanlar üzerinden yansıyacak olan tarih algısının nasıl şekillendiğine bakmaya çalıştık. Ardından da romanlarda 31 Mart bağlamında kullanılacak olan ‘irtica’ kavramının sözlük tanımlamalarına ve daha sonra bahsedeceğimiz romanların yazarlarının yetiştikleri ve düşünsel çerçevelerinin oluştuğu dönem içinde kavramın sözlükler üzerinden ve kullanımının oturduğu çerçevenin içinden dönüşüm sürecine tanıklık etmeye çalıştık. Bunun yanı sıra, kavramın İslamcı zihin içerisinde nasıl bir yerde konumlandığını ve nasıl bir dönüşüm geçirdiğini dönemin önemli isimlerinden uzun örneklerle anlatırken, daha sonra, kavramın bütün bu tartışmalar sonucunda politik bir kavram olarak değerlendirmesini yapmaya gayret ettik. Ahmet İnel ve Mümtaz’er Türköne’nin yazılarının irdelenmesi neticesinde, bu iki ismin,

Peyami Safa ve Cemil Meriç'in bu konudaki katkılarını düşündüğümüzde, henüz bu isimleri aşamadıklarını ve 31 Mart'ın üzerinden 'irtica' mevhumunun getirdiği sonuçlar akabinde, Peyami Safa ile Cemil Meriç'in 'gericilik' ve 'irtica' kavramlarına nasıl baktıklarının bir fotoğrafını çekmeye çalışarak göstermek istedik.

İkinci başlıkta, bu tezin asıl konusu 31 Mart Olayı'nın tarihsel olarak yorumlanması olmadığı için 31 Mart'ın sadece kısa bir tarihçesini vermekle yetindik. Bunun yanı sıra, 31 Mart'ın içinde boğulan seslerin neden duyulamadığına bakabilme teklifi üzerinde durmaya çalıştık.

Üçüncü başlıkta, 31 Mart Olayı'nın bir politik çatışma alanı olarak erken Cumhuriyet dönemi Türk romanının yazılışı sırasında gündelik siyasetteki 'irtica' tartışmalarına bakmaya ve dönemin romanını saran *auranın* içinde bulunduğu atmosferi yansıtmaya gayret ettik. Bu tartışmalar ışığında romanların içine doğacağı 'kamu'nun inşasına ve resmi tarihin bir 'kamu'-'devlet' bilimi iç içeliği kapsamında bu romanların tüketilmesini beklediği Cumhuriyetçe 'makbul vatandaş'ın nasıl inşa edilmek istendiğine 31 Mart Olayı bağlamında bakmaya çalıştık. Aynı zamanda yazılan bu resmi tarihin, galibin tarihi olduğunu belirtirken, Hareket Ordusu'nun gözünden yazılan bir tarih anlayışının inşa edeceği yeni dönemin Cumhuriyet'e doğru uzanan mirasını ve bu kısa yolun döşendiği zihinsel taşların *süreklilik ve kopuş* bağlamında bir incelemesini yapmaya çalıştık. Bu bölümde son olarak, bu tartışmaların Cumhuriyet elitinin İslam ile ilgili algısı üzerine kısa bir bakışla dönemin bir kanon yapabilme imkânını görebilmek için kanon tartışmalarına bakmaya çabaladık.

Dördüncü başlıkta ise kanon tartışmaları kapsamında romanın bir tür olarak Benedict Anderson'ın işaret ettiği üzere, hem ulus-devlet inşa sürecinde oynadığı role hem de bu bağlamda bir kanon tartışmasına bakabilmek için romanın bir form olarak ortaya çıkış sürecinin nasıl bir tarihsel algı üzerinden alımlandığını görmeye çalıştık. Bu kapsamda, romanların içinde bulunduğu bu *aurada* bir kanonun imkânları üzerine tartışırken, dönemin romanlarının 31 Mart Olayı bağlamında nasıl bir tarih algısı ile kuşatıldığını izlerken bu kuşatılışın neden olduğu 'endişe' ve 'gecikmişlik' sendromunun İslam ile Cumhuriyet'in ilişkisini bize anlatabilmesi imkânı aranmaya çalışılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde baskın olan Kemalizm'in algıladığı şekilde bir modernliğin İslam ile girdiği çatışmalı ilişkinin neticesinde, 31 Mart Olayı'nın romanlar boyunca göreceğimiz temsili üzerinden Cumhuriyet'in bıraktığı yıkıntının kendisini göstermeye çaba sarf ettik. Bu bağlamda romanların bir Cumhuriyet kanonunun oluşma basireti neticesinde kanon dışı kalanların da varlığını hesaba katarak, imkânlar ölçüsünde, tarihte mahkûm edilmiş bir olayın temsilinin fotoğrafını çekmeye çalıştık.

Bu tezin kapsamı konusunda tartışmalara açık olduğumuzu ve konunun genişletilebileceğini ve yeni eklemeler yapılabileceğini, 31 Mart Olayı'nın temsili ile ilgili romanlar üzerinden çalışmaların devam edebileceğini ve eksikler ve hatalar varsa, atladığım bir roman bulunursa, bunların tamamıyla bana ait olduğunu belirtmeyi not düşmek isterim. Bu tez ne 31 Mart'ı çözmüş olma, ne de bununla bütün bir dönemin anlaşıldığı iddiasındadır; ama hepimize 31 Mart Olayı'nı ve erken Cumhuriyet dönemini 'irtica' tartışmaları kapsamında yeniden düşündürebilirse ve açtığı kesitten bir yıkıntının fotoğrafını çekebilirse amacına ulaşmış olacaktır.

BİR ‘İRTİCA’ PRELÜDÜ

‘GERİ’YE DÜŞEN BİR GEÇMİŞİN İZİNDE

‘Geçmiş’ denilen mevhum herhalde düşünen her canlı için bir anlamı ifade eder. Siyaset ile sosyoloji terminolojilerinde ve çoğu zaman gündelik hayatımızda da sıkça kullanılan bir kelime ya da referans verilen bir mevhum olarak varlığı kabul edilmeden ‘bugün’ ya da ‘gelecek’ mevhumları anlam kazanamaz. Daha da ötesi bütün bunların zihinsel gerçekliği için ‘geçmiş’in varlığına ihtiyaç vardır. Geçmiş kimi zaman bir nostalji kaynağı, bir gurur vesilesi, kimi zaman unutulmak istenen bir ‘an’ın veya anının kendisi, kimi zaman meşruiyet için bir referans kaynağı ya da hatırlama kavramının filizleneceği toprak, kimi zaman da ikrah ve nefretin kuyusu olarak farklı duygu ve düşünce sistematiplerinin vesilesi ile üzerinde oyunlar oynanan bir hayal perdesine dönüşür. Hayal perdesi metaforu belki burada gölgelerin izdüşümleri vasıtasıyla icra edilen bir performans alanı olması ile geçmişi bize en iyi anlatacak olan araç olabilir. Gölgelerin dans ettiği ve devamlı yer değiştirdiği bir gerçeklik olarak hayal perdesi bize aslında geçmişin yeniden nasıl kurulduğunu da anlatır. Geçmiş mevhumunu bir biçimde anlaşılır kılma amacım, onun salt bir yaşanmışlıklar birikimi ile akıp gittiğini tasavvur ettiğimiz bir nehir gibi görmekten ziyade, onun aracılığıyla düşüncelerimizin ancak gölgeleri ile imgelememizdeki bir yansımanın bugün için kendisini ifade eden bir gerçekliğe de tekabül ediyor olmasıdır. Geçmiş, bir tasavvur olarak, bir hayal perdesi olarak, aynı zamanda bize bugünün de içinde kodlandığı bir anlamı hem zamansal olarak hem de bugünkü zamandan koparılacak anlamlandırarak ya da inşa edilen bir referans kaynağı olabilir. Bizim de bu tezde değerlendireceğimiz bağlamdaki anlamı budur biraz da.

Geçmiş denilen mevhmun üzerinde bir düşünsel performans ile onu anlamlandırmaya çalıştığımız bir başvuru kaynağı ya da disiplin olarak ‘tarih’ denilen alanın ‘ilerlediği’ varsayımı üzerinden oluşturulan bir tarih algısı bugün zihnimizin kolayca kabul ettiği bir gerçekliğe tekabül ediyor. Bu zihinsel kolaycılık ise bugün bütün siyasi ve sosyal konularımızı maalesef derinden etkiliyor ve yeniden düşünölmek zorunda. Tarihin ‘ilerlediği’ varsayımı ise bir tarihsel algıdan çok daha fazlasını ima ediyor ve gündelik yaşamı ile siyaseti tepeden tırnağa belirliyor. Zamanın geçerken tarihin ‘ilerlediği’ algısı ise bize sadece basit bir zamansal dizimlenmeyi işaret etmiyor; bununla birlikte, zaman geçerken ya da ‘ilerlerken’ arkasında anlamlandırılmayı bekleyen bir ‘boşluk’ da bırakıyor. ‘Boşluk’ diye tanımlıyorum, zira bu tanımlama bir nötralliteliği(neutral) içinde barındırabiliyor bir dereceye kadar. Bu anlamlandırılmayı bekleyen şeye geçmiş, bu geçmişini anlamlandıran yapıya veya araca da ‘tarih’ diyoruz. Bir keresinde bu bağlamda kullanılan bir metaforu kullanmak istiyorum yeniden: Bir su kaplumbağasının kumsalda doğduğu yerden denize doğru ilerlediği sırada, arkasında, kumsalda bıraktığı izlerin bütünüdür belki de tarih. Bir hareketin varlığını bize ima etmesi bakımından heyecan uyandırdığı kadar bitip gitmiş olması nedeniyle de hüznölüdür de bir o kadar. Bu izlere ‘heyecan’ duyan da, onu ‘hüznölü’ bulan da, işte insanın o izleri, yani arkada kalan o ‘boşluk’u anlamlandırma çabası olarak ‘tarih’i nasıl icra ettiğimizi, burada nasıl performe edilen bir düşünsel alan olarak gördüğümüzü de göstermiş oluyoruz.

Geçmişini anlamlandırma çabası olarak tarih ve bu tarihin algılanış biçimi olarak onun ‘ilerlediği’ ya da bir yönü olduğu varsayımı da bugün bir sayı doğrusundan

koordinatları verilen bir düzlem ya da çizgi üzerinde hareket edildiği gibi bir izlenim doğuruyor. Bu bağlamdan bakıldığında ‘ilerlerken’ arkada bırakılan her nokta geçmişti sembolize ediyor. Tarihin bu noktada nasıl işlevsellik kazandığı da ortaya çıkıyor. Özellikle *Judeo-Christian* din sistematğinde, Aydınlanma felsefesinde ve de 19. yüzyılın ünlü düşünürlerinden Auguste Comte’da kendini tatbik eden bu ‘ilerleme’ mevhumu üzerinden bir ‘progress’ yani ‘terakki’ kavramı işin içine giriyor. Toplumların ‘ileri’ giderek ‘progress’ yani terakki kaydettikleri varsayımı üzerinden şekillenen bu algı da diğer taraftan arkada kalan noktaların bütünü için tarihin anlamlandırdığı bir ‘geri’ mevhumunu da kendiliğinden ortaya çıkarıyor. Bu algılayışta bir ‘ileri’ olan ile bir ‘geri’ olan, böylece zamansal algı içinde oluşurken, aynı zamanda yukarıda bahsettiğimiz hayal perdesi üzerinde gölgelerden oluşan bir tarih meydana geliyor. Hem zamanda arkada olanı imlerken, hem de hayal perdesinin ardında ışığın üzerinden dökülen gölgelerin içinde o tarihin kurgusu oluşuyor. Bu noktada, tarihte olan ve orada anlatılan bir anlatı ya da söylem ortaya çıkıyor. Bizim “tarihin söylemi” dediğimiz bu söylem, hayal perdesinin ardında gölgelerin kaderini çizen elin hareketleri ile kendisini inşa ediyor. Bu noktada, bu geçmişin üzerinden bir söylem pratiği inşa edilirken, geçmiş hayal perdesi üzerinden bugüne geliyor. Bu söylemi siyasal bir pratik içerisinde değerlendiren ve zamansal algısının içinde ulaşılması gereken bir erek olarak bir nevi ‘ütopya’ gibi kurgulayan bu söylem, zamanın içinde bir yön arıyor. Bütün bu yön arayışları ise tarihin oluşumunda onu hayal perdesi üzerinde canlandıran öznenin, yani iktidarın, kendisi tarafından hangi yöne gidileceği üzerinden kendisini hareketlendiriyor. O halde, o yöne gitmeyi, o zamansal algı içerisinde reddedenler ise o yönün tersine düşüyor ve de iktidarın istediği yönde gitmeyenler ‘yoldan çıkan’lar olabiliyor. Böyle bir zihinsel algı içerisinde olanlara

ise siyaseten ‘gerici’ deniliyor. ‘Gericilik’ mevhumunu metafiziksel bir algının dışında da kabul ediyor ve bir zaaf olarak görüyor olsa da, İlhami Güler’in⁵⁰ ‘gericilik’ üzerine düştüğü şu notu koymak zorunda olduğumuzu hissettik:

“Gericilik, özü itibarıyla zaman algısı ve tarih yorumu ile ilişkilidir. Nitekim, gericiliğin dini ideolojilerle bağlantısı da aslında Tanrı’nın tarih ve zamanla ilişkisine dair bir yorumdan dolayıdır. Türkiye’deki gericilik söylemi, metafizik olarak tarihe bir yön atfeden ilerlemeci (linear) tarih tezine dayanır. 19. yüzyıldan kalma bu inancın Batı’da hayli yara aldığı bilinen bir gerçektir. Giderek tarihin (insanlık tarihinin) birikimsel, fakat yönsüz bir ‘vetire’ olduğu görüşü daha fazla ağırlık kazanmaktadır. Fakat Türk aydınlarının büyük bir bölümü ilerlemeci tarih tezini hâlâ aşk ve şevkle sürdürmektedirler.”⁵¹

‘İRTİCA’ VE ‘GERİCİLİĞİN’ İZİNDE

Dünyada ‘gericilik’ algısı üzerine önemli bir literatür var. Kelime öncelikle Fransızca’dan geliyor çünkü bildiğimiz kadarıyla ilk kullanımı Fransız Devrimi sırasında. Kelime köken olarak İngilizce’ye Fransızca’dan giriş yapıyor. Fransızca *réactionnaire*’den gelen kelime, döneminde Fransız Devrimi’ne karşı çıkan eski rejimin unsurlarını içeren düşmüş aristokratlar, hanedan ailesi ve çevresi, ruhban sınıfından devrime karşı çıkanlar ve eski rejimin yeniden ihyasını isteyen *status quo* yanlılarını genel olarak kapsayan bir kavram.⁵² İngilizce karşılığı ‘reaction’ dan türeyen *reactionary*. *Oxford English Dictionary*, *reactionary* sözcüğünü isim (1) ve sıfat (2) olarak şöyle tanımlıyor:

⁵⁰. İlhami Güler, yazısının girişinde bir tanımlama yapıyor ve ‘gericilik’i kabul ederken bu kabul edilişi temsilde, teşbihte hata olmaz diyerek yılanın kabuk(deri) değiştirmesinde, insanın tırnak kesiminde, traş olmasında olduğu gibi “tutulmaması gerekenler”i insani bir zaaf olarak tutmak şeklinde bir açıklama ile hem muhafazakârlık hem de ‘gericilik’ olgusu üzerinden bir kabul ile eşleştirme yapıyor. Bir taraftan düştüğü dipnota bunun bir sorunsal olduğunu belirten bir ucu açık açıklama yapmış bile olsa bu ‘tutulmaması’ gerekenler hususu üzerinden farklı bir felsefi zeminde, teolojik bir zeminde durduğunu ima ediyor diyebiliriz. Bu noktada da ‘gericilik’ denilen olgunun kabulünü de yapmış oluyor (y.n.).

⁵¹. İlhami Güler, “Gericiliğin Gerçek ve Enstrümantal Tabiatı Üzerine,” *Doğu Batı*, Yıl:1, Sayı:3, Mayıs-Haziran-Temmuz, 1998, syf 59.

⁵². *Reactionary* kelimesine dair daha ayrıntılı bilgi için *The Governments of Europe*, Frederic Austin Ogg, Rev. Ed., The MacMillan Co., 1922 ve J. Salwyn Schapiro, *Liberalism and the Challenge of Fascism, Social Forces in England and France 1815-1870*, McGraw-Hill Book Co., Inc., NY, 1949.

“(1)Radikal politik veya sosyal reformlara karşı ve bir önceki duruma dönme lehinde olan tepkiye (burada reaction kelimesi için farklı tercümeler yapılabilir. Ben bu tercümei seçiyorum. y.n) taraftar ve meyilli kişi. (2) Reaksiyon’a (Tepki y.n.) taraftar ya da meyilli; politik ve sosyal terakkiye veya reforma muhalif; (dolayısıyla, seyrek bir biçimde) aşırı muhafazakar.”⁵³

Dünya literatüründe ‘gericilik’ üzerine yapılan çalışmaların olduğunu vurgulamıştık. Bu tezde ‘gericilik’ denilen mevhumun anlamsal olarak nasıl bir seyir izlediğine ve nasıl bir söylem üzerinden kurgulandığına Türkiye bağlamı üzerinden bakacağımız için bu noktaya fazla değinmiyoruz. Ama önemle belirtilmesi gereken bir nokta var; o da şu ki, kelimenin anlamı ile baktığımızda ve siyasi kontekste nasıl değerlendirildiğini kabaca gördüğümüzde, ‘gericilik’ mevhumunun siyasi ve sosyal bir anlam ile Fransız Devrimi için devrimden önceki durumu talep edenleri ve bu bağlamda üretilen siyaseti anlatıyor olduğudur. Bu noktada da zaten kavram, yine yukarıda bahsettiğimiz tarihsel algının (progress) şekillendirdiği bir bakışı içeriyor. Fakat özellikle Fransız Devrimi sonrası şekillenen Avrupa siyasiyesi kavramı siyaset doğrusu üzerinden sağ bir noktayı imlemek üzere kurguluyor ve bunu yaparken bu siyaseti talep eden aktörleri de, toplumsal konumları da, ‘devrim’ kurgusallığını da göz önünde bulunduruyor. Böyle bir yerleştirme içerisinde ise bir öncekini talep etmeyi reaksiyoner bir tavır olarak devrim karşıtı bir yerde konumlandırıyor. Avrupa siyasiyesini tanımlayan modern kavramların, bir devrimsel sonucun eseri olduğu da göz önüne alındığında ve bütün dünyaya bu siyasi terimlerin ödünç alınması ile bakan siyaset biliminin ve yürümekte olan gündelik siyasetin bu terimlerle şekillendiğini düşünürsek, burjuva tarafından öncülüğü yapılan Fransız Devrimi’nin bu noktada rolünü yadsıyamayız. Bu minvalde bakıldığında, tarihin algılanışındaki kurgu bakımından ve de muhalifleri ezme

⁵³. Oxford English Dictionary, Third Edition, December 2008, online version March 2011. (İngilizce’den Türkçe’ye çevirisi bize aittir. y.n.)

aracı için bir altyapı sunmasından dolayı, kavramın oturduğu yer yine sorunlu görünse de - ki biz bu noktada kavramı Batılı anlamında da sağlıklı ve sorunlu buluyoruz- terim göreceli olarak daha anlamlı bir ifadeyi ima edebiliyor ama tabi soru işaretleri ile birlikte; özellikle de bu soru işaretlerinin Türkiye’de ifade ettiği anlamsal bagajları göz önüne alındığında.

SÖZLÜKLERDE VE TARİHTE ‘İRTİCA’

Bu noktadan sonra gözlerimizi İmparatorluk bakiyesi olarak bir *kopuş* ve *süreklilik* izleyen Türkiye’ye çevirdiğimizde de aynı ‘devrimsel’ koşulların ileri sürüldüğü bir ortamda terimin ifade edildiğini görüyoruz. Buradan hareketle, terimin Türkiye’de neden olduğu tartışmalar üzerinden seyrinin nasıl geliştiğini anlamaya çalışalım. Bu noktada da ilk olarak Türk Dil Kurumu (TDK)’nun *Büyük Türkçe Sözlük*’üne baktığımızda ‘gericilik’, “Gericici (I) olma durumu, irtica”⁵⁴ şeklinde tanımlanıyor; “gerici” ise şöyle tanımlanmakta:

“(I) *sf.* Toplumda çağdaş değerlere ve yeniliklere önem vermeyen, her yönüyle eskiyi özleyen veya eski düzeni yaşamaya çalışan (kimse veya görüş), **ilerici** karşıtı, mürteci.”⁵⁵

Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde kelimenin anlamını ararken karşımıza “irtica” kelimesi çıkıyor. Türkiye siyasi hayatını düşündüğümüzde ‘gerici’ kelimesi ile birlikte eş anlamlı bir biçimde kullanılan bu kelime, bizim bu söylemin seyrini takip edeceğimiz anlamsal sürecin tam merkezinde yer alıyor olacak. Bu noktada TDK’nın *Büyük Türkçe Sözlüğü*’ne ‘irtica’ için baktığımızda da “gericilik” kelimesi ile karşılaşıyoruz.⁵⁶ Birbirini eş bir biçimde karşılayan bu kelimelerin birbirinin yerine kullanıldığını görüyoruz.

⁵⁴. “gericilik” için *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, online versiyon, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

⁵⁵. “gerici” için *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, online versiyon, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

⁵⁶. “irtica” için *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, online versiyon, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

Nişanyan Sözlük ise ‘irtica’ kelimesi için “gericilik (Fr réaction karşılığı)” biçiminde bir tanımlamada bulunuyor.⁵⁷ Nitekim ‘irtica’ kelimesinin ‘gericilik’in eş anlamlısı olarak kullanıldığını belirtmiştik. ‘İrtica’ köken olarak aslında Arapça bir kelime. Mehmed Said Hatiboğlu “İrtica Nerede?” başlıklı makalesinde bu köken arayışının kaynaklarına değiniyor ve kelimenin yaşadığı anlam dönüşümünü şöyle özetliyor:

“*Ricʿat*, *rucūʿ* masdarından gelen ve ‘bir işe, bir fikre, bir yere... geri dönmek, avdet etmek’ anlamında kullanılan *irticāʿ*, klasik Arab lugatlarında mesela: ‘Deveyi sattıktan sonra onun parasıyla faydalı bir şey almak’ demektir. Deve satılmakla kaybediliyor, ama onun parasıyla bir başka şey satın alınarak, sanki kaybedilmiş olan şey geri dönmüş oluyor. Değiştirilen bir uygulamadan memnun kalınmayarak tekrar öncekine dönmek de, Meşrutiyet devrinde *ricʿat* fiiliyle ifade edilmiştir. Mesela Suriye gibi Arabca konuşulan eyaletlerde eskiden mahkeme ilânları ile Arabca yapılırken, İttihâd ve Terakki bunların Türkçe yapılmasını emretmiş, fakat 23 Ocak 1913 Bâb-ı Âli baskınından sonraki iktidarında, o emrini feshederek Suriye mahkemelerinde Arabca’nın Türkçe gibi resmen kullanılmasını kabul etmişti. Bu hadiseyi *Hâtırât-ı Siyâsiyyesi*’nde anlatan sabık Şeyhülislâm Cemâluddîn Efendi (1848-1917), açıklamalarını şu cümleyle bitiriyor:

İşte şu hareket-i ric’iyye... eski hâtaları alenen tasdik ve i’tirâfa delâlet eden bir mukaddime-i meşkûredir.

Ne var ki irticada mutlak mefilik olmadığı hâlde, günümüz Türkçesinde bu kelime daima menfi yönde kullanılacak, muhatabı tahkir etmekte ona baş vurulacaktır. Artık ‘irtica’ın faili olan mürteci, yani devrimizin gericisi, faydalı bir işin sahibi değildir. İrticaı, bu çerçevede ilk defa kimin kullandığını şimdilik bilmiyorum.”⁵⁸

Mehmed Said Hatiboğlu’nun bıraktığı yerden şöyle bir ekleme yapabiliriz. Osman Selim Kocahanoğlu, yukarıda Hatiboğlu’nun tanımladığı menfi şekilde kullanılan ‘irtica’ kelimesinin ilk kez Mithat Paşa tarafından kullanıldığını ileri sürüyor. Mithat Paşa’nın,

⁵⁷. “irtica” için *Nişanyan Sözlük Sözlük Sözlüklerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, online versiyon, <http://www.nisanyansozluk.com/?k=irtica>

⁵⁸. Mehmed Said Hatiboğlu, “İrtica Nerede?” *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 9-10.

Abdülaziz'in hâl edilişinden sonra Kanun-i Esasi'nin ilanının ardından, eski dönemin referansı ile bir önceki rejimin kendisini isteyenlerin, çıkardıkları bir isyanın bastırılışından ve isyanın niteliğinden söz ederken, onları 'irtica' tanımlaması içinde değenlendirdiğini belirtiyor.⁵⁹ Bu noktada 'irtica' kelimesi sadece bir öncekini nitelemekle kalmadığı gibi artık politik bir anlam da yüklenmiş oluyor.

Kelimenin yüklendiği bu politik anlamın çok önemli olduğunu belirtmekte fayda var; zira ileride göreceğimiz gibi erken Cumhuriyet döneminin zihinsel yapısının içinde şekillenen 'irtica' kavramı, son derece politik bir anlam ile son derece de politik olan bir kuruluş-inşa atmosferinde kullanılıyor. Erken Cumhuriyet dönemini inşa edecek olan entelejansiyanın zihin yapısının Osmanlı'nın son döneminde ve daha sonra Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde şekillenecek olduğunu tahmin edersek bütün bu dönemler boyunca 'irtica' kavramın nasıl dönüştüğünü görmemiz son derece elzem. Kavramın bu noktada nasıl bir seyir izlediğini okumaya devam edelim. D. Mehmet Doğan, "Sözlüklerde 'İrtica' Arayışı!" adlı makalesinde bu okuyuşun seyrini sürdürmüş. *Kāmūs-ı Türki*'ye ve *Mükemmel Osmānlı Lügati*'ne bakan Doğan, yüzyıllık bu büyük sözlüklerde bulduğu karşılığı şöyle anlatıyor:

"Heyecanla başlayan arayış, 87. sayfanın orta sütununda hedefine ulaşır gibi olur. 'İrtibat' kelimesinden sonra elif-re-te-cim-elif-hemze'yi görünce bunu kolaylıkla 'irtica' olarka okuyabilirsiniz... Okumasına okursunuz da, okuduğunuz bu kelimenin açıklaması karşısında şaşkınlığa düşmemeniz güçtür: 'Ricā'dan geldiği belirtilen kelime, 'ümid etme, umma' olarak açıklanmıştır ve karşısına 'nûn' işareti konulmuştur. Bu ise başta yapılan açıklamaya göre, 'nādirül-isti'māl', yani 'az kullanılır' demektir... Elbette imlâsını bilenler, kelimenin sonunda 'hemze' yerine 'ayn' harfi arayacaklardır. Fakat böyle bir kelimeyi, modern türkçe sözlüklerin cediti sayılan, 1317/1900-1901 baskılı, bu yıl saltanatının 25. Yılına tesadüf

⁵⁹. Osman Selim Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı*, 1. Baskı, 2001, Temel Yayınları, İstanbul, syf. 141.

ettiği için, Sultan 2. Abdülhamîd'e ithaf edilen *Kāmūs-ı Türki*'de bulamayacaklardır. Demek ki, büyük sözlük ustası, bizim bildiğimiz 'irtica' kelimesini az kullanılan 'irtica' kelimesi kadar bile önemsememiş ve sözlüğüne dâhil etmemiştir! Ali Nazîma ve Fâik Reşâd'ın *Kāmūs-ı Türki* ile yakın tarihlerde (1319) basılan *Mükemmel Osmânî Lügati*'nde de durum bundan farklı değildir."⁶⁰

Kimi sözlüklere böyle bir göz atışı yaptığımızda, Mithat Paşa'nın da kullandığı anlamda kelimenin sözlüğe girmediğini görmek ilginç. Halbuki Hüseyin Hatemi, bize bazı sözlüklerde bu anlama yakın bir noktada terakki karşılığı ile kelimenin yer aldığını, 'irtica' kelimesinin tanımını vermese de 'reaksiyoner' karşılığının yer almaya başladığını belirtir ve Fransız Devrimi sonrası bunun sözlüklerde kendisine yer bulduğunu söyler:

"Fransız Devrimi'nden sonra bu terimin "Osmanlı"da karşılığı bulunmak gerekti. 1831'de, Sultan Mahmut döneminde henüz "mürteci" terimi yerleşmiş değildir. Bianchi'nin (1831) Fransızca-Türkçe; (1850) Türkçe-Fransızca sözlüklerinde henüz "mürteci" terimi yoktur. 1881'de Wiesenthal sözlüğünde ise, artık reaksiyoner terimi karşılığında "istirca-i ahval-i sâbika dâiyesi, men-i hürriyet mesleği" denmiştir. "Men-i hürriyet mesleği" deyişi özellikle ilgi çekicidir. (...) 1891'de Tıngır/Sinapien Sözlüğünde de "reaksiyoner" karşılığında "muhalif-i terakki" taraftarı, terakki-şiken" (Terakkîyi kıran, kırıcı) denmektedir."⁶¹

Bu noktada, dönemin önemli isimlerinden Şemseddin Sâmî'nin hazırladığı sözlüklere de göz atılabilir. Çünkü Doğan'ın aktardığına göre, Şemseddin Sâmî'nin sadece Türkçe sözlükleri değil, aynı zamanda Fransızca'dan Türkçe'ye, Türkçe'den Fransızca'ya hazırladığı sözlükler mevcuttur ve bunların çok da meşhur olduklarını belirtir.⁶² Bu noktada, kelimenin köken olarak Fransızca'dan geldiğini düşündüğümüzde Sâmî'nin

⁶⁰ D. Mehmet Doğan, "Sözlüklerde 'İrtica' Arayışı!", *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 26.

⁶¹ Hüseyin Hatemi, "İrtica Hikayesi", *Köprü*, Üç Aylık Fikir Dergisi, Bahar 2002, sayı 78, online versiyon, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=50>

⁶² D. Mehmet Doğan, "Sözlüklerde 'İrtica' Arayışı!", *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 26.

bunlara ne gibi karşılıklar bulduğuna bakmamız faydalı olacaktır. Doğan, çıkardığı sonuçları şöyle aktarır:

“Günümüzde de türkçeden fransızcaya veya ingilizceye sözlüklerde irtica/reaksiyon, mürteci/reaksiyonier olarak karşılanmaktadır. Bu yüzden, 19. yüzyılın sonunda yayınlanan *Kāmūs-ı Fransevî*’de ‘reaksiyon’ ve ‘reaksiyonier’ kelimelerinin karşılıklarına bakmak yararlı olacaktır. İşe bakın ki, Şemseddin Sâmî’nin aklına ‘reaksiyon’a karşı ‘irtica’, ‘reaksiyonier’e karşı ‘mürteci’ demek gelmemiştir. İşte onun karşılıkları: ‘Terakkiye karşı durma, terakkişikenlik’ ve ‘terakkiye muhalif, terakkişiken’...”⁶³

Bu arada Hüseyin Hatemi, Sâmî’nin “herhalde Tıngır/Sinapien ve Wiesenthal'den etkilenerik ‘reaksiyonier’ karşılığında ‘terakkî-şiken’ dediğini de belirtir.”⁶⁴

Aslında bizi ‘irtica’ kelimesinin 31 Mart Olayı sonrasında yüklendiğı anlama yavaş yavaş götüren anlam değışikliğıne -D. Mehmet Doğan bunun tam olarak olmadığını söylese de- giderek ulaşmaya başlıyoruz. Özellikle Sâmî’nin sözlüğünde karşılığını bulan bu sonuç bizi yavaş yavaş zihnın gerisinde ‘terakki’ ile zamanın ‘ilerisi’ni paralel kılan aklın söylemsel zeminde nasıl çakıştığını görmeye götürecektir. Zaten en büyük sorunsalımız, bu noktada ‘terakki’ algısının da aslında böyle bir zamansal konotasyona sahip olduğunu ve bir tarihsel yönü bize ima ettiğini anlamamızdan geçmekte diye düşünüyoruz. Zaten D. Mehmet Doğan da, Mehmed Salâhî Bey’in *Kāmūs-ı Osmanî*’sine baktığında *Kāmūs-ı Fransevî*’de kelimesel olarak tam bulamadığı anlamı –ki *Kāmūs-ı Fransevî*, *Kāmūs-ı Osmanî*’den önce yayınlamıştır- tam olarak göremediğini belirtmiş olsa da, “geri dönmek” karşılığını görüyoruz orada. D. Mehmet Doğan bulduklarını şöyle aktarır:

“Fakat, kelime haznesini arapça farsça kelimeler teşkil ettiğı için, sonradan Şemseddin Sâmî’nin lügati daha fazla önemsenmiştir. 1. cildin 278. Sayfasında aradığımız ‘irtica’yı

⁶³. A.g.e.

⁶⁴. Hüseyin Hatemi, “İrtica Hikayesi”, *Köprü*, Üç Aylık Fikir Dergisi, Bahar 2002, Sayı: 78, online versiyon, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=50>

buluyoruz. Bu ‘aynı ‘irtica’ kelimesinin karşısında şunlar yazılmaktadır: ‘Geri dönmek. Satılan şeyin parasıyla fâideyi mûcib olacak şey almak. Elfâz-ı müsta’melerden değildir.’⁶⁵

Kelimenin, dönemin her sözlüğünde olduğunu söylemek imkânsızdır. Kimi sözlüklerde kelimenin varlığına rastlamaz D. Mehmet Doğan. Modern sözlükçülüğümüzün babası olduğunu söylediği Ahmet Vefik Paşa’nın 1888 tarihli *Lehçe-i Osmani*’sinde de aradığımız ‘irtica’ kelimesini bulamadığımızı belirtir.⁶⁶ Hemzeli irtica kelimesinin ise “İttikâ, korku ile ummak, beyne’l-havf ve’r-reca temenni etmek, tereccî” anlamına geldiğini not düşer.⁶⁷ 1886 baskı tarihli *İlâveli Lügat-ı Osmâniye*’de ve daha sonra aynı sözlüğün 1889 tarihli baskılarında da yukarıda tanımlandığı şekilde hemzeli irtica kelimesinin olduğunu, bugünkü anlamı veren ya da geri dönüşü belirten ‘irtica’ kelimesine rastlanmadığını belirtir.⁶⁸ Doğan, bu noktadan sonra bizi Mu’allim Nâcî’nin Lügat’ine, *Lügat-ı Nâci*’ye götürür ve Müstecibzâde İsmet ve Tâhirül Mevlevî’nin elden geçirdiği 1909 baskılı *Lügat-ı Nâci*’de aradığımız kelimeyi bulduğumuzu söyler.⁶⁹ Lügatin 1891 baskısının mevcut olmadığını belirten Doğan, sözlükte ‘irtica’ kelimesi karşılığını bulur ki zaten yıl 1909’dur ve 31 Mart Olayı’nın gerçekleştiğini de not düşer.⁷⁰ Sözlükte ‘irtica’ kelimesinin karşılığında şu tanımı görür Doğan: “Geri dönmek demek ise de i’âde-i istibdâd tarafdari olmak manasında kullanılmağa başlanmıştır.”⁷¹ Buna rağmen, yani 31 Mart Olayı’ndan sonra basılmış ama Trabzon’da basıldığı için pek fazla da bilinmeyen Mu’allim İbrâhîm Cûdî’nin 1914 yılında basılmış olan *Lügat-ı Cûdî*’sinde

⁶⁵ D. Mehmet Doğan, “Sözlüklerde ‘İrtica’ Arayışı!”, *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 26.

⁶⁶ A.g.e. syf 27.

⁶⁷ A.g.e.

⁶⁸ A.g.e.

⁶⁹ A.g.e.

⁷⁰ A.g.e.

⁷¹ A.g.e.

sadece hemzeli irtica kelimesi vardır ve “Ümîd ediş. İrticây-ı şifa: Şifa umma” anlamları mevcuttur.⁷² Yani kelimenin aslında içinde bulunduğu atmosfer ile son derece politik bir amaçla içinin doldurulduğu ve İstanbul merkezli bir anlam değişikliğine uğradığını söyleyebiliriz belki de. Doğan, daha sonra Mehmed Bahâeddin’in 1912 baskılı *Türkçe Lügati*’ne bakıyor. Bu sözlükte de ‘irtica’ kelimesini buluyoruz ve “geri dönme; ihtidâ” karşılığını görüyoruz.⁷³ Daha sonra aynı kişi, 1926 yılında sözlüğünü büyütmüş ve *Yeni Türkçe Lügat* ismiyle yayımlanmıştır yeniden. Bu sözlükte yer alan ‘irtica’ târifinin aslında çok önemli bir dönüşümü bize gösterdiğini ifade eden Doğan, Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e geçiş sırasında yaşanan⁷⁴ ve daha sonra Türkiye siyasi hayatını baştan aşağıya etkileyecek olan o zihinsel anlam dönüşümünü bu noktada bize çok iyi gösteren bu örneği sunar. Bu yeni ve genişletilmiş sözlükte ‘irtica’ kelimesinin karşısında “geri dönme. İhtidâ. Muhâlif cihedde hareket eden her şey: İrticâ-ı siyâsi. Terakkîye muhâlefet ederek mazîyi tekrâr yaşatmak isteyenlerin hareketi: **İrticâ mutlaka ezilir.**” tarifi yer alıyordu.⁷⁵ Doğan, bu ibret verici tarif öyküsünü aktardıktan sonra bizi Hüseyin Kazım Kadri’nin *Büyük Türk Lügati*’ne götürür. Burada aslında bir nevi direniş sayılabilecek bir tanımlama farklılığı ile karşılaşırız. Aslında kelimenin kendisinin sözlük sayfalarında bir çatışma alanına döndüğü gerçeği de ortaya çıkmış olur. Sözlüğün hazırlanış ve basım yılları sırasında bir kopuş yaşadığı gerçeği son derece manidardır. Doğan bu süreci bize şöyle aktarır:

“(Büyük) Türk Lügati, Türkiye’deki değişimin işaretleyicilerinden biridir aynı zamanda. Büyük kıt’da eserin 1. cildi 1927 ve 2. cildi 1928’de basılmış, Maarif Vekaleti tarafından ve Devlet Matbaası’nda, yani resmi bir yayın... O yıl harf inkılâbı olmuş, kitap yarım kalmış. Nice zaman

⁷². A.g.e.

⁷³. A.g.e. syf 28

⁷⁴. A.g.e.

⁷⁵. A.g.e. (Vurgular bize aittir. y.n.)

sonra 3. cildi 1943'te ve 4.sü de 1945'te Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmış. 3. cildin başına konulan TDK imzalı 'Önsöz'de, 'Türk Lügati'nin yarısı eski Arap harfleriyle, öteki yarısı Arap alfabesi sırasıyla ve yeni Türk harfleriyle basılmış olması, yazı devrimimizin bir hatırası olmuştur' deniliyor ve 'yarının gençlerinin de bu değerli kaynaktan faydalanabilmeleri için bütün bu dört cildin kelimeleri ve mânaları, yeni Türk alfabesi sırasıyla ve bulundukarı cilt ve sahife numarası gösterilerek genişçe bir indeks hazırlamak ve beşinci cilt olarak bu takıma eklemek düşüncesindeyiz.' Okuyucu elbette TDK'nun bu düşüncüyü bugüne kadar hayata geçirmeye vakit bulamadığını tahmin edecektir."⁷⁶

SÖZLÜKLERDE 'İRTİCA' SAVAŞI

Harf devrimi sırasında böyle bir sürece tanıklık eden Hüseyin Kâzım Kadrî beyin bu sözlüğü hazırlarken kökleri esas aldığını da belirten Doğan, bize sözlükte 'irtica' kelimesinin kökenleri ile birlikte türeyen anlamlarını verirken Hüseyin Kâzım Kadrî beyin verdiği çok ilginç bir örnekleme ile 'irtica' kelimesini tanımladığına tanık eder bizi. Bizim bir nevi bir tür direniş olarak okunabileceğini iddia ettiğimiz bu tanımlamada Hüseyin Kâzım Kadrî, Mehmed Âkîf'in 'irtica' ve 'mürteci' kelimelerine karşı tavrı aldığı *Sebilürreşâd*'da ilk hali ile yayınlanan şiirleri⁷⁷ ile örneklemede bulunur ve kelimenin mesela 1926 yılında Mehmed Bahâeddin'in *Yeni Türkçe Lügat*'ındaki tanımlamasını vermez. Doğan, Hüseyin Kâzım Kadrî'nin Maarif Vekâleti tarafından yayınlanan ilk iki cildinde, madde başı olarak zaten 'irtica' kelimesinin geçmediğini, 2. ciltte madde başı olarak *ric* kökünün alındığını belirterek şöyle devam eder:

⁷⁶. A.g.e. syf 29.

⁷⁷. Burada D. Mehmet Doğan, önemli bir ayrıntının altını çiziyor. Hüseyin Kâzım Kadrî'nin, Mehmed Âkîf'in 1919'da *Sebilürreşâd*'da yayınlanan bu şiirlerinin 1924 yılında kitap haline gelmeden önce parça parça yayınlanan halinden aktarıldığını belirtir. Kitaptaki düzenlenmiş haliyle dizeler şu şekildedir, herhangi bir anlam değişikliği olmadığını da belirtelim. (y.n.):

'Zâlimin hasmıyım ammâ, severim mazlûmu..

İrticân şu sizin lehçede mâ'nası bu mu?

-Yok canım!

-Yok deme!

-İftira ediyorsun Köse...

-Ya?

İşte ben mürteci'im gelsin işitsin dünyâ!

“Bunu müellif ‘Geri döndermek’ şeklinde açıklıyor. Bu başlık altında akraba kelimeler yer alıyor. *Rücû*⁸, *ric*⁸*at*, *ric*⁸*i* (*ric*⁸*ate* müte’allık, *talak-ı ric*⁸*i*) *ircâ*⁸, *istircâ*⁸, *râci*⁸, *mürâca*⁸*at* ‘geri dönmek, rücû ve avdet etmek; bir yere başvurmak, kitâba veya kayda bakmak.’ Nihayet sıra irticâ⁸ kelimesine geliyor. Kadîrî Bey, kelimeyi tek kelime ile açıklıyor: ‘Rücû’ (geri dönme). Fakat, uzun bir örnek vermeyi tercih ediyor. Bu aslında çok tanıdık bir örnek:

Sevemem zâlimi ammâ, severim mazlûmu...

İrticâ’ın sizin lehçede mânası bu mu?

-Yok canım!

-Yok deme..

İfrat ediyorsun köse..

-Ya?

İşte ben mürtecî’im gelsin işitsin dünyâ!

Mehmed Âkif Bey

(...) Hüseyin Kâzım, *ric*⁸ başlığı altında açıklamalara devam ediyor. :

irticâ’î. İrticâ’a mensûb ve müte’allık. Hareket-i irticâ’iyye. mürtecî’. İrticâ’ eden. Nebatat-Bir sakın (sapın) boyunca ona mülâsık (bitişik) olarak uzayan yaprak veya zeneb (kuyruk, sap).

Hem de baş mürtecî’im, çatlasanız, patlasanız!

Hadi kânûnuz assın beni, yâhûd yasanız.

Mehmed Âkif Bey

teracî’-irtica.

mercî’-Ric’at edilecek yer, başvurulacak ve mürâca’at edilecek mevki’.”⁷⁸

Bir nevi direniş olarak yorumlayabileceğimiz bu tanımlama aslında kelimenin üzerinde devam eden çatışmanın nasıl bir alanda da cereyan edebileceğine güzel bir örnektir.

Sözlükler üzerinden D. Mehmet Doğan’ın yaptığı bu inceleme, aslında bize bir zihniyetin haritasını vermesi bakımından da çok önemli. Nitekim ‘irtica’ tartışmalarının da bu sözlüklerin yazılış seyri boyunca yaşadığı dönüşüm ile sözlüklerin verdiği tanımlamaların paralelliği göz önüne alındığında bu durum bize çok önemli bir veri sunuyor. Devletin egemen ideolojisi, bu noktada kelimenin nasıl evrilmesi gerektiğine

⁷⁸. A.g.e. syf 30.

dair bir zihniyet tarifini yapmaktan asla geri durmuyor. Tarih algısının bir sonucu olarak oluşturulan bu yeni dilin tarifini Cumhuriyet'in de yapacağını tahmin etmek hiç de zor değil. Doğan, sözlüklerin içinde süregiden bir tanımlama savaşını bize gösteriyor aslında. Özellikle siyasi alanda birer çatışma alanı haline dönecek olan bu 'hassas' terimlerin hem inşasına, hem de içlerinin nasıl doldurulması gerektiğine devletin rehberliğinin müdahil olduğunu gösteriyor. Aslında bu şaşırtıcı olmasa gerek. Zira Cumhuriyet'in bir bütün olarak 'kamu' inşası için her alanda tahakküm kurmaya çalıştığını biliyoruz. Dil ise bu tahakküm siyaseti için hem bir araç hem de bir alan oluyor. Nitekim Cumhuriyet'in en büyük projelerinden birisi yeni kurulacak düzenin geçmiş ile bağlarını kendi istedikleri noktada kesmekti. Dil, bu bağların en güçlüsü olarak Cumhuriyet'in müdahalesinden asla kaçamazdı. Aslında, Doğan bize çok güzel bir soru soruyor bu noktada: "Devlet sözlük yazar mı?" Yazdığını ya da yazdırıldığını hem raporlarla hem de araştırmaları ile anlatıyor.⁷⁹ 31 Mart Olayı'nı imleyecek olan bu 'irtica' - 'mürteci' ve 'gericilik' - 'gerici' kavramları, Cumhuriyet'in aslında tarihini oluşturacak bir dikotominin serüvenini anlatan anahtarlar olarak bize, 'irtica' kavramının 31 Mart Olayı'nı nasıl imleyerek onu hem bağlamından koparan hem de bir çatışma alanı olarak kurgulayan ve bu kurguda da galibin önceden belirli olduğu bir gölge savaşının büyüleyici sözleri olduklarını da, bu süreçte bize çok iyi bir biçimde gösteriyor. Nitekim dönemin romancılarında kavramın kendisinin bazen 31 Mart Olayı'nın yerine ya da Meşrutiyet öncesi bir dönemi tasvir etmek için kullanıldığını da daha sonra göreceğiz.

⁷⁹. A.g.e. syf 33. Ayrıca kendisinin daha sonra *Devlet Sözlük Yazar mı* başlıklı bir kitabı yayınlanıyor. (y.n.)

İSLAMCILARIN ‘İRTİCA’Sİ

‘İrtica’ kavramının İslam tarihi içinde de kullanıldığını bilmemiz herhalde çok önemli. Çünkü İttihatçılar döneminde ‘irtica’ kavramının buradan alındığını da belirtmemiz gerekiyor. D. Mehmet Doğan, İttihatçıların kelimeyi kendi istedikleri anlamda alış tarzını anlatırken, şöyle bir soru yöneltiyor ve yanıtlıyordu:

“İttihâd Terakkî erbabı, 31 Mart Vak’asından sonra neden ‘reaksiyon’ karşılığı olarak Şemseddîn Sâmî’nin *Kāmûs-ı Fransevî*’sinde yer alan ‘terakkîşikenlik’ ve ‘reaksiyoner’ karşılığı olarak da ‘terakkîşiken’i kullanmadı? Hâlbuki, terakki-ilerleme karşıtlığı ve ilerleme karşıtı anlamları bu kelimelerde mevcuttu. Bu karşılıkların seçilmesi herhâlde, İttihatçıların meseleyi ele alış tarzına uymadı. Objektiflik yerine, İslâm tarihinde mevcut ‘irtica’ ve ‘mürteci’ kelimelerini diriltmeyi, onların anlam alanlarından istifadeyi uygun buldular. Çünkü, ‘irtica’ islâmiyetten cahiliye devrine dönme anlamıyla zihinlerde menfî mânasıyla yaşıyordu. Fakat bu tarihî mânaya, dönemin sözlüklerinde yer verilmiyordu. İttihâd Terakkî’nin düzenine karşı çıkmanın karşılığı, hem de dinî muhtevalı bir tepki söz konusu olduğu için dinî literatürden devşirildi. İttihâd Terakkî’nin düzeninden ayrılmak, tıpkı İslâm’dan cahiliye devrine dönmekle, ‘irtidat’la yani dinden çıkmakla eş anlamlı tutuldu! O zaman mürteci, tek tanrılı, ekmel bir dinden çok tanrılı ilkel bir dine dönendi. 1909’dan itibaren ise, İttihatçıların ileri ve hürriyetçi düzeninden Abdülhamîd’in geri ve müstebit düzenine dönen!”⁸⁰

Doğan’ın bize sorduğu ve aslında cevabını verdiği bu soruyu yorumlamadan önce, bize önemli bir kesit açan, bu İslam tarihinde ‘irtica’nın zihinlerdeki anlamı ve yeri ile ilgili bir konuya değinmek istiyoruz. Zira bunun aslında önemli bir noktayı bize göstereceğini düşünüyoruz. Tam da bu ‘irtica’ suçlaması ile tarihin bir bölümü boyunca bir mahkûmiyet yaşayacak olan bu toplumsal halk kitlelerinin İslamcı olarak tabir edebileceğimiz entelektüellerinin, dönemin İslamcılık tartışmalarına bakarsak devleti kurtarmak için önerdikleri çarelerden birisinin İslam içerisinde aranması gerektiği doğrultusunda gösterdikleri adrestir. Yalnız bu gösterdikleri adres elbet farklı üslup ve yollara sahip olduğu ölçüde de heterojendir. İsmail Kara, bu tartışmaların dönemin

⁸⁰. A.g.e. syf 33-34

Hilafet-Meşrutiyet ve Cumhuriyet tartışmaları şeklinde seyrettiğini belirtmiştir.⁸¹ Bu noktada İsmail Kara, dönem içinde istibdat tartışmalarının sürdüğü yıllarda daha sonra dikkate alınmayan önemli bir uyarıyı hatırlatır Said Halim Paşa üzerinden. ‘İstibdat’ kelimesinin Türkçe, Farsça ve Arapça’da ‘eski’, haksız yönetimi ve onun başında olan ‘zalim’ ve ‘gâsıp’ idareciyi ifade etmek için menfi anlamlar ile yüklendiğini ve bu anlam ile kullanılmaya başlandığını belirtir.⁸² Said Halim Paşa’nın Avrupa’nın sosyal ve kültürel şartları ile İslam dünyasının kültürel şartları arasındaki farkların mevcudiyeti ile istibdat anlayışlarının farklı olduğu/olacağı yönündeki uyarısının hemen hemen hiç dikkate alınmadığını belirtir.⁸³ İsmail Kara, Said Halim Paşa’nın risalesinden şöyle bir aktarımda bulunur:

“Paşa diğer risâlelerinde de vurguladığı gibi *Meşrutiyet* risâlesinde de İslâm dünyasında karşılığı olmayan Avrupa’daki birbiriyle çatışma halindeki sınıfları ve bu çatışmanın ortaya çıkardığı siyasî fikriyatı merkeze almaktadır. İmtiyazlı bir sınıf olan aristokrasi istibdat ve tegallübü kanunen caiz ve hukuken meşrudur. Buna karşılık alt sınıfların eşitlik, hürriyet ve hak talepleri gayrimeşru olduğu için çatışmayı şiddetlendirmektedir. İslâm dünyasında ise zulümle aynileşen bir istibdat meşru olmadığı gibi yönetici sınıfla aynı hak ve hürriyetlere baştan sahip olan tebanın hak ve adalet talebi de gayrimeşru değildir. Bu durumda hem istibdat tanımı hem de buna karşılık yürütülecek mücadeleler farklı olmak durumundadır. Buna bağlı olarak demokrasi(meşrutiyet) ve hakmiyet-i milliye talepleri de farklı olacaktır.”⁸⁴

İsmail Kara, II. Meşrutiyet’ten sonra ise İslamcılarının yazılarında ‘istibdat’ kavramının bütünüyle menfi anlamlar taşıdığını ve devralınan menfiliklerin daha da arttırıldığını, içerik olarak zaman diliminin olumsuzluklar çerçevesinde daha da genişletildiğini belirtir.

⁸¹. İsmail Kara, Ders Notları, Religion and Politics in Turkey, MTS 513, İstanbul Şehir Üniversitesi, Güz 2010, İstanbul, Türkiye.

⁸². İsmail Kara, *İslamcılarının Siyasi Görüşleri 1*, 2.Baskı, dergâh yayınları, Kasım 2001, İstanbul, syf 123.

⁸³. *A.g.e.*

⁸⁴. *A.g.e.*

Öncelikle bu kavram ile nitelenenin II. Abdülhamit dönemi olduğu bilgisini verir bize.⁸⁵

Daha sonra, bu zaman diliminin nasıl bir çerçeveye oturduğunu anlatır. Sınırlarının bir bütün olarak İslam tarihini kapsamaya ve bu sınırların ‘istibdat’ kavramı üzerinden çizilmeye başladığını belirterek şöyle söyler:

“İslâmcıların yazdıklarında net olarak görülen yeni ve şaşırtıcı noktalardan biri de Hz. Peygamber ve Dört Halife devri hariç II. Meşrutiyet’in ilanına kadar nerde ise bütün İslâm tarihini istibdat devri olarak değerlendirmeleridir. Ahmed Hilmi’nin ifadesiyle ‘Emeviye ile başlayan istibdat 1324 senesi Temmuzunun onuncu gününe kadar uzun bir müddet sürdü.’ Yeni Osmanlılar’ın, Osmanlı Devleti’nin bazı dönemlerini, bazı kurumlarını (Divan, Yeniçerilik gibi) ve bazı uygulamalarını müsbet algılamaları ve öngördükleri siyasî yapılanma için kaydadeğer bulmaları bile İslâmcılar’da büyük ölçüde kaybolmuş, 13 asırlık bir geçmiş ‘eski rejim’e dönüştürülmüştür. Başka birçok alanda da gördüğümüz bu algılayış ve davranış kalıbı, tarihi ve geçmişi kendine özgü tecrübeler ve imkânlar hazinesi olarak değil de taşınması güç bir yük ve işe yaramaz hantal bir yapı olarak değerlendirmenin ürünüdür. Uzun yıllar, hatta asırlar içinde oluşan uygulama ve pratikler gayrimeşru ilan edilerek atıldığı veya yok farzedildiği zaman, hem geleneksel yapıların bağlayıcı etkisinden uzaklaşılacak hem de farklı yorumlara çok daha müsait ilk dönemlerden yola çıkarak yeni siyasî ve sosyal çözümlemeler, sistemler geliştirmek mümkün hale gelecektir. Biraz daha yakından bakıldığında İslâmcıların, -İslam ülkelerinde doğan diğer fikir akımları gibi peşinde oldukları şeyin, yeni sistemler, yeni çözümler arayıp bulmaktan daha çok batılılaşma hareketleriyle gelen Avrupaî kurum ve düşüncelerin önündeki dinî ve geleneksel engelleri ortadan kaldırmak, kendilerine göre ‘hakiki İslâm’a zaten uygun olan yolları açmak olduğu görülecektir. Bütün İslâm tarihinin istibdat içinde ve müstebitlerin tahakkümü altında geçtiğini ileri sürmek, bu çerçevede anlamlı ve elverişli bir araç haline getirmektir.”⁸⁶

Peki, bütün bir dönemin bir istibdat tarihi olarak kurgulanması bize neyi gösterir?

Bu tarihsel paranteze alış, bize aslında iki şeyi birden anlatıyor. Hem İslamcı zihnin paradoksal bir biçimde kendi tarihsel ve deneyimsel birikim kaynaklarını mahkum eden ve onları reddeden bir tarihsel krizi, hem de aynı zamanda da dönemin Batılılaşma hareketi içerisinde yaşanan ve sürekli bugünkü tarihçiler tarafından ‘modernleşme’ süreci

⁸⁵. A.g.e. syf 124.

⁸⁶. A.g.e. syf 125-126.

denilen olgunun farklı bir biçimde kabulü ya da ona verilen bir cevap, belki de bir adaptasyon süreci olarak da görülebilir. Lakin ortada olan gerçek, aslında İslamcı zihnin modern olduğu kadar aslında kaynaklarının meşruiyetini kaybettiği ve zeminsel olarak giderek laikleşen bir alan üzerinden sadece dini kisve ile söyleminin gelişmeye başladığını gösteren bir durumun görünür olduğudur. Yine bu noktadan hareketle istibdat olarak nitelendirilen bir tarihsel sürecin dışına çıkıp, aynı zamanda da kaynaklara dönme adı verilen bir hareket ile de meşruiyet ve kaynak arayışı içinde olduğunu gösteren ve bu arayışı paranteze alınmış tarih içinde değil de, parantez dışarısında, yani son derece meşru kabul edilen Muhammed Peygamber ve Dört Halife döneminin içinde arayan tavrın ortaya çıkışıdır. Çünkü İsmail Kara'nın da belirttiği gibi, seçtikleri kaynakların ya da verdikleri referansların çoğu İslam'ın asr-ı saadette bulunduğunu belirttikleri dönemi kapsayan tarihsel süreçten kesitler çıkardıkları örnekler ile teşkil edilir.⁸⁷ Bu noktada İslam ve 'gericilik' ya da 'irtica' üzerine, döneminde epey kafa yoran Peyami Safa, bize yol gösterici bir sorunsalın üzerinden şöyle bir teorik uygulama yapar. Peyami Safa, *Doğu-Batı Sentezi* isimli çalışmasında tarihçi Toynbee'nin bir kategorileştirmesini ödünç alıp anlatarak, bize yabancı medeniyetler karşısında kendilerini tehdit altında gören, hırpalanan ve bir düşüş yaşadıklarını hisseden medeniyetlerin iki çözüm yolunu seçtiklerini anlatır.⁸⁸ Bu kabaca 'zelotisme' ve 'herodianisme' olarak tanımlanır Toynbee tarafından. 'Zelotisme' şeklinde tanımlanan reçete, kendisini tehdit altında gören medeniyetin kendini kurtarmak için 'herodianisme' gibi karşı tarafın silahlarını onlara karşı kullanarak değil; kendi özüne ve köklerine dönerek bunun sağlanabileceğine olan

⁸⁷. A.g.e. syf 126-127.

⁸⁸. Peyami Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 1963, Yağmur Yayınları, İstanbul, syf 16.

inançları ile şekillenen çarelerdir.⁸⁹ Safa, aslına burada Batı'ya karşı İmparatorluk içerisinde oluşan tepkilerin bir sınıflandırmasını yaparken, Batılı yolları kullanmayı seçenlerin 'herodianisme' başlığı altına koyulduğunu, bunlara şu an devrimci dendiğini; İslamcı düşünüş içerisinde olanların ise 'zelotisme' başlığında 'mürteci' tasnifi ile sınıflandırıldığını belirtir.⁹⁰ Bu noktadan baktığımızda, İslamcıların bir köke veya öze, 'geri'ye dönüş olarak nitelendirilen bu çabaları, bu kapsamda değerlendirilirken; onların, 'eski' olana tereddütle bile olsa yüzlerini çevirenlerin, yani Batılılaşma yolunu seçenler için karşıtlığı ima ettiğini ve bu reçetenin geçersizliğine olan inançları ile de 'terakki' karşıtlığında konumlandırıldıklarını anlıyoruz. Bu noktada bir 'zelotisme' tavrı göstermek, 'herodianisme' tavrını sergilenler için bir 'gericilik' unsuru oluyor. İslamcılar ise bu suçlamadan kaçınmak için belki de istibdat denilen ve kapsamını İslam tarihi içine yerleştirdikleri ve sınırını Dört Halife'ye kadar getirdikleri dönemi, yüzlerce yıllık birikimi ve tarihi, parantez için alarak sağlamaya çalışıyorlar gibi bir görüntü ortaya çıkıyor. Bu aslında mantıksız da değildir. Zira İslam'ın 'terakki'ye mani olduğuna dair ciddi suçlamaların yöneltildiği ve devamlı İslam üzerinden kendisini tatbik eden ama bir biçimde Doğu'nun çöküş içinde, Osmanlı'nın 'gerileyiş' içerisinde olduğunu iddia eden bu dönemin zihniyeti içerisinde, İslamcıların bu tavır alışını bir savunma mekanizması olarak da görülebilir. Lakin ortada şöyle bir gerçeğin olduğunu da unutmamamız gerekiyor. 'İrtica' kelimesi, yukarıda Doğan'ın da ifade ettiği gibi İslami bir konotasyona da sahip. İslami zihin içerisinde de yer bulan ve genel olarak kabul gördüğünü bildiğimiz Cahiliye dönemine dönüş demek olan 'irtica' kavramı kaynağını nereden alıyor? Bu

⁸⁹ . A.g.e.

⁹⁰ . A.g.e.

noktada M. Ali Kaya'nın "İrtica Kavramı" başlıklı makalesine baktığımızda şöyle bir tanımlama ile karşılaşırız:

"İrtica kavramı dinî alanda da farklı biçimlerde algılanmaktadır. Bir yönüyle, dinden sapmak, tekrar cehalet ve şirk hayatına dönmektir. Örneğin, Yemen ve Necd Araplarından bir kısmının daha önce İslam'a girdikleri halde Cahiliyye dönemindeki örf, adet ve batıl inançlarına geri dönmeye teşebbüs etmeleri, özellikle zekat vermemeleri ve savaşlarda görev almaktan kaçınmaları Halife Hz. Ebu Bekir tarafından, mücadele edilmesi gereken "irticaî" bir hareket olarak görülmüştür."⁹¹

Nitekim D. Mehmet Doğan, hazırladığı *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* isimli eserinde de ilk olarak 'irtica' kavramının yukarıdaki anlamı ile başlar tanımına:

"irtica. –aı (.-) [A.i. 'rücû'dan] 1. İslâmiyet'ten uzaklaşıp câhiliye devrine geri dönme. 2. Geriye yönelme, gericilik, reaksiyon. 3[siy.] İkinci Meşrutiyet'ten sonra ve Cumhuriyet devrinde bazı dinî-islâmî hareketler bu şekilde adlandırılmıştır."⁹²

Bütün bu tartışmaların ve bilgilerin ışığında bu istibdat sürecinin bir biçimde İslami zihin içerisinde İslam öncesi Cahiliye Dönemi'ne dönmek anlamına gelen 'irtica' kavramı ile nasıl biraraya geldiğini sormamız gerekiyor. Bir biçimde 'irtica' ile ilişkileneceği belirtilen İslam tarihinin Meşrutiyet öncesini ve Dört Halife devri sonrasını bir istibdat tarihi olarak kurgulayan bu zihinsel yapı, 'irtica' kavramını bizzat kendisi kullanırken, nasıl oluyor da bu kavram, bir anlamda ulema ve dönemin önde gelen İslami şahısları tarafından bile sahiplenilmeyen ve ortada bırakılan 31 Mart Olayı sırasında ve sonrasında, hem kendilerine hem de bütün bir İslami düşünüş sistemine karşı yöneltilen bir suçlamaya ve tahakküm aracına dönüşüyor?

⁹¹. M.Ali Kaya, "İrtica Kavramı", *Köprü*, Üç Aylık Fikir Dergisi, Bahar 2002, Sayı: 78, online versiyon, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Sayi&SayiNo=78>

⁹². D. Mehmet Doğan, "Sözlüklerde 'İrtica' Arayışı!", *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 33.

TANİN İLE VOLKAN'IN 'İRTİCA' SAVAŞI

31 Mart Olayı henüz gerçekleşmeden önce, daha sonra olayın tertipleycileri arasında ilan edilecek ve geçmişten gölgesi bugüne uzanan bir tarihsel 'öteki' olacak olan Derviş Vahdeti'nin gazetesi *Volkan*'ın⁹³ sütunlarında 'irtica' kavramına sıkça rastladığımız gibi çok ilginç bir de tartışmaya şahit oluruz. Hem Derviş Vahdeti'nin kaleminden çıkan hem de yer yer imzasız yazıların yer aldığı *Volkan* sütunlarında, o zamanda da tedavülde olduğunu anladığımız 'irtica' kelimesi epey kullanılıyor. Lakin kavram, yukarıda belirttiğimiz anlamlar doğrultusunda istibdat dönemini nitelemek için kullanılıyor. Mesela *Volkan* sütunlarındaki imzasız bir yazıda şöyle yazılır:

"Kâmil Paşa milleti selâmete çıkarmak istiyordu. Lakin müşârûnileyhin âşikâr olan hüsn-i niyyeti garazkârân tarafından bil-iltizâm sû-i tevîl edildi ve bu tevîlden mütevellid olan ahvâl milletin asabiyetini tahrîk etti, Kâmil Paşa'ya **irticâ** fikri isnad olundu."⁹⁴

Aynı tarihli nüshada, bir başka imzasız yazıda ise şöyle yazılıyor:

"Acaba ortada Nâzım Paşa'dan iştibâh olunacak ne gibi bir mesele vardır? Veyâhut Nâzım Paşa'nın hangi bir teşebbüsünden tereddüd hâsıl olmuşdur ki: Böyle bir kumandana karşı en mel'un bir leke olan sıfat-ı **irticâ** lâıyk görülmüşdür."⁹⁵

Gördüğümüz üzere Derviş Vahdeti de kullanır 'irtica' kelimesini. Bu noktaya, Mehmed Said Hatiboğlu da "Ne kadar dikkate şayandır ki mürtecilerin imamlarından bilinen Vahdetî, Abdülhamîd'in istibdad devrine gıpta etmeyi irticadan sayanlardandır,"

⁹³. "Türkiye siyasi tarihinde asıl irtica hareketi olarak '31 Mart' denen 13 Nisan 1909 Salı günü patlak vermiş ayaklanma kabul edilir ve onun en önde gelen teşvikçileri arasında da, Derviş Vahdetî'nin ilk sayısı 11 Aralık 1908'de satılan *Volkân* gazetesi gösterilir." Mehmed Said Hatiboğlu, "İrtica Nerede?" *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 12.

⁹⁴. "Kâmil Paşa yine Kâmil Paşa'dır" *Volkan*, 16 Şubat 1909/ 3 Şubat 1324, *Volkan Gazetesi 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909 Tam ve Aynen Metin Neşri*, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, 1992, İstanbul, syf 223. (Vurgular bize aittir. y.n.)

⁹⁵. "Harbiye Nâzır-ı Sâbıkı Nâzım Paşa" *Volkan*, 16 Şubat 1909/ 3 Şubat 1324, *Volkan Gazetesi 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909 Tam ve Aynen Metin Neşri*, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, 1992, İstanbul, syf 223. (Vurgular bize aittir. y.n.)

sözleriyle parmak basar.⁹⁶ “Devr-i Hürriyet mi Yoksa İstibdad mı” başlıklı bir başka yazıda Derviş Vahdeti şöyle yazar:

“Hâlbuki: İstanbul merkezi, tabîî olan bir tebeddülü istibdâd, **irticâ** boncuklarıyla süsledikten sonra, İkinci Ordu dâhilini tehyîc etmiştir. Bir çok sâf ve samîmî zevât-ı hürriyetperestândan birçok telgraflar alarak neşr etmiştir. Biz bu adamları cidden takdîr eder ve sitâyîşlere elyak görürüz. Fakat bunların samîmiyetinden bilistifâde memleketde fikr-i **irticâ** vardır demek, büyük bir haksızlıktır. Zîrâ biz de bu milletin efrâdındanız ve hem de düşünebilenlerdeniz. Bu mes’elede **irticâ** fikri olduğunu isbât eden varsa ben, kendi hesâbıma, kurşuna dizilmeğe râzıyım. Râzıyım çünkü böyle bir firkin mevcûdiyetinden haberdâr olmak değil, cereyân eden ahvâlden olsun istinbât edemediğim için, kurşuna lâıyk bir adam olduğuma dâir lâzım gelen ilâmı kendi elimle yazarım.”⁹⁷

Bütün yazıları boyunca, Meşrutiyet öncesi dönem ile arasına ciddi bir mesafe koyarak, o dönemi nitelemek için ‘irtica’ kavramını kullanır Vahdeti. Ama aynı zamanda *Volkan* sütunlarından takip ettiğimiz kadarıyla ‘irtica’ kavramı bir karşılıklı suçlama aracı olarak da kullanılıyor. Hatta kimi zaman Vahdeti’nin de ‘irtica’ kavramını başkasını suçlama maksatlı kullandığını da görüyoruz. 3 Şubat 1909, yani 21 Kânûnisânî 1324 yılı, Çarşamba günü *Volkan*’da “Rüyada İrticâ Planları” başlıklı ilginç bir yazı yazıyor Vahdeti. Rüyasında gördüğünü söyleyerek ya da böyle bir teşbih kullanarak ‘irtica’ fikriyatında olanlar ile ilgili bir tespitte bulunuyor ve rüyasındaki kişinin: “Artık devr-i istibdâd avdet ediyor. Şimdiye kadar o devrin avdeti hatırıma gelmiyordu. Lâkin şu son günlerde fikrim değişti” dediğini, rüyasında gördüğü kişinin –ki bu kişiyi onbeş seneden beridir rüyasında gördüğünü ve her gördükçe de başından belanın eksik olmadığını söylüyor Vahdeti- *Tanin* gazetesi ile bu devr-i istibdatın yolunun açılacağını belirttiğini; kendisinin ise hem milletin hem de padişahın buna izin vermeyeceğini belirtirken, böyle

⁹⁶. Mehmed Said Hatiboğlu, “İrtica Nerede?” *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 12.

⁹⁷. Derviş Vahdeti, “Devr-i Hürriyet mi Yoksa İstibdad mı” *Volkan*, 17 Şubat 1909/ 4 Şubat 1324, *Volkan Gazetesi 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909 Tam ve Aynen Metin Neşri*, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, 1992, İstanbul, syf 228. (Vurgular bize aittir. y.n.)

planların beyhude olduğunu anlattığı yazısını “Allah hayra tebdil eyleye” diye de bitiriyor.⁹⁸ ‘İrtica’ kelimesini eski dönemi ima etmek için kullandığını görüyoruz burada Vahdeti’nin artık; ama burada bir *ancien regime* iddiasından çok suçlayıcı tınısı da hissediliyor kavramın. Hatta Vahdeti’nin devr-i istibdatın da bizzat *Tanin* ile sağlanacağı endişesi içerisinde olduğunu anlıyoruz yazıda.⁹⁹ Anladığımız kadarıyla kelime o dönemde son derece moda ve *Volkan* sayfalarında epeyce geçiyor. İstibdat dönemine gitmek ya da o dönemi getirmek isteyenleri niteleyen bir anlamı ifade ettiğini, hatta kavramın bir suçlama aracı olarak kullanıldığını da belirtmiştik. İşte bu noktada vereceğimiz en güzel örneği ise Hüseyin Cahit Yalçın’ın “Şerî’at İsteriz!” başlıklı *Tanin*’de yayınlanan ironik ama anladığımız kadarıyla bütün basını özellikle de *Volkan* çevresini ayağa kaldıran makalesi ile başlayan tartışmaların ışığında yazılan cevaplarda görüyoruz.¹⁰⁰ Derviş Vahdeti, 3 Mart 1909, yani 18 Şubat 1324 tarihli *Volkan*’da “İntibah” başlıklı bir yazı yazıyor ve anladığım kadarıyla *Tanin*’de yayınlanan “Şerî’at İsteriz!” başlıklı makaleye cevap verirken “Şimdiye kadar fıkı-i irtica olduğuna kat’iyyen inanmıyorduk, Lâkin vardır. Hem de pek denî pek alçak adamlar olsa gerek, fakat emin olsunlar ki, hülyâdır, hülyâ! Gelmez. O devr-i bed-seyr-i istbdâd, artık ebediyyen gelmez, gelemmez, gelemeyecektir.” diyerek, hem ‘irtica’ ile kast ettiği dönemi bize anlatırken hem de ‘irtica’ kavramının Hüseyin Cahid’e karşı bir karşı suçlama ya da

⁹⁸. Derviş Vahdeti, “Rüyada İrticâ Planları” *Volkan*, 3 Şubat 1909/ 21 Kânûnisânî 1324, *Volkan Gazetesi* 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909 Tam ve Aynen Metin Neşri, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, 1992, İstanbul, syf 158.

⁹⁹. A.g.e.

¹⁰⁰. Bu noktada şöyle bir not düşülmesini elzem görüyoruz. Hatiboğlu’nun, “meczub” kelimesini kullanmış olması itibariyle Kör Ali Olayı’nı değerlendirmişini onaylamasam da Hüseyin Cahid Yalçın’ın bir tespiti aktarmasından dolayı bu notu düşmeden geçmek istemedim. Mehmed Said Hatiboğlu, *İslâmiyât* dergisindeki “İrtica Nerede?” başlıklı makalesinde bu önemli noktayı şöyle belirtiyor: “Kör Ali meczubunun ön ayak olduğu bu hadiseyi Hüseyin Cahid [Yalçın] (1874-1957) beş ay kadar sonra 2 Mart 1909 tarih ve 210 sayılı *Tanin*’de çıkan “Şeriat İsteriz!” başlıklı baş makalesinde ‘hâdisât-ı irticâ’iyye”nin başlangıcı olarak tespit edecektir.” *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 11.

Hüseyin Cahid'in suçlamalarına karşı bir savunma olduğunu anlıyoruz.¹⁰¹ Artık sadece bir dönemi ifade etmekten ziyade, bir suçlama sıfatına dönüşen 'irtica' kavramı gazetelerin sütunlarında tartışmaların önemli bir silahı haline geliyor. Buna verebileceğimiz bir diğer örnek ise aslında son derece çarpıcı. Bu arada kelimenin kullanımını araştırırken okuduklarımız neticesinde, aslında 31 Mart Olayı'na ışık tutacak çok sayıda önemli ipucunun da görüleceğini belirtmekte fayda var. Hem bize bu fikri veren hem de 'irtica' kelimesinin dönem içerisinde kullanıldığını ve bizzat Derviş Vahdeti tarafından 'eski rejimi' ya da istibdat dönemine dönmek isteyenleri niteler şekilde kullanıldığını gösteren ama bu kez tarihsel olarak İttihatçıların bulunduğu karşı bloku suçlamak için değil de, kendi tarihsel bloku içerisinde yer aldığını anladığımız ama bir o kadar da mektubu yazan şahsın hakkında ya da Vahdeti'nin bahsettiği bu birtakım şahıslar hakkında net bir bilgiye sahip olmadığımız için de şüphelendiğimiz ve İslami düşünce sistematığı içerisinde söylemin ve kavganın şekillenmesinden dolayı kendi siyasi blokunda olduğunu düşündüğümüz bir kanat ya da birileri için bir suçlama aracına dönen 'irtica' kavramına dair önemli bir örneği de burada aktarmak istiyoruz. *Volkan* sütunlarında 31 Mart Olayı'na gelmeden çok ilginç bir izahatın neşrolunduğunu görüyoruz Derviş Vahdeti tarafından. "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkatî" başlıklı uzun bir yazı dizisi ile karşılaşyoruz, 7-11 Mart 1909, yani 22-26 Şubat 1324 günlerine dek uzanan. Uzun yazı dizisi boyunca, Derviş Vahdeti'nin kaleminden cemiyetin kuruluş hikâyesini, gazetesinin cemiyet ile kurduğu bağı ve cemiyet ile ilgili bir takım şüpheleri olduğunu ve bu şüpheler neticesinde içinde bulunduğu noktaları, cemiyetin ilginç bir biçimde kendi içerisinde bir fikir ayrılığından ziyade, bir nevi

¹⁰¹. Derviş Vahdeti, "İntibâh" *Volkan*, 3 Mart 1909/ 18 Şubat 1324, *Volkan Gazetesi 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909 Tam ve Aynen Metin Neşri*, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, 1992, İstanbul, syf 295. (Vurgular bize aittir. y.n.)

Vahdeti'nin şüphelendiği gizli kapaklı bir takım olayların döndüğüne dair kaanatlerini ve izahatlarını okuyoruz.¹⁰² Vahdeti'nin bu yazı dizisi içerisinde, Hazret-i Vecdi isimli birisinden gelen bir mektubu yayınlayarak, son derece enteresan bir yazı dizisi ile cemiyet içerisinde bulunan bir kanadın 'irtica'cı olduklarını belirttiğine tanık oluyoruz. Bunlarla ilişkisini kestiğini anlattığı bu yazıda ise mektuba şöyle bir cevap veriyor Derviş Vahdeti:

“Behey müfsid! Şu mektubunun ibtidâsındaki tarz-ı ifâdene göre, beyânnâme sizi dilhûn etmiş, endişelere, alehusûs şahsım ve cemiyet hakkında suizann-ı kavîye düşürmüş. Sittin sene. Size şahsımın kudsiyetinden mi bahsettim. İşte Volkan meydanda! Her gün günahkâr olduğumu yazmıyor muyum? Beyânnâmeden size ne, sen, elestü bi'rabbiküm, hitabında, belî, demişsin, ümmet-i Muhammed'den değilsin diyen var mı? Hepimiz müslümanız. Bu âlemi İslâmiyet bir kuvvettir ki, şu aralık pek sâkin görünüyordu. Cemiyetin, ama şimdiki bizim cemiyetin maksadı, o kuvvete bir cereyan vermekten ibaretti. Fakat senin istediğin tarzda değil, bizim siyâsetteki ictihâdımız vechile; senin maksadın ise **irtica**'dır ki, var sen kendine, bir âlet ara! Aşağıda “ulemâ-i kirâm ve ahâli-i İslâmiye şerî'at-i garrâ-yı Ahmediyenin tamamıyla icrâsı için mazbata tanzim ve temhîr etmekte oldukları halde neşr olunan beyânnamede cemiyetin haberi olmadığı ilân olunuyor” diyorsun. Cemiyetimizin o gibi bir mazbatadan haberi olmadığı halde şâyet bir vukuat olursa ve o vukuat da yine şâyet dini menâfi'-i şahsiye te'mine âlet ittihâz edenlerin teşvikatıyla meydana getirilmek ihtimali de vârid-i hâtır olursa, maazallah bir de kıyam vuku'a gelirse ifnâ edilmiş bir çok vücudlar meyânında bizi de görerek zevk mi almak istiyordunuz! Öyle ya! Şerî'ati istemeyen senden başka kim vardır? Eğer sen, hakikaten şerî'ati isteyecek bir meziyeti hâiz olsaydın öyle heyecanlı bir zamanda bizi ahmak sanarak, teşvik ve teşci'e koyulmazdın. Biraz daha aşağıda Avrupalıları dikkatten dûr tutmayalım, dediğimize karşı şerî'at perdesi altında münâfık bir sıfatla bizi tenkid etmek istiyorsun. O, Avrupa kaydı, bir işarettir ki, her ferd-i âkılın anlaması lâzım gelir. Şerî'ati gayr-i müslimler bile ister diyorsun. Bu istemek iki türlüdür. Birisi ciddi, birisi de bir mes'ele çıkarmak niyetiyledir. Acaba biz şerî'at isteriz, diyerek, her ne sûretle olursa olsun, Meclis-i Mebusan'dan bir iki 'Proudos' istemeyiz derse, düşün bakalım, ne muamele yapacaksın! Sükûta mı dâvet edeceksin? Başka türlü mü yapacaksın! Yoksa şerî'ate karşı Proudoslari, istemeyiz sözünü söyletmeğe mecbur edip de, hacâlete razı mı olacaksın?

¹⁰² Derviş Vahdeti, “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati” *Volkan*, 7-8-9-10-11 Mart 1909/22-23-24-25-26 Şubat 1324, *Volkan Gazetesi 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909 Tam ve Aynen Metin Neşri*, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, 1992, İstanbul, syf 315-335.

Şimdiye kadar şerî'ate söylenmemiş sözü, sen mi söyleteceksin? Yoksa kemâl-i denâetinle, birkaç zavallıyı, yine teşvik ederek, ne demek, Proudoslar, şerî'ati istemeyiz, demişler, eyvâh, din gitti, şerî'at bitti, diyerek birkaç kişiyi tepettirerek, ya birkaç yüz kişiyi boğaz boğaza getirerek veyahut bir milleti ayaklandırarak kan gövdeyi götürdüğünü görmek mi istiyorsun? Düşün ey beyinsiz! Düşün ki, böyle olursa Avrupa nazar-ı dikkate alınır mı alınmaz mı?

İşte bizim Avrupa'yı nazar-ı dikkatten dûr tutmayalım dediğimiz cümlelerin tâhtındaki mâna budur.

Sen ise bu cihete asla yaklaşmıyarak, şerî'at-i Ahmediye ahkâm-ı celilesi dairesinde hareket edersek, Avrupalıları hayran edeceğimizi yazıyorsun.

Gözlerin kör mü? Volkan'ın maksadı, hep bu değil mi? Şerî'atin bütün ahkâmı icrâ olunsun diye feryad etmiyor mu? Yapılacak kavânîn şer'-i şerîfe muvafık olsun demiyor mu? Volkan'la senin arandaki fark, Volkan nefis-i emmâmereye kapılarak acele ile hareketi muhâtaradan sâlim görmüyor, tedrîci tervic ediyor. Zira hüsn-i niyyet bunu icab ediyor.

Sen ise ya nefis-i emmâmerene tâbi' olarak, muhâtara görmüyorsun, yahut dehşetli bir **mürteci**'sin. Zira ifadelerinden böyle anlaşılıyor. Velhâsıl şu mektubunuz serâpâ hile ve fesâddan, açıktan açığa bir fikr-i **irticâ**'dan başka bir şeye haml olunamaz. Zira biz İran müctehidlerinin Şuman'da münzevîyâne geçirdikleri bir hayatı nazar-ı dikkate alarak –zaten bizce makbul olmayan- ictihâdlarının butlanından bahsetmişken ve Şah-i bedhâhın da zulm ü i'tisâfından şikâyet eylemişken, ahrâr-i İraniyeye sitâyişler yağdırırken, sen, müctehidleri ve Şâh-ı dūzah-câhı takdir ediyorsun, şühedâ-i hürriyete 'tenkil' ve 'dinsiz' diyorsun. O tâbir-i riyâkârânenle Osmanlı mücâhidlerini de hempâye tutmak istediği işrâb ediyorsun. Hele şu meseleyi fetvâhânededen sormağa katlanınız, diyorsun ki, şu hamâkatine karşı insan ne diyeceğini şaşıracağı geliyor.

Bizim mugâyir-i şer'-i şerîf bir şey neşrettiğimizi görmüşsen fetvâhâneye, sen koş! İstersen îdamımıza bir de fetvâ istihsal et! Bizim her yazdığımız kelimelerin meşrû' olmasını iltizâm edenlerden olduğumuzu, Vecdî'den başka bir ferd tasavvur etmeyiz ki tasdik etmesin.

Mesele olur ki, zuhûl vâki olur, ihtar olunursa hemen tashihine müheyyâyız. Biz lâyuhtî olduğumuzu iddia etmedik ki, vâki olacak ihtârâta karşı temerrüd edelim.

Fakat İran müctehidleriyle Şah ve ahrâr-ı İraniye hakkında yazdığımız makale elbette İstanbul ulemâsından bir kaçının olsun nazarlarına çarpmıştır. Bir hatamız olsaydı, elbette müşârünileyhim hazerâtı dakika fevt etmeden reddiyeler yazarlardı. İşte Tanin'in 'Şerî'at İsteriz!' makalesi meydanda. Mugâyir-i şer'-i şerîf olduğu için kaç günden beridir ulemâ-i

kirâm tarafından Volkan vâsıtasıyla neler yazılmadı ve daha neler yazılmayacaktır. Ya millet-i Osmaniyenin şehid-i hürriyet diye takdis ettiği Midhat Paşa merhuma, ‘Midhat’ diye tahkir edişine ne diyelim. Ey **mürteci**! Volkan iğfal edilemez. İşte oynamak istediğiniz oyunları enzâr-ı âmmeye arz ettim. Artık buralarda dikiş tutamazsınız!

Tahdîsen li’n-ni’am. Söylerim ki, bir aydan beridir, hem sizinle pençeleştim, bütün makâsıd-ı mefsedetkârânenizi tadvik ettim. Ve sizden de ayrılmak ve İttihâd-ı Muhammedî nâm-ı celîlini taşıyan istikbâlde hem millet-i Osmaniyenin, hem de bütün âlem-i İslamiyet’in selâmetine bâis olacak olan cemiyet-i mukaddeseyi O Hâşimi ve Kureysî, sizin gibi hâdim-i insaniyet olanların pis, murdâr ellerinden alarak, hâdim-i İslamiyet olanların nezih, nazif olan yed-i emânetlerine teslîm etmiştir. (...).¹⁰³

‘İRTİCA’NIN YIKINTILARI VE BİR POLİTİK SİLAH OLARAK ‘İRTİCA’

Derviş Vahdeti’nin bu cevap veren uzun alıntısından sonra ulaştığımız en önemli nokta ‘irtica’ kavramının o dönem için son derece yaygın bir biçimde istibdadı, hatta ve hatta İslam tarihi içine bir parantez açarak, Meşrutiyet’ten Dört Halife devrine kadar uzanan bir devri nitelediği ve bütün bu tarihsel parantezin istibdat sıfatı ile son derece menfî bir anlamda kullanıldığıdır. Gördüğümüz üzere kavramın 31 Mart Olayı’ndan hemen önce, hem içeriden hem de dışarıdan politik ve fikirsel mücadele içinde oldukları çevrelere karşı Osmanlı basınındaki taraflarca son derece etkin bir silah ve muhalefeti ötekileştirme aracı olarak¹⁰⁴ -hatta daha sonra bizzat bundan muzdarip olacak olan Derviş Vahdeti tarafından bile- kullanıldığı da çok net görülüyor. Aslında *Volkan* sütunları dikkatli okunduğunda, Derviş Vahdeti’nin bu ‘irtica’ suçlamalarından dolayı artık bir noktadan sonra savunmaya geçtiğini ve şeriat kavramı ile tartışmaların birlikte

¹⁰³. Derviş Vahdeti, “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti’nin Hakîkatı” *Volkan*, 8-9-10 Mart 1909/ 23-24-25 Şubat 1324, *Volkan Gazetesi 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909 Tam ve Aynen Metin Neşri*, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, 1992, İstanbul, syf 324-330. (Vurgular bize aittir. y.n.)

¹⁰⁴. “II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında herkes her beğenmediği hareketi irticayla damgalama hürriyetini(!) bol bol kullanmıştır.” Mehmed Said Hatiboğlu, “İrtica Nerede?” *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 13.

yürüdüğünü ve şariat talebinin bir şekilde ‘eski rejimi’ geri çağırmak şeklinde anlamlandırıldığını ve buna karşı Derviş Vahdeti’nin “Şariat İsteriz” şeklinde sesini bulan taleplerin ‘irtica’ adı altında adlandırılmasına direnmeye çalıştığını görüyoruz. Bir nevi dönemin ‘irtica’ tartışmalarını bize gösteren bu ‘irtica’ kavramını politik bir silah ve siyasi söylemde bir çatışma aracı olarak kullanma biçiminin 31 Mart Olayı sonrasında artık kesin bir biçimde İslami düşünüş içinde olan İslamcı geleneği nitelendirmeye başladığını ve gitgide bir anlam değişikliğine uğrayarak her dönemin egemen söylemi neticesinde kapsamını genişlettiğini de görebiliriz. O halde, yukarıda D. Mehmet Doğan’ın sorduğu ve cevabını verdiği sorunun; yani neden sadece ‘irtica’ kavramının sözlükteki karşılığı olan ‘terakki’ karşıtlığının kullanılmadığını ve İslami jargondan alınan ‘irtica’ kavramının 31 Mart Olayı’nı yapanlar için kullanıldığı sorusunun cevabını daha net anlıyoruz. İttihatçılar, hem dini nitelikli olduğunu söyledikleri bir ayaklanmayı dini bir söylemin içinden evrilerek gündelik tartışmalara giren bir kelime ile adlandırmanın daha etkili olduğunu gördüler, hem de bir tarihsel bloku kendi silahı ile vurarak karşı taraf üzerinde de psikolojik bir tahakküm kurmayı başarmış oldular. Ayrıca İttihatçılar, zaten İslamcıların yaşanan tarihsel devlet krizine sundukları reçeteleri bir ‘terakki’ nüvesi olarak görmüyorlardı; bunun içinde, kendilerini tüketmeden ya da onlarla bu konuda zihinsel bir entelektüel tartışmaya girmeden, onları siyaseten ve tarihen mahkûm etme yolunu seçtiler. Bizim bir nevi modernlikler savaşı olarak gördüğümüz bu süreç içerisinde, aslında İslamcıların modern olduğu görüşünün, Batılılaşan bir zihniyet için herhangi bir kıymeti harbiye taşımadığıdır.

Bu kolaycı bir yaklaşım olarak görülebilir, zira ‘irtica’ kavramının siyasi bir söylem olarak kullanıldığı ortada ve önemle belirtilmesi gereken husus da, kavramın kesinlikle bir kültürel ve sosyal gerçekliğe tekabül etmiyor oluşudur. ‘İrtica’ kavramı asla iktidardan münezzehtir değildir, bundan dolayı ‘irtica’ kavramını asla iktidardan ayrı düşünemeyiz. Kavram politiktir. Dönemseldir. Tarihin ilerlediği görüşü üzerinden kendisini inşa eder ve kurgusunu bu ‘ilerleme’deki iktidarın gücünden alır. ‘İrtica’ iktidarın dilidir. Benjamin’in tarih meleği neden geriye bakar?¹⁰⁵ İlerlemenin fırtınasında, iktidarın gerisinde bıraktığı yıkıntıları ve harabeleri görmek içindir. Melek irticanın yıkıntılarına bakar. Melek tarihin mahkûmlarına bakar. Melek irticaya bakar. Buna benzer bir okumayı medreseler üzerinden yapan Serdar Şengül şöyle söyler:

“Walter Benjamin’in kullandığı anlamda medreselerin ‘yıkıntılarını’ (ruin) takip ederek modernliğin ‘inşa’ sürecine bakmak düşünce dünyamızın kimi sancılarını, çelişkilerini ve yoksunluklarını anlamak açısından oldukça faydalı olacaktır. Her şeyden önce hem zihinsel kategorilerimizi (...) ‘ileri-geri’ gibi kavramsal çiftlerin cenderesinden kurtaracak hem de tarihe mekanik bir ilerleme anlayışı çerçevesinden bakmamızı engelleyerek daha eleştirel ve güç merkezli olmayan düşünce geleneklerinin ve tarih anlayışının gelişmesine katkı sunacaktır.”¹⁰⁶

Serdar Şengül’ün yukarıda belirttiği düşünce dünyamızın sancılarını, çelişkilerini ve yoksunluklarını genel bir çerçeve içinde ‘irtica’ kavramına yönelterek baktığımızda da aynen görüyoruz. Bu çelişkiler ve yoksunluklara bu bağlamda en büyük örneklerden biri ise Vahdeti’nin dilinde kendine yer bulan ‘irtica’dır. Tarihin madunları dilsizdirler. İmparatorluğun çöküşü sırasında devamlı suçlanan İslamcılar dilsizdirler ve bu dilsizlikleri iktidarın dilini ödünç almakla diner. Modernleşme sorunsalının yaşandığı, daha doğrusu yukarıdan şiddetli bir Batılılaşma ile karşı karşıya kalan geniş kitleler ve

¹⁰⁵. Walter Benjamin, “Tarih Kavramı Üzerine”, *Son Bakışta Aşk*, Walter Benjamin’den Seçme Yazılar, Metis Seçkileri, Haz: Nurdan Gürbilek, Beşinci Basım, Kasım 2008, Metis Yayınları, syf 43-44.

¹⁰⁶. Serdar Şengül, “Medreseden Okula Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesi,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, 1. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 648.

İslamcı entelektüeller bu sorunsalın karşısında elbette farklı tepkiler üretecek, onunla başa çıkma yollarını arayacaklardır. Dönemin zihinsel yapısı içerisinde İslamcıların devlet odaklı bir düşünüş içerisinde olduklarını söylemek de yanlış olmaz. ‘Devleti nasıl kurtarabiliriz’ sorunsalı üzerine İslamcıların da kafa yorduklarını ve Yusuf Akçura’nın meşhur *Üç Tarz-ı Siyaset*’inde belirttiği gibi, İslamcılığın da Osmanlıcılık ve Türkçülük’ün yanı sıra bir reçete sunduğu, yer yer bu reçetelerin birbiriyle olan iç içe geçişlerini ve paradokslarını da biliyoruz. Bu bağlamda İmparatorluk’un çöküş sürecine dek İslamcıların da ‘Devleti nasıl kurtarabiliriz?’ sorunsalı çerçevesinde düşünce üretmiş olduklarını söylemek yanlış olmaz. Böyle baktığımıza da, devlet eksenli bir İslamcılığın yer yer devletin ve bu bağlamda da iktidarın söylemini kullanacaklarını, onun dilini ödünç alacağını ya da onu yeniden üreteceklerini söylemek de yanlış olmaz. Bu minvalde baktığımızda, Vahdeti’nin ya da diğer İslamcıların kavramı kullandığı zeminin farklı olduğu gerçeği bir tarafa, onlar da elbette iktidarın dilini kullanmaktan münezzeh değildirler. Bu açıklama bizim açımızdan çok tatmin edici olmasa bile, en azından bize kavramın ‘iktidar’ odaklı olduğu gerçeğinin bir bakıma daha anlaşılır olabileceğini gösteriyor. Bu noktada bir başka örnek vererek de bu durumu başka bir açıdan görebiliriz. ‘İrtica’ kavramı iktidardan ayrı düşünülemez demiştik. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte ve daha sonra erken Cumhuriyet döneminde, muhalefeti ve toplumsal tepkileri bizzat “irtica” kavramı içerisinde değerlendiren Kemalist devrimin lideri olan Mustafa Kemal’in bile zamanında İttihatçılara içeriden eleştiri getirip, bir uyarı yapmak istediği zaman, aleyhinde tavır aldığı kişilerin kendisine “mürteci” dediklerini söyler:

“Y. Hikmet Bayur’un (1891-1980) Türk İnkılabı Tarihi’nde de bahsettiği üzere Mustafa Kemal, II. Meşrutiyet’in ilanını gerçekleştiren İttihadçıların

her şeye karışmalarının memleketi felakete sürükleyeceğini görmüş ve tutulması icab eden yolu, İttihâd ve Terakkî'nin Eylül 1909'da Selanik'te toplanan ikinci kongresinde şu beş maddede özetlemiştir:

1. İttihâd ve Terakkî cemiyeti her meşruti memlekette olduğu gibi siyasi parti hâline gelmelidir.
2. Ordu tamamen siyasetten el çekmelidir.
3. Masonlukla alakasını kesmelidir.
4. Cemiyette eşitlik sağlanmalı,
5. Hükümet işleriyle din işleri ayrılmalıdır.

Bunlar yapıldığı takdirde Meşrutiyet'i **irticaa** karşı korumak mümkün olacaktır.

Mustafa Kemal 1912'de Trablus'da Derne kuvvetleri kumandanı Erkân-ı Harbiye Binbaşısı iken bir dostuna yazdığı mektubda yukarıkî teşebbüsünden bahsetmekte ve şöyle demektedir:

Askerlerin siyasetle iştigalden men'i için madde-i kanuniyye yapmışlar. Ben iki sene evevel [1909'da] hasbetteşadüf bulunduğum bir kongrede 'Askerleri bırakınız.' dediğim için **mürteci** oldum, idama mahkûm edildim."¹⁰⁷

Mustafa Kemal'in de 'irtica' kavramından nasibini aldığını gördüğümüzde herhalde kavramın iktidar ile olan ilişkisini daha iyi görebiliriz. Nitekim o dönemde Mustafa Kemal'in bu maddeleri hangi zeminde sunduğu konusu ve dönemin siyasi atmosferi bir yana kendisinin o zaman iktidar konumunda olmadığından dolayı, cemiyet içerisinde yaşadığı bu hadise, bize tersten kavramın iktidar ile olan ilişkisini de gösterir aslında. Hareket Ordusu'nda görev yapmış bir albay olarak bizzat Mustafa Kemal'in böyle bir suçlama ile karşı karşıya kalabildiğini ve bu suçlamadan yakındığını görmemiz, aslında kavramın iktidar ile olan ilişkisini, politik oluşunu ve bizzat o dönem de İttihatçıların kendi içlerinde herhangi bir eleştiri veya uyarıyı tıpkı Vahdeti'nin yaptığı gibi 'mürtecilik' ile suçlayabildiklerini görebiliriz; her ne kadar İttihatçıların kullandığı bağlam ile Vahdeti'nin kullandığı bağlam hem paralel hem de paradoksal görünse de... Aynı zamanda, tartışmaya laiklik ve laikliğin algılanış eksenini üzerinden de bakılabilir. Fakat bu tezin konusu da zaten 'gericilik' denilen mevhumun ya da laikliğin teorik

¹⁰⁷. Yusuf Hikmet Bayur'dan ve İbnülemin'in *Son Sadrazamlar*'ından aktaran Mehmed Said Hatiboğlu, "İrtica Nerede?" *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 14-15. (Vurgular bize aittir. y.n.)

tartışmasını yapmak değil. 31 Mart Olayı kapsamında, erken Cumhuriyet dönemi edebiyatının 31 Mart Olayı’nı görürken ‘ileri-geri’ dikotomisi içerisinde şekillenen zihinsel yapısını daha iyi anlamak ve buradan türeyen ‘irtica’ ya da ‘gerici’ kavramına genel bir bakış olduğu için bu noktada tartışmayı daha fazla uzatmıyorum. Nitekim Cumhuriyet dönemine gelmeden onu kuracak entelektüel elitin içinde yetiştiği dönemde de kavramın oluşumunu kullanılışının seyri üzerinden incelemeye çalıştık; lakin önemli olan bir nokta da, Cumhuriyet’in şekillenmesi sırasında ‘irtica’ tartışmalarının nasıl bir şekilde sonuçlandığıdır. Kavramın bir politik araç olarak kullanılıyor olduğu gerçeği, kavramın bir iktidar dilini hâkim kıldığını bize çok net gösterir demiştik. Tıpkı 31 Mart Olayı’nın arifesinde, ilk olarak Meşrutiyet öncesi dönemi ve istibdat adı verilen tarihsel dilimi nitelemek için İslami jargonda kendisine yer bulan ve istibdat ile eşleştirilen ‘irtica’ kavramı, nasıl Hareket Ordusu kente girdikten sonra, kesin bir biçimde Hareket Ordusu’nun kente girişinden hemen önceki tarihi de nitelemek ve bizzat kendisini 31 Mart Olayı’ndan uzak tutan söylemlerine rağmen, kimi önde gelen İslamcılar ve ulemayı nitelemek için kullanıldıysa; aynı istibdat haresi Cumhuriyet’in şafağında da bizzat Mustafa Kemal tarafından Osmanlı İmparatorluğu’nu ve Hilafeti nitelemek için bütünüyle Saltanat ve saltanat öncesini ifade etmek ve bu doğrultuda siyasi bir angajmana sahip olanları nitelemek için zihinsel altyapının oluşturulmasında da kullanılır. Mustafa Kemal’e kulak verdiğimizde de daha sonra sürececek olan ‘irtica’ tartışmalarının nasıl bir zemin içerisinde seyredeceğini tahmin edebiliriz:

“ (...) Üç buçuk dört sene evveline kadar, berhayat olan Osmanlı hükümdarları da aynı şeyi yapmışlar, aynı hüd’alardan da istifade etmişlerdir. Osmanlı tarihinden bu hususta uzun misâller iradına lüzum yok, son Osmanlı hükümdarı Vahdettin’in harekâtı gözünüzün önündedir. Onun emriyledir ki, bile bile ölüm götürülen milleti kurtarmak isteyenler âsi ilân edildi. Onun emriyle millet ve vatanı kurtarmak için kan döken

aziz ordumuzun bâğiler sürüsü olduğuna dair fetvalar veren ulema kıyafetli kimseler çıktı. Onlar bu fetvaları tayyarecileriyle ordumuzun içine atıyorlardı. İşte bu noktada suali soran arkadaşımıza yerden göğ kadar hak veririm. Ulema içinde böyle hainleri himaye, şeni' hareketlerini, şer'a tatbik, din kisvesi ve şeriat sözleriyle milleti idlâl eden ve iğfal eden âlimlerin –onlar için bu tabileri kullanmak istemem- böyle şerre âlet olan insanların yüzündendir ki, dört halifeden sonra din daima vasıta-ı siyaset, vasıta-ı menfaat, vasıta-ı istibdat yapıldı. Bu hal Osmanlı tarihinde böyle idi. Abbasiler, Emeviler zamanında böyle idi. Fakat şurayı enzâr-ı tefekkürünüze arz ederim ki, böyle âdi ve sefil hiylelerle hükümdarlık yapan halifeler ve onlara dini âlet yapmaya tenezzül eden sahte ve imansız âlimler tarihte daima rezil olmuşlar, terzil edilmişler ve daima cezalarını görmüşlerdir. Hulefa-yı Abbasiye'nin sonuncusu biliyorsunuz ki, bir Türk tarafından parçalanmıştı. Dini kendi ihtiraslarına âlet yapan hükümdarlar ve onlara âlet olan hoca namı hainler hep bı akibete duçar olmuşlardır. Böyle yapan hulefa ve ulemanın arzularına muvaffak olamadıklarını tarih bize lâ-yetenahi misâllerle izah ve ispat etmektedir. Ancak bu milletin ne öyle hükümdarlar, ne öyle âlimler görmeğe tahammülü ve imkânı yoktur. Artık kimse öyle hoca kıyafetli sahte âlimlerin tezvirine ehemmiyet verecek değildir. En cahil olanlar bile o adam gibi adamların mahiyetini pekâlâ anlamaktadır. Fakat bu hususta tam bir emniyet sahibi olmaklığımız için bu intibahı, bu teyakkuzu, onlara karşı bu nefreti, hâlâs-ı hakikî anına kadar bütün kuvvetiyle hattâ mütezayıt bir azimle muhafaza ve idame etmeliyiz. Eğer onlara karşı benim şahsımdan bir şey anlamak isterseniz, derim ki, ben şahsen onların düşmanıyım. Onların menfi istikamette atacakları bir hatve, yalnız benim şahsi imanıma değil, yalnız benim gayeme değil, o adım benim milletimin hayatiyle alâkadar, o adım milletimin hayatına karşı bir kasıd, o adım milletimin kalbine havale edilmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve benimle hemfikir arkadaşların yapacağı şey mutlaka ve mutlaka o adımı atanı tepelemektir. Şüphe yok ki arkadaşlar, millet birçok fedakârlık, birçok kan bahasına, en nihayet elde ettiği umde-i hayatiyesine kimseyi tecavüz ettirmeyecektir. Bugünkü hükümetin, Meclis'in, kanunların, Teşkilat-ı Esasiye'nin mahiyet ve hikmeti hep bundan ibarettir. Sizlere bunun da fevkinde bir söz söyleyeyim. Farzımuhal, eğer bunu temin edecek kanunlar olmasa, öyle menfi adımlar atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm.”¹⁰⁸

¹⁰⁸. Mustafa Kemal, “Mustafa Kemal Paşa'nın Konya Gençleriyle Konuşması”, *Hâkimiyeti Milliye*, 26 Mart 1923; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II (1906-38)*, 2.bs., Ankara, TİTE Yay., 1959, s. 137-46, aktaran İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslâm*, 3. Baskı, Mart 2009, dergâh yayınları, İstanbul, syf 45-46.

‘İRTİCA’NIN HARESİ GENİŞLİYOR

Bütün Cumhuriyet öncesini zihinsel olarak içeren bu ‘istibdat’ haresi artık gitgide sınırlarını genişletmiş ve bütünüyle Osmanlı tarihini de içine almıştır. Nitekim Cumhuriyet tarihi boyunca da, kavram yerini ‘irtica’ya bırakacak ve anlam dönüşümü neredeyse tüm muhalefeti kapsayacaktır. Cumhuriyet’i bir milat olarak kabul ettiğimizde de Kemalist elitin devrim süreci boyunca ‘irtica’ ile mücadele içinde olduklarını bize anlatan Kemalist tarih anlayışı, aslında zihinsel yapısının esaslarını yukarıda bize verir. Lakin ‘irtica’ kavramı her zaman tanımlandığı gibi bırakılmamıştır; sadece Osmanlı dönemini niteleyen bir politik araç olmanın yanı sıra, kapsamını genişletecek ve Cumhuriyet’in yukarıdan aşağıya sürdürdüğü devrim projesinin bir anti-tezi olarak yürütülmek istenen projenin hangi yollardan geçmemesi gerektiğini ima eden bir kavrama dönüşecektir. Bir süre sonra, tüm muhalif unsurların ‘işbirliği’ yaptığı bir hayaletle dönüşecek ve devamlı ‘hortlaması’ üzerinden sürekli teyakkuz halinde bir siyasi duruşun temel kaynağı olacaktır. Yukarıda ‘irtica’ kavramının nasıl olur da, 31 Mart Olayı sırasında ve sonrasında, hem kendilerine hem de bütün bir İslami düşünüş sistemine karşı yöneltilen bir suçlamaya ve tahakküm aracına döndüğünü sormuştuk. Bu soruyu, Cumhuriyet dönemini içine katarak sorucak olursak da, kavramın nasıl tüm Cumhuriyet öncesini niteleyecek şekilde tüm muhalif unsurların üzerine düşen bir hayalet haline dönüştüğünü sorarak sorumuzu genişletelim.

‘İRTİCA’YA DİRENİŞ

Yukarıda bu konuda epey kafa yordüğünü söylediğimiz Peyami Safa’nın Cumhuriyet içerisinde muhafazakâr Kemalizm denen bir düşünce sistematığının önde

gelen isimlerinden¹⁰⁹ biri olarak, ‘irtica’ kavramını doğu-batı sorunsalı içerisinde düşünmeye çalıştığını biliyoruz. Bu bağlamda, Peyami Safa’nın ‘irtica’ ile ilgili tanımlamasına bakmanın önemli olacağı kanaatindeyim. Peyami Safa, kavramın Batılı anlamdaki tanımlamalarını verir ve bu tanımlamalardaki ‘reakt’ kökünden hareket ederek, daha sonra Türkçede ‘tepkisellik’ anlamını verecek olan daha soğukkanlı bir tanımlama yapar:

“ (...) ‘Tesire karşı, amele karşı,’ manasına gelir. Türkçede ‘aksülamel’, ‘aksi tesir’, ‘teпки’ ve sosyal planda ‘irticâ’, ‘gericilik’ kelimeleriyle karşılanmaktadır. Umumi manası geriye doğru harekettir. (...) Umumiyetle ‘aksiyona karşı aksiyon’ manasına gelen bu kelimenin sosyal hadiselerle tatbikinde bazı isabetsizlikler göze çarpmıştır. Çünkü irticâ mevcut halin evvelkine dönmeyi istemekse, zaman bakımından gericilik manasına gelir, fakat mahiyet bakımından ilerilik de ifade edebilir. Cumhuriyetten sonra mutlakiyet idaresi gelse, cumhuriyete dönmeyi isteyen bir hareket, zaman bakımından geriye, mahiyet bakımından ileriye bir hareket olur. Spencer bu hareketlere ‘re-reaction’ adını vermiştir. (İrticâa karşı irticâ). (...) Her memlekette kendini unutma ve kendini kaybetme tehlikesini önlemeye çalışan bir muhafazakârlık cereyanı vardır. (...) Muhafazakârlık tarihçi ve gelenekçidir. Bugünü dune bağlayan zengin tecrübe ve kültür mirasının bekçisidir (...) Muhafazakârlık eskiyi muhafaza eder, fakat yeniyi tepmez; teptiği zaman ‘irticâ’ olur. (...) Ölçüsüz bir muhafazakârlık olan irticâ, aynı nisbette ölçüsüz inkılap hareketlerinin cevabıdır. (...) Muhafazakârlık ve irticâ aynı şey olmadığı gibi, irticâ ve yobazlık da aynı şey değildir. Mürteci, bugünkünden evvelki hali iade etmek isteyen samimi bir gerilik taraftarıdır. (...) Her türlü değişmeye karşı haksız, fakat samimi düşmandır. Tarihe ve geleneğe aşk derecesinde bağlıdır. Onu hatalı bulabiliriz, fakat sahtekârlığına hükmedemeyiz. Yobaz samimi değildir. Evvela hortlamasını ister görüldüğü geçmişin, tarihin, din ve milliyetçilik esaslarının ne olduğunu bilmez. Bilmeğe de lüzum görmez. Çünkü onun gayesi, muhafazakârlar gibi geçmişe ait değerleri muhafaza etmek veya mürteciler gibi evvelki hali iade etmek değildir. Muhafazakârlık ve irticâ temayüllerini istismar ederek kargaşalık çıkarmak, rakiplerini ezmek, geçeci bir nüfuzla bazı dünya nimetlerini elde etmektir. Osmanlı tarihindeki irticâ hareketlerinin hepsi birer yobazlık hareketidir. Hiç biri dinin otoritesini temin için değil, bu bahaneyle makam ve servet yağma etmek içindir. Dindar görünen

¹⁰⁹. Bu konuda daha fazla bilgi için Nazım İrem, “Turkish Conservative Modernism: Birth of a Nationalist Quest for Cultural Renewal,” *Middle Eastern Studies*, Vol 34, 2002; Nazım İrem, “Kemalist modernizm ve Türk gelenekçi-muhafazakârlığının kökenleri”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 74; ayrıca Nazım İrem, “Muhafazakâr modernlik, ‘Diğer Batı’ ve Türkiye’de Bergsonculuk”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 82.

yobaz, dinin yasak ettiği bütün suçları, vicdan azabı ve günaha girme korkusu duymadan işler (...) Yobaz bilgisiz ve haristir; yobaz münakaşa etmez, söver (...)"¹¹⁰

Peyami Safa'nın kafası karışık gibi görünse de, aslında dönemi boyunca tanıklık ettiği 'irtica' tartışmaları içinde, en azından zamansal algısını baş aşağı edecek bir eleştiri ile kavrama karşı çıkmaya çalıştığı yadsınamaz. Döneminin en önemli entelektüel tanıklığına sahip biri olarak, kavramın yarattığı sıkıntının da demokratikleşme sorunsalı üzerinden düşünülüp bir yere oturtulması için çaba harcadığı asla inkâr edilemez. Peyami Safa, 31 Mart Olayı'nı büyük çapta bir 'irtica' hareketi olarak görür¹¹¹ ama en azından 'irtica' tanımını farklı bir yere oturtmaya, hatta içinde bulunduğu zihinsel ve entelektüel sıkışıklık yüzünden Cumhuriyet ile 'irtica' kavramı arasında sıkışanları kurtarmaya çalışır. Hatta, 'irtica'yı ölçsüz bir tepkisellik, bir cevap olarak görürken, bunun aynı nisbette ölçsüz olan bir inkılap hareketine karşı yapıldığı notunu da düşer.¹¹² Lakin Cumhuriyet'in gölgesi onun düşünsel aurasına da düşer. Bir 'yobazlık' tanımında da bulunur ve bir nevi manevra alanı yaratarak, kendisine Cumhuriyet'in anaakım 'irtica' ve 'mürteci' tanımlamalarını o da 'yobazlık'a yükler. Böylece bir sıkışmışlıktan kendisini kurtarmaya çalışır. Peyami Safa, Türkiye'deki 'irtica' tartışmalarının içinde bulunduğu durumun vahametinin farkındadır. O kadar bu durumdan muzdariptir ki bu sıkışıklıktan düşünce dünyasına bir yol işareti bulabilmek için neredeyse bütün entelektüel çabasını vakfeder. Bazı aydınların, Batı medeniyeti üzerine bir tenkit dahi getirmeden, ondan tam

¹¹⁰. Peyami Safa, *Din İnkılâp İrtica*, Üçüncü Baskı, 1978, Ötüken Neşriyat, İstanbul, syf 178-182

¹¹¹. *A.g.e.* syf 216: Peyami Safa, 31 Mart Olayı'nın irtica olduğunu dolaylı bir biçimde şu ifadelerle kabul etmektedir: "Yarım asır evvel 31 Mart ihtilâlini yumurta halinde ezmiş bir memlekette irticâın horladığını veya hortlayacağını iddia etmek onu kışkırtmaya boş yere çalışmak olur."; *A.g.e.* syf 188, "Yıllardan beri tekrarladıkları bu iddia hiçbir gün, hiçbir şekilde isbat edilmiş değildir. Münferit vak'alar toplu bir hareketin delili olamaz. Kaldı ki bu vak'aların bir kısmı uydurmadır. Şişirilenleri de vardır. Hepsî doğru da olsa, elli seneden beri Türkiye'de 31 Mart ölçüsünde bir ihtilâl hareketi olmadığı hakikatini ortadan kaldırmaz."

¹¹². *A.g.e.* syf 180.

anlamıyla habersiz olduklarını ileri sürerken, Türk aydınlarının Batı medeniyetini bu ölçüde sorunsallaştırmadan kabullerinin ‘irtica’yı kışkırttığını belirtir.¹¹³ Buna dayanarak güzel bir tespitte bulunur: Bizde devam edegelen “inkılâp-irtica” tartışmaları çok “geri safhadadır” ve bu yüzden de “ilimden ziyade polisin işi olmaktadır”¹¹⁴ diyerek, demokratikleşme tarihini felç eden bu cendereyi gözler önüne serer.

Cumhuriyet projesini kabul eden ama bu kabulü ölçüsünde de ondan rahatsızlık duyan Peyami Safa, ‘irtica’, ‘gericilik’, ‘laiklik’, ‘ilericilik’ gibi kavramları içkin bir biçimde kullansa da kendisi tanımlamalar yaparak, bir sorunsalın tam tersine, birbirini besleyen kanallarını görür. İçinde bulunduğu dönemin ‘yobazlar’ını iki koldan tanımlayarak devrim sürecine de, aynı ölçüde buna gelen tepkilere de mesafeli durur; lakin ortada ‘irtica’ denilen sorunun olduğu iddiasının varlığından rahatsız olarak bir ara yol bulmaya çalışır. Ama ortada olan çok önemli bir nokta vardır; o da, egemen söylemin tanımladığı anlamda bir ‘irtica’ tanımına bütün gücüyle Peyami Safa’nın direnmeye çalıştığıdır. Bunun yanı sıra, belirtmemiz gereken bir diğer husus ise bu ‘irtica’ tartışmalarının üzerine Peyami Safa’nın bıraktığı yerden sonra pek da yeni bir sözün söylenmediği ve -*Giriş* bölümünde tartıştığımız entelektüellerin yansıttığı ölçüde baktığımızı belirtmeliyiz- bu sıkışıklığın çok da aşılamadığı gerçeğinin ortada durmakta olduğudur.

¹¹³. Peyami Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, 1963, Yağmur Yayınları, İstanbul, syf 23.

¹¹⁴. A.g.e.; Bekir Berat Özipek, Peyami Safa’nın bu tespitini haklı çıkarırcasına ‘irtica’ tanımını devlet yaptığı zaman bunun ne anlama geleceğini şu sözlerle anlatır:

“ ‘İleri’ ve ‘geri’nin, ‘çağın gerekleri’ ve ona uygun olanla ‘çağdışı’nın veya geçmişte kalması gereken değerlerin neler olduğu konusunda genel bir mutabakatın mümkün olmaması, dolayısıyla felsefi, sosyolojik ve siyasî bakımdan irtica kavramı üzerinde diyalojik bir süreçle uzlaşmanın mümkün olmaması bu kavramın resmî kullanımdan kaynaklanan sorunları güç kullanılarak ‘çözülmesi’nden başka bir seçeneği de mümkün kılmamaktadır.” “İrtica Nedir?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Cilt 6, 2. Baskı, 2005, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 238.

Burada açılan bu başlık altında, ‘irtica’ kavramını yapılan direnişten örnekler göstermek suretiyle aslında kavramın üzerine düşünürken, Peyami Safa’nın ‘irtica’ tartışmalarının en sonunda bizde hep karakolluk olduğunu belirttiği sözlerinin arkasında Kemalistlerin ‘irtica’yı nasıl algıladıkları üzerine önemli bir tespit gözümüze çarpmaktadır. O da, Hilmi Ziya Ülken’in, aslında halk hareketlerinin bir bütün olarak merkeziyetçi sistem ya da idare tarafından nasıl algılandığını çarpıcı bir biçimde gösteren tespitidir. Şöyle der Hilmi Ziya Ülken:

“Batı’da değişimler toplumun alt kesimlerinden gelip mevcut iktidarları sarsmıştır, o nedenle gericilik adı verilen tepkiler, reaction’lar iktidar mevkiinden yukarıdan geldiği hâlde, Orta Doğu’da halktan gelmektedir. Batı’da reaction şuurlu bir şekilde siyasî, içtimaî bir cereyan, asrî silahlara sahip bir düşünce tarzı olduğu hâlde, Doğu’da ‘irtica’ cemiyetin biricik çıkar yolu olan hareketi taassup ve skolastikle, bilgisiz kütle homurtusu ile karşılayan müphem, tarifsiz ve sistemsiz bir cereyan olarak kaldığı için pejoratif bir mânâda kullanılmıştır.”¹¹⁵

Hilmi Ziya Ülken’in, Orta Doğu söz konusu olunca, Türkiye üzerine de uygulanabilecek bu tespitini ve İdris Küçükömer’in Türkiye üzerine söylediklerini, bir tarihsel blokun içinde bulunduğu durumu görmek için düşündüğümüzde, Batılılaşmanın bayraktarlığını yapan laik kitlelerin, devletin kendisini bir iktidar merkezi olarak dönüştürücü bağlamda temel araç olarak görüp, bu bağlamda yukarıdan uygulamaya çalıştıkları politik ve kültürel hareketlerin, geniş halk kitlelerince onların istedikleri doğrultuda kabul edilmediği zaman, tepkiselci bir yaklaşımla, dayatmalar karşısında gösterilen tavrın ‘irtica’ biçiminde ortaya konduğunu belirttiği görülmektedir. Bu noktada, kavramın tepkiselci yaklaşımının geniş halk kitlelerince ortaya konduğunu belirtirken, bunun Kemalist zihince aslında nasıl algılandığını, kullandığı “bilgisiz”, “takipsiz”, “sistemsiz”

¹¹⁵. Hilmi Ziya Ülken’den aktaran Nuray Mert, “Gericilik”, *Doğu Batı*, Yıl:1, Sayı:3, Mayıs-Haziran-Temmuz, 1998, syf 15.

ve “kitle homurtuları” şeklindeki kelimelerle aslında ifşa eder. Aynı bağlamda da, halkın bu tepkiyi ortaya koyarken kullandığı İslami dilin, bir iktidar karşısında içine düştüğü durumu çok iyi gösterir aslında. Tam da burada Kemalistlerin ‘cahil halk’ söyleminin nereden vukû bulduğu da kendini göstermiş olur. Bu halk hareketlerinin üstünde oturduğu felsefi zemini de, Kemalistlerin alımladığı biçimde anlatmak isterken kullandığı “taassup” ve “skolastik” kelimeleri ile Kemalist zihnin kendi düşünsel kodları içerisinde, bu hareketleri, kendi tarih ve zaman algıları bağlamında, Batılı bir tarihyazımının onlara hatırlattığı ölçüde, ‘Ortaçağ’a ait olduğu belirtilen bu ‘gericiliğe’ ait sıfatlarla nasıl niteledikleri ve aslında neden devamlı İslam’ı ve onun etrafında biçimlenen bir siyasal teşekküle ‘gerici’ dedikleri de kendiliğinden ortaya çıkar.

İşte tam da bu noktada, bütün gücüyle bu kavramların bu algılanışındaki sorunsala işaret etmek isteyen bir başka isim ile daha karşılaşırız. Peyami Safa’ya benzer bir biçimde Cemil Meriç de, demokratikleşme tarihini felce uğratan bu kavramları kendisine bir entelektüel ahlakın hatırlattığı ölçüde dert edinmiştir. Hep *Araf*’ta olduğu söylenen bir isim olarak Cemil Meriç, aslında bu ‘irtica’ kavramına, yani ‘gericiliğe’, zaten terakki kavramını dert edindiğini belli ederek direneceğinin sinyallerini verir. Terakki ve tarihte insanın ‘ileriye’ devamlı ‘ileriye’ yürüdüğünü, bir burjuva masalı olarak, tıpkı unutulmuş ve artık terkedilmiş bir “put”un kaderine benzetirken, *Sisifos*’un kederini anmadan edemez.¹¹⁶ Lakin bize söyleceği bir sözü vardır: “Terakki mitosu, yükselen bir medeniyet için bir fetih rüyasıydı. Çöken bir imparatorluk için gerekçesi olmayan bir özentî. Batı

¹¹⁶. Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, 19. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 185-189.

sınırsız bir terakkinin tehlikeli bir hayal olduğunu çoktan anladı. Biz hâlâ bu yabancı Tanrının azat kabul etmez köleleriyiz.”¹¹⁷

Cemil Meriç, Türkiye’de farklı bir noktada kendisini konumlandıran bir entelektüel olarak dönemin akımlarının tersine hareket edecek ve birçok ezberi sarsacaktır. Bu konumdaki bir insandan bekleneni yapmış ve döneminde demokratikleşme tarihini bir veba gibi saran ‘irtica’-‘gericilik’ tartışmalarının içinde bulunduğu sıkı atmosfere karşı, durduğu konuma yakışan muhteşem bir edebi direniş örneği göstermiştir. ‘Gericici’ tanımını, tefekkür içinde hafife alan bir eda ile reddeder. “Gericici Kim?” diye soran Cemil Meriç şöyle devam eder:

“Canavarlarla dolu bir ormandayız. Yolumuzu hayaletler kesiyor. Tanımadığımız bir dünya bu. İthal malı mefhumların kaypak ve karanlık dünyası. Gerçek, kelimelerin arasında kayboluyor.

Ne güzel tarif: ‘Gericici, bir toplumun gelişmesini sağlayacak hiçbir yeniliği istemeyen, her yönüyle eskiyi özleyen ve eski düzeni getirmeğe çalışan (kimse)’ (Meydan-Larousse). Tarifin tek kusuru bu ucûbenin hangi çağda, hangi ülkede yaşadığını söylememesi.

Murdar bir halden muhteşem bir maziye kanatlanmak gericilikse, her namuslu insan gericidir.

IV. Murat’a, Süleyman devrine dön! diye haykıran Koçi Bey’den Reşit Paşa’ya kadar Osmanlı Devleti’nin bütün ıslahatçıları gericici. Dante, yaşadığı çağdan iğrenir. Balzac eserini iki ezeli hakikatin ışığında yazar: kilise ve krallık. Dostoyevski maziye âşık. Dante gericici, Balzac gericici, Dostoyevski gericici!

Gericici, ilerici... Düşünce hürriyeti, bu mülevves kelimelerin esaretinden kurtulmakla başlar, düşünce hürriyeti ve düşünce namusu.”¹¹⁸

Cemil Meriç’in bu güçlü reddiyesi, aslında kavramın üstünde oturduğu göreceli tarih anlayışının da Meriç tarafından eleştirisi üzerine kuruludur. Peyami Safa ve Cemil Meriç’in ‘irtica’ kavramını sorunsallaştıran ve özellikle Meriç’in keskin reddiyesinin bu bağlamda nasıl bir direniş ortaya koyduğunu görmüş olduk. Yer yer bu iki entelektüelin

¹¹⁷ . *A.g.e.* syf 189-190.

¹¹⁸ . Cemil Meriç, *Bu Ülke*, 35. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 82-83.

de metinlerinde kimi zaman bir kafa karışıklığına, kimi zaman da aşırıya kaçan, zaman zaman arabeskleşen ve mübalağalı olduğunu düşündüğümüz duruşlara ve negatif noktalara rastlasak da; bu, bugün için baktığımızda bu iki ismin yerini bu bağlamda hafifletmez. İki isim de dönemini felce uğratan önemli konulara kafa yormaya çalışmış ve ömürlerini bu uğurda vakfetmişlerdir. Bu noktada, *Giriş* bölümünde üzerinde durduğumuz ‘irtica’ tartışmasını bizlere yansıtan entelektüel isimlerin, kavramın yarattığı tahribata karşı koymak adına düşünsel bir eyleme geçerken, Peyami Safa’nın ve Cemil Meriç’in bıraktığı yerden sözü devam ettirememeleri ve bu iki ismin içinde bulundukları özgün duruşun da aşılamadığını belirtmekte de fayda vardır. Bu konuda ne kadar yol katedildiğini göstermesi bakımından oturup düşündüğümüzde ve bugün kavramın yarattığı tahribata bakmaya çalıştığımızda, terakki ve çağdaşlama adına Cemil Meriç’in Sadullah Paşa’nın mısraları üzerinden o gün yaptığı uyarının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha görmüş olduk:

“ (...). O halde bütün gücümüzle çağdaşlaşmalıyız. Torunları, Paşa’nın bu hayırhay ihtarını unutmamışlardır. Müstağriplerimiz bugün de aynı hedefe koşmuyor mu? Hem de gittikçe artan bir hızla.”¹¹⁹

31 MART’IN ‘GERİSİ’NDEN KURTULMUŞ BİR CUMHURİYET

Bu noktada bu tartışmayı noktalarken, Cumhuriyet’in demokratikleşme tarihi boyunca onun tüm tarihsel sürecini bütün gölgesi ile kuşatan bu ‘irtica’ tartışmalarının kökenine, yani Osmanlı İmparatorluğu’ndan bir miras olarak Cumhuriyet’e intikal eden 31 Mart Olayı’na geçmeden önce Mehmet Ö. Alkan’ın “Abdülhamit’in tahttan indirilmesi ardından yazılan ders kitaplarında, Abdülhamit dönemi bir ‘istibdat’ dönemi olarak gösterilmiş, 31 Mart olayı ise II. Meşrutiyet’e karşı yapılan ‘şeriatçı ve gerici’ bir

¹¹⁹. Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, 19. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 195.

ayaklanma olarak ders kitaplarına girmiştir”¹²⁰ sözlerine kulak verilmesinin önemli olacağı kanısındayız. Zira ‘irtica’ kavramı ve 31 Mart Olayı’nın kendisi yeni bir rejim tarafından kendi iktidarlarının tarihinde kısmen yeniden yazılacaktır. Bu noktada kavramın politik bir söylemi ve bir çatışma alanı olması bir yana, önümüzdeki başlıkta göreceğimiz üzere yaşananlar ve ‘irtica’ kavramı kendisini Cumhuriyet’e intikal ettirirken, gözden kaçırmamamız gereken önemli bir hususun da mevcut olduğudur. Bu da, Cumhuriyet dönemi geç Osmanlı tarihi çalışmalarına hakim olmuş olan bir tarihsel algının kendisini belirtmemiz gerektiği üzerine düşmemiz gereken nottur. Osmanlı tarihçiliği ve özellikle geç dönem Osmanlı tarihinin, Cumhuriyet döneminde ele alınışı son derece sorunludur. Bu bağlamda baktığımızda, özellikle geç dönem Osmanlı tarihi içerisinde evrilen Cumhuriyet’in kendinden menkul kıymet-i harbiyesi ise özellikle tarih içerisinde ‘ilerleyen’ bir neslin son dönem Osmanlı tarihinde yer alan olaylar ve kırılmaların Cumhuriyet döneminde hayırhah bir sonla noktalanması algısı ve eskiye dair her ne varsa Osmanlı ile birlikte tarihe gömülmüş olması üzerine kurulu olmasındandır. Bu “gerileme paradigması” üzerinden öne sürülen argüman, Osmanlı İmparatorluğu’nun bir “gerileme” süreci içinde olduğu üzerinden yapılan bir okumadır. Yağmur Dergisi’nin “Türk Modernleşmesinin Görünmeyen Yüzü” başlıklı makalesinde bu noktaya şöyle vurgu yapılır:

“Tarihçi, tarihin ‘üstünde’ bir noktada durarak bir devletin veya toplumun ‘ilerlemekte’ veya ‘gerilemekte’ olduğuna hükmedebilir mi? Osmanlı Tarihi özelinde inerseniz bu soruları şu şekilde sormamız gerekir: Üç buçuk asır, yani İmparatorluğun ömrünün (624 yıl) yarısından fazla süren bir gerilemeden söz edilebilir mi? Gerileme paradigması on yedinci yüzyıldan sonra mamur hale gelen şehirlerin doğuşunu anlamamıza yardımcı olabilir mi? Osmanlı kaynaklarının yönelttiği gerileme ithamını olduğu gibi kabul

¹²⁰. Mehmet Ö. Alkan, “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, 8. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 395.

etmeli miyiz? Tarihte "ilerleme" ve "gerileme"yi ölçecek parametreler nelerdir? Sonuç olarak diyebiliriz ki, Osmanlı Devleti'nin on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren gerilemeye başladığı tezi, artık hızlı bir itibar yitirme sürecindedir ve bunun yerini, tarihin daha dinamik ve çoğul etkileşim kalıplarıyla hareket ettiğine dair yeni bir paradigma almak üzeredir.”¹²¹

Lakin bu itibar yitirme süreci 1970 sonrasında kendini gösterecek; ama erken Cumhuriyet döneminde ise en itibarlı dönemini yaşayacaktır. İşte bu bağlamda düşününce tarihe gömülmüş olması gereken herhangi bir hatırlama pratiği ise, yani Osmanlı'dan böyle bir mirasın kendisine dair en ufak bir konunun bahsi, Cumhuriyet tarihinin hemen her döneminde ama özellikle kuruluş ve çok partili hayata geçiş döneminde elbet yeni bir kavgaanın fitilini ateşlemek demek olacak ve ana akım Cumhuriyet kanonunun dışına düşmeyi ima edecektir. Tarihin bir yönü olduğu ve 'ilerlediği' şeklinde biçimlenen bir tarih anlayışının üzerine kurulan “gerileme paradigması”, bir iktidar olarak Cumhuriyet ve onun bir dönem baskın olan geç dönem Osmanlı tarihyazıcılığı üzerinden Cumhuriyet'in ulaştığı son hayırlı noktayı belirtirken, bu bağlamda, bu zihinsel yapı üzerinde inşa edilen her tarihsel olay veya olgu bundan nasibini alacak ve ister istemez Osmanlı tarihi üzerinde Cumhuriyet egemenliğini ilan edecektir. 31 Mart Olayı'nı bir de bu bağlamda düşünmek gerekir. Bir iktidar olarak Cumhuriyet, istediği tarihsel olgu ve olayları yeniden kurgulayarak Cumhuriyet'e intikal ettirecek ve bir tarih kanonu oluşması için de çaba sarf edecektir. Özellikle Harf Devrimi'nin bu bağlamda başarısı, bu projenin gerçekleşmesi için benzersiz bir imkân sunmuştur. Etkileri son derece yıkıcı olan bu devrim girişimi, geçmiş ile bütün bağları kopardığı gibi, inşa edilen bu “gerileme paradigması” neticesinde ise tarihsel olayları kendi istediği kurgunun ve bu bağlamda, bu

¹²¹. “Türk Modernleşmesinin Görünmeyen Yüzü”, *Yağmur Dergisi*, Sayı: 9, Ekim - Kasım - Aralık 2000, online versiyon, http://www.yagmurdergisi.com.tr/konu_goster.php?konu_id=2217&yagmur=bolum2&kat=21&sid=9

kurgunun imkân verdiği ölçüde de geçmişin seslerini bizlere aktaracaktır. Duyacağımız sesler bir iktidar olarak Cumhuriyet'in duymamızı istediği seslerdir ya da Cumhuriyet'in duymak istediği sesler...

Mehmet Alkan, “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme” başlıklı makalesinde 31 Mart Olayı'nın artık egemen olmuş bir iktidarın yazdığı tarih içerisinde yorumlandığını belirtirken bizim de daha sonra üzerinde duracağımız erken Cumhuriyet dönemi zihinsel *aurasının* 31 Mart Olayı bağlamında nasıl şekillendiğini şu sözlerle anlatır:

“31 Mart Ayaklanması da İttihatçıların dine bakışında bir dönüm noktası olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde hemen tarih dersi yazımına yansıyan ve Cumhuriyete miras kalan başlıca konulardan biri de 31 Mart ayaklanmasının anlatımıdır.”¹²²

Konuyu daha fazla uzatmadan 31 Mart Olayı'na kısa bir bakış atalım.

¹²². Mehmet Ö. Alkan, “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, 8. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 396.

31 MART OLAYI*

Bu tezin asıl konusu 31 Mart Olayı'nı tarihsel olarak çözümlemek olmadığı için burada olayın Ali Birinci, Mete Kaynar'ın ve David Farhi'nin çalışmaları kapsamında sadece kısa bir özetini vermenin yeterli olacağı kanısındayız. Zira bu son derece çatışmalı olan 31 Mart Olayı'nın aşırı derecede politize olması bir yana, tarihe Cumhuriyetçi bir çizginin hayırlı bitmiş sonu ile bakmanın ve Kemalist tarihyazımının yarattığı tahribatın neticesinde 31 Mart Olayı'nın tarihi hâlâ yazılamamıştır. Dediğimiz gibi burada sadece olayların kısa bir özetini vermekle yetineceğiz.

* Bu bölüm için şöyle bir notun düşülmesi gerektiğini zaruri buluyoruz. Bu konu hakkında en kapsamlı çalışmalardan birisini Sina Akşin yapmıştır. Yazar doktora tezi olarak yaptığı bu çalışmayı kitaplaştırmış ve kitap ilk baskısını *31 Mart Olayı* ismi ile yapmıştır. Elimizde bu baskı bulunmaktadır. Ardından yazar 1994 yılında kitabın yeni baskısını yaparken, sanırsak dönemin konjonktürü gereği kitabın ismini *Bir Şeriatçı Ayaklanma 31 Mart Olayı* şeklinde değiştirmiş daha sonrada Cumhuriyet vurgusu güçlü Kemalist bir siyasi çizgide hayatına devam etmiştir. Çalışmasına böyle ideolojik bir savruluş ile yön veren Akşin, daha sonra Taha Akyol'un 11.04.2010'da *CNNTurk*'teki *Eğrisi Doğrusu* adlı programında bu konuyu konuşmak üzere öğrencisi Prof. Ali Birinci ile konuk olmuş ve 31 Mart Olayı'nda İngilizlerin parmağı olduğu şeklinde daha önce Doğan Avcıoğlu'nun *31 Mart'ta Yabancı Parmak* isimli kitabında ileri sürdüğü argümanlara benzer bir iddianın arkasında durmuştur. Programda Prof. Ali Birinci, Sina Akşin ile genel çerçevede uzlaşmış olsa bile büyük oranda ona karşı çıkmıştır. Bu tez, tarihsel olarak 31 Mart Olayı'nı çözmek iddiasında olmadığı için ve böyle bir tarih çalışması bu tezin konusu olmadığı için bu konuya daha fazla değinmiyoruz. Ama burada verilecek olan kısa tarihçe için Sina Akşin'in çalışmasının seçilmemesi bir tercih olarak tarafımıza aittir. Burada, bütünüyle bunlara bile katılmamış olsak da, yapılan maelesef birçok sorunlu çalışmadan en iyilerini seçmeye çalıştık. Ama son dönemde Ayşe Hür, Cemil Koçak ve Mete Tunçay'ın haklı ve kuvvetli itirazlarını da göz önünde bulundurarak temel olarak 3 çalışma ve 2 gazete röportajı ile 1 gazete makalesi bu kısa tarihçe için esas alınmıştır. 31 Mart Olayı ile ilgili başka çalışmalar elbette vardır. Özellikle Osman Selim Kocahanoğlu'nun *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı* ile daha sonra çıkardığı *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid* isimli iki çalışması mevcuttur. Aslında son çalışması geniş olarak ilk kitabını tekrarlayan Kocahanoğlu'nun bu iki çalışması dışında konunun Kastamonu'daki yansımalarından tutun da Taşkıışla'da olan bitenlere kadar onlarca çalışmanın varlığını da belirtmekte fayda vardır. Asıl önemlisi bugün hâlâ İdris Küçükömer'in yıllar önce yazdığı hakikatli yorumun bir karşılığının bulunamadığının derin üzüntüsü içinde 31 Mart Olayı'nın tarihinin tam yazılamadığını üzümlere belirtmek zorundayız. Bu bölüm için yararlanılan kaynakları burada belirtmek istiyoruz: Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler*, c. XIII, 2002, s. 193-211; Mete K. Kaynar, "Hareket Ordusu ile Avcı Taburu Arasında Sıkışmak" *Resmi tarih tartışmaları- 31 Mart'tan Günümüze "Gericiilik" Söylemi*, ed. Fikret Başkaya, Cilt 7, 1.Basım, Mayıs 2009, Özgür Üniversite Kitaplığı-79, syf 11-51; David Farhi, "The Şeriat as a Political Slogan: Or 'the Incident of 31 Mart'", *Middle Eastern Studies*, Vol. 7, No. 3, (Oct., 1971), syf 275-299; Arsen Avagyan & Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki*, İkinci Baskı, Kasım 2005, Aras Yayıncılık, İstanbul; Ayşe Hür, "31 Mart 'ihtilal-i askeriyesi' ", *Taraf*, 06.04.2008; Cemil Koçak: 'En sivil, Abdülhamit dönemiydi', Röp. Neşe Düzel, *Taraf*, 09.11.2009; Cemil Koçak: 'Atatürk orduya güvenmiyordu', Röp. Neşe Düzel, *Taraf*, 11.11.2009; Mete Tunçay: 'Atatürk dönemi yargısı içler acısı', Röp. Neşe Düzel, *Taraf*, 01.03.2010.

31 Mart Olayı, daha önce onu hazırlayan siyasi atmosferin gergin ortamında muhalif Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata köprüsü üzerinde öldürülmesi ile gerginliğin had safhaya çıktığı ve ardından İttihatçı karşıtı bir gösteriye dönüşen cenazenin gergin süreci tetiklemesi ile, bilindiği üzere 1909 yılında 12 Nisan'ı 13'üne bağlayan gece, İstanbul'da Meşrutiyet'i korumakla yükümlü 4. Avcı tabularının isyanı ile başlayan; medrese öğrencileri, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Ahrar Fırkası yanlıları'nın destek verdiği ve geniş halk kitlelerinin katılımı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Cemiyet'in organı *Tanin* gazetesinin, bazı mektepli subayların, ve önde gelen İttihatçı isimlerin hedef olması sonucu Selanik'ten İstanbul'a doğru yürüyüşe geçen Hareket Ordusu'nun 24 Nisan günü İstanbul'a giriş yapıp Taksim ve Taşkışla civarında şiddetli çatışmaların yaşanması ile, bu sırada İmparatorluğun diğer vilayetlerinde (Erzurum ve Kastamonu gibi) benzer olayların vuku bulduğu, isyanın başladığı günün hemen akabinde Adana'daki Ermeni mahallelerinde yoğun ölçekli katliamların yaşandığı ve 27 Nisan günü de Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve ardından da Selanik'e sürgüne gönderilen Sultan II. Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nın yağmalanması ile son bulan olaylar zincirini kapsayan bir isyan sürecidir. Bunun yanı sıra isyan sırasında yanlışlıkla öldürülen bazı kişilerin olduğunu ve sokaklarda yer yer şiddetin vuku bulduğunu da belirtmekte fayda vardır. Son zamanlarda, Cemil Koçak ve Mete Tunçay'ın, 31 Mart Olayı'nın asıl sebebinin ayaklanmanın bağlamından kopararak değerlendirilmesi ile isyanın bir 'irticai' ayaklanma olduğu ve "Şeriat İsteriz!" talebi ile eski rejimle birlikte dini bir siyasi kalkışmanın meydana geldiği yönünde ileri sürülen tezlere karşı çıkmaları ve 31 Mart Olayı'nın, ordu içinde örgütlenen İttihatçı bir cuntaya

karşı yapılan bir isyan ve mektepli-alaylı subayların karşı karşıya gelmesi ile asker içi bir çatışmanın yansıması olarak patlak veren bir olay olduğu yönündedir.

İsyan sırasında Arnavutların etkin rol oynadığı (vurulan Hasan Fehmi ve daha önce öldürülen bir mebus Arnavut'tu ve kimi talepler yüzünden önde gelen bazı Arnavutlar'ın git gide İttihat ve Terakki ile araları açılmaktaydı) ve daha önce durumları iyiliştirilmeyen medrese öğrencilerinin daha sonra askere alınmak istenen bir yasa ile daha da sıkıntılı bir hale gelen durumlarının isyanın gelişmesi ve büyümesinde önemli rol oynadığı görülmektedir.

Olaylar sırasında askerlerin “Şeriat İsteriz!” sloganının kilit bir slogan olduğu ve şeriata uyulması gerektiği üzerine yapılan ihtari ile bu zamana kadar yazılan tarihyazımlarında 31 Mart Olayı ile ilgili ilk karşılaştığımız ses oluyor bu slogan. Bağlamı içinde değerlendirildiğinde anlamlı ve provakatif bir çağrı olarak adalet talebini dillendirmesi, bir hukuk devleti çağrısı olarak düşünülmesi gereken önemli bir nokta olarak “Şeriat İsteriz!” sözlerinden oluşan sloganın isyan sürecinde kullanıldığı ve haykırıldığı bilinmektedir.

31 Mart isyanını dönemin bütün muhalif basının desteklediği bilinmektedir. Mizancı Murad sahibi olduğu *Mizan* gazetesi, Mevlanzade Rıfat'ın sahibi olduğu *Serbesti*, Ali Kemal'in başyazarlığını yaptığı *İkdam* ilk akla gelenlerdir. Prens Sabahaddin'in de desteği de not düşülmelidir. İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti ve Derviş Vahdeti'nin *Volkan* gazetesi ile bizzat kendisinin destek verdiği isyanın daha

sonra en büyük müsebbipleri bu son üç aktör (Muhammedye Cemiyeti, *Volkan* gazetesi ve Vahdeti) olarak gösterilecektir. Ama bu konu hakkında sağlıklı bilginin olmadığı, Derviş Vahdeti'nin isyan sırasında rol oynadığı bilinirken isyanın baş sorumlularından gösterilen Vahdeti'nin olay sürecinde önde olmasının ya da en önde kalmak zorunda olmasının onu olayı çıkaran kişi olmak zorunda olması anlamına gelmeyeceği ve rolünün abartıldığı kanısındayız. Bir 'irticai' hareket olarak İttihatçılar tarafından lanse edilen isyanın, Meclis-i Mebusan'ı kapatmak ya da Meşrutiyet rejimini askıya almak gibi bir niyeti olmasa da İttihat ve Terakki isyanı 'irticai' bir isyan şeklinde değerlendirmiş ve bastırılması için harekete geçmiş ve isyanın Meşrutiyet karşıtı olduğu dillendirilip bu uğurda Hareket Ordusu İstanbul üzerine yürütülmüştür. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanan olay Hareket Ordusu'nun kente girişinin ardından son bulmaya başlarken büyük bir darbe yapan Hareket Ordusu'nun başındaki Mahmut Şevket Paşa'nın sıkıyönetim ilan etmesi ile olaylar son bulmaya başlar. Hareket Ordusu'nun kente girmesi ile şiddetli çatışmalar sonucu büyük oranda ölümlerin olması önemle düşünmesi gereken bir not olmanın yanı sıra, İstanbul'da sarıklı medrese öğrencilerine yönelik ciddi bir cadı avının başladığı da belirtilmelidir. Sultan II. Abdülhamid hal edilip Selanik'e sürgüne gönderilmesi ile Yıldız Sarayı'nın yağma edildiğini biliyoruz. Daha sonra Divan-ı Harbi Örfi kurularak yargılanmalara başlanmış ve olayın sorumlusu olduğu düşünülen onlarca isim darağaçlarında ve meydanlarda asılmışlar, onlarca kişi sürgüne gönderilip hapis cezası almış ve birçok muhalif gazete kapatılmış ve yazarlar susturulmuştur. Adana'daki Ermeni mahallelerinde yaşanan korkunç katliamların Ermeniler ile İttihat ve Terakki'nin daha sonra arasının açılmasında önemli rol oynadığı da bilinmektedir. Gücü, 31 Mart Olayı sonrasında İttihatçıların ellerine aldıklarını söylemeye ise gerek yoktur.

‘ÖTEKİ’NİN SESLERİ

Carlo Ginzburg, *Güç İlişkileri* adlı yapıtında Marianne Adalarında bir yerli ayaklanması üzerine yazan Cizvit rahibin kalem aldığı tarihin üzerine yazdığı bir yazıda, daha sonra kaleme alınan bir tarihyazımı sırasında tarihi yazan kişinin gözlerinden yansıyan ‘öteki’nin seslerinden bahseder bize.¹²³ İnanılmaz zihin açıcı olan yazısı, bize, 31 Mart Olayı bağlamında bu konuyu değerlendirdiğimizde ilginç bir noktayı yeniden düşünmemizin yolunu açar. İsyan lideri yerlinin konuşmalarını aktarırken Cizvit rahip bize, bu sırada kendi ‘ötekisi’ni seslendirir, bir diğer taraftan onun sesi ile kendi düşünce dünyasını da yansıtır aslında. Bir diğer taraftan da söylenmeyeni ya da söylenemeyeni kendi inşa ettiği kurgudaki ‘öteki’nin sesi aracılığı ile yapar. Eğer bu kurgudaki o söz tam olarak söylenmiş bile olsa bu tarihyazımı kurgusunda yeni bir anlamda üzerine yüklenir. Bir güç ve iktidar ilişkileri bağlamında baktığımızda bu söylemin birbirini inşa edip karşılıklı besleyen bir ‘biz-öteki’ ikili karşıtlığı yaratacağı ortadadır. Uzatmadan bu ilişkiyi biraz daha farklı bir biçimde düşünersek, Cumhuriyet’in bir ‘ötekisi’ olarak lanse edilen ve Cumhuriyet’in ondan korunması gerektiği iddia edilen ‘şeriat’ tehlikesi bağlamında karşıt tarafın söylediği ileri sürülen (bunu söyleyedebilir) “Şeriat İsteriz!” talebinin, egemen söylem altında bir tarihyazımı aracılığıyla kurgulanırken bizi yeniden 31 Mart’a götürmesi ve duyulan tek ses olması üzerinde gerçekten düşünölmeye değer bir noktadır. Neden Cumhuriyet, bir ötekisi olarak kendi duymak istediği “Şeriat İsteriz!” talebini ya da haykırışını duyurur bize? Neden sadece “Şeriat İsteriz!”? 31 Mart Olayı’nın tek sesi “Şeriat İsteriz!” talebi midir? Böyle bile olsa Cumhuriyet neden ısrarla bu talebi sanki hiç değişmeyen ve dönüşmeyen ve kontekstine göre anlam dönüşümü yaşamayan

¹²³. Carlo Ginzburg, *Güç İlişkileri*, Birinci Baskı, Temmuz 2006, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, syf 82-102.

ve 31 Mart Olayı'nın dondurulduğu tarihin içerisinde günümüze dek ulaştırır? Döneminin bağlamında “Şeriat İsteriz!” şeklinde söylenen bu sözlerde çok açık bir adalet şiarı olan bir siyasi ve hukuki talebin sesi duyulur. Sesin adalet isteği ortadadır. 31 Mart Olayı sırasında sloganlaşan ve talep edilen başka isteklerin ya da 31 Martçıların sesinin duyamazken bu sesler içerisinde neden sadece “Şeriat İsteriz!” sesi duyulur? Bir müslüman için son derece normal olan bu ses neden sürekli vurgulanır?

Aslında bu ses, seslendirmesini istediği kendi ötekisinin sesidir. Cumhuriyet, kendi ötekisine kendi duymak istediği ses ile yaklaşır. Ötekinin ise Cumhuriyetle başka türlü konuşma şansı yoktur. Bu ses aslında Cumhuriyet'in bilinçdışından gelir. Bu ses güç ilişkileri bakımından sadece ‘öteki’sinin sesi değil kendi sesidir de. ‘Öteki’sinin sesi onun duymak istediği ses olduğu kadar o, ‘öteki’yi zihninde yaşatması bakımından kendi sesidir de. Osmanlı konteksti içinde o dönem son derece sıradan olan bu talep ve ses neden Cumhuriyet’in sonrasında tek ses olarak duyulur? Cumhuriyet bu kadar ses içerisinde neden sadece “Şeriat İsteriz!” sesini duyurur bize? 31 Mart sırasında başka hiç mi ses çıkmaz? Neden sadece bu ses? Bir tarihyazan olarak neden sadece ‘öteki(sı)’nin sesi olarak “Şeriat İsteriz!”? Üzerinde çok düşünölmeye değer olduğu kanısındayız.

BİR ÇATIŞMA ALANI OLARAK 31 MART TARTIŞMALARI

‘LABORATUVAR’DA ÇÖZÜMSÜZ BİR 31 MART DENEMESİ

İdris Küçükömer 31 Mart Olayı’nın tarihinin yeniden yazılması gerektiğini boşuna istemiyordu.¹²⁴ Üzerine sayısız tartışmaların yapıldığı, kitapların yayınlandığı ve düzinelerce makalenin yazıldığı bu çetrefilli tarihin, takvim yapraklarında sıradan bir gün olmaktan çoktan çıktığı, Türkiye siyasi tarihini az çok bilen herkes için aşikârdır artık. 31 Mart Olayı, yakın Türkiye tarihine bakıldığında çözülemeyen onlarca konudan belki de sadece bir tanesi; ama günümüz Türkiye’sini en çok etkileyenlerin en başında geleni. Geçmişten bugüne güçlü bir gölge yaratmış bu olaylar silsilesinin öncesi ve sonrasında, hiç şüphesiz Cumhuriyet’e giden yolun şifreleri de mevcut. Ya da en azından o yolun taşlarını dizen zihniyetin kodları... Tarık Zafer Tunaya’nın “siyasal bir laboratuvar”¹²⁵ olarak tanımladığı bir dönemin en acılı ve karanlıkta bırakılmış anı olarak 31 Mart Olayı, yeni kurulacak bir Cumhuriyet’in ikrah kuyusu olarak tekinsiz, bir tarihi yasak bölgedir. Cumhuriyet’in kendi loş aydınlığını parlatmak için kararttığı bir zamanın eski bir takvimde hapsedilmiş tarihi... Hâlâ tam olarak çözülemeyen bu tarihsel kırılmanın iç yüzü, olayların silsilesini kaleme alan tarihçilerden, anılarını kaleme alan onlarca tanığa kadar bir kolajlı resmi bize gösterse de, başta söylediğimiz gibi, olayın kendisi hala spekülâtif bir tarihyazımının hendeğinden çıkamadı. Belki de bu denli politik oluşundan

¹²⁴ İdris Küçükömer, *Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması*, 2 Baskı, Nisan 2010, Profil Yayıncılık, İstanbul, syf 83.

¹²⁵ Tarık Zafer Tunaya’dan aktarılan kaynak: *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigar-ı Meşrutiyet* ed. Mehmet Ö. Alkan, Birinci Basım, 2010, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Tanıtım Bülteni: “Türkiye’de siyasal hayatla birlikte düşünce tarihinin gelişimi ve siyasal kurumların biçimlenmesi üzerine yapmış olduğu çalışmalarla kendisinden sonraki bilim insanlarını büyük ölçüde etkilemiş Tarık Zafer Tunaya, İkinci Meşrutiyet dönemini bir siyasî laboratuvar olarak nitelerken, “Hürriyet’in İlanı”nı “Türkleri imparatorluktan cumhuriyet formülüne ileten bir köprü” olarak tanımlar. Tunaya’ya göre “Bu bahtsız demokrasi denemesi, ulaştığı sonuçlar bakımından tarihî olmaktan çıkar, bugüne bağlanabilir. Bizler bu tarihî tablo karşısında ibretle düşünmeye mecbur bir kuşağın çocuklarıyız.”

ya da gölgesi ile Cumhuriyet tarihine uzanmış bir siyasi savaş meydanı olmasından dolayı sağlıklı bir analizin ve resmi tarihin dışından bakabilen bir alternatif tarihin yazılışına tam anlamı ile tanık olamadık. Modern Osmanlı tarihi çalışmalarının İstanbul-merkezli baskınlığı ve taşra-çevre odaklı bir tarih yazıcılığının geliş(e)memesinin, sosyal tarihçiliğin ve *aşağıdan tarih* metodunun az uygulanmasının ya da 31 Mart Olayı'na böyle bakıl(a)mamasının, sağlıklı bir sınıfsal analize tabi tutul(a)mamasının, o dönemki basın ve matbuat kaynaklarına erişimin zorluklarının yanı sıra birçoğunun Latin harflere transkripsiyonlarının yapıl(a)mamasının (*Volkan Gazetesi*'nin tıpkı basımı dışında) ve en önemlisi de azınlık kaynaklarına (Adana Olayları ve Ermeni katliamı bu sürecin bir parçasıdır ve İstanbul'da son derece zengin bir azınlık basın-matbuat literatürü mevcuttur) Osmanlı tarih-yazıcılığının neredeyse hiç başvurmadan çıkartmaya çalıştığı bir tarih-yazımının vahim sonuçlarının getirileri göz önüne alındığında bu kadar politize olmuş, baskı altında tutulmuş ve bağlamından koparılarak günümüz Türkiye siyasetinde bir politik savaş meydanı olan 31 Mart Olayı'nın neden tam anlaşılamadığı herhalde daha iyi görülebilir. Hiç şüphesiz, İttihat ve Terakki arşivlerine ulaşılabilmesi¹²⁶ veya bazı belgelerin kaybolmuş olması ve 31 Mart Olayı'ndan sonra kurulan Divan-ı Harbi Örfi tutanaklarının Genelkurmay Arşivi'nce araştırmacılara açılmaması¹²⁷, bu noktada olayın iç yüzünü aydınlatacak birçok parçanın eksik kalmasına neden olduğu da not düşülmelidir.

¹²⁶. Siddık Yıldız, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, Yayınlanmamış master tezi, Ankara 2006, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, syf iv, 257.

¹²⁷. Araştırmacı Müfit Yüksel, *Yeni Aktüel* dergisine verdiği bir demeçte 31 Mart'a ait belgelerin tamamıyla Genelkurmay'ın ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivi'nde olduğunu belirtir. "Said Nursi'ye Dair Resmî Belgeler Kimseye Açılmıyor", *Yeni Aktüel*, Haz: Birol Biçer, Sayı: 235, 20 Ocak-2 Şubat 2011.

31 Mart Olayı, bir politik çatışma alanı olarak, Cumhuriyet'in demokratikleşme tarihi içerisinde, tarafların ideolojik bagajlarının semboller üzerinden kurgulanması ile defalarca bağlamının dışında değerlendirildi. Hiçbir tarihsel sürecin bu kaderden kaçamayacağı gerçeğini bilmemizin yanı sıra, defalarca yeniden kurgulanan bu tarihsel olayın nasıl kurgulandığını ve hangi amaca hizmet ettiğini görmemiz aslında bize, belki daha sağlıklı bir resim sunar düşüncesi içerisindeyim. Nitekim 31 Mart Olayı'nın Cumhuriyet'e devreden bir miras olarak, o dönemde yaratılan siyasi söylemin daha da manüple edilip siyasi muhalefeti ötekileştirme aracına döndüğünü ya da döndürüldüğünü biliyoruz. Hiç şüphesiz ki, Cumhuriyet tarihini paralize eden bu 'irtica' söyleminin iktidar kaynaklı olduğu gerçeği ortada. İktidarın söyleminde defalarca yeniden kurgulanan ve bağlamından koparılan bu tarihsel sürecin kendisi, Cumhuriyetçe 'makbul vatandaşın icadı' için bir epistemi üretirken; onun nerede durmaması gerektiğinin de sınırlarını bize gösterir. Füsun Üstel, bu süreci *II.Meşrutiyet ve Vatandaşın "İcad"ı* başlıklı makalesinde şöyle anlatır:

"Ancak II. Meşrutiyet vatandaşlarının siyaset yapma konusundaki bu 'aceleciliği', özellikle 31 Mart Vakası'nı izleyen dönemde rejimin sertleşmesi, tanınmış olan bir dizi hak ve özgürlüğün askıya alınmasıyla sonuçlanırken rejim, her türlü farklı politik düşünce ve yaklaşımı şeytanileştirme geleneğini icat edecek, 'irtica' sözcüğü 31 Mart Vakası'yla ilgili olarak ders kitaplarına kadar girecektir. Böylesi bir iklimde kurulan derneklerin büyük bir bölümünün nizamnamelerinde yer alan, amaçlarının 'siyaset dışı' olduğu vurgusu ise, Cumhuriyet'e devredilen bir miras olarak kalacaktır."¹²⁸

Meşrutiyet ile başlayan bu vatandaşlığın "icadı" meselesi, hiç şüphesiz Cumhuriyet'e devrolurken, bize Murat Belge'nin belirtmiş olduğu meşhur 'kopuş ve

¹²⁸. Füsun Üstel, "II. Meşrutiyet ve Vatandaşın 'İcad'ı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt 1, 8. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 167.

süreklilik¹²⁹ tezini yeniden hatırlatır İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş bağlamında. 31 Mart Olayı söz konusu olduğunda, buna bir de bağlamın koparılması/bağlamından koparılma eklenecektir. Bağlamından koparılan bu tarihsel süreçler, birer politik çatışma alanı haline geldikçe de, iktidar tarafından yazılan tarihin kendisi her defasında galibi parmağı ile işaretleyecektir. 31 Mart Olayı ve tahttan hâl edilen padişah II. Abdülhamit ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan edip bir darbenin gerçekleşmesine sebep olan Hareket Ordusu ya da isyanın tertipleycisi olarak öne çıkarılan Derviş Vahdeti gibi aktörler bu koparılan bağlamda öne çıkan örnekler olarak değerlendirilebilir. Tartışmalı bir tarihsel sürecin aktörlerini ima ettiği için Sultan II. Abdülhamit de, Hareket Ordusu da, Derviş Vahdeti de bu noktada tartışmaların odağındaki yerlerini alırlar. Derviş Vahdeti, bu noktada yaratılan gerilimden en çok nasibini alandır. Sağlıklı bir biyografisine bile ulaşamadığımız Derviş Vahdeti hakkında spekülâtif bilgidен ve hakareten daha fazlasını bulamayız.¹³⁰ Tarihin lanetlediği bir isim olarak Derviş Vahdeti'nin, son dönemde gelişen madun çalışmaları (subaltern studies) vesilesi ile bile insani bir hayat öyküsü kaleme alın(a)mamıştır. 31 Mart Olayı üzerine yazılan ve hatta İslamcı diyebileceğimiz karşı görüşü niteleyen belgelerde bile o dönemde (ki bu çok normaldir çünkü günah keçisidir) Derviş Vahdeti ismi negatif anılır.¹³¹ İslamcı cenah içinde Sultan II. Abdülhamit'e ayrılan

¹²⁹ Murat Belge, "Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, 1983, İletişim Yayınları, İstanbul syf 260.

¹³⁰ Hatta kendisi ve 31 Mart Olayı üzerine 2005 yılında yapılan bir tez çalışmasında bile şu korkunç ifadelerle rastlanabilmektedir: "Derviş'in deli olup olmadığına gelince; yazılarına bakılırsa onda ruhi bir sapıklığın olduğu ortaya çıkar ama bunun yanında haris ve kendini çok kurnaz zannettiği de bilinmektedir. Bir de Vahdeti'nin en önemli özelliği, hele hele işin ucunda para varsa her kalıba girebilmesidir." Akif Deniz, *Derviş Vahdet-i ve 31 Mart Olayı*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, 2005, Elazığ, syf 42.

¹³¹ Derviş Vahdeti'ye sahip çıkılmaması ve o dönemde tek başına bırakılması üzerine daha ayrıntılı bilgi için bkz: Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 5.Baskı, Ocak 2009, İmge Kitabevi, Ankara, syf 212; Selim Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı*, 2001, İstanbul, syf 187-193; Sadık Albayrak, *31 Mart Vak'ası Gerici Bir Hareket Mi?, İrtica'nın Tarihçesi*, Cilt 1, Araştırma Yayınları, İstanbul 1990, syf 99-101; İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri 1*, 2.Baskı, Kasım 2001, dergâh yayınları, İstanbul, syf 199; Derviş Vahdeti'ye 31 Mart sırasında Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişi

yerin yakınından bile geçemez. Nitekim Sultan II. Abdülhamit üzerinde koparılan kıyamet ve bu kıyametin yansıdığı literatür de hepimizce bilinmektedir. “Kızıl Sultan mı, yoksa Ulu Hakan mı?” ikileminin içinde sıkışan bu olgu ve ikili karşıtlık, bize Cumhuriyet dönemindeki bir siyasi kapışmanın taraflarını anlatır aslında. Hareket Ordusu da keza böyledir. Hatta Hareket Ordusu’nda yer alan ve bir kurmay albay olarak Hareket Ordusu ile İstanbul’a gelen Mustafa Kemal’in de rolü ya abartılır ya da neredeyse bütün bu süreçte onun ismi en öne geçer ya da geçirilir. Bunu da, tarihi daha sonra iktidarların yazdığı gerçeğini bize anlatan bir kanıtmışçasına bizzat kendisi de söyler.¹³² Bildiğimiz üzere de Cumhuriyet kadrosunu oluşturan isimlerin birçoğu İsmet İnönü’den Rauf Orbay’a, Kazım Karabekir’den Ali Fuat Cebesoy’a Hareket Ordusu’ndadır. Tarih artık onlarındır ve Cumhuriyet’i kuran bu kadro bize 31 Mart Olayı’nın tarihini Hareket Ordusu’nun gözünden yazmaktadır.

‘HAREKET ORDUSU’NUN TARİHİ

Hareket Ordusu’nun gözünden yazılan bu tarih, bir resmi tarih olarak, Cumhuriyet’e kendi izdüşümünü yansıtmıştır. Bir Cumhuriyet mitosunu yaratılırken Hareket Ordusu’nun gözünden yazılan bu tarihte, bu mitosun içinde Cumhuriyet projesinin aslında neyi olumlamayacağını da işaretlerini verirken, Mustafa Kemal’in de

sırasında bir günah keçisi olarak yalnız bırakılışı o zamana göre biraz anlaşılabilir ama daha sonra da durum devam etmiştir.

¹³². “(...) Karşı müdahalenin öncü birlikleri 3. Ordu’dan derlenmiş ve bu birliklere Hareket Ordusu adı verilmiştir. Orduya, bu adının verilmesini teklif edenlerin başında, Hareket Ordusu Kurmay Başkanı Mustafa Kemeal gelmektedir. Mustafa Kemal, ordunun isminin seçilmesi sürecini Ahmet Emin Yalman’a 10 Ocak 1922’de verdiği ve Vakıf Gazetesi’nde yayınlanan röportajında şöyle anlatmaktadır: “İstanbul’a seslenen bir bildirge yazmak gerekti. Bunu ben yazdım. Sonra elçilere seslenerek ikinci bir bildirge yazdık. Buna ne imza konması gerektiğini düşündük. Bazı arkadaşlar ‘Hürriyet Ordusu’ dediler. Oysa ki tüm ordu Hürriyet Ordusu durumunda idi. Hareket hâlinde olan orduların durumunu göstermek için ‘Hürriyet Ordusunun operasyon güçleri’ denildi. Ben ‘Operasyon’ sözcüğünün Türkçe’ye çevirisini düşünerek ‘Hareket Ordusu’ deyimini kullandım.” Aktaran Mete K. Kaynar, “Hareket Ordusu ile Avcı Taburu Arasında Sıkışmak” *Resmî tarih tartışmaları- 31 Mart’tan Günümüze “Gericilik” Söylemi*, ed. Fikret Başkaya, Cilt 7, 1.Basım, Mayıs 2009, Özgür Üniversite Kitaplığı-79, syf 20-21.

bizzat içinde yer aldığı Hareket Ordusu, İttihat ve Terakki'yi kurtaracak bir araç olmaktan ya da Mahmut Şevket Paşa'nın önderliğinde Meşrutiyet'i koruyacağı iddia edilen bir ordu olmaktan çıkıp “ilerici” güçlerin biraraya geldiği sembolik bir anlam kazanarak, “gerici” güçlerin “bin yılın karanlığına” bizleri döndürmek isteyen güçlerine karşı yapıldığı iddia edilen bir savaşın kutsal aydınlık taşıyıcılarına dönüşür. Bu kurguda, 31 Mart Olayı, eski bir devrin sözünü arkaik bir biçimde yeni bir çağda sürdürmek isteyenlerin kanlı bir kalkışması olarak yapılandırılır ve olaylar bir ‘ilerici-gerici’ dikotomisi üzerinden tarihselleştirilerek Cumhuriyet'in zemin taşlarına “gericiliğin” kaynağı olarak yerleştirilir. Bu konuya, 1969'da, doktora tezi olan kapsamlı bir araştırma ile ilk kez değinen Sina Akşin, daha sonra 1994 baskısında yeniden başlığını değiştirerek yayınladığı *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı* isimli kitabının arka kapak yazısında bu durumu şöyle betimler:

“31 Mart Olayı gerçi Osmanlı tarihine ait bir olgudur; ama Cumhuriyetimiz gericiliği iki örnek olayla anımsar: 31 Mart Olayı ve Menemen Olayı. Ne yazık ki yakınlarda bunlara belleğimizi daha da güçlendiren bir üçüncüsü eklenmiştir: Sivas Olayı. 31 Mart Olayı, bu ilk şeriatçı ayaklanma, benzeri olaylardaki o “tuhaf” yönü de sergiler: Yıllarca, olayı kimin ya da kimlerin düzenlediği tartışma konusu olmuştur.”¹³³

“Şeriatçı” kalkışmalar silsilesi üzerinden okunan ve bu silsilenin miladı kabul edilen 31 Mart Olayı, Sina Akşin tarafından belli bir söylemin başını çektiği bir “gericilik” olayı olarak nitelendirilir. Yukarıda bahsetmeye çalıştığım Hareket Ordusu gözünden tarih yazımını onaylayan ve bunu bir “ilerici-gerici” dikotomisi üzerinden sembolleştirirken bu söylem, bizleri de bu arada sıkışmışlığın içinden bir tercih yapmaya iter: *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı* isimli kitabının yeni baskısı için yazdığı önsözünde Akşin şöyle söyler:

¹³³. Sina Akşin, “Arka Kapak”, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, 3.Baskı, Kasım 1994, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

“31 Mart olayı da Son Çağa girmenin şoku karşısında, geleneksel kesimin kanlı bir tepkisidir.”¹³⁴

Böyle bir sıkışmışlığın içerisinde kalan Cumhuriyet tarihindeki siyaset, kendisini ikame eden ikili karşıtlığın tam ortasında bir tarihsel paradigma inşa eder. Bu noktada, bu paradigma içerisinde tanımlanır aktörler ve aktörlerin kendilerini tanımlama imkânı da neredeyse ortadan kalkar. Mücadelenin ikili karşıtlık içerisinde sıkıştırıldığı bir tarihsel çatışma alanı olarak 31 Mart Olayı, tarihsel blokların çarpıştığı bir zemindir artık ve tarihselliği siyasi bir araç olarak kullanılır Cumhuriyet’in tanımladığı sınırlar içerisinde. Nitekim Cumhuriyet’te ‘gericilik’ tartışmalarına kaynaklık eden böyle bir çatışma alanı, hiç şüphesiz iktidarın kendisini her defasında ihya edeceği ve galibi çok önceden belli olan bir süreç ile yeniden defalarca kurgulanırken, böylesine büyük bir toplumsal olayın bütün yönleri ve susturulan talepleri tarihin bilinçdışına¹³⁵ itilir. Bastırılanın geri dönüşü de engellenemez. Lakin bu geri dönüşün seslerini duymadan önce onu bastıran, erken Cumhuriyet döneminin hâkim zihniyetine bakmak önemli olacaktır. Bu hâkim zihniyetin bir biçimde kendisini inşa ederken onun inşa sürecinde rol almış olan ve Cumhuriyet projesini onaylayan entelejansiyanın zihinsel haritası görülmelidir. Çünkü Tarih denilen disiplin bu zihin haritasının dışında değildir. Edebiyat ise bu zihin haritasının dışında olmadığı gibi, dışına çıkabilecek gücü içinde barındırması bir yana, tam tersine o zihniyet dünyasının tahakküm alanını da genişletebilir ve onu yeniden üretebilecek güce de

¹³⁴ . *A.g.e.* syf 12.

¹³⁵ . Bülent Somay, *Tarihin Bilinçdışı*, Birinci Basım, Ekim 2004, Metis Yayınları, İstanbul, syf 19: “Bir çağın hakim fikirleri, o çağın hakim sınıfının fikirleridir”, amenna. Peki ama o çağın ezilen sınıflarının fikirleri, duyguları nereye gitmiştir bu denklemden? Tabii ki bastırılmış, o çağın bilinçdışına itilmiştir. (...) Devrim daima ‘bastırılmış olanın geri dönüşü’ olarak anlamlandırılabilir. Tam da bu yüzden daima tekinsiz bir çekirdeğe sahiptir ve akıl yoluyla tam olarak kavranması mümkün değildir. Devrim hiçbir zaman simgesel düzenin yerini kibarca başka bir simgesel düzene bırakması olarak görülemez; tersine arada geçilmesi gereken bir ‘Gerçek’ aşaması vardır ki, bu aşama tekinsiz bir dehşetle, tekinsiz bir keyifle iç içedir. (...)”

sahiptir hiç şüphesiz. Edebiyat alanına geçmeden önce, bu noktada, bu zihniyet haritasının döşendiği taşları görmek gerekir.

31 MART ÜZERİNDEN CUMHURİYET’İN YAPI TAŞLARI

Cumhuriyet ilan edilmeden hemen önce siyasi ve sosyal meseleler üzerine gazete sütunlarında sert tartışmalar devam etmektedir. Bu sert tartışmalar, belli başlı tarihsel göndermelere sahip olduğu ölçüde dönemin zihin haritasını bize anlattığı gibi, o dönem de entelejansiyanın durumu hakkında kesitler sunmakla da kalmaz, ne kadar etkili araçlar olduklarını da bize kanıtlar. Anadolu’da Yunan çıkarmasına karşı toplanan Milli Mücadele birlikleri ve Ankara’da yeni bir meclisin açılışı ile devam eden mücadelenin yansımaları bildiğimiz gibi İstanbul basınında da izdüşümlerini buluyordu. Basında yer yer sert bir muhalefetin Anadolu’da süren Kurtuluş Savaşı’na karşı olduğunu biliyoruz. Bu muhalefetin illa da Saltanat yanlısı olması gerekmediğini, o dönemin şartları içerisinde özellikle İttihatçıların bütün İmparatorluğu yıkılışın eşiğine getirdikleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) karşıtlarının da, bu noktada seslerini baskı ortamından kurtarıp sert bir biçimde İTC ile bağı olduğuna inandıkları tüm hareketlere yönelteceklerini tahmin etmek zor değil. Bu dönemde “mütareke basını” şeklinde tanımlanan bu basın dünyası içerisinde, daha sonra 150’likler listesine girecek olan Refi Cevad Ulunay’dan Refik Halid Karay’a, sert bir İttihatçı muhalifi olduğunu bildiğimiz ve daha sonra ne yazık ki linç edilerek öldürülen Ali Kemal’den, dindar bir çevreden muhalif olan seslere kadar çok sayıda yazardan haberdarız. Kimisi İttihatçıların devamı olarak gördüklerinden, kimisi bu mücadelenin kaybedileceğine inandıklarından, kimileri dış müdahale ile kurtuluş yolunu gördüklerinden -kasıtlı veya kasıtsız- daha sonra Milli

Mücadele yanlılarının galip oluşu ile onların karşısına düşmekten kurtulamazlar. İşte bu siyasi tartışmaların bütün şiddeti ile sürdüğü bu dönemde, 31 Mart Olayı'na devamlı atıf yapıldığını görürüz. Sadık Albayrak'ın *İrtica'ın Tarihçesi 3* isimli eserinden aktardığı üzere 31 Mart Olayı sırasında etkin bir rol oynadığını belirttiği Şebinkarahisarlı Ahmed Rasim Avni Efendi isimli 40 yaşlarında genç bir isim, *Alemdar* gazetesinde 11 Mayıs 1920 tarihinde ateşli bir yazı yazarak Milli Mücadele'nin karşısında konumlanıyor ve Hilafetin yayınladığı fetvaya karşı çıkarılan fetvaya "Fetava-i Deccaliyeyi İbtal" diyerek itiraz ederken 31 Mart Olayı'na şöyle değiniyordu:

" (...) Bunlar ki, gusülden, namazdan men'ettikleri Avcı Taburları'nı mürteci diyerek kırıp geçirdiler. Din ulemasını, ilmiye talebesini, hacıları, hocaları, kadıları, müftüleri, ne kadar dindar müslüman gördülerse onları vurdular, döktüler, haps eyleyip sürdüler, kırdılar, geçirdiler. (...)"¹³⁶

31 Mart Olayı'nın potansiyel bir çatışma alanı olarak daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce siyasi bir temsil ve iddia alanına döndüğüne tanık oluyoruz. Bu makaleden çok daha sert ve keskin bir dil kullanan Mustafa Sabri, *Alemdar* gazetesinde 10 Şubat 1921'de "Makam-ı Hilafet ve Ankara Meclisi" başlıklı yazısında, karşı olduğu Milli Mücadele'ye, onun teşkil ettiği Meclis'e ve sanki saltanatın kaldırılacağını ve hilafetin lağvedileceğini önceden görürcesine İttihatçılardan teşekkül ettiğine inandığı bu harekete tavrını uzun bir yazı ile dile getiriyor ve 31 Mart Olayı'na küçük ama bir o kadar da ilginç bir gönderme yapıyordu:

" (...) Hareket Ordusu'nun kahramanları İstanbul kapılarından, Cennetmekan Sultan Abdülhamit'i iğfal ve tehlide çalışırken bu derece cür'etkar bir şekilde bir dil kullanmamışlardı. Onların kasdı mağfur ve Hakan'ın şahsına yönelik olduğu halde

¹³⁶. Şebinkarahisarlı Ahmed Rasim Avni Efendi, "Fetava-i Deccaliyeyi İbtal!" *Alemdar*, 11 Mayıs 1336/1920, aktaran Sadık Albayrak, *Cumhuriyet'e Doğru Hilafet'in Sonu, İrtica'ın Tarihçesi*, Cilt 3, 1990, Araştırma Yayınları, İstanbul, syf 17. (Latin harflere transkripsiyonları yapılan yazıların kimin tarafından yapıldığı belirtilmemiştir. Çevirilerin günümüze uyarlandığı ve sadeleştirildiği göz önüne alınmalıdır. y.n.)

bunlarınki doğrudan doğruya saltanat tahtına ve bütün Osmanoğulları sülalesine yönelik bulunuyor. (...)¹³⁷

Cumhuriyet’e giden süreçten hemen önce, Türk-Yunan Savaşı’nı Milli Mücadele yanlıları kazanmış ve 1 Kasım 1922’de, “Saltanatın Kaldırılışı” ile de yeni bir döneme girilmiştir. Abdülmecid Efendi, Halife olarak tayin edilmiş ve Cumhuriyet’e doğru giden süreçte, tartışmalar bütün şiddeti ile sürmektedir. Bu noktada dikkatimizi vermemiz gereken husus ise şudur: Varolan tartışmalarda, yeni bir rejim kendisini tatbik ettikçe, bir önceki rejim otomatik olarak karşı bir noktada konumlanıyor ve devamlı bir tez-antitez diyebileceğimiz dikotominin üzerinden kendisini okutuyordu. Cumhuriyet bu noktada bütün Osmanlı sisteminin bir anti-tezi olarak konumlanırken, ayrıntılı olarak baktığımızda, Meşrutiyet’in de anti-tezi, hatta Meşrutiyet’ten öte saltanat ve hilafetin anti-tezi olarak konumlanırken de kendisi bir tez oluyor. Bütün muhalefet tarihsel sürekliliğin bir parçası olarak ister istemez bir anti-tez olarak Cumhuriyet’in tahayyül ettiği bir “Osmanlı” zemininde konumlanıyordu. Yani tezin karşısına düşüyordu. Rejim bu dikotomiler üzerinden kendisini inşa ederken, sabık dönemini iktidarın söylemince tanımlıyordu. O devirden kalan her türlü sembolü ve bu sembolü taşıyan politik aktörü anti-tezi olarak konumlarken, 31 Mart Olayı da yeniden bir çatışma alanı olarak devreye giriyordu. Sadık Albayrak, dönemin içinde bulunduğu atmosferi kısaca özetlerken, “medreseli” hocaların ve bazı paşaların muhalefetinden artık rahatsız olan hükümetin TBMM’nin fesih kararı ile yeniden seçimlere hazırlandığını, bu süreçte Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in katlinin yarattığı karamsarlığın ve daha sonra Cumhuriyet’in kaderini

¹³⁷. Mustafa Sabri, “Makam-ı Hilafet ve Ankara meclisi” Alemdar, sayı: 3070/770. 10 Şubat 1337/1921, sh:1, aktaran Sadık Albayrak, *Cumhuriyet’e Doğru Hilafet’in Sonu, İrtica’ın Tarihçesi*, Cilt 3, 1990, Araştırma Yayınları, İstanbul, syf 22. (Latin harflere transkripsiyonları yapılan yazıların kimin tarafından yapıldığı belirtilmemiştir. Çevirilerin günümüze uyarlandığı ve sadeleştirildiği göz önüne alınmalıdır. y.n.)

tayin edecek siyasi tartışmaların muhalefetin ana etmenlerinden olduğunu belirtir.¹³⁸ Bu süreçte *Cumhuriyet* gazetesinden önce çıkardığı gazetede Yunus Nadi dönemin kaderini şekillendirecek hâkim tartışmalardan birinin ne olacağını şu başlıkla belirtir: “Türkiye’nin Yeni Devirde: İslam Aleminin Vazifesi Ne Olmalıdır?”¹³⁹

Cumhuriyet’in ilanından birkaç gün önce, yukarıdaki sorunun gölgesinde tartışmaların başladığını söylemek hiç kuşkusuz yanlış olmaz. Yunus Nadi, 25 Ekim 1923’te *Yenigün* gazetesinde, “Yaşasın Hürriyet” başlıklı bir yazı kaleme alır ve gelecek hürriyetin nasıl olacağını tanımlandığı yazısında, 31 Mart’a Derviş Vahdeti üzerinden atıf yaparak şöyle der:

“Fakat yaşayacak olan hangi hürriyettir? Yaşayacak olan hürriyetin var olduğuna Anadolu çok kanidir. Biz öyle zannediyoruz ki İstanbul’da yaşamayacak bir hürriyetin var olduğunu pek iyi biliriz. Bu sonucu hürriyet, tarihimizde **31 Mart**’ı ika ederek İstanbul’u pâk ve yüce alnına ebedi kara bir leke kondurmuş olan hürriyettir. O hürriyet, **Derviş Vahdeti**’ye zat ve zaman vermiş olan çok mülevves ve mendebur bir hürriyettir. O hürriyetin amil ve banileri, ‘**İttihad-ı Muhammedi**’leri, ‘Tevhid-i Ahmedî’leri mülevves ve müstekreh ellerinde bazice ittihaz eden eclaf ve erazil idi. O zaman onlar **Derviş Vahdeti** adını taşıyan bir sefil tarafından temsil ediliyorlardı. Allahın azamet ve iclali adına kasem ederim ki, İstanbul bu rezaletle alakadâr olmak zilletinden masundur. Oradaki kardeşlerimizin azim ekseriyeti o zaman da çok bu çirkefliklere alet olmaktan varestedirler. Fakat ne yazık ki dini dünyaya alet etmek alçaklığını işleyen üç-beş edepsiz ‘Yaşasın Hürriyet’ nameleri içinde ortalığı herc ü merce sevk etmek istemişler ve İstanbul’un temiz pak alnını karartmaya sebep olmuşlardı. Şimdi yine oluyor, perde perde yükselen perde arkası oyunların istihdaf ettiği maksat her gözden uzak olsa bile, bize göre ayan beyan açıktır. Görüyoruz, **Derviş Vahdeti**, bir sefilin mülevves ve menfus şahsında tekrar hortlamış ve yine yaşamaya başlamış bulunuyor. Eğer bu işler böyle devam ederse akibetin dediğimizden başka bir neticede karar kılamayacağını bilmek için ne keramete ihtiyaç vardır ne de kehanete!

¹³⁸ . Sadık Albayrak, *Cumhuriyet’e Doğru Hilafet’in Sonu, İrtica’ın Tarihçesi*, Cilt 3, 1990, Araştırma Yayınları, İstanbul, syf 32.

¹³⁹ A.g.e. syf 36. (Sadık Albayrak’ın kitabından düzeltilmeden aynen aktardık. y.n.)

Pek çok misalden bir tanesini irat etmek için son günlerde bir İstanbul gazetesinin ‘Teşkilat-ı Esasiye’ye ait mütehassıslar müzakerelerini tehzil ettiği için yaptığı şaklabanlıkları zikr etmek yeterlidir. Milletin, hatta şimdiki idaresi olan Cumhuriyet tarzı ile istihza etmek cür’etine kadar ileri gitmiş olan bu küstahlıklar, apaçık bir irticam açık tercümanlıklarından başka bir şey değildir.”¹⁴⁰

Yunus Nadi’nin Cumhuriyet ilan edilmeden hemen önce kaleme aldığı bu yazı, aslında her şeyi özetler nitelikte. Bir hürriyet talebi olduğunu dile getiren Yunus Nadi, talep edilen bu hürriyetin tanımını yapmaktan kaçınmıyor ve 31 Mart Olayı sırasında ilginç bir biçimde “Yaşasın Hürriyet” sloganları ile İstanbul’un alına kara bir leke vurulduğunu belirtiyor. Buradan da, bu hürriyetin ‘irtica’ya sebep olduğunu ve yine aynı hürriyetin başka bir ‘irtica’ya sebep olabileceğini ekliyor. *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusu olacak olan Yunus Nadi’nin o dönem Cumhuriyet’i kuran ekip içerisinde yer aldığını düşündüğümüzde, bu yazının bize Cumhuriyet kurulurken ki bir zihinsel yapıyı anlatması bakımından önemli bir kesit sunduğunu öne sürmek asla yanlış olmaz. Nitekim Yunus Nadi’nin 31 Mart Olayı üzerinden bir ‘ibret’ örneği olarak sunduğu bu uyarının Cumhuriyet tarihi boyunca ne kadar çok kullanıldığını biliyoruz. Yunus Nadi’nin tanımladığı bu hürriyetin, daha sonra Cumhuriyet’in tek parti döneminde somutlaşacak bir çeşit rejimi ve o rejimin karakteristiğini de ima ettiğini söylemek yanlış olmaz. Dönemin Meşruti rejimini onaylayan bu sloganlaştırılmış talep, bir biçimde 31 Mart Olayı’nın da sebebi gibi görülüyor Yunus Nadi tarafından. Bundan ‘ibret’ alarak bu hatalara düşmeme uyarısında bulunan Yunus Nadi’nin, yeni bir rejimin ilanının arifesinde yaptığı bu uyarı dikkate değerdir. Nitekim yaptığı bu uyarı, bir biçimde

¹⁴⁰. Yunus Nadi, Yaşasın Hürriyet; Yenigün, 25 Teşrinievvel (Ekim) 1339/1923, sh:1, aktaran Sadık Albayrak, *Cumhuriyet’e Doğru Hilafet’in Sonu, İrtica’nın Tarihçesi*, Cilt 3, 1990, Araştırma Yayınları, İstanbul, syf 37-39. (Latin harflere transkripsiyonları yapılan yazıların kimin tarafından yapıldığı belirtilmemiştir. Çevirilerin günümüze uyarıldığı ve sadeleştirildiği göz önüne alınmalıdır. Vurgular bize aittir. y.n.)

muhattabını bulmuş ve Velid Ebu'z-Ziya, 28 Ekim 1923'te *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yayınlanan "İrtica Hezeyanı" başlıklı sert bir yazı ile bu itham dolu uyarıya karşı cevap vermiştir. Aslında Cumhuriyet tarihi boyunca tanık olduğumuz bir tartışmanın, Cumhuriyet ilan edilirken yapılması göz önüne alınırsa, ilk örneklerinden birisini bize göstermiş olması bakımından da son derece manidardır:

"Ankara'daki acemi, beceriksiz ve akılsız avukatların ellerinde vakit vakit ortaya çıkardıkları çirkin bir silah vardır. Bu sünepeler herhangi bir konuya ve münakaşaya aciz kaldılar mı veyahut teskin edilecek bir garazları, tatmin olunacak bir intikamları var mı derhal irtica ithamını ileri sürerler. Ve bu modası geçmiş, kör ve iğrenç silahla murdar dâvalarını kazanacaklarını, muarızlarını korkutup susturacaklarını sanırlar.

Geçen sene 1 Teşrinisani(Kasım, y.n.) kararı verildiği zaman da böyle yapmışlardı. O vakit, siyasi irtica modası idi. Okuyucularımızın hatırlayacakları gibi geçen sene 1 Teşrinisani kararı alınırken biz bu kararın acele ile alındığını, böyle devletin esasına taallük eden kararların içma-i ümmetle alınması lazım geldiğini, binaenaleyh kararın muvakkat olduğunu yazmıştık. Bizim bu mütalaaları ortaya atmakta zerre kadar zararlı bir gayemiz yoktu. Yalnız karar İstanbul'a damdan düşer gibi aks ettiği ve mesele de pek mühim olduğundan biz tabiatıyla işte acelecilik bulunduğu hükm etmiş ve mütalâalarımızı açıkça yazmakta bir beis görmemiştik.

Bizim halisane neşriyatımız üzerine kimi fırsat bekleyen yadikarlar kıyamet kopardılar. Bizim padişahçı olduğumuzu, dolaşık yolla saltanatın iadesini gerekli gördüğümüzü, halis mürteci bulunduğumuzu ve kafamızın uçurulması icap ettiğini yazdılar. Çünkü o zaman etkili olarak elde irtica siyaseti silahı vardı. 'Hakimiyet-i Milliye' gayretkeşleri hergün karşımıza bir başka tehdit, bir başka tahvif ile çıkıyorlar, gâh asıp kesmekten, gâh çaprazvari elimizi ayağımızı biçmekten bahs ediyorlardı. Hatta bununla da kalmadılar. Bitlis Mebusu Halil Hulki Efendi'yi yakaladılar, kendisine bir ayet-i celile zikr ettirerek 'Hakimiyet-i Milliye' esasına yan gözle bakanın başı uçurulmak lazımdır, tarzında sözler de söylediler.

Bu gürültüleri yapanların mahiyetlerini herkesten iyi bildiğimizden tabii hiç şaşmamıştık. Bizim gibi mesleği dürüst ve pek muayyen olanlar böyle adi hücumlarla ne sarsılır ne müteessir olur. Hususiyle 'siyasi irtica' ithamının ne kadar bayağı bir silah olduğunu da artık herkes öğrenmiştir. Bu silah, Meşrutiyet'in başında gerçekten irtica yayan sefil bir zümreye karşı kullanılmıştı. Ve böylelerini 'mürteci' saymak en doğru bir hareketti. Fakat yavaş yavaş 'irtica' silahı suistimal edilmeye başlandı. Ve iktidar mevkiinde olanlara her itiraz edene tereddütsüz 'mürteci' demek moda oldu.

İşte bu kelimenin kuvvetini izâle eden amil, acemi avukatlar elinde böylece vakitli vakitsiz suistimal edilmesi olmuştur.

1 Teşrinisani kararına, muvakattır, dediğimiz için bizi irtica ile ithama kadar cür'etkârlık olamazdı. Çünkü biz kararın esasına muarız değildik. Ve olamazdık. Mücahade seneleri de Vahdetin, İstanbul'da hakim iken 'Milli irade' karşısında her gücün baş eğmesi lazım geleceğini daima tekrarlayan biz idik. Binaenaleyh esas itibariyle 'Hakimiyet-i Milliye' idaresinin tesisi bizim arzumuzda da uygundu. Yalnız biz şekle ve kararın ittihazındaki aceleciliğe itiraz etmiştik. Bunda da ne kadar hakkımız olduğu bugün hayret edilecek şekilde ortaya çıkmıştır. Çünkü aradan daha bir sene geçmeden 1 Teşrinisani kararını bizzat ittihaz edenler o kararı tenkide başladılar. Anayasa hükümetinin bir çok noksanları, bozuklukları olduğunu ileri sürdüler. Hükümet şeklinin mutlaka değiştirilmesi lâzım geldiğini iddia ettiler. Ve sonunda ortaya bir cumhuriyet meselesi çıkardılar. Halbuki 1 Teşrinisani kararı ile beraber bu karara muhalefet edenlerin vatana hıyanet ile itham olunacağına dair bir de kanun çıkarılmıştı. Şimdi, biz, muziblik etmek istesek BMM(Büyük Millet Meclisi, y.n.)'ne hitap eder ve 'Kendi kanununuz vech ile 1 Teşrinisani kararını tebdile teşebbüs değil hatta muaheze bile hıyanet-i vataniyedir, binaenaleyh bugün bu kararı değiştirmeye teşebbüs edenler hakkında kanunuzu tatbik edin' derdik. (...)

Hayır, intibah bu adamlar için değildir. Şimdi madem ki artık irtica siyasetinden bahs edemeyecekler, ortaya bir 'Dini İrtica' ithamını çıkardılar. Bizim dinimizin ahkâmına sadık kalmamız, ve İslâmın adetlerini muhafaza için neşriyatta bulunmamız sözde 'Kara Kuvvet'i canlandırmak' imiş. Dini alet ederek hükümet muhalefet yapmakmış... Türk askeri, zaferi bizim böyle dişle oynamamız için kazanmamış imiş. Pek alâ, efendiler, Türk neferi zaferi memleketimizin kurtulması, İslâm medeniyetinin yükselmesi için kazanmadı da İstanbul'da hanımlar 'bar'lara gitsinler, bazı kimseler Ankara'da yan gelip keyf çatsınlar ve arada bir fırsat bulunca ticaret yapıp para kazansınlar, İstanbul'a kadar gelip dışçı Sami'nin otomobiline binerek casusu himaye için öteye beriye başvursunlar diye mi kazandı?

Bu efendiler, bizim dini irtica yaptığımıza, özellikle içki yasağı kanunu kaldırılmasın ve İstanbul'da rezalet yeri olan yerlerde hanımlarımız gitmesin dediğimiz için mi hükm ediyorlar? Demek, bu müslüman memlekette müslüman kalalım, milli adet ve ananelerimizin güzel olanlarına riayet edelim, demek, mutlaka irtica yapmaktadır, öyle mi? Öyle ise sizin tatbik etmek istediğiniz 'Garpçılık' ve 'Lâiklik' nedir? Lütfen onları da tarif buyurur musunuz?

Sonra ya Rabbi bu ne zillet, ne delâlettir ki, içkinin ve barlara devamın aleyhinde bulunduğumuz için bize 'mürteci' diyenler, içki yasağı kanununu BMM'nin düzenlediğini, İstanbul'da İslâmın şerefine aykırı hareketlerde bulunanları da ilk önce yine BMM adına Şer'iyye Vekili Mustafa Efendi'nin bir beyannamesi ile tel'in ettiğini unutuyorlar. Şu halde bizim bugünkü neşriyatımız ile yaptığımız BMM'nin kanun ve

beyannamesi hükümlerine aynen uygundur ve bundan dolayı en doğru yola giden de biziz.

...Artık bu ‘irtica’ silahı çok âdi bir silah olmuştur. Bu memlekette Allah korusun, bir irtica hareketi olursa o, ancak Ankara’da dizginleri elinde bulunduran hükümetin etrafında toplanan bir kaç dalkavuğun, gâh hükümet kurumu ile oynamasını, gâh ‘Garpcılık’ yapacağız diye tepinmeleri, gâh içki yasağı kanununu kaldıracağız, diye uğraşmaları yüzünden olur. Bizim bütün çalışmamız ise bu dalkavukların iddialarıyla kendini şaşıran hükümeti tam bir ihlâsla ikaz ve irşad etmek, kamuoyunun eğilimlerinden hükümeti haberdar etmek ve memlekette nihayet halkın arzu ve ihtiyacına uygun uyarıcı, adil, kuvvetli ve şerefli bir idarenin kurulmasını sağlamaktır. Memleketin çoğunluğu ise bu gayede birleştiklerinden nihayet Ankara’nın bu gerçeği idrak eder* hükmüne tabi olacağından asla ümitsiz değildir.”¹⁴¹

İrtica tartışmaları içinde Cumhuriyet ilan edilir. Tartışmaların seyri yine aynı temelde, içki yasağının kaldırılması, Latin harflerine geçiş tartışmaları, dilin arındırılması, halifelik tartışmaları ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile devam eder.¹⁴² Velid Ebu’z-Ziya’nın makalesine cevap niteliğinde bir başka makale neşrolunur ve Cumhuriyet’in İslam’ın esasına dönüş niteliği taşıdığını ve İslam’a uygunluğu ileri sürülür.¹⁴³ Devrimler bütün şiddetiyle uygulanırken, yukarıdaki tartışmada bir kesitini yakaladığımız zihinsel ayrışma gitgide uçurumun genişleyeceğinin işaretini verir. 31 Mart Olayı, “irtica” kavramını nitelendirmesi ile bu süreçte bir politik silaha dönüşmüştür; nitekim muhalefet bunun farkındadır. İşin ilginç tarafı, ‘siyasi’ ve ‘dini’ olmak üzere iki irtica tanımı/ayırımı yapılmaktadır. Muhalefet blokunda yer alan yukarıdaki makale, 31 Mart Olayı’nı bir “siyaseten irtica” olarak kabul etmektedir; lakin ‘dini irtica’ suçlamasını kabul etmez. Böyle bir ayırımın muhalefetçe yapılıp

* Asıl metinde “idra keder” şeklinde yazılmış olup “idrak eder” şeklinde düzeltilmiştir. (y.n.)

¹⁴¹. Ebu’z-ziyâzâde, “İrtica Hezeyanı” Tevhid-i Efkâr, 28 Teşrinievvel 1339/1923, Pazar sh: 1, aktaran Sadık Albayrak, *Cumhuriyet’e Doğru Hilafet’in Sonu, İrtica’nın Tarihçesi*, Cilt 3, 1990, Araştırma Yayınları, İstanbul, syf 39-43. (Latin harflere transkripsiyonları yapılan yazıların kimin tarafından yapıldığı belirtilmemiştir. Çevirilerin günümüze uyarıldığı ve sadeleştirildiği göz önüne alınmalıdır. y.n.)

¹⁴². Sadık Albayrak, *Cumhuriyet’e Doğru Hilafet’in Sonu, İrtica’nın Tarihçesi*, Cilt 3, 1990, Araştırma Yayınları, İstanbul, syf 43-50.

¹⁴³. A.g.e. syf 43-44.

tanımlanması ve iktidarın tanımları içerisinde bir politik manevra alanı bulmaya çalışıp 31 Mart'ın bir "siyasi irtica" olduğunun muhalefetçe kabulü, iktidarın tahakküm alanı düşünüldüğünde düşündürücüdür. Hatta 31 Mart Olayı üzerinden bu söylem öyle güçlü bir biçimde kullanılacaktır ki, halifeliğin kaldırılması üzerine yapılan tartışmalar sırasında, bizzat 31 Mart Olayı süresince hedef olmuş ve Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiş bir isim olan Hüseyin Cahit Yalçın bile bundan payına düşeni alacaktır. Hüseyin Cahit Yalçın, halifeliğin kaldırılmasını isteyenleri eleştirirken, dönemin önde gelenleri tarafından "Derviş Vahdeti-i Sani" (İkinci Derviş Vahdeti) adını alır.¹⁴⁴ Bütün bu tartışmalar, bize aslında dönemin iktidarının zihinsel yapısı ve hakim paradigma ile ilgili önemli ipuçları sunar. 1924 yılına geldiğimizde, gazetelerde süren bu "ilericilik" ve "irtica" tartışmaları artık farklı bir boyuta girmiş ve mahkemelerde son bulmuş, bazı gazeteciler tutuklanmış ve Sadık Albayrak'ın da belirttiği üzere 'Vatana Hıyanet' suçundan nezaretlerde kalmışlardır¹⁴⁵ ve tartışmalar çoğunlukla neticesini karakolda almıştır. Aslında tartışmaların yaşam tarzı üzerinden de şekillendiğini belirtmek gerekir. Velid Ebu'z-Ziya ve *Tevhid-i Efkâr* gazetesi ile yürütülen bu münakaşanın sonucunda, Maarif Vekili Vasıf Bey mahkemeye başvurmuş ve yazılan yazılar ile ilgili dava açılmıştır. Yunus Nadi, bu yaşananların ardından yine 31 Mart Olayı'na ve Derviş Vahdeti'ye göndermede bulunarak, artık kurulmuş olan *Cumhuriyet* gazetesinde "Anarşiye mi Gideceğiz?" başlıklı şu başmakaleyi yayınlamıştır:

"Maarifimizin genç vekili Vasıf Bey Efendi'nin dediği gibi, Cumhuriyet hâkimlerinin adâleti sür'at ve kat'iyetle izhar etmeleri ve Cumhuriyet hükümetinin dahi anarşinin ihtimaline değil, hatta en ufaz zerresine bile imkân bırakmayacak şekilde vaz'ına hakim olması lâzımdır. Bir millete

¹⁴⁴. Çağlar Kırçak, *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı Mart 1994, Ankara, syf 226.

¹⁴⁵. Sadık Albayrak, *Cumhuriyet'e Doğru Hilafet'in Sonu, İrtica'ın Tarihçesi*, Cilt 3, 1990, Araştırma Yayınları, İstanbul, syf 51.

hayatın ve hayatta istikrarın asıl şartları bunlardır. Ve bunlarsız bir millet için hatta hayat ve bekâ ihtimalini bile düşünmeye yer kalmaz. Devleti teşkil eden bütün müesseseler içinde eğer hükümet zabt ve rabtın müesser amili olmak vaz ve vazifesini kudret ve selâhiyetle ifa etmezse ve cümleden olarak adaletin kahr edici satırındaki kuvvet ve azamet her adımda duyulmaz ve görülmezse orada nizam ve intizam yerine anarşi istidatları peyda olmak ve nihayet bu anarşinin millete pek pahalıya mal olacak şekilde menhus ve mes'um tesirleri görülmemek imkânı olmaz.

Biz Türkler tarihe dün doğmuş millet değiliz. Ve bütün dünya milletlerinin geçirdikleri akıbetler meydandadır. İstanbul'u alkana boyayan 31 Mart'ı hazırlayanlar, körükleyenler ve nihayet ika edenler akıbet lâıyk oldukları cezaları gördüler. Amma bugün o durumları huzur ve itidal ile tekrar muhakeme ettiğimiz zaman 31 Mart'ın sorumluları olarak yalnız Derviş Vahdetileri ve onların iğfal etmiş ve iğfal olunmuş bir sürü tabilerini görmüyoruz. Hadisenin takakkukuna biraz da zamanın hükümetindeki gaflet ve basiretsizlik sebep olmuştur. Çünkü Meşrutiyet payandaları arasında 'Yaşasın Hürriyet!' avazesine de o zamanki şaşkınlıklar içinde şüphesiz çok yanlış bir telakki ile fazla yer, ve adetâ hudutsuz bir genişlik verilmişti. O zaman bir Derviş Vahdeti hürriyetin elbette pek yanlış bir telakki ile hudutsuzluğu içinde şaşırın bir hükümetin acz ve gafleti önünde 31 Mart'ı gözler göre göre, ferih ve fahur hazırlamıştı. Bugün de gören gözler, maatteessüf, aynı galat ve sukut ve tekrar tekevvün etmek istidadı ile yeni yeni ve bu defa belki daha mahir Derviş Vahdeti'ler elinde yeni anarşilere zemin ve zaman hazırlamaya doğru gittiğinin en ufak şüpheyi mahal bırakmayan bir vuzuh ve serahatle farkındadırlar. Binaenaleyh, önümüzdeki meş'um istidadın korkunç neticelerinden milleti ve hükümeti tahzir etmeye lüzum vardı kanaatindeyiz.

Devletimizin lâıyk siyaseti ile ve yeni idare üsulümüzle alay eden bir Derviş Vahdeti kalemi, hükümeti küçük düşürmek isteyen tabiyesinde aklınca mahir hareket ederek onun erkanından birinin, hem de hissesine bu inkılâbta mühim vazifeler ifası terettüp etmiş olan birinin şahsında bütün bir topluluğu ve bütün bir inkılabı küçük düşürmeye çalışmak cür'etini göstermiştir. Dün görülmesine başlanan davanın mahkemelik şekli şahsi ve yalnız bir vekaletin manevi şahsiyeti itibariyle umumi bir şikayet ve davadan ibaret ise de kamu oyunundan bir parça olarak biz bu konuların da ilerisine geçerek meselenin millet hayatında ileriye doğru yolumuza devam etmek veya geriye doğru çekilmek suretinde iki birbirine zıt cerayanın çarpışmasında tecelli etmekte olduğunu ihtar etmek mecburiyetindeyiz. Belki meselenin bu kadar şumul ve müs'at ile mütalâası mahkemenin rüyeti dairesini tecavüz edebilir. Mahkeme mevzuatı ile mukayyet ola dursun, ve elinden gelirse bağına hançer saplanmış haysiyetlerin tamir ve telâfisine dikkat ede dursun üst tarafı milletin göreceği, milletin düşüneceği ve nihayet milletin kısa keseceği işlerdendir. Matbuat, bu türlü işlerde milletin amal ve efkârına maske lazım olmak gelirse de her şeyden önce bunun da 'hürriyet' gibi nesebi

kıymetli bir şey olduğuna, özellikle bizim memleketteki tezahürlerine göre, hükümde en ufak tereddüde mahal yoktur. Misal yine 31 Mart!

Bu memlekette ne o zaman, ne bu zaman prensiplere bağlı bir basının teşekkül etmiş olduğunu iddiaya, maalesef imkân yoktur. O zamanda olduğu gibi bu zamanda da siyasi husumetler en kuvvetli prensiplerden daha kuvvetli olarak tesir icra edebiliyor. Derviş Vahdeti zamanında İttihat ve Terakki'yi iskat etmek isteyenler, yıkmak işinde kendilerine yardım ediyor göründükleri için, bu alçak yobaza hoş nazarla bakıyorlardı. Şimdi de siyasi manevra adına kabul edilen hatt-ı hareketin bundan başka bir şey olmadığını görüyoruz. Hani ya, Cumhuriyetçi idik? Haniya lâıyk idik? Haniya inkılâbın en vicdanlı taraftarları idik? Hayır, bunların hepsi yalan. Biz kısmen, yalnız siyasi maksatlara esir mahluklarız. Kısmen de ortada döndürölmek istenen dolaplardan gâfil kimseleriz. Hepimize yanlış bir 'Hürriyet' kelimesi, kolay bir parola olmuştur. Kasıtlı kasıtsız onun arkasına takılmış gidiyoruz. Hayır, bir milletin hayatını hayatını tehlikeye koyacak değil, hatta şöyle böyle ızdırap ve teşevvüşe salacak bir hürriyetin o millet içinde hiç bir yeri yoktur. Ve olamaz. İşte, bizim samimiyetle iman ve itikat ettiğimize göre, cumhuriyet hayatında dahi hürriyetin yeri ancak ve ancak budur. Bunun ilerisi dalâlettir, gaflettir ve milli gaflettir.

Millet, altı asırdır çektiğı derin ve feci ızdırap ve mihnetin bin bir belâsından nihayet bin bir felaket ve fedakârlığa mal olan müthiş ezilip büzölmelerle halas olarak rahat nefesler almaya henüz başlamış olduğu bir zamanda ayağına takılmak istenen engellere karşı lakayt ve heyecansız kalamaz. Bu meselenin umumi heyette yalnız ikide bir garip misallerine tesadüf olunan bir matbuat davası gibi telakki edilmesi, vaziyeti görmemek olur. Vaziyetin milletimizce çok iyi göröldüğünü ve çok iyi takdir edildiğini biz biliriz. Bu arada mahkemenin kendisine düşen adalet hissesini bir oyuncak yapmaktan kurtaracağını kuvvetle ümit ederiz. (...)"¹⁴⁶

Bu minvalde devam eden yazı, aslında bize dönemin içinde bulunduğı halet-i ruhiyeyi anlatması bakımından çok önemlidir. Yunus Nadi, yazısı boyunca 31 Mart Olayı üzerinden, dönemin yargısını ve kamuoyunu etkilemek istiyor; yazılarında ve söyleminde yeniden kurguladığı 31 Mart Olayı'nı, o dönem gündemde olan 'hürriyet' sorunsalı üzerinden bir siyasi çatışma alanı olarak inşa ederken, kendi 31 Mart tarihini de dayatıyor bu noktada. İktidar kendi söylemini yaratırken, söylem de kendi iktidarını kurguluyor. Bu

¹⁴⁶. Yunus Nadi, "Anarşie mi Gideceğiz?" ; Cumhuriyet, 9 Teşrinievvel, 1340/1924. Sene: 1, sayı: 152. sh. 1, aktaran Sadık Albayrak, *Cumhuriyet'e Doğru Hilafet'in Sonu, İrtica'ın Tarihçesi*, Cilt 3, 1990, Araştırma Yayınları, İstanbul, syf 66-69. (Latin harflere transkripsiyonları yapılan yazıların kimin tarafından yapıldığı belirtilmemiştir. Çevirilerin günümüze uyarlandığı ve sadeleştirildiğı göz önüne alınmalıdır. y.n.)

tarihsel sürecin bir “irtica” vakası olduğunun muhalefetçe kabulünü bu ithamlara cevap veren metinde okumuştuk daha önce. Dönemin içinde bulunduğu zihinsel karşıtlığı daha iyi vermesi bakımından bu denli uzun alıntılar önemli buluyoruz. İstiklâl Mahkemeleri’nde yaşananları ve bu bağlamda da söz konusu edilen “irtica” kavramını aktarılanlardan ulaşabildiklerimiz sayesinde biliyoruz.¹⁴⁷ Dönemin hâkim zihniyetinin ipuçlarını yakaladığımız bu bilgilerde önümüze çıkan harita düşündürücü bir fotoğraf çıkarıyor önümüze.

Laiklik ilkesi doğrultusunda uygulanan devrimlerin her biri, bu bağlamda değerlendirildiklerinde, din ile sorunlu ve din ile uzun uzadıya mücadele veren ama bu mücadele sırasında bir ehlileştirme ve bu alan üzerinde bir tahakküm arzusu ve iktidar tasarımı da kendiliğinden ortaya çıkıyor. Orhan Gazi Ertekin, bu bağlamda bizim nev-i şahsına münhasır bir laiklik olarak tanımladığımız bu anlayış için şöyle bir eksen çiziyor:

“Türk devlet biliminin kurucu Kemalist irade –ve onun ‘altı ok’-u- yoluyla edindiği görevlerden en temel olanı; Cumhuriyet’in geri kalmış ve daha önemlisi dinsel-teokratik baskılarca geri bırakılmış bir dünyanın karanlığından sıyrılmış olduğu iddiasını devralmasıdır. Bu, ona aydınlanmış, akıl ve bilimin yol gösterdiği tarihsel bir misyon bahşeder. Türk devlet biliminin bundan kamu alanına dair özel bir ders çıkarması ise kaçınılmazdır. Bu nedenle, Türk devlet bilimi, kamu alanının siyasal iktidar yapısının ele geçirilmesiyle yetinilemeyecek, özellikle taşraya, dinsel ilişkileri saklayan tüm toplumsal birimlere kadar ulaştırılacak bir aydınlanma heyecanını taşıma dersleri çıkarmayı zorunlu kılacaktır. ‘Türk kamusu’sunun en önemli görevi ise bu aydınlanma misyonunun temel geçitlerini belirleyerek geliştirmek, örgütlemek ve ‘vazifeye hazırlamak’tır. Türk laikliğinin dinsel kurumların etkinlik ve işlevlerine ortak olmasına yol açan ve faal bir sektör olarak kurulmasını sağlayan, onu hem geçmiş bir dünyanın karanlığı karşısında işlevsel kılan hem de

¹⁴⁷. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Sadık Albayrak’ın *İrtica’nın Tarihçesi* 3 başlıklı çalışmasında 53-65, 75-94 nolu sayfalarda bu konu çerçevesinde yaşanan olaylar aktarılmaktadır. ‘İrtica’ kavramı altında başka soruşturma örnekleri için Cemil Koçak’ın *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler* başlıklı çalışmasında 53-48 ve 49-86 nolu sayfalarda bu minvalde yaşanan sıkıntılar görülebilir: Cemil Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, 2.Baskı, 2011, İletişim Yayınları, İstanbul.

geleceğin aydınlanmış dünyasının başlıca uğraşı ve mücadele alanı olarak planlayan şey de budur. Dolayısıyla dinsel alanı, Türk devlet bilimi açısından yalnızca gelenekle mücadele etmenin arenası değildir. Aynı zamanda o mücadelenin malzemesidir de.”¹⁴⁸

Ortaya çıkarılan bu eksen doğrultusunda, Türkiye’de tanımlanan bu laiklik de kendi içerisinde sorunlar ortaya çıkarıyor. Bu tezin amacı laikliği tartışmak olmadığı için bu konunun ayrıntılarına girmiyoruz. Bu dönemin hâkim zihin yapısının laiklik için nasıl kurgulandığını, çizdiği eksen doğrultusunda ortaya koyan Orhan Gazi Ertekin, burada önemli bir tanımlama ile “Türk devlet bilimi” adını verdiği bir fenomenin yapısını, hukuk sistemi ile kamu hukukunun ve sosyal bilimlerin iç içeliğinde bize gösteriyor. Ertekin, bu iç içeliği ve iktidarın kendi epistemolojisini üreten bu yapının kendisini şöyle anlatır:

“Devlet kurucu vasfı gereği kamu gücünün üretilmesi sorunlarını temel bir mesele haline getirmiş olan Kemalist iktidar, kamuya ilişkin bütün siyasal-hukuksal kurumlardan olduğu gibi tüm bunların bilgisine dair bilimsel-disipliner alanlardan da kamusal bir işlevsellikçe sahip çıkmasını talep etmiştir. Bu çerçevede, o, ‘kamu’dan geri kalanlara, yani topluma doğru uzanan sosyal, siyasal, kültürel, estetik vb. gibi modernleşmeye dair atılımları örgütleyerek bunu resmi misyonlar olarak kurumlarına dağıtmakla kaçınılmaz olarak ayrıntılı, teknik ve sağlam bir kamu hukuku bilgisine duymuştur.”¹⁴⁹

İşte ihtiyaç duyduğu bu epistemiye de, Ertekin’in kelimeleri ile tanımlayacak olursak, “Türkiye’de devletin hukuk ile girdiği özel ilişkinin, yani ‘devletin özel bilimi’”¹⁵⁰ nin inşasında tanık oluruz. Bu noktada da, yeni bir devlet biçimine ve rejime talip olan Kemalistlerin, Osmanlı reformculuğundan devraldıkları tüm tecrübeleri ve zihinsel parçalarını tanımlayan epistemiye Cumhuriyet’in tarihsel inşasına yerleştirirken, biricik olduğunu ileri sürecekleri ve özgünlüğü için epey çaba harcayacaklarını¹⁵¹ ve yaratacakları bu ‘kamu’ için bir entelektüel arayışa girdikleri ve bu entelektüel arayışta da

¹⁴⁸. Orhan Gazi Ertekin, “Türkiye’de Hukuk-Siyaset İlişkileri Türk Devlet Biliminin Doğuşu ve Yükselişi,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, 1. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 293-294.

¹⁴⁹. A.g.e. syf 286.

¹⁵⁰. A.g.e. syf 289

¹⁵¹. A.g.e. syf 287.

yer yer birbirinden farklı, ama söz konusu din ve İslam olunca epeyce örtüşen ve Cumhuriyet'in laiklik projesini onaylayan bir sürece hevesle iştirak edeceklerini görebiliriz. Kemalist devrimin içini bu bağlamda doldurmak isteyen isimler, Mahmut Esat Bozkurt'tan Recep Peker'e, Kadro dergisi öncülüğünde Yakup Kadri'den Şevket Süreyya Aydemir'e kadar Kemalizmlerin farklı yüzleri olarak, yine Ertekin'in sözlerini ödünç alacak olursak, Cumhuriyet iktidarının *logosuna* 'söz' yetiştirmekte, onun kamu hukukunu derinleştirmeye çalışmışlardır.¹⁵² Bu zihniyetin sonuçları olarak da iki önemli noktayı vurgulayabiliriz. Birincisi, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri süregelen bu laiklik ve 'ilericilik-gericilik' tartışmalarının neden sürekli mahkemede sonuçlandığını ve karakolluk olduğunu görmemiz açısından önemlidir. Kamu hukukunun bu bağlamda bir devlet bilimi ile epistemisini oluşturan Cumhuriyet, elbet bu episteminin sonuçları olarak bu kamu alanını tanzim etmek için bir kanunlar nizamına ihtiyaç duyacaktır. Kendisini tanzim eder etmez oluşturmaya çalıştığı bu hukuku, Kemalist devrim ile iç içe tutan ve paralel bir biçimde inşa eden Cumhuriyet'te -yine Ertekin'den alıntılacak olursak siyaset ve - "inkılap"- "kanun" ile yapılır.¹⁵³ Bu noktada 'kanun', Ertekin'in tanımladığı 'Türk devlet bilimi'in bir sonucu olarak 'inkılap' ile bir araya getirilir. Özdeşleşir bir bakıma. Ertekin bu durumu anlatırken, bizim de üstünde durduğumuz ve hatta yukarıda ayrıntılarına yer vermeye çalıştığımız ikili karşıtlıklar içinde seyreden Cumhuriyet tarihine, kendisini bir yeniden tanzim alanı olarak çatışma alanı açtığı 31 Mart Olayı'nın da içinde yer aldığı 'ilericilik-gericilik' dikotomisine atıf yapar:

"Yeni Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sürecinden başlayarak Cumhuriyet'e geçiş ve Cumhuriyet reformlarına ilişkin atılımlarının 'siyasallığını' neredeyse bütünüyle

¹⁵² .A.g.e.

¹⁵³ A.g.e. syf 291

‘kanun’un belirliyor olmasının Türkiye’de ilginç bir muhafazakarlık-ilericilik ve kopuş-süreklilik bağlamları yarattığı söylenebilir.”¹⁵⁴

İkinci sonuç ise Cumhuriyet’in, kendisini bir yeniden tanzim alanı olarak gördüğü tarihi, bu ‘ilerici-gerici’ ikili karşıtlığı içinde ele alırken, yukarıda bahsettiğimiz ‘Türk devlet biliminin’ inşa ettiği kamu hukukunun inkılâp tarihi ile girdiği özdeşliktir.¹⁵⁵ Toplumun can damarlarına sirayet edecek olan bu sosyal bilimler alanı ile ürettiği epistemi ve tanımladığı kamusal hayat işte tam bu noktada can alıcı bir resmiyet, bir tarihsellik ve Kemalist devrimsellik kazanır. Bu kamusal hayat, bütünüyle ‘İnkılâp Tarihi’ denilen ve o dönemki zihniyetin omurgasını oluşturan bir tarihsel kanon ile şekillenir.

İNKILÂBIN ZİHİN KODLARI

Burada, o dönemin içinde kendisini ifade eden entelejansiyanın nasıl bir atmosferde şekillendiğini anlayabilmemiz için, fazla ayrıntısına yer vermeden Recep Peker’in *İnkılâp Ders Notları*’ndan ve Mahmut Esat Bozkurt’un *Atatürk İhtilali* adlı yapıtlarından ve bunların hâkim bir paradigmaya işaret eden fonksiyonlarından bahsetmek gerekir. Rejimin iki önemli figürünün resmi tarihin ana hatlarını çizdikleri bu yapıtların tarihe bakışını anlamamız önemli bir yapı taşı olarak dönemi kavramamızı kolaylaştıracaktır. Mahmut Esat Bozkurt’un öncelikle Hukuk Fakültesi’nde, daha sonra radyo yolu ile de halka aktardığı *İhtilaller Tarihi* adlı bu derslerin¹⁵⁶ temel içeriği, bir inkılâp tarihi eksenini, rejimin onayladığı doğrultuda ve çerçevede kamuya aktarmaktı. Bu sürecin güzel bir özetini şu veciz sözler bize çok iyi aktarmakta kanısındayım:

¹⁵⁴. A.g.e. syf 290

¹⁵⁵. A.g.e. syf 292.

¹⁵⁶. Yard Doç. Dr. Mustafa Oral, “Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933)” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 27-28, Mayıs-Kasım 2001, syf 321-333.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/819/10392.pdf>

“(...) İnkılâbın yapıcıları tarafından verilen İnkılâp Dersleri, devletine sahip çıkan bir cumhuriyet nesli yetiştirmek, cumhuriyet rejiminin güvenliğini sağlamak ve geleceğini teminat altına almak, çabaları açısından önemli bir başlangıç olmanın yanısıra bu alanda kurumsallaşmış bir gelenek de yaratmıştır.”¹⁵⁷

Nitekim rejimin nasıl bir niteliğe bürüneceğini, bu derslerin altyapısını oluşturan zihinsel temayül de bize gösterir aslında. Rejimin iki önemli figürünün, bu derslerle inşa ettiği ve bir biçimde yukarıda bahsedilen ‘kamu’yu nasıl şekillendirdiğini bu notların ayrıntısında görebiliriz.¹⁵⁸ Burada 31 Mart Olayı’nın, tarihsel olarak nasıl bir zeminde resmi ağızlarda kurgulandığının resmini çekmeye çalışmak ve bu kurgunun üzerine oturduğu temeli görebilmemiz açısından da dönemin tarih inşasına bakmak önemlidir. Mustafa Kemal’in Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimin iflas edişi sırasında çıktığı yurt gezilerinin sonrasında oluşturduğu raporun ana temaları arasında, dönemin hâkim zihniyeti içerisinde rejimin içeriden ‘aleyhine’ gelişecek unsurlara karşı esaslı bir önlemin alınması

¹⁵⁷ A.g.e.

¹⁵⁸ Mesela Recep Peker, inkılâp tarihi perspektifinde Osmanlı meşrutiyetini incelerken onun kopyacı niteliğini öne çıkarır ve Fransız İhtilâli’nden kopya edildiğini belirterek bu dönemdeki Kanun-u Esasi’nin neticesinde 31 Mart doğdu der (syf 26). Bütünyle bir ‘ilerici-gerici’ dikotomisinin hâkim olduğu bu tarih anlayışı içinde ‘irtica’ya da vurgu yapılır ve siyasetteki yerleri aktarılır (11,64-65 vb.). Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Recep Peker, “İnkılâp Dersleri Notları”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 18-19-20-21-22, Yaz 1983; Bir diğer isim olan Mahmut Esat Bozkurt’un ise aşağı yukarı aynı zihin yapısına tanıklık ettiğimiz “Atatürk İhtilali” isimli eserinde ‘irtica’ kelimesi yerine ‘kaytaklık’ kelimesini kullandığını görürüz. (Bu konuda geniş bilgi için tezin sonundaki EK 3 başlığına bakılabilir). Şöyle enteresan tespitlerde bulunur Bozkurt: “İhtilallerin gayesi milletin her yönde ilerlemesi, daha güzele, daha iyiye doğru gitmesidir. Bunun aksi, ya post kavgası ya kaytaklıktır, irticâdır.” Bu tanımlamanın ardından şu soruları sorar: “Bir millet geri gidebilir mi?”, “Milletin kaytaklık hakkı var mıdır?” Daha sonra kendisi yanıtlar bu soruları: “Egemenlik haklarına dayanarak bir milletin gerileme, geri gitme hakkı yoktur.” (syf 86). Demokrasi düşmanı bu tespitleri daha sonra *xenophobic* tespitlerle devam eder: “Bizim yakın tarihimizde görülen kaytaklık olaylarının çoğunu yabancılarla Türk olmayan müslümanlar yapmıştır. Çerkes, Arnavut, Arap v.s. gibi. Bunlara dikkat gerekir. (...) Kaytaklık açık olursa mücadele oldukça kolay olur. Fakat bunun en tehlikelisi hak suretinde görünendir.” Ardından “İhtilalci, gericileri asla af etmemelidir. (...) Bunlara göz yummak ihtilale kıymak demektir.” (syf 150) şeklinde devam eden bu agresif ve acımasız dil daha sonra ‘irtica’nın bir tarihsel çözümünü yapmaya devam eder. Anlaşılabacağı üzerine son derece düz bir karşılaştırmalı çizgiden tepkiselci tarihi okuyan Bozkurt, bu sayede Kemalizm’in nasıl bir düşünsel izlekte halk kitlelerini gördüğünü ve resmi tarihin damgaladığı yeniçeri ve softların nasıl bu bağlamda değerlendirildiğini şu sözlerinde izah eder: “Bizde yenilik hareketlerine karşı koyan kaytaklık hareketleri diğer yabancı memleketlerde ihtilallere karşı koyan kaytaklık hareketlerinin bağlı bulunduğu kuralın dışında kalmadı. Yabancı memleketlerdeki kaytaklıkların sebebi organize, müesses menfaatleri, askeri işgal ederek, din perdesi ardından korumak ve böylelikle yeniliği önlemek idi. Bizde kaytaklığın genel kurmayını, herhangi bir yenilik teşebbüsünde mefaatleri tehlikeye düşenler teşkil etti. Bunların yaptırıcı kuvveti ödevini de, softlarla yeniçeriler gördüler. (syf 275-276); Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, Altın Kitap Yayınları, 1967, İstanbul.

gerektiğini belirten şu sözler, aslında rejimin muhalefeti kriminalize eden karakterini anlatması bakımından çok önemlidir:

“Bu inceleme gezisinde Cumhuriyet rejiminin aleyhindeki hareketlerin önlenmesi ve Cumhuriyet yönetiminin pekiştirilmesi amacına yönelik notlar alan ve bunları hükümete sunan Atatürk, bu yönde alınması gereken önlemlerden birini şöyle not etmiştir: "Bir cumhuriyeti ve rejimi koruma kanunu neşredilmelidir. Bu kanunda, bizzat Cumhuriyet aleyhinde olduğu gibi onun temellerini teşkil eden inkılâp kanunları aleyhinde fiilen harekete teşvik veyahut bu bapta söz ve yazı ile telkin, ağır ceza müeyyidelerine bağlanmalıdır."¹⁵⁹

Rejimin içeriye bakışında, inşa ettiği ‘kamu’nun bir parçası ol(a)mayanlar için bizzat cezai yaptırımlar talebini dillendiren Mustafa Kemal’in, bu süreçte ortaya çıkması için teşvik ettiği tarih inşası da, bu zihniyetten asla ayrı düşünülemez. Rejim içerideki unsurlardan, özellikle din ile ilgili ya da din üzerinden şekillenen bu taleplere karşı, bahsettiğimiz kriminalizasyon uygulamasına başvurulduğunu yine yaşananlardan ve İstiklal Mahkemeleri’nden ya da dönemin hâkim figürlerinin açıklamalarından biliyoruz. Yine bildiğimiz üzere, erken Cumhuriyet döneminde, Mustafa Kemal’in bizzat teşviki ile oluşturulagelen *Türk Tarih Tezi* çalışmalarının bu bağlamda değerlendirildiğinde ortaya çıkarttığı gerçek, Cumhuriyet’in kuruluş arifesinde ve öncesinde kendi kuruluşuna giden süreçte, geçmişin kendisi ile yaşadığı şizoid durumun, Murat Parker’e göre *kopuşmanın*¹⁶⁰ yarattığı zihinle, geçmiş içinde dondurduğu unsurları kendi tezine karşı bir anti-tez olarak görmesidir. Bu bağlamda Cumhuriyet, küllerinden doğduğu ve zihinsel coğrafyasında yetiştiği Osmanlı bakiyesini, mirasını ve unsurlarını bir tehdit gibi görmekte ve devamlı sistemin konsolidasyonuna yol açan ve dondurduğu tarihe hapsettiği unsurları kendiliğinden ‘gerici’leştiren bir ‘ileri’ye bakma çabası içinde olmuştur. Yakın geçmişin

¹⁵⁹ Yard Doç. Dr. Mustafa Oral, “Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933)” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 27-28, Mayıs-Kasım 2001, syf 321-333.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/819/10392.pdf>

¹⁶⁰ Murat Parker, “Egemen politik kültürün dayanılmaz ağırlığı”, *Psiko-politik Yüzleşmeler*, 1.Baskı, 2007, Birikim Yayınları, İstanbul, syf 143-152.

kendisini rahatsız ettiğinden dolayı, olabildiğince ‘ileri’yi görebilme arzusu vücut bulur rejimin kurucularında. Bu noktada da, kendisine tehdit olarak gördüğü bu imgeleri, sembolleri, unsurları ya kriminalize ya da marjinalize eder. Yukarıda Yunus Nadi’den aktardığımız, Velid Ebu’z-Ziya’nın ile girdiği polemikleri sonucu mahkemelik olan Maarif Vekili Vasıf Bey’in 1924 yılındaki bakanlığı sırasında toplanan 43 kişilik bir program heyetinin, ilkokul, ortaokul ve lise müfredatına yaptıkları pedagojik ve ideolojik müdahale sonucu Osmanlı döneminin ideolojisine bağlı olan görüşleri ‘ayıklayarak’, yerine Cumhuriyet’in temel ilkeleri ile uyumlu görüşleri koyduğunu belirtir Füsun Üstel.¹⁶¹ Mete Kaynar, Celal Nuri’den alıntılararak, Cumhuriyet’in, kuruluşunu “Türk ulusunun Osmanlılıktan soyunuşu” olduğunu belirterek kendini meşrulaştırdığını söyler.¹⁶² Tarih tezini inşa ederken de, bu yakın tarihin bakiyesini olabildiğince yok saymaya çalışmıştır Cumhuriyet. Kurtuluş Kayalı, bu zihinsel yapının içinde bulunduğu yok sayma eğilimini, Şerif Mardin’den şu sözlerle aktarmaktadır:

“Bir anlamda tam da o yıllardaki Türk tarihçiliğindeki temel eğilim Şerif Mardin’in 1950 yılında yazdığı bir makalede belirttiği gibidir: ‘Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ilk tesiri negatif yüklemeleri olan bir aktivitede görülür: Osmanlı kültürü ve Osmanlıcı ideallerden uzaklaşma çabası.’ Mardin’in hemen akabinde belirttiği üzere ‘Osmanlı tarihi üzerine incelemelerin 1940’lara, Atatürk’ün ölümünden sonraya rastgelmesi daha kolay anlaşılır.’”¹⁶³

Yüksel Taşkın, *Türk Tarih Tezi*’nin vücut bulduğu *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabında Orta Asya’ya ayrılan bölüm, 605 sayfalık kitap içinde 205 sayfaya ulaşırken, diğer uygarlıklara ayrılan sayfa 100, Osmanlı tarihine ayrılan bölümün ise 50 sayfa ile

¹⁶¹. Füsun Üstel, *Makbul Vatandaş’ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, 4. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 129.

¹⁶². Mete K. Kaynar, “Totem, Tabu, Mustafa Kemal ve Atatürkçülük,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, 1. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 1110.

¹⁶³. Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, 3. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 91.

sınırlandığını belirtir.¹⁶⁴ Bütün Osmanlı geçmişini bir ‘istibdat’ olarak konumlandırıran bu zihin, Orta Asya kökenlerine doğrudan göndermeler yapar.¹⁶⁵ Füsün Üstel, okullarda tatbik edilecek olan bu tez ile “Osmanlı geçmişinin paranteze alınmasıyla yeniden ‘icat’ edilen Türk tarihi artık açıktan açığa özcü bir ulus anlayışına yönelir” der.¹⁶⁶ Tarih ile son derece sorunlu bir ilişki içerisine girer Kemalist Cumhuriyet. Füsün Üstel, *Yurd Bilgisi* kitabından alıntılarla, “Bereket versin idare-i cumhuriye eski ve çürük saltanat binasının yerine küçük, fakat sağlam bir devlet esası kurdu” ifadesi ile ‘eski’ olarak nitelendirilen yapının tarihsel konumunu gösterirken, bu ilişkinin zihin yapısını ortaya çıkarır.¹⁶⁷ Recep Peker ve Mahmut Esat Bozkurt’un başını çektikleri *İnkılap Tarihi Dersleri* ise yukarıda belirttiğimiz ‘ileri’ye gitme arzusuna uygun tarihi bir kurguda kendi kendisini olumlar. Sina Akşin, kendi zihinsel kurgusunu da önemli ölçüde belirleyen bu ‘ilerici-gerici’ ikili karşıtlığının köklerini görmek istediğinden olsa gerek, pozitif bir dil ile kaleme aldığı “Bozkurt ve Peker’in Devrim Tarihi Ders Kitapları” başlıklı makalesinde, bu zihinsel yapıyı anlatırken verdiği örnekler son derece çarpıcıdır. Mahmut Esat Bozkurt kitabında coşkulu denebilecek bir üslupla ‘ileri’ gitmenin önemini şu sözlerle anlatıyordu:

“Demeyiniz ki,
İnsanlar ve milletler şahıslarında tasarruf edemezler mi?
Ederler ve istedikleri gibi...
Fakat bu tasarruf bir şartla mukayettir. İleriye doğru yükselmeğe ve yaşamağa doğru
Geriye doğru... ölüme doğru asla tasarruf edemezler.”¹⁶⁸

¹⁶⁴ Yüksel Taşkın, “Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumları,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 419-420.

¹⁶⁵ A.g.e. syf 167.

¹⁶⁶ Füsün Üstel, *‘Makbul Vatandaş’ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, 4. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 168.

¹⁶⁷ A.g.e.

¹⁶⁸ Mahmut Esat Bozkurt’tan aktaran Sina Akşin, “Bozkurt ve Peker’in Devrim Tarihi Ders Kitapları” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cilt: II, Sayı: 4-5, Yıl: 1995, syf 234.

http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/cilt2sayi4.5/c2_s4-5_sina_aksin.pdf

Faşizmi anlattığı bir diğer sayfada da şöyle söyler Bozkurt:

“Tarih nerede durursa!
Fakat tarih durmayacaktır.
Durmak, ölmek demektir!
Hayat ilerlemede, ilerilerdedir.
Faşistlik hayatı gerilerde arıyor.
Ölecektir!”¹⁶⁹

İhtilâl tanımı yaparken de, şu ifadeleri kullanır Bozkurt:

“İhtilâl tam ve kâmil anlamlı hükmünü yürütebilmek için dört unsuru kavramalıdır. Siyasal, sosyal ve bilhassa ekonomik alana girmeli ve ileri bir rejim kurmalıdır. Bu bakımdan eksikliğin yerini, yine bu bakımlardan yeni bir nizam almalıdır.”¹⁷⁰

Dönemin *İnkılap Dersleri*’ne her anlamda katkıda bulunan ve rejimin önde gelen bir diğer ismi olan Recep Peker ise inkılâbı tanımlarken şu cümleleri kullanıyor:

“İnkılap: bir sosyal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları yerinden söküp onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalı koymaktır. Onları öylece koyduktan sonra büyük bir sıcaklıkla davaya yapışıp sökülen şeylerin geri dönmemesini, konan şeylerin yaşamasını, yerleşmesini temin edecek bir sistem kurmak ve işletmek de inkılabın değişmez şartıdır.”¹⁷¹

İnkılâp tarihi derslerinde, ihtilâl ve inkılâp tanımlarını bu doğrultuda yapan iki önemli kanonik isim, bize dönemin zihinsel yapısını ve bu bağlamda oluşturulmak istenen ‘kamu’nun tarih anlayışını ve bu tarih anlayışının içinde yer alan ‘ilericilik’ unsurlarını anlatması bakımından çok önemlidir. Bu oluşturulmak istenen ‘kamu’nun içinde inşa edilecek olan Cumhuriyetçe ‘makbul vatandaş’ın nasıl bir aura içerisinde şekillendiğini göstermesi bakımından da düşündürücüdür. Görüldüğü üzere, bu dönemde en çok üstünde durulan konulardan birisi tarihtir. Kurtuluş Kayalı, yol izlerini bulmaya çalıştığı bu düşünce dünyası içerisinde, Cumhuriyet’in kurumsal ve resmi dayanakları üzerinden

¹⁶⁹ . A.g.e.

¹⁷⁰ . A.g.e. syf 235.

¹⁷¹ . Recep Peker’den aktaran A.g.e. syf 235.

şu önemli tespitleri yapar rejimin niteliğinin daha da iyi anlaşılması için:

“Yönetim şeklinin otoriterliğinin arkasında Cumhuriyet’in bilime ve kültüre verdiği öncelik vardır. Cumhuriyet’in temel amaçlarının gerisinde yaratılmaya çalışılan birey tipinin özellikleri bulunmaktadır. Bunun başat vasıfları da rasyonellik ve bilimsellik doğrultusundadır. Cumhuriyet döneminde çok önem atfedilerek değiştirilen kurumların başında eğitim kurumları gelir. Bu kurumlar arasında öncelik üniversiteye verilmiştir. 1933 yılında Darülfünun tasfiyesi gerçekleştirilmiş ve İstanbul Üniversitesi yeniden kurulmuştur. Asıl önemlisi ise Ankara Üniversitesi’nin kuruluş sürecidir. Ankara Üniversitesi’nin asıl önemli unsuru da 9 Ocak 1936 tarihinde öğretime başlayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’dir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin isminin bile Cumhuriyet döneminin genel yönelimiyle bağlantısı vardır. Bir noktada Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin kuruluşuna takaddüm eden yıllarda, Türk Tarih Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin kuruluşlarının da önemi aşikârdır. Bu iki kurum da Ankara’da kurulmuştur. Dönemin en fazla önemsenen bilim dalları tarih ve dildir. Tarih ve dil alanında yönetimin benimsediği görüşler yaratılmaya çalışılan toplum ve birey açısından merkezi bir öneme sahiptir.”¹⁷²

Bütün kültürel kurumların baştan aşağıya Cumhuriyet’in hâkim paradigmasına göre kurgulandığı ve Cumhuriyet’in yukarıda bahsettiğimiz ‘kamu’su için ihtiyacı olan epistemiye de, bu yarattığı ve dönüştürdüğü kurumlar üzerinden sağlamaya çalıştığı aşikârdır. Bu bağlamda baktığımızda, kendi tarih anlayışına uygun düşecek biçimde Osmanlı’dan gelen yapılanmaları da bu süreçten asla ayrı tutmaz. Burhan Belge, *Kadro* dergisinde, Osmanlı’dan bir bakiye olan Darülfünun’un dönemin ruhunu kavramakta gösterdiği halin negatif bir tablosunu çizerken yazısının başlığı şudur: “Arkada Kalan Darülfünun”.¹⁷³

Sistemin iç içe geçmiş bu yapılanmalarının kurgulanmasının neredeyse her aşamasında rol alan ve ‘kamu’nun *logosuna* her anlamda epistemi sağlayan dönemin

¹⁷². Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, 3. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 74-75.

¹⁷³. Burhan Asaf (Belge)’den aktaran Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, 3. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 75.

entelejansiyası, aynı zamanda sistemin siyasi teşekkülleri içinde de önemli yerler işgal etmişlerdir. Kurtuluş Kayalı'nın belirttiği üzere, Cumhuriyet zihniyetinin en fazla yansıdığı kurum olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin tarih ve dil profesörlerinin büyük çoğunluğu, Tarih ve Dil Kurumu'nda üye olarak bulunurken, aynı zamanda bu kurumların üyelerinin çoğu da tek parti dönemi milletvekili olarak da görülmektedirler.¹⁷⁴ Yine Kurtuluş Kayalı'nın aktardığı bir başka kritik nokta da, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin öğretim üyelerinin, 1944 yılında Ebedi ve Milli Şef'in direktifleri doğrultusunda bilimsel çalışma yapacaklarını belirten bir metni imzalamalarıdır.¹⁷⁵ Bu minvalde baktığımızda, bir diğer eğitim kurumu olan Köy Enstitüleri de bu zihinsel temayülün getirdiği sonuçlardan münezzeh değildirlir.¹⁷⁶ Rejim, kendi 'kamu'sunu inşa ederken, oradan çıkartmak istediği 'makbul vatadaşın' ya da oluşturmak istediği bireyin, bu 'kamu'da idealize ettiği şekilde kalıplara dökülmesini arzular. Bu oluşturulmak istenen bireyin, ne kadar Kemalist Cumhuriyet'in ideolojisi ile yetiştirildiğinin ve bu minvalde, zihninde oluşan tarih algısının oluşturulmak istenen Cumhuriyet projesi kapsamında nasıl bir ideolojik bagaj ile doldurulduğunun örnekleri uzun uzun verilebilir. Elinizi dokunduğunuz her yerden Kemalist projenin varlığını ve bu proje kapsamında bu projeyi tatbik edecek olan devletin yüzünü her noktadan görebilirsiniz. Füsün Üstel, bireyin etrafını saran bu Kemalist kuşatmanın yarattığı vatandaşlık rüzgârını anlatan kitabında, bu sürecin, uzun uzadıya nasıl tatbik edildiğini, Meşrutiyet'den günümüze nasıl bir devamlılık arzettiğini ve yaratılan kurgunun eğitim yolu ile nasıl oluşturulmaya çalışıldığını şöyle anlatır:

¹⁷⁴. Kurtuluş Kayalı, *A.g.e.* syf 76.

¹⁷⁵. *A.g.e.*

¹⁷⁶. Vatandaşın ve zihniyetin oluşumu için daha ayrıntılı bir bilgiye ulaşmak için bkz. Kurtuluş Kayalı'nın aynı eserinde syf 76-77 ve Füsün Üstel'in '*Makbul Vatandaş'ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*' başlıklı kitabında syf 127-240.

“Meşrutiyet aydınlarının “yeni insan-yeni toplum” projesi çerçevesinde üzerinde hassasiyetle durdukları ‘okul’da vatandaş eğitimi, Cumhuriyet’in ilanını izleyen dönemde, kurucu önderlerin ulus inşa projesinin önemli bir boyutunu oluştururdu. (...) Cumhuriyet seçkinleri için ‘okul’ öncelikle bireylerin sosyalizasyonunda, yeni toplum projesine eklemlenmelerinde, dolayısıyla da söz konusu projeyi tanımlayan norm ve değerlerin genç kuşaklar tarafından içselleştirilmesinde merkezi bir yere sahipti. (...) Son olarak ‘okul’, inşa edilmek istenen seküler toplum-laik devlet projesinde vicdanların eğitim ve denetimini tek merkezden yönlendirebilmek ve biçimlendirebilmek avantajını sunuyordu. (...) Erken Cumhuriyet döneminin en önemli özelliği, hiç kuşkusuz bir yandan ilköğretim alanında okullaşma oranının artması yönündeki çabalara hız verilirken, diğer yandan da öğretimin içeriğinin ve pedagojik altyapısının yeni kurulan ulus devletin ihtiyaçları doğrultusunda değiştirilmesi yönündeki iradeci tavidir.”¹⁷⁷

Okul tarafından, resmi tarih tarafından, gazetelerden ve ideolojik kökleşmenin sirayet ettiği daha birçok alandan vesayet altına alınan, Kemalist Cumhuriyet’in ‘kamu’sunda şekillenen bireyin ya da ‘vatandaş’ın zihinsel altyapısını göstermesi bakımından verilen örnekler, bize tarihi ‘ilerici-gerici’ dikotomisi içinde algılayan ve algılamak isteyen kolajlı bir resmin parçalarını anlatır. Cumhuriyet, içinde bulunduğu ve resmi tarih ile iç içe geçtiği bu tarihsel paradigma içinde şekillenen ‘ilerici-gerici’ dikotomisi, bu bağlamda bize Osmanlı’dan gelen ya da İmparatorluk zamanında olmuş olayların nasıl politik bir mecraya dönüşüp, iktidarın ideolojik tasavvurlarını ve fikriyatlarını, ‘kamu’yu şekillendirme aracı olarak kullanabileceğini de göstermiştir. İmparatorluğun “en uzun yüzyılı” diye adlandırılan son dönemlerinde vuku bulmuş olan 31 Mart Olayı da, Cumhuriyet’e giden yolda ve Cumhuriyet’te ne gibi tezahürler ortaya koyuyor, bu da bütün çıplaklığı ile ortadadır. Bu dönemin içinde, hem bu dönemin taşıyıcısı hem de onun kurucusu olan entelejansiyanın ise bu atmosferde şekillenen

¹⁷⁷. Füsün Üstel, *‘Makbul Vatandaş’ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, 4. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 127-128.

zihinsel yapısı, bize dönemin Tarih disiplini ile girdiği ilişkiyi gösterir. Aynı zamanda, aşağı yukarı yazı ve matbuat sektörünün hemen hemen her alanında var olan ve her bağlamda aktif roller oynayan çok yönlü Cumhuriyet entelejansiyasının, edebiyat ile girdiği ilişkide, nasıl bir zeminden hareket ettiğini de göstermesi bakımında çok çarpıcıdır.¹⁷⁸ Dönemin entelektüel ve kültürel ürünlerini üretecek olan bu entelejansiyanın zihninde şekillenen ve devamlı birbirini iten dikotomiler ile Cumhuriyet iktidarının ihyasına neden olan bu karşıtlık, salt birer ‘İmparatorluk vs. Cumhuriyet’ ya da ‘Osmanlı vs. Türkiye’ şeklinde yürümez; aynı zamanda kendi altbaşlıklarını da üretir. Bu altbaşlıklar (dindar vs. laik, okul vs. medrese vb.) içinde Cumhuriyet, kendi ‘öteki’sini oluşturur ve ‘yurttaş’larının nasıl ol(ma)ması gerektiğini de gösterir. Füsun Üstel, “ulusal kimliğin ve yurttaşlar topluluğunun inşasının nihai hedefi olan ‘biz’ bilincinin yurttaşlar tarafından içselleştirilmesi, söz konusu bilincin besleneceği bir ‘öteki’ olmadan gerçekleşemezdi”¹⁷⁹ diyerek, aslında Cumhuriyet’in karşısında doğrudan ya da dolaylı bir biçimde konumlanacak olan ‘öteki’lerin de, kendisinin zihinsel kodlarını oluşturmada nasıl işlevsellik kazandığını gösterir. Bunun gerçekliğini ders kitaplarında ve vatandaşlık inşası sırasında kullanılan materyallerde arayan Üstel, erken dönem de kullanılan *Malumat-ı Vataniye* ve *Yurd Bilgisi* kitaplarında iç ve dış düşman temasını gördüğü yerlerde bu ifadeleri bulur. Bir “devr-i sabık” anlatısından hareketle yola çıkıldığını belirtir.¹⁸⁰ Füsun Üstel şöyle söyler:

“(…) iç ve dış düşman temasının, özellikle Osmanlı son dönem Ancien Régime’i ve Kurtuluş Savaşı anlatıları çerçevesinde ortaya çıktığı görülür. Başka bir anlatımla

¹⁷⁸. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için dönemin entelejansiyasının rejimle içinde bulundukları ilişkinin ayrıntılı bir fotoğrafını çeken Selçuk Çıkla, tek parti döneminde mebusluk yapan yazar ve düşünürlerin ayrıntılı listesini görebilirsiniz (y.n.). Selçuk Çıkla, “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 4, Sayı 13-14, Yaz-Güz 2007, syf 59-66

¹⁷⁹. A.g.e. syf 209.

¹⁸⁰. A.g.e. syf 210.

Cumhuriyet'in 'iç düşman'ı ya da 'öteki'si, yakın geçmişin temsilcileri ve işbirlikçileridir."¹⁸¹

Fusun Üstel'in, kitabında incelediği kaynaklarda söz konusu edilen Cumhuriyet'in yürüttüğü bu vatandaşlık projesini, 'laiklik ve dindarlar' temeli üzerinden değerlendirmemiş olması ise son derece ilginçtir. İşte bu noktada, yaratılan 'vatandaş'ın din ile nasıl bir ilişki içine girmesi gerektiği üzerine yapılan açıklamalar ve bu 'makbul vatandaş'ın bu bağlamda, Tarih üzerinden ve eğitim yolu ile nasıl biçimlendirildiğini ayrıntılı olarak Fusun Üstel'in çalışmasında net göremiyoruz. Bu 'yakın geçmişin temsilcileri', otomatik olarak Osmanlı bakiyesine dair sembolleri taşıyan ya da Cumhuriyet'in değiştirmek istediği, bir başka deyişle söyleyecek olursa, yeniden kurmak ve yıkmak istediği yapı taşlarına ve usullere muhalefet etmek isteyen herkestir bu noktada. Bu 'yakın geçmişin temsilcileri', Cumhuriyet'e giden süreçte de aynı mecrada değerlendirilir ve yine bağlamından koparılıp, sanki o dönemde de ulaşılması gereken bir tarihsel erek olarak Cumhuriyet'in varlığı önceden biliniyormuşçasına, yakın dönem tarihi üzerinden kurgulanarak dönemin tüm muhaliflerini içerir. Cumhuriyet artık bir milat olarak kabul edilir ve tarihsel olarak bir öncesi ve bir sonrası, 'gerisi' ve 'ilerisi' şeklinde konumlanır yazılan tarih. Bütün bu anlatılanlar, bize aynı zamanda o dönemde şekillenen bu 'ilerici-gerici' dikotomisinin o dönem hâkim zihin içinde nasıl görüldüğü ve nasıl algılandığı sorusuna da götürür. Tarihin düz bir çizgi şeklinde ilerlediği ve bu noktada tarihin 'ileri' ve 'geri' mevhumlarına sahip olduğu bilgisi *a priori* olarak arka planda kendisini belli eder. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'na yön veren *logosun* oluşumunda etkili olan entelejansiyanın nasıl bir tarih algısı ile yetiştigi ve okullarda nasıl bir eğitime tabi tutuldukları ile anlaşılabilir. Batılılaşmanın Osmanlı zihinsel pratiğine

¹⁸¹. A.g.e. syf 209.

yaptığı etki ortadadır. Jale Parla, “Tanzimat Edebiyat’ında Siyasi Fikirler” başlıklı makalesinde, “Tanzimat’ın en önemli siyasi projesi kuşkusuz Batılılaşmaydı ve bu proje edebiyata da yansdı,” der.¹⁸² Bu batılılaşmanın en önemli unsurlarından biri ise pozitivistizmin, aydınlanma düşüncesinin, materyalizmin, medenileşme ve terakki anlayışının modernleşme adı altında İmparatorluğa girişidir.¹⁸³ Murtaza Korlaelçi, Comte’un kişiliği ile Osmanlı’da temsilini bulan “Pozitivizmin Türkiye’ye girişi doğrudan felsefi bir kanalla olmamıştır. Edebiyat akımları, o devirdeki okullara konan pozitif bilim dersleri, doğrudan Fransızca tedrisat yapan okullar, Avrupa’ya gönderilen bazı öğrenciler, eğitim kurumlarımıza gelen uzmanlar, bazı dernekler vs. aracılığıyla gerçekleşmiştir,” der.¹⁸⁴ Murtaza Korlaelçi, bu bağlamda pozitivistizmi değerlendirirken, İttihat ve Terakki’nin oluşumunda rol alan figürlerin zihninde Comte’un öneminin altını şu sözlerle çizer:

“Auguste Come’un düşünceleri, 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı aydınlarının bir çoğunu cezbedti. Sosyolojiyi bir ‘müspet ilim’ gibi vaz’etmesi ve toplumu akli yöntemlerle yönlendirilebilir, biçimlendirilebilir görmesi (‘toplum mühendisliği’ anlayışı), Osmanlı modernleşmecilerinin gerek ‘acelesine’ gerekse dinsel düşünüş kalıplarından gelen bütüncül ve ‘düzensi’ ihtiyaçlarına denk düşmüştür. İttihat ve Terakki’nin isminin ilham kaynağında da, Comte’un ‘ilkeleri’ görülebilir.”¹⁸⁵

Korlaelçi, modernleşmecilerin ‘dinsel’ düşünüş kalıplarına ‘bütüncül’ ve ‘düzensi’ sıfatları ile bir özcü durumu atfetse de, makalede geçen Comte’un İttihat ve Terakki için

¹⁸². Jale Parla, “Tanzimat Edebiyatı’na Siyasi Fikirler,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, 8. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 223.

¹⁸³. Osmanlı İmparatorluğu’nda imparatorluğun kaderine yön veren entelejansiyanın ve devlet adamalarının zihinsel ve biyografik tarihleri ile oynadığı rolleri daha iyi anlamak için Şerif Mardin’in *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Syracuse University Press, July, 2000 (*Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, 8.Baskı, 2009, İstanbul)’a, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908* (16. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul)’e ve Şükrü Hanioglu’nun *The Young Turks in Opposition ile Preparation for a Revolution The Young Turks 1902-1908’e* bakılabilir.

¹⁸⁴. Murtaza Korlaelçi, “Pozitivist Düşüncenin İthali” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, 8. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 214.

¹⁸⁵. A.g.e. syf 215.

önemini belirttiği bu resimaltı yazısı önemlidir. Bu başlıklar ve veriler ışığında bakıldığında, bir tarih felsefesinin, Osmanlı’da içeride yaşamakta olan tarih anlayışı ile ya harmanlanacağını ya da çatışacağını tahmin etmek ise güç değildir. Osmanlı düşünce dünyasında tarihin algılanışında pozitivizm ve Batılı kaynaklar ile şekillenen bu tarihin ‘ilerlediği’ne dair arka plan bilgisinin, Cumhuriyet kuşaklarını da yetiştiren Meşrutiyet ve onun öncesinde de Tanzimat ve II. Abdülhamit döneminde açılan okullar ile oluşturulduğunu biliyoruz. Selçuk Akşin Somel bu durumu şöyle anlatır:

“Onsekizinci yüzyıl Fransa Aydınlanmacılığı’nın savunduğu ilerlemeci anlayış ve on dokuzuncu yüzyıl Comtecu Pozitivist ilerlemeci bilim felsefede de her ne kadar görünürde lâik ve olgucu nitelikte olursa olsun özünde metafizik karakterlidir. Zira tarihsel süreci bir ‘ilerleme’ olarak anlayabilmek için tarihsel değişimlerin kendi içinde olumlu anlamda bir amaçsallık, ereksellik taşıdığına inanmak veya zımnen kabul etmek zorundayız. Ancak bu tür bir önkabul, bir ‘ideolojik gözlük’ ile bir ki tarihsel vakaları bir ‘ilerleme süreci’ olarak algılamak mümkün olabilir. (...) Aydınlanmacı felsefeye dayalı ‘toplum mühendisliği’nin Türk tarihindeki ilk belirtileri, Tanzimat ve Osmanlı bürokrasisinde modernleştirici-medenileştirici bir misyon anlayışı ile ortaya çıkmaktadır.”¹⁸⁶

Özellikle Hegel ve Comte’da kendisini tatbik eden bu tarihin ulaşacağı bir ‘son’ olduğu ya da bir çizgide ‘ilerlediği’ görüşü ve özellikle de Comte’da kendisini açığa vuran ‘terakki’ ile tarihte insanlığın ‘ilerleyeceği’ ve tarih felsefesinde tarihin *linear* bir çizgi üzerinde bir yönü olduğuna dair geliştirilen bu tarih anlayışları¹⁸⁷ dönemin arka

¹⁸⁶. Selçuk Akşin Somel, “ ‘Gericilik’, ‘İlericilik’, ve Aydınlar” *Doğu Batı, Gericilik Nedir?* Yıl: 1, Sayı:3, Mayıs, Haziran, Temmuz 1998, syf 44-46. Belirtmemiz gereken önemli bir husus da Osmanlı modernleşmesini çok daha erkenden alan literatürlerin varlığının mevcut oluşudur ve sadece Tanzimat ile okumaz bunu. Bu literatür için bkz. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, 2010. ve Rifa’at Ali Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Syracuse University Press, Second Edition, November 2005. Belirtmem gereken bir diğer adres ise yukarıda Akşin Somel’in belirttiği Tanzimat bürokrasisi içindeki zihniyetin okumasını bize sağlayacak bir başka kaynak: Gökhan Çetinsaya, “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2009, İstanbul.

¹⁸⁷. Bu konuda yapılan tartışmalara ve tanımlamalara daha ayrıntılı bir göz atılabilir. Tanımlamalar için *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde “Philosophy of History” by Daniel Little,

planındaki zihinsel temayülü göstermesi bakımından önemlidir. Bu noktada bize aktarılan her mevhum, her olay, her aktör II. Abdülhamit'ten, Vahdettin'e, 31 Mart Olayı'ndan Meşrutiyet ve Halifelik'e kadar aynı kaderi yaşar.

TARİHİN MAHKÜMLARI

Bir milat olarak kabul edilen Cumhuriyet'de, Osmanlı bakiyesinin taşıyıcısı oldukları ileri sürülen bu bütün 'yakın geçmişin temsilcileri' ya da genel olarak Cumhuriyet'in muhalifleri, zamansal olarak bu kurguda 'geri'den sesleniyor durumuna düştüklerinden ve aynı zamanda Şerif Mardin'in sosyolojik bir olgu olarak 'cement' biçiminde tanımladığı¹⁸⁸ ama bir 'cement'*den çok daha fazlasını ifade eden dinin üstünde durduğu zemin üzerinden söylemlerini oluşturduklarında hem söylemleri, hem kendileri iktidar tarafından bu 'irtica' kavramı içerisinde değerlendirilir. Aslında Cumhuriyet, bu bağlamda Osmanlı'ya dair atfedilen her şeyi, din mevhumu ile birlikte değerlendiriyor ve onu bu süreçte bir 'gerilik' sembolü olarak da görüyordu. Ernest Renan'ın ileri sürdüğü, İslam'ın 'gelişmeye' ve 'ilerlemeye' engel teşkil ettiğine dair yoğun inanç ve bu bağlamda, yine İslam'ın İmparatorluğun 'geri' kalmış olmasındaki temel nedenlerden biri olduğuna dair benimsenen yaygın kanı, bu noktada bize

<http://plato.stanford.edu/entries/history/#HerAppHis>. Tartışmalar için Prof. Fernando Sanchez Marcos, "Emergence of new interpretations or visions of History as regards the evolution of Mankind," *Cultura Histórica*, http://www.culturahistorica.es/history_evolution_mankind.html#; Kubilay Aysever, "Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 41, 1 (2001), 171-186, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1013/12311.pdf>; Zehra G. E. Aşkın, "Tarihte Determinizm-İndeterminizm Karşıtlığının Kategorial Çözümüne" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Cilt: 19 Sayı: 0 Sayfa: 127-139 Yayın Tarihi: 2008, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/923/11511.pdf>; Işıl Bayar, "Tarih Anlayışları Bakımından G.W.F. Hegel, F. Nietzsche ve M. Foucault," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2004 / Cilt: 21 / Sayı: 2 / syf 245-252, <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/2004212IşılBayar.pdf>

¹⁸⁸ Şerif Mardin, "Projects as Methodology-Some Thoughts on Modern Turkish Social Science", *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, ed. Reşar Kasaba & Sibel Bozdoğan, University of Washington Press, 1997, Seattle and London, syf 64-80.

* (çimento, tutkal, zambak, macun, sement, y.n.)

Cumhuriyet'in İslam ile girdiği ilişkiyi anlatır belki. Fakat bu tezin konusu Cumhuriyet ve İslam'ın ilişkisini ele almak olmadığı için ayrıntılarına girmeyeceğiz. Bu batılılaşma tartışmalarından, İmparatorluk'un kurtarılması için sunulan reçetelere kadar büyük bir literatürün içinde anlatılır. Fakat bu konunun, yani İslam'ın bu noktada temel bir unsur olarak Cumhuriyet projesi tarafından nasıl alımlandığına, algılandığına ve bu noktada siyasi çatışma alanı olarak 31 Mart Olayı'nı nasıl konumlandığını anlamamız açısından bize önemli bir ışık tutacaktır. Çünkü 'ilerici-gerici' dikotomisi üzerinden zihninde konumlandığı tarihsel olaylar ve bu tarihsel olaylar içinde şekillenen siyasal ve toplumsal hareketler, bir noktada iktidarın, yani Cumhuriyet'in arzuları ve algıları ile şekillenirken, İslam'ın Cumhuriyet için nerede durması gerektiği de kendisini ifşa eder aslında.

Bu bağlamda Gramsciye bir tarihsel blok kavramı üzerinden düşündüğümüzde, Cumhuriyet'e intikal etmiş ya da etmek zorunda kalmış büyük geniş Müslüman halk kitleleri de, bu bağlamda Cumhuriyet iktidarının kendileri üzerinde oluşturacağı tasarruf üzerinden bir ilişkiye geçer Cumhuriyet ile. Bu ilişkinin ayrıntılarına girmek, öncelikle belirtmeliyiz ki, çok kapsamlı ve katmanlı bir tartışmanın kapısını aralamak olacağı için ve de bu tezin ana konusunu oluşturmayacağı için ayrıntılara girmemeyi tercih etmekteyiz. Lakin Cumhuriyet'in özellikle kuruluş dönemi, yani erken Cumhuriyet döneminin zihin haritasının eksiksiz görülmesi için bu konuya değinilmesinin de zaruri olacağı düşüncesindeyiz.

Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde, İslamcılarının özellikle devletin eliyle sürdürülen birçok modernleşme uygulamasına destek verdiklerini ve döneminde Meşrutiyet rejiminin arkasında durduklarını biliyoruz. Bu dönüşüm süreci boyunca, Zerrin Kurtoğlu’nun İsmail Kara’dan aktararak ifade ettiği gibi, İslamcılarının “Osmanlı modernleşmesinin büyük ölçüde muvafık ve paralel bir uzantısı” durumunda olduklarını da görmekteyiz.¹⁸⁹ Lakin bu noktadan sonra şu soru ortaya çıkmaktadır: İslamcılarının ya da İslamcılarının içinde bulundukları geniş toplumsal siyasi blokun nasıl Cumhuriyet sürecinde muhalefete düştüğünü ve muhalif bir tavırla birden Cumhuriyet iktidarının karşısında g yitirerek, yer yer Cumhuriyet projesinin başlangıç aşamasında da ona destek veren bir konumdan daha sonra savrulaşa ve düşüşe geçen bir durumun içinde kaldıklarıdır? Bu noktada önemli bir hususu not dşmeliyiz. Merkezi iktidarın Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde tek elden ve tek tanımlı bir modernleşme anlayışının tatbiki sırasında, kimi İslamcılarının bu konudaki desteklerini belirtirken, devletin çekirdeği ile bütünleşen İslamcılar ile geniş Müslüman halk kitlelerinin yer yer birbirinden ayrı düşünülerek Cumhuriyet’in İslam meselesine bakmanın zaruri olacağı kanısındayız. Diyanet denilen kurum ya da bundan önce bundan farklı bir biçimde daha güçlü bir konumda bulunan ulemanın bu bağlamda farklı değerlendirilmesi gerekmektedir. İlmeye sınıfının ve daha sonra Diyanet’in merkezi sisteminin onlara sundukları ile yetiştikleri ve devletin çeperinde güçlenen kurumlar olduklarını belirtmekte fayda vardır. Bu gruba kolayca toplum yapısının temsili şeklinde yaklaşmaktaki sıkıntılar, İslamcı siyaseti ve demokratikleşme sürecini doğru anlamamızda sorun yaratabilir. Ortada olan ve unutulmaması gereken bir diğer husus da,

¹⁸⁹ . İsmail Kara’dan aktaran Zerrin Kurtoğlu, “Devlet Aklı ve Toplumal Muhayyile Arasında Din ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, 1. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 620.

yukarıda belirttiğimiz gibi, bu geniş halk kitlelerinin kendilerini ifade edecekleri zeminin, İslam'ın da paylaştığı zemin olması ve İslami bir *aurada* bu dilin yapı taşlarının oluştuğu ve biçimlendiğidir. Cumhuriyet kendi konsolidasyon sürecinde öyle bir nazarla bakar ki, İslam'a yer yer aslında geniş halk kitlelerinin de yer aldığı ve İslamcılarında seslerini yükselttiği bu tarihsel blok bütünüyle mahkum olur bir iktidarın karşısında ve zaten bu ayrımı silikleştirir. İslamcıların kaderi, artık Cumhuriyet'in onlara izin verdiği ölçüde belirlenecek; ama toplumsal tabanın içerisinde yer yer devletle işbirliği ve pazarlık yer yer de onunla aynı dili konuşsalar bile, geniş halk kitlelerinin desteği ile bir biçimde erken Cumhuriyet tarihi boyunca İslamcıların sesleri, duyabildiğimiz ve buna kulak ver(ebil)diğimiz ölçüde duyulabilecektir çünkü bütünüyle baskı altında oldukları ve sert bir biçimde taleplerinin ve itirazlarının bastırıldığı bir dönem geçireceklerdir. Bizim modernlikler savaşı olarak adlandırdığımız bu dönem de İslamcıların 'modern' olduğu unutulur. Modernliğin tekeli Cumhuriyet iktidarın elindedir. Modern bir çağın uzun karanlığına doğru giderken İslamcılar tarihin dışına düşmez; aksine tam tersine tarihin içinde dondurulurlar.

BİR HAPİSHANE OLARAK TARİH*

Gilles Deleuze'un, Michel Foucault ile "Entelektüeller ve İktidar" üzerine yaptığı bir söyleşide Foucault, hapisane kavramını ya da bir başka deyişle söyleyecek olursak ceza kavramını uygulayan bir yer olması bakımından hapisaneyi anlatmak için,

* Bu bölümün ortaya çıkmasında Yael Navaro-Yashin'in güçlü eseri *Faces of the State* kitabının ciddi zihin açıcı katkıları olduğunu belirtmek zorundayız. Bize bu noktada farklı bir biçimde olaya bakabilmemiz için önemli noktalar ileri süren bu kitaba ve bu bağlamda bu kitabı öneren Prof. Ümit Cizre'ye buradan da teşekkür etmeliyiz. Merkez-çevre paradigması dışından farklı bir yorum getirmeye çalışan bu çalışma Türkiye'de laiklik üzerine önemli tespitlerde bulunur. Daha ayrıntılı bilgi için bkn: Yael Navaro-Yashin, *Faces of the State*, 2002, Princeton University Press, New Jersey.

“iktidarın kendisini iktidar olarak en açık şekilde gösterdiği form değil midir?” diye sorarken, cezalandırma üzerinden iktidarı sorgulamak istiyordu.¹⁹⁰ Foucault’nun bu ufuk açıcı sorusunu hapishane kavramı üzerinden değil de, tarih kavramı üzerinden sorarsak acaba, nasıl bir manzara çıkar ortaya? Hapishaneler, hayatı içeride yaşayanlar için donduran bir yapının kendisi olarak ‘suçlu’ olanı cezalandırmak için, onun dünya ile bağını kestiğini ileri sürer ve bunu çok büyük bir ölçüde de başarır. Tarih kavramı da aslında biraz böyledir. Galip ve muzaffer olmuş olanın yazdığını düşünürsek eğer tarihi, bu tarihin yazılışında iktidarın ‘öteki’si -tıpkı hapishanede olduğu gibi çünkü hapishanedekiler ‘öteki’dir- tarihin içerisinde yenildiği için galip olanın tarihinde dondururlur. Tarihe hapsedilir. Galip gelen iktidar ‘öteki’sini tarihe hapseder. Onun dünya ile olan bağını keser ve tıpkı hapishanede ‘suçlu’yu iktidarın hukuku izin verdiği ve iktidarın istediği biçimde temsil edilirken gördüğümüz gibi, biz de tarihin içinde ‘öteki’ni yine iktidarın istediği şekilde görürüz. Tarih, artık iktidarın kendisini en iyi biçimde gösterdiği bir yer olarak, Foucault’nun anlatmak istediği biçimde hapishaneye dönüşür. Foucault’dan takip etmeye devam edersek, “Hapishane, iktidarın en aşırı boyutlarıyla, çıplak halde kendisini gösterebildiği ve kendisini ahlaki iktidar olarak haklılaştırabildiği tek yerdir.”¹⁹¹ Tarih de böyledir, iktidarın en aşırı boyutlarıyla, çıplak halde kendisini gösterebildiği ve kendisini ahlaki ve meşru bir biçimde haklılaştırabildiği en önemli yerlerden biridir. Foucault devam eder: “Hırsızlık yapar ya da adam öldürürken alçaklık yaptığınızı bildiğinize göre, sizi cezalandırmakta haklıyım” sözleri ile iktidarın nasıl düşündüğünü hapishane bağlamında değerlendirir.¹⁹² “Benim iktidarına

¹⁹⁰. Michel Foucault’dan aktaran Gilles Deleuze, “Entelektüeller ve İktidar”, *İssız Ada ve Diğer Metinler*, Haz. David Lapoujade, Birinci Basım, Mayıs 2009, Bağlam Yayınları, İstanbul, syf 326.

¹⁹¹. A.g.e. syf 327

¹⁹². A.g.e.

karşı gelip ve onu yıkmak isterken hainlik yaptığınızı bildiğinize göre, sizi cezalandırmakta haklıyım” biçiminde formüle edersek, tarihin kendisinin de iktidar tarafından nasıl teşekkül edileceğini görebiliriz belki. Foucault, “Hapishanelerde etkileyici olan, iktidarın saklanmaması, kendisini maskeleyememesi, kendisini hayasız bir biçimde, en ince ayrıntılarına kadar götürülmüş bir zorbalık olarak göstermesi ve aynı anda saf olması, kendisini, işleyişinin çerçevesini çizen bir ahlakın içinde ifade ettiğinden bütünüyle ‘haklılaşmış’ olması: bu durumda, iktidarın kaba kuvveti, İyi’nin Kötü üzerindeki, düzenin düzensizlik üzerindeki huzurlu tahakkümü olarak görülür” derken, iktidarın kendisini çırılçıplak bir biçimde hapishanenin üzerinden ifşa eder.¹⁹³ Aynısını bizim, tarih için söylememize bilmem gerek var mıdır?

Foucault’nun bütün iktidarın ifşası namına hapishane için söylediği her şeyi tarihe uyguladığımızda, bunu bir de Cumhuriyet tarihine İslamcıların ve İslam üzerinden iletilen taleplerin üzerine uyguladığımızda dehşet verici bir iktidar manzarası ile karşı karşıya kalırız. Erken Cumhuriyet dönemi, tarihi, bir cezalandırma aracı olarak hapishane gibi kullanır. Sadece onun istediği gibi temsil edilir ‘öteki’ bu hapishanede. Cumhuriyet tarihi İslamcıların ve İslamcı siyasetin hapishanesidir. Cumhuriyet, iktidarını güçlendirmek için, kendi *ethos*unun dışında kalan her şeyi cezalandırmak istediği zaman iktidarını en çıplak biçimde görebileceğimiz bir başka alan olan tarihi kullanır. ‘Öteki’sini tarihe hapseder. Öyle bir tarih yazacaktır ki, neredeyse ‘öteki’nin sesleri hiç duyulmayacaktır. Cumhuriyet rejimi İslamcıları tarihe hapseder. İslamcıların bir alternatif modernlik öneriyor olduğunu reddeder. Onu hapishanede tutmaya çalışır. Bir hapishane olarak tarihin içinde onu dondurur. O tarihin suçlusudur. Bunun için onun adı ‘gerici’dir.

¹⁹³. A.g.e.

O ‘irtica’dır. Öyle bir zihinsel kuşatma vardır ki, İslamcıların donduğu ve zamanın ‘ilerlediği’ kuşku götürmeyecektir artık. İslamcı ses tarihin hapishanesinden sadece ‘Şeriat İsteriz’i duyurabilir. Bu zaten Cumhuriyet’in duymak istediği sestir. Onun, yani kendi ‘öteki’sinin söylemesini arzu ettiği tek sestir. Erken Cumhuriyet döneminde bir çatışma alanı olan 31 Mart Olayı sırasında duyulan “Şeriat İsteriz!” sesi, artık duyulabilen tek sestir ve Cumhuriyet bu sesin tarihin ‘geri’sinden geldiğini göstermek için çok da çaba sarf etmesine artık gerek kalmayacaktır. İslamcıların tarihteki durumu hapishanedeki mahkûmların durumundan pek de farklı değildir. Çünkü bütün bir Osmanlı yıkıntısını sırtlanan ve bunun müsebbibi olan İslamcılar ‘mürteci’dir artık ve duyulan bu ses sadece ‘irtica’dır.

Tüm bu tartışmaların ve bilgilerin ışığında, bizzat bir iktidar olarak Cumhuriyet’in çerçevesini çizdiği ve kendisine yönelen muhalefete karşı koyduğunu sert bir biçimde hissettirdiği bir paradigmanın dönüşüm sancıları içinde inşa edilmeye çalışıldığını görmeye çalıştık. Edebiyat ise işte tam da bu bağlamda bize sunduğu güçlü yazınsal zemin sayesinde, dönüşüm sancılarının izlenebileceği ama bir diğer taraftan da, tıpkı eğitim sistemi, gazeteler, akademya, edebi dergiler, yayın piyasası ve eleştirmenler gibi aktörler ve kurumlar bağlamında mevcut olduğu dönemin etrafı bütün gücüyle kuşatan *aurası* neticesinde anlam kazanan bir alan olur.¹⁹⁴ Buradan hareketle, “edebiyat içinde bulunduğu siyasal, tarihsel ve kültürel bağlamla sıkı sıkıya bağlıdır” diyen Kenan Çayır, Terry Eagleton’dan aktardığı üzere, “birilerinin onun hakkında ne söylediğinden

¹⁹⁴. Kenan Çayır, *Türkiye’de İslâmcılık ve İslâmi Edebiyat*, 1. Baskı, Ağustos 2008, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, syf 23.

bağımsız, kendi içinde değerli bir edebi çalışma ya da gelenek diye bir şey yoktur” der.¹⁹⁵

Bu bağlamda, Kenan Çayır’ın da ifade ettiği üzere, “içinde doğduğu ortamdan bağımsız bir edebiyatın, insanların algılayış ve tüketiş biçiminden bağımsız bir edebiyat metninin olmadığı”¹⁹⁶ argümanı üzerinden yola çıktığımızda, demokratikleşme tarihimizi defalarca felce uğratan ‘irtica’ tartışmalarının söylemsel kaynağı olarak onun tam kalbinde yer alan ve artık bir çatışma alanına dönmüş olan 31 Mart Olayı’nın erken Cumhuriyet dönemi Türk romanları içerisinde nasıl temsil edildiğine geçebiliriz.

¹⁹⁵ . *A.g.e.*

¹⁹⁶ . *A.g.e.*

ROMANLARDA 31 MART OLAYI'NIN TEMSİLİ

CUMHURİYET VE ROMAN

Bir zihniyet ve bir tahayyül ve bir o kadar da bir gerçeklik olarak Cumhuriyet, kendisini ayırmak istediği İmparatorluk'tan kopuşunu kültürel alanda yapmak zorundaydı; ama paradoksal olarak bu hem olabilir hem de olamazdı. Benedict Anderson'dan ödünç alarak ifade edecek olursak Cumhuriyet, başta Mustafa Kemal ve döneminin önde gelenleri tarafından *hayal edilmiş*¹⁹⁷ bir projenin tatbikidir. Bu *hayal edilmiş* asla kendinden menkul olmadığı gibi aslında, İsmail Kara'nın altını çizdiği bir silsilenin, yani Hilafet-Meşrutiyet-Cumhuriyet tartışmalarının sonucunda fikrîsel altyapısının İmparatorluk döneminde oluşturulduğu ve daha sonra siyasi arena bu altyapıda *hayal edilen* sürecin oluşması için elverişli hale getirildiği ya da geldiği zaman kendisini gerçekleştirmeyi başarabildi. Anderson'ın kullandığı anlamda bir *hayal* olduğunu belirtmemiz de nitekim Cumhuriyet'in bir zihniyet ve o zihniyetin tekabül ettiği değişimin bir düşünce çerçevesi içinde kendisini sunması ile de anlaşılabilir. Bu bağlamda kendisini bir gerçeklik olarak tatbik etmek istediği alanlardan birisi de hiç şüphesiz kültür alanıdır.¹⁹⁸ Yüksel Taşkın, "Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumları" başlıklı yazısında bu azımsanamayacak çabanın şiddetinden

¹⁹⁷. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Beşinci Basım, Nisan 2009, Metis Yayınları, İstanbul, syf 20-21.

¹⁹⁸. Bu argümanı Orhan Koçak'ın tespiti ile de güçlendirebiliriz: "1923-38 ve 1938-50 arasında izlenen kültürel politikalar, kısaca 'Kemalizm' terimiyle anılan sistemin hem kurucu bir yapısal ögesi, hem de tinsel düzlemdeki görüntüsüdür. Başka bir deyişle, Kemalist siyasal sistemle bu kültürel politikalar arasında hem bir tamamlayıcılık ilişkisi hem de bir temsil ilişkisi vardır: Siyasal sistem, tümüyle –hatta büyük kısmıyla- bu kültürel politikalara indirgenemez, onları aşan, onlarla çelişen başka öğeleri vardır; ama sistemin kendini düşünme, hissetme ve sunma tarzını bu politikalar belirlemiştir." Orhan Koçak, "1920'lerden 1970'lere Kültür Politikaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 370.

bahseder.¹⁹⁹ Çünkü kültür alanı bir iletişim ağının ta kendisidir ve Anderson'ın *hayal edilmiş* diyerek tanımladığı ulus kavramının performe edilerek en görünebilir olduğu yerlerden biridir, hatta bu yerlerin *söylemin* kurulduğu yerler olarak ana arteridir de. Kültür alanının bu noktada bir tahayyül sahası olarak ulusu inşa etmesi ise yine Anderson'dan ödünç alacak olursak ulusun herbirinin zihninde toplamalarının hayalinin yaşamaya devam etmesi demektir.²⁰⁰ İşte *bu toplamalarının zihninde yaşamaya devam eden hayalin* Cumhuriyet'in vatandaşlarına, onların hayal edildiklerini onlara bir biçimde kanıtlayacak bir göstergeler ağına ihtiyaç duyar. Bu ağ ise kültür alanıdır. Jan Assmann, *Kültürel Bellek* isimli kitabında kültürü ve kültürün bu bağını bu açıdan şöyle tanımlar:

“(...) Her kültür *bağlayıcı yapı* olarak adlandırdığımız bir şey oluşturur. Bu yapı, hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcıdır. Ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir ‘sembolik anlam dünyası’ yaratarak, birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı sağlayarak insanları birbirine bağlar. (...) Bu yapı aynı zamanda, önemli deneyim ve anıları biçimlendirip canlı tutarak, ilerleme halindeki şimdiki zamanın ufkuna, bir başka zamanın görüntülerini ve öykülerini katarak ve böylece ümit verip anıları canlandırarak, dünle bugünü birleştirir. Kültürün bu yanı tarihi anlatılara ve efsanelere dayanır. Kültürün iki yönü, yani kuralcı ve anlatısal, yönlendirici ve nakledici yönü bireylere ‘biz’ deme imkânı veren kimlik ve aidiyet temellerini yaratır. Tek tek bireyleri böyle bir ‘biz’de birleştiren, bir yandan ortak kurallara ve değerlere bağlılık, öte yandan ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu *bağlayıcı yapıdır*.”²⁰¹

Cumhuriyet'in ideologları arasında en önde gelenlerinden diyebileceğimiz Ziya Gökalp'in²⁰² ulusal kültürü tanımladığı terimi ile ‘milli hars’ üzerine bu kadar vurgu yapması boşa değildir. Orhan Koçak, “1920’lerden 1970’lere Kültür Politikaları” başlıklı

¹⁹⁹. Yüksel Taşkın, “Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumları,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 419.

²⁰⁰. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Beşinci Basım, Nisan 2009, Metis Yayınları, İstanbul, syf 20-21.

²⁰¹. Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, Birinci Basım, 2001, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, syf 21.

²⁰². Murat Belge, “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 31.

makalesinde Cumhuriyet'in ideologlarından biri olan Ziya Gökalp'in bu 'hars' kavramını şöyle tanımladığını yazıyordu: "Gökalp'e göre hars ulusal, medeniyetse uluslararasıydı. Bir toplumun bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasındaki uyumu sağlayan kurumlar hars kurumlarıdır."²⁰³ Gökalp'in değişikle bu 'hars kurumları' Cumhuriyet'in kültür alanıydı. İşte bu yüzden Assmann'ın kültür tanımı için ifade ettiği bu *bağlayıcı yapı* Anderson'un söz ettiği *hayal ed(il)ebilme* pratiğinin soyuttan somuta döküldüğü yerlerden biri olması bakımından tatbik edilmeye değerdir. Bu argümanın geçerliliğini buna paralel bir söylem kuran ve *Don Kişot'tan, Bugüne Roman* isimli kitabında özetleyen Jale Parla'nın Benjamin'in *aura*'sı ya da Bakhtin'in *kronotop*'u olsun sanat eserini bu kültürel atmosferde belirleyen maddi etkenlerin olduğunu temelleyen bir okuma üzerinden de görebiliriz. Bu argüman üzerinden de Parla, bizi Althusser'in yorumuna götürür²⁰⁴ ve daha sonra Althusser'in okuması üzerinden şu tespitleri ve aktarımı yapar:

"Bu maddi temeller din, aile, eğitim ve siyasi kurumların ürettiği ve her gün basında, televizyonda, dergilerde, reklam ve ilanlarda karşımıza çıkan, varlıkları her an hissedilen ideolojik söylemlerdir" ve "Bu söylemler bir doğruyu ya da gerçeği yansıtmayabilir, ama gene de yaşamımızı gerçekmiş gibi görünen bir ağla kuşatırlar. Bu ağ sürekli olarak örüldüğü ve üretilen söylemler de sürekli olarak yinelenip pekiştirildiği için zamanla kültürel bir yapı gibi değil doğal bir yapı gibi algılanmaya başlar. Milliyetçilik, toplum tarafından belirlenen cinsel kimlik, ailenin kutsallığı, delilik-akıllılık kategorileri, hep bu gerçekmişçesine algılanan yanılsama ağı içinde belirlenir. Althusser'e göre, edebiyatın ideolojiyle ilişkisi bu ağı görünür kılmasındandır. (...) Althusser ve onun takipçisi Pierre Macherey'e göre, sanat ve edebiyat ideolojiye merkezden değil kenardan bakabilen pratiklerdir. İdeolojiler kendilerini yaşatacak ve kendilerine hizmet edecek özneler üretir. Sanatçı böyle bir özne olmayı reddeden kişidir; ama bu onun ideolojinin dışına çıkabilmesi anlamına da gelmez. Yapabileceğinin azamisi, ideolojinin öznesi olmayı reddettiği ölçüde ideolojiyi açık etmektir. O da bunu yapar. O zaman sanat topluma

²⁰³. Ziya Gökalp'ten aktaran Orhan Koçak, "1920'lerden 1970'lere Kültür Politikaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 374.

²⁰⁴. Jale Parla, *Don Kişot'tan, Bugüne Roman*, 9. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 41-42.

tutulmuş bir ayna değil, bir üretilimdir ve Berna Moran'ın Macherey'den esinlenerek çok güzel ifade ettiği biçimde, sanatın 'ürettiği şey de, dönüştürülmüş, görünürlük kazanmış ve dolayısıyla da kendisini ele vermiş ideolojidir.'"²⁰⁵

Edebiyat kültür alanı içerisinde böyle bir işleve de sahipse eğer, o halde bunu Türkiye bağlamında düşündüğümüzde Cumhuriyet'in kodlarını bize çözümleyen bir yer olması bakımından önemlidir de. Cumhuriyet her devrimin iddia ettiği gibi hayatın o gün durduğunu ve yeniden başladığını paradoksal bir biçimde ifade etmiştir. Çünkü bu ifadeyi performe edebildiği ve bunun toplumsal kabulünü başarabildiği oranda da gerçekliğini gösterebileceğini içkin bir biçimde biliyordu. Bunu başarabilmek için de ilk olarak kültürel alanda bunu yapmak zorundaydı çünkü siyasi anlamda da sosyal anlamda da böyle bir hareketin toplumla bağını kurabilmek için kültürel olarak bunun başarılması gerektiğinin farkındaydı. Ernest Gellner ise bu 'gerçekliğin' tatbikini yaparken bize ulus devletin ve bu bağlamda milliyetçiliğin bir tanımını da yapar ve şöyle der: "(...) içkin bir siyasal yazgı olarak uluslar, birer söylenceden ibarettir. Milliyetçilik ise kâh önceden varolan kültürleri alıp onları uluslara çevirir, kâh onları icat eder ve sıklıkla da önceden varolan kültürleri ortadan kaldırır. Yani milliyetçilik bir gerçekliktir."²⁰⁶ Bu bağlamda baktığımızda bu gerçekliğin içkin mi olduğunu yoksa bir özne tarafından mı icra edildiğini ise Eric Hobsbawm'a kulak vererek anlıyoruz. Hobsbawm şöyle söylüyor: "Uluslar devletleri değil, tersine, devletler ulusları yaratırlar."²⁰⁷ Gellner ise bu savı şöyle destekler: "Milliyetçilik ulusların kendi farkındalıklarının bir uyanışı değildir. Milliyetçilik ulusların olmadığı yerde onları icat eder."²⁰⁸ Bütün bu açıklamaların

²⁰⁵. A.g.e.

²⁰⁶. Ernest Gellner'dan aktaran Hashem Ahmadzadeh, *Ulus ve Roman*, Pêrî Yayınları, Türkiye Birinci Baskı: Mart 2004, İstanbul, syf 20.

²⁰⁷. Eric Hobsbawm'dan aktaran A.g.e.

²⁰⁸. Ernest Gellner'dan aktaran, A.g.e.

ışığında baktığımızda ise vardığımız sonuç Cumhuriyet'in zihinsel olarak tahayyül edilen bir yapı olduğudur ve bu yapının zihninde tasavvur ettiklerinin elbet bir karşılığı olarak kültür alanına, bir *hegemonik söylem* olarak yerleşeceği ve bu yerleşme doğrultusunda da bu kültür alanını yeniden inşa edeceği ve eski olanı kovacağıdır. Bu noktada milliyetçilik ve ulus-devlet tanımlamalarına değinişimizin nedeni ise Cumhuriyet'in bir ulus-devlet projesi olarak bir Cumhuriyet kültürü ve bu bağlamda bir Cumhuriyet edebiyatı, bir başka yerden söyleyecek olursak, bir Cumhuriyet kanonunu *hayal edildiği* ölçüde inşa edebildiği, eğer edebildiyse 31 Mart Olayı bağlamında edebiyatın yaygın bir formu olan dönemin romanının bunu nasıl gördüğünü sorunsalıdır. İşte bu noktadan baktığımızda da bu kültür alanındaki somut verilerden bir tanesi hem zamanına tanıklık eden hem de aynı zamanda o zamanı içinde bulunduğu söylemin gücü ile şekillendiren gazete ve edebiyatın bir parçası olan romanın varlığı bu kültür alanı içerisinde bir adım öne çıkar. Gazeteye burada değinilmesi ise Anderson'ın Benjamin'den esinlenerek kurduğu eşzamanlılık teorisini pratikte göstermesiyken bizim için ise dönemin romanlarının bir bölümünün bu gazeteler aracılığı ile yayınlanmadan önce bölüm bölüm tefrika edilmişinden dolayıdır. Bir başka deyişle söyleyecek olursak burada bizim 'gazete' kavramına yer vermemizin nedeni ise sadece romanların bir yayımlanma aracı olarak gazetelerin de zamanında kullanıldığı bilgisini vermektir. Bu noktada, *hayal edilmiş bir cemaat* olarak Cumhuriyet'in 'kamu'sunda tasarlanan 'makbul vatandaşın' kültür dediğimiz bu *bağlayıcı yapı* içinde tükettiği bu kültürel ve aynı zamanda tarihsel metinler (roman ve gazete) bize Cumhuriyet'in zaman içerisinde sürekli değişkenlik gösterdiği ama bu değişkenliğin geride bıraktığı izler doğrultusunda içkin kodlarını gösterebilir. Bu noktada da roman ve gazetenin seçilişi ise Anderson'un bir eşzamanlılık yarattığını belirttiği ve

bu eşzamanlılığın cemaatin hayal edilebilme pratiğini eşzamanlı kurduğuna inandığı araçlardan roman ve gazeteye özel bir yer atfetmesinden²⁰⁹ ileri gelir. Hashem Ahmadzadeh, bu durumu kendi çalışması kapsamında değerlendirirken aslında bizim gideceğimiz yolu da aydınlatır ve Anderson’ın tezi üzerinden şöyle açıklar:

“Anderson’ın ulusların kültürel köklerini dikkate alışı bu çalışmanın ulusların anlatıları* olarak romanlara odaklanma amacıyla da oldukça ilgilidir. Anderson’a göre ulusallık, ulus-olma ve milliyetçilik, hepsi ‘özel bir tür kültürel yapıdır.’(...) Anderson ulusu hayali bir siyasal cemaat olarak görmektedir, ‘Çünkü en küçük ulusun üyeleri bile kendi yurttaşlarını asla tanımayacak, onlarla asla tanışmayacaktır ve hatta onlar hakkında hiçbir haber dahi almayacaklardır. Halbuki her birinin kafasında kendi ortaklıklarının imgesi yaşamaktadır.’ Ulusun hayali niteliği ‘Herdaim derin, yatay bir kader birliği olarak algılanmasıyla’ neticelenir.”²¹⁰

Tabi roman ve gazeteyi sadece bu bağlamda değerlendirmenin aynı zamanda Batılı bir form olan romanın kökensel gelişimi ile ilgili soruları da akla getirmektedir. Öncelikle Gellner’in milliyetçiliğin kökenlerini modernitede gördüğünü belirtelim.²¹¹ Romanın yükselişi ve ortaya çıkışı ile ilgili iddiaların da benzer olduğunu söyler Hashem Ahmadzadeh.²¹² Roman ve modernitenin her ikisinin de kökenlerinin 17. ve 18. yüzyıllardaki epistemolojik değişimlere uzanmasının çarpıcı olduğunu belirtir.²¹³ Daha sonra şöyle devam eder Ahmadzadeh:

“Cervantes’in 17. yüzyıldaki, Fielding ve Defoe’nun ise 18. yüzyıldaki yapıtları Descartes ve Kant’ın aynı dönemlerdeki yapıtlarıyla paralellik taşımaktadır. Bradbury’ye göre roman elbette ‘Miguel de Cervantes’in Don Quixote’sinin 1605 yılında ortaya çıkışıyla’ başlamıştır. Kundera’ya göreyse ‘Onsekizinci yüzyıl sadece Rousseau’ların, Voltaire’lerin, Holbach’ların yüzyılı değil, aynı zamanda (ve belki de hepsinden çok!)

²⁰⁹. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Beşinci Basım, Nisan 2009, Metis Yayınları, İstanbul, syf 37-51.

*. Hashem Ahmadzadeh buraya şöyle bir not düşmüştür: ‘Ulus ve anlatı’ ifadesi aslen Bhabha’ya aittir.

²¹⁰. Hashem Ahmadzadeh, *Ulus ve Roman*, Pêrî Yayınları, Türkiye Birinci Baskı: Mart 2004, İstanbul, syf 20-21.

²¹¹. A.g.e.

²¹². A.g.e.

²¹³. A.g.e.

Fielding’lerin, Sterne’lerin, Goethe’lerin, Laclos’ların çağı olmuştur. Tüm bunların ışığında, bir yazın türünün tanımlanan tüm nitelikleriyle, modern zamanlarda bireyselliğin ortaya çıkışıyla eşanlı olması gerektiği olasılıkla iddia edilebilir. Heidegger’e göre modern olarak adlandırılan dönem ‘İnsanın varlıkların ölçüsü ve merkezi haline gelmesiyle tanımlanmaktadır.’”²¹⁴

Jale Parla’da romanın bir tür olarak doğuşunu hem Mikhail Bakhtin’in biçim üzerinden yaptığı okumayı, hem de 17 ve 18. yüzyıllarda kapitalizmin gelişimi, püriten ahlakın yükselmesi üzerinden sosyal ve siyasal değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkışını Don Kişot’u temel alarak okumaya ve iki paralel noktadan romanın meydana gelişine ışık tutmaya çalışır.²¹⁵ Kenan Çayır ise *Türkiye’de İslâmcılık ve İslâmi Edebiyat* başlıklı çalışmasında romanın bir tür olarak ortaya çıkışını edebiyat ve sosyo-ekonomik süreçlerin ilişkisinin açık bir sonucu olarak gördüğünü belirtir ve Philip Stevic ve Ian Watt’dan referansla şöyle devam eder:

“Zira romanın tarihi sanayi ekonomisinin ve orta sınıfların ortaya çıkmasıyla yakından ilişkilidir. Roman, bir sınıf olarak toplumun diğer kesimlerinden farklı olduğunun bilincinde olan okuryazar yeni bir kitlenin ortaya çıkışına paralel olarak doğmuştur. Daha açık bir ifadeyle roman, 18. yüzyılda sanayi öncesi toplumunun baskılarından kurtulmuş bireyleri tasvir eden bir orta sınıf kültürel ürünü olarak ortaya çıkmıştır.”²¹⁶

BİR CUMHURİYET ROMANINA DOĞRU

Bu bağlamda 17. ve 18. yüzyıllar arasında yaşanan bu değişim sürecinin en başında gelen gelişmelerden birisinin de ulus-devletlerin kuruluş süreçleri olduğunu belirtmemizde fayda vardır. Hashem Ahmadzahed, “edebiyatın özellikle de romanın ulusların ulusal karakterini şekillendirmek ve kurmaktaki önemi büyük ölçüde kabul edilmektedir” diyerek aslında romanın yükselişi ile ulus-devletlerin yükselişi arasında

²¹⁴. A.g.e.

²¹⁵. Jale Parla, *Don Kişot’tan, Bugüne Roman*, 9. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul

²¹⁶. Kenan Çayır, *Türkiye’de İslâmcılık ve İslâmi Edebiyat*, 1. Baskı, Ağustos 2008, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, syf 24.

paralel bir okuma yapılabileceğini belirtirken bu konuda ileriye sürülen itirazlara da değinir.²¹⁷ Burada itirazlara değinmeyeceğiz ama Ahmadzadeh, Anderson'un büyük oranda paralelliğini gösterdiği bu birlikte okuma süreci üzerinden bakmaya çalıştığımız da bir karşılıklı ilişkinin varlığını kabul etmemiz gerektiğini de belirtir:

“Romanın ulus meselesindeki katkısı, sadece ulus tahayyül etmede bir koşul olmasıyla sınırlandığı takdirde, bunun romanı ortaya çıkışının ilk evrelerinde kavranıp yerine getirilmiş bir görev olması gereklidir. Bir diğer deyişle bu görevi yerine getirmiş olan ilk romanlar başka bağlamlarda başka romanlara oynayacak rol bırakmamışlardır. Mesele her ulusun kendini tahayyül etmek için kendi koşullarına ihtiyaç duyup duymadığıdır. Her ne kadar Anderson buna gerek duymasa da roman ve ulus arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğu belirtilmelidir.”²¹⁸

Bu noktada baktığımızda bir diğer önemli husus da erken Cumhuriyet döneminde yazılmış olan romanların böyle bir işlevselliğe sahip olduğuna dair kanon tartışmaları üzerinden de görülecek olan bir söylem inşa çabasının ve bir zihniyetin kendini tatbik edebilme kaygısının, 31 Mart Olayı kapsamında nasıl yapılmaya çalışıldığını göreceğimiz bu tezde, bir edebi form olarak romanın Osmanlı’da, bir başka deyişle söyleyecek olursak Türkiye’de ortaya çıkış süreci ile de ilgili olabileceği düşüncesini de aklımızda tutmamız gerekliliğidir. Lakin bunun, romanın İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e geçiş aşaması sürecinde yaşadığı dönüşüm üzerinden okunması ya da en azından bir başka araştırmanın konusu olacak bir *devamlılık* ya da *kopuş* kapsamında romanın İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e taşınması ya da taşıdıkları üzerinden değerlendirmelere tabi tutulması ile ortaya çıkarılacak soğukkanlı bir tarihyazımı neticesinde olabileceğini belirtmemiz gerekir. Aslında romanın geçisi üzerinden yapılacak bir okumanın karşılaşıcağı en büyük sorunsalın ve de travmanın Harf İnkılâbı olacağını ve bu bağlamda da aslında yazarların ve zihniyetlerinin Cumhuriyet’e intikali göz önüne alındığında bir sosyolojik sürekliliği

²¹⁷. Hashem Ahmadzadeh, *Ulus ve Roman*, Pêrî Yayınları, Türkiye Birinci Baskı: Mart 2004, İstanbul, syf 22.

²¹⁸. A.g.e. syf 25.

içersede, bir *kopuş*tan ve bir Cumhuriyet romanından bahsetmek zorunda kaldığımızı da belirtmenin zaruri olacağını kanısndayız. Diğer bir taraftan Cumhuriyet'in kendisini bir *hayal edilen cemaat* olarak tatbiki aşamasında romana bir *kopuş* nazarı üzerinden baktığımızda ortaya çıkan manzaranın eksik kalabileceğini de belirtmek zorundayız. Çünkü Osmanlı'da ortaya çıktığını söylediğimiz romanın Cumhuriyet'e geçiş sırasında farklı bir aşama yaşadığını, ya da olgunlaştığını, bir form olarak 'geç' geldiği için bir 'geri kalmışlık' belirtisi olarak Avrupamerkezci bir bakışla tarihini kurduğumuz savlarını kaçırabiliriz. Batılılaşma penceresinden bakarsak eğer, bir gerilimin, endişenin ve kaygının romanın ruhuna hakim olduğunu ve bunun Cumhuriyet'e intikal ederek Cumhuriyetçiler tarafından 'hayırlı' bir sonla noktalandığını iddia edenlerin ya da buna muhalif bir noktada duranlarca da durumun hem romandaki biçim hem de romanın işlediği konular ve içeriği, hem de estetik ölçütlerinin hiç de Cumhuriyetçilerce görüldüğü gibi olmadığını savunanların argümanlarını da kaçırmış olacağımız asla inkâr edilemez. Mesela, Berna Moran bu noktada romanın sorunsalını bir devamlılık-süreklilik ilişkisi üzerinden okuduğunda Türk romanını her açıdan şekillendiren gerçekliğin Batılılaşma sorunsalı olduğuna şu cümlelerle dikkat çeker:

"Böylece, 19. yüzyıl boyunca 'büyük kültür', 'küçük kültür' arasındaki mesafe açılırken, 'büyük kültür'ün kendisi bir kültür çıkmazı içine düşmüş ve meydana gelen değer kargaşası toplumumuzun belirgin bir özelliği halini almıştı. Aydın sınıfın kendi bu değerler arasında bir denge bulmada bocalar hale gelmişti; ne tam olarak Batı değerlerini kabul edebiliyor ne de eski değerlerle yetinebiliyordu. Birinci Dünya Savaşı, Mütareke, Kurtuluş Savaşı ve onu izleyen Atatürk devrimleri Türkiye'de Batılılaşma karşısındaki tutumunu daha da karmaşık bir düzeye çıkarmış ve sürekli olarak gündemde tutmuştur. Özellikle devrim sancılarının çekildiği, ideolojik kavgaların yapıldığı çalkantılı dönemlerde yazarlar bu değer kargaşalığı karşısında, çarpışan ideolojileri tartmak, sorguya çekmek ve kendi tutumlarını ortaya koymak gereğini duyarlar. Onun için 1950'lere kadarki Türk romanının sorunsalını büyük ölçüde bu Batılılaşma hareketi belirler. Bu dönemin en tanınmış yazarlarına bakacak olursak hemen

hepsinin Batılılaşma sorununa eğildiğini görürüz. Batılılaşma, Türk romanının ana sorunsalını oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda onun işlevini, kuruluşunu ve tiplerini de önemli ölçüde belirler.”²¹⁹

İşte bu bilgiler ışığında romanın Osmanlı’da ya da bir başka biçimde söyleyecek olursak Türkiye’de ortaya çıkışına bakmamızın önemli olduğu kanısındayım çünkü yukarıda belirttiğim gibi romanın bir tür olarak ortaya çıkışının yüklenmek zorunda kaldığı belirli sorunsalların gözden kaçmaması için bir *süreklilik* ilişkisi içerisinde okunması ama bir diğer taraftan da *kopuş* teorisini hem Cumhuriyet ideolojisinin kodlarını görebilmek ve bir kanon inşa etme sürecine tanık olmak için de *süreklilik* tezinin yanı sıra okumamız gerektiğidir. Cumhuriyet’in varlığını bir iktidar olarak küçümsememeliyiz ki tatbik etmeye çalıştığımız *hayalinin* yarattığı yıkımı da küçümsememiş olabilelim.

ROMANIN ‘GELİŞİ’

Romanın bir form olarak ortaya çıkışının kanon tartışmaları için önemli olduğunu vurgularsak eğer bu noktada romanın geliştiği üzerine sarf edilen yorumlara bakılmasının kaçınılmazlığını da görmüş oluruz. Bu bağlamda baktığımızda, romanın ortaya çıkışı üzerine değerlendirmelerde bulunan Kemal Karpat, Batı’da romanın bir ana yazı türü olarak çıkmasının kapitalist ekonominin hakim oluşu ve bu bağlamda orta sınıfların yükselerek demokrasinin temel bir rejim olarak kabulünün üzerinden okunarak bunların bir paralellik gösterdiğini söyler ve kendisi de romanın orta sınıf ilişkisi üzerinde durur; ama o, hâlâ bir Türk romanı olmadığı şeklinde ileri sürdüğü bir iddia ile farklı bir orta sınıf okuması ile ayrı bir değerlendirmede bulunur.²²⁰ Roman türünün bir edebi form biçimde çıkışı üzerine Batı’da farklı görüşlerin sunulduğu ve üzerine tartışmaların devam

²¹⁹. Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 22. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 23-24.

²²⁰. Kemal Karpat, *Edebiyat ve Toplum*, 1. Baskı, Eylül 2009, Timaş Yayınları, syf 7-52.

ettiğini ifade etmemiz lazım. Bu noktada bir de bir edebi form olarak romanın Türkiye’ye gelişi üzerinden de yürütülen tartışmaların da var olduğunu bilelim. Lakin Karpat’ın görüşünün vardığı sonuç itibarıyla önemli olması bir yana, ortada roman denilen formun varlığı ve bunun üzerinden gelişim gösteren bir edebi cereyanın döneme tanıklık ettiğini de belirtmek ve bu tanıklığın da roman aracılığı ile olduğunu görmek gerekir. Bu bağlamda bir ‘Türk romanı’nın olmadığını savunabilmek gerçekten zor. Tabii burada yapılan Türklük tanımının ne olduğu ya da nasıl olduğu sorusunun sorulması bir yana; bu iddia Karpat’a, ‘Türk romanı’nı nasıl tanımladığı sorusunu da bize sordurur. Karpat, bir Türk romanı yok derken aslında kendi ‘orta sınıf’ bakışı içerisinde anlattığı toplumsal sistemin romanı yoktur ya da yazılmaya çalışılmaktadır diye belirtirken kendisi de aslında romanın ‘geç’ kaldığını kabul eder bir durumdadır. Karpat’ın içinde durduğu zemine birçok soru yöneltilebilir ama en önemlisi de Karpat’ın değerlendirmesi bir yana, romanın modernleşmesinin ‘geç’ kalması nedeniyle bize ‘geç’ kalmış bir biçimde intikal etmesi argümanı Tevfik Çavdar’a da aynı soruları sormamızı sağlayabilir. Karpat’ın ‘orta sınıflar’ üzerinden yaptığı okumada da, Çavdar’ın geç modernleşmenin bir ürünü olarak romanın ‘geç’ gelmesi argümanı da iki farklı siyasi blokta duran ismi aynı noktaya ulaştırır. Başka sorunların yöneltilebileceği gerçeği her daim yerinde durmakta ama ortada bu ‘geç’ kalışla ilgili bir fikir birliği olduğunu söylemeliyiz. Tevfik Çavdar, romanın 1850’den sonra yazın hayatımıza girdiğini söyler.²²¹ Taner Timur’da, “Osmanlı romanı, doğuşundan bu yüzyılın başlarına kadar (20. yüzyıl y.n.) bir çiraklık devresini geçirmiştir.” der.²²² Selim İleri, “Türk edebiyatında roman hâlâ yenidir. Hepimiz

²²¹. Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Yüzyılına Romanın Tanıklığı*, 2. Baskı, Haziran 2009, Yazılama Yayınevi, İstanbul, syf 10.

²²². Taner Timur, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum, Kimlik*, 2. Baskı, Ağustos 2002, İmge Kitabevi, Ankara, syf 11.

biliyoruz: Roman bizde geç ortaya çıkmış.” der.²²³ Berna Moran ise bir edebiyat tarihi hazırlamak niyetinde olmadığını ve eleştirel bir bakışla bakmaya çalıştığını söylediği incelikli çalışmasında, “Türkiye’de roman, Avrupa’da olduğu gibi toplumsal koşullar sonucu doğmuş bir anlatı türü değildir, ama Batı’dan ithal ettiğimiz romanın (...)” şeklinde ifade etmeye çalıştığı çerçevesinin içini doldurarak, bu bağlamda Türk romanı içerisinde şiddetlenen batılılaşma sorunsalına bakar.²²⁴ Kenan Akyüz ise Modern Türk Edebiyatı’nın ana çizgilerini oluşturan temellerin 1860-1923 yılları arasında olduğunu belirtirken, “Türk edebiyatında, batılı roman da 1860’tan sonra başlar.” der.²²⁵ Nihayet Arslan da Osmanlı-Türk edebiyatında ilk roman denemelerinin 1870-1880 arası ortaya çıktığını söyler.²²⁶ Jale Parla ise romanın Osmanlı kültürüne 19. yüzyılın son otuz yılında, yani 1870-1890 yılları arasında girdiğini belirtir.²²⁷ Şeyda Başlı, Ahmed Hamdi Tanpınar’ın Osmanlı romanıyla ilgili saptamaları göz önüne alındığında romanın ‘geç’ kalmış bir tür olarak gelişinin algılanışında Ahmed Hamdi’nin merkezi bir işlev gördüğünü söyler.²²⁸ Nitekim Ahmed Hamdi Tanpınar’da, “Halid Ziya’ya kadar, romancı muhayyilesiyle doğmuş tek muharririmiz yoktur. Hepsi roman ve hikâye yazmaya hevesli insanlardır.” diyebilmiştir.²²⁹ Şeyda Başlı, Güzin Dino’nun *Türk Romanının Doğuşu* isimli eserinde Ahmed Hamdi Tanpınar ile Güzin Dino’nun paralel bir görüşte olduğunu gösterir:

“Türk romanı hem geç doğmuştur, hem de aceleyle gelmiştir. Roman türüne ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaklaşmıştır. Batı romanının çeşitli tarihsel süreçler içindeki

²²³. Selim İleri, “Roman ve toplumsal gelişme” *Zaman*, 25 Mart 2007, online versiyon, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=518606>

²²⁴. Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* 1, 22. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 11.

²²⁵. Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatı’nın Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, 1995, syf 66.

²²⁶. Nihayet Arslan, *Türk Romanının Oluşumu*, Kasım 2007, Phoenix Yayınevi, Ankara, syf 85.

²²⁷. Jale Parla, *Babalar ve Oğullar*, 7. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 9.

²²⁸. Şeyda Başlı, *Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine*, 1. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 53.

²²⁹. Ahmed Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 8. Baskı, YKY, İstanbul, syf 265.

yavaş oluşumuyla Türk romanının doğuş ortamı arasında hiçbir benzerlik yoktur” sözleriyle “ideal”e ulaşma şansının kaybedilmiş olmasının nedenlerini gösterir gibidir. Romanın oluşması için gereken toplumsal koşulların Osmanlı toplumunda gelişmemiş olması, Osmanlı yazarlarının yapıtlarının “hakiki” romanlar olmadığını şüpheye yer bırakmayacak biçimde açığa çıkarmaktadır.”²³⁰

Başlı, Güzin Dino’nun Tanpınar ile paralel okuyuşunu kaydettikten sonra Dino’nun görüşlerini irdelemeye devam eder:

“ (...) Halit Ziya Uşaklıgil’in, 1900 tarihli *Aşk-ı Memnu*’sunu, ‘çağdaş dünya romanına ve onun yeni yollarına ulaşmak için ise, Cumhuriyetin kuruluşundan sonrasını, 1930 yıllarını’ beklemek gerekecektir. Bu yaklaşım Tanpınar’ın tarihsel dönemlendirmesini paylaşmakla birlikte, ‘çağdaş dünya romanı’ için Cumhuriyet’in kurulmuş olmasını yeni bir önkoşul olarak ileri sürmektedir. Modern Cumhuriyetin kurulmuş olmasıyla gerçekleşen tarihsel ilerleme, yazarların bu ‘modern’ türün gereklerini daha iyi öğrenerek uygulamalarına neden olacak gibidir. Bu yaklaşımın, düzçizgisel, ilerlemeci tarih yazımını belirginleştirmenin yanı sıra, imparatorluktan modern Cumhuriyet’e geçişin tarihiyle roman tarihi arasında kurduğu koşutluk oldukça dikkat çekicidir. İlerlemeci tarih yazımı açısından, ‘geri kalmış’ Osmanlı İmparatorluğu’nun ‘modern’ Cumhuriyet’e dönüşmesinin romanları türün ‘hakiki’ örneklerine yaklaştıracığı biçimindeki varsayımın kabul edilmesi pek de şaşırtıcı olmasa gerek.”²³¹

Şeyda Başlı, romanın gelişimi ile ilgili yaptığı okumayı Mustafa Nihat Özön ile devam ettirir. Mustafa Nihat Özön’ün yapıtları 1940’lı yıllarda okullarda ders kitabı olarak okutulmak üzere yayımlanır ve Tanpınar’ın da kaynak gösterildiği bir eser olan *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*’nde “ ‘roman nev’i de, tiyatro gibi, edebiyatımızda Osmanlıdan sonra frenk ve frenk eserlerinin taklidi suretiyle meydana çıkmış bir nevidir” sözleri ile Tanpınar’ın bu çıkarımlarının resmî söylem tarafından da benimsendiğini not düşer Başlı.²³² Ahmet Evin’in *Origins and Development of the Turkish Novel* (Türk Romanın Kökeni ve Gelişimi) isimli eserinde ise, Şeyda Başlı, Osmanlı edebiyatında romanın, diğer Batı kurumları gibi, “modern medeniyetin taklit edilmesi gereken ayrılmaz bir

²³⁰ . Şeyda Başlı, *Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine*, 1. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 55.

²³¹ . A.g.e. syf 55-56.

²³² . A.g.e. syf 57.

parçası” sayıldığını söylediğini belirtir.²³³ Başlı, Fethi Naci’nin de, “Batının ekonomik egemenliği, ardından kültürel etkileri de getirdi: Sermaye, kendisiyle birlikte, yaşama düzenini de getirir, kültürünü de getirir” tespitiyle romanın gelişimi için aynı yukarıdaki ‘geç kalmışlık’ ile ileri sürülen savları paylaştığını belirtir.²³⁴ Fethi Naci, yukarıda Şeyda Başlı’nın kendisinden aktardığı tespitleri doğrultusunda, Tanpınar’ın görüşlerini paylaştığı gibi Osmanlı toplumunun ‘geri’ bir tarım ülkesi olduğunu, bir burjuva yaşam biçiminin ortaya çıkmadığını ve bu doğrultuda ‘birey’in bütün unsurlarıyla tüm açıklığı ile belirmediği için romanın ‘geç’ geldiğini onaylar.²³⁵ Şeyda Başlı, bütün bu okuyuş sürecine Osmanlı romanındaki çok katmanlı yapı ve Cumhuriyet sonrası Harf İnkılâbı’nın sonunda Cumhuriyet’e aktarılması istenen romanlarla, Cumhuriyet’in yürünmesi istendiği bir yol üzerinden elde edilen metinlerin dışına çıkılıp, kanon dışı bırakılmış metinlerin varlığı ile romanın ‘geç’ geliş tezini sorunsallaştırmayı ister. Bu noktada, Cumhuriyet edebiyat eleştirmenciliği ve tarihyazımı ile ilgili sıkıntılarını belirtir. Edebiyat eleştirmenciliğinin Avrupamerkezci bir inşa içinde olduğunu öre sürerek, Vartan Paşa’nın Ermeni harflerle yazılmış Türkçe romanına ve Osmanlı romanları içindeki çok katmanlı anlatı yapısının varlığına dayanarak yeni bir tarihyazımı teklifi üstünde durur.²³⁶ Laurent Mignon ise “Tanzimat sonrası edebiyat üzerine odaklanan çeşitli çalışmalarda ortak olarak görülen bir başka yaklaşım, Türkçe yazan gayrimüslim yazarların ve yapıtların yok sayılmasıdır.” diyerek bir başka açıdan tarihyazıcılığına ve araştırmalara Şeyda Başlı’nın yönelttiği eleştiriye tam ifade etmese de kanon oluşumu üzerinden romanın bu ortaya çıkış sürecini değerlendirerek çok ciddi bir

²³³. A.g.e. syf 58.

²³⁴. A.g.e.

²³⁵. Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 4. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 13. (Önsöz’de XIII)

²³⁶. Şeyda Başlı, *Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine*, 1. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul.

eksikliğin varlığına işaret eder.²³⁷ Romanın tarihsel olarak ‘geç’ kalıp kalmadığı bu tezin konusu değil, onun için bu bağlamda bu tartışmaların ayrıntısına girmemeyi tercih ediyoruz; ama bütün bu romanın doğuşuna dair uzun süreci yazmamızın nedeni daha önce yukarıda belirttiğimiz gibi, aslında bu roman kavramı doğrultusunda bir kanon tartışmasının yapılması ve bu bağlamda kanonun tanımlanması için öncelikle Batılı anlamda romanın bir form olarak bize ‘geliş’ sürecinin anlatılması gerekliliğine dair kanıdır. Fakat yeni bir tarihyazıcılığının da bu noktada değerlendirilmesi gerektiğinin önemi kaçınılmaz biçimde hissedilmektedir. Aslında ortada olan en önemli ve inkâr edilemez husus ise birçok edebiyatçı tarafından Cumhuriyet’in, roman denilen türün artık tam ve gerçek anlamda olgunlaştığı bir dönem olarak gösterilmesinin resmi tarih söylemi ile birlikte yapılagelen paralel okuma biçimidir. Yukarıdaki ismi geçen edebiyatçıların ya da edebiyat araştırmacılarının hepsinin bu savı tam olarak paylaştığını söylememiz zor - hatta Berna Moran’ın, Jale Parla’nın ve Nurdan Gürbilek’in girişimi ile Tanzimat ve Cumhuriyet öncesi romancılara bu bağlamda bir iade-i itibar yapıldığını da belirtmek gerekiyor- ama bu duruma tam olarak tarihsel bir itirazı getirmiş olduklarını söylememiz de zor. Bu bağlamda baktığımızda aslında bir başka sonuç daha çıkıyor: Özellikle Fethi Naci’de, Tevfik Çavdar’da şekillenen ve genelde Doğan Avcıoğlu’nun *Türkiye’nin Düzeni* başlıklı çalışması üzerinden Osmanlı toplum yapısının ve gelişiminin getirisi olarak bir ‘geri’ kalmışlık ve bu bağlamda da romanın bize ‘geç’ geliş söylemi, bu düşünce sistemi içinde paralel bir biçimde okunur. ‘İlerleme’ mevhumu üzerinden ‘geri’ kaldığımız sonucu ile romanın bizde geliş(e)memesi ve bizim gelişmişliğimiz üzerinden yapılan paralel okumanın bu söylemde ağır bastığı görülür. Romanın tarihsel

²³⁷. Laurent Mignon, “Bir Varmış, Bir Yokmuş... Kanon, Edebiyat Tarihi ve Azınlıklar Üzerine Notlar”, *Pasaj*, Sayı 6, Kasım 2007-Mayıs 2008, syf 35-43.

olarak gelişinin de bu noktada değerlendirilerek bir ‘ilerleme’, bir başka değişle söyleyecek olursak bir *progress* yani terakki unsuru olarak değerlendirilişi üzerinde yapılan analizlerin ve tespitlerin getirdiği gerilimin sezilmesi gerekliliğidir. Bu noktada Şeyda Başlı’nın getirmeye çalıştığı itirazın önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bütün bunları tartışmamızdaki sebep aslında bir Cumhuriyet edebiyatı bağlamında baktığımızda bir Cumhuriyet kanonunun tartışmasına ve bu çerçevede ele alacağımız 31 Mart Olayı’nın romandaki temsil edilişine dair çekeceğimiz fotoğrafın doğru bir zemine oturması için verilen çabadır.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ROMANI

Taner Timur, “roman tarihimizi, Osmanlı romanı ve Türk romanı diye iki bölüme ayırabiliriz”²³⁸ derken aslında farkında olmadan bizim için işlevsel bir sınıflandırmaya gidiyor ve bize bir *hayali cemaat* olarak Türk ulus devletinin kuruluşu üzerinden bir Türk romanının varlığına işaret ettiği gibi aslında, bir ulus-devlet romanının varlığına da işaret etmiş oluyor. Asla tam bir *kopuş* hikayesi olarak okuyamayacağımız bir dönemsel geçişin tam anlamıyla bir *süreklilik* olarak da okunamayacağına Murat Belge, Cumhuriyet tarihinin bir *süreklilik ve kopuş* hikayesi olduğunu söylerken, zaten en doğru biçimde bize işaret ediyordu. Çünkü yukarıda başlangıçta söylediğimiz gibi: Cumhuriyet kendisini ayırmak istediği İmparatorluk’tan kopuşunu kültürel alanda yapmak zorundaydı; ama paradoksal olarak bu hem olabilir hem de olamazdı. Mustafa Kemal, “Yeni Türkiye’nin eski Türkiye ile hiçbir alakası yoktur. Osmanlı hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir

²³⁸. Taner Timur, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum, Kimlik*, 2. Baskı, Ağustos 2002, İmge Kitabevi, Ankara, syf 11.

Türkiye doğmuştur.²³⁹ derken aslında tam da bunu söylemeye çalışıyordu ve bu bağlamda bir *kopuş* teorisini bize ima ediyordu. Biz de işte tam da bu noktada Taner Timur'un aslında farkında olmadan yaptığı bu Osmanlı-Türk romanı kategorisi ile yapılmış olan ikili periyodileştirme girişiminin üzerinden, tam da Mustafa Kemal'in ima ettiği bir 'tarihsel kopuş'un zihnine nüfuz edip onu ifşa etmek ya da en azından nasıl kodlandığını görebilmek için bir kanonun varlığı neticesinde 31 Mart Olayı'nın -Taner Timur'un Türk romanı dediğine biz Cumhuriyet dönemi Türk romanı diyelim- erken Cumhuriyet dönemi romanında nasıl temsil edildiğini görmeye çalışacağız. Bu noktada aslında Taner Timur'un yaptığı bu periyodileştirme yöntemi ile ön kabulünü yaptığımız tarihsel okumanın bir zihniyetin ifşası için yapıldığını ve bu bağlamda bir Türk romanı tanımlaması ile erken Cumhuriyet dönemini kastettiğimizi ve bu erken Cumhuriyet dönemini de 1923-1950 yılları arasında kabul ettiğimizi ve bu kabul edilişin de erken Cumhuriyet döneminin kuruluş-inşa-tek parti dönemi ve çok partili hayata geçiş aşamalarını içerdiğini ve bu sürecin 1923'ten 1950'ye kadar sürdüğünü ve bahsettiğimiz bu dönemin bir kanona işaret edebileceğini düşündüğümüz için bir kesit olarak alındığını belirtelim. Nitekim, Selçuk Çıkla'da "Türkiye'de 1923-1950 yılları arasında devletin çeşitli kademelerindeki yöneticilerinin sadece sosyal ve siyasî alanlara değil, aynı zamanda sanat alanlarına da müdahale ettiği bilinmektedir. Bu müdahaleler Türkiye'de bir edebiyat kanonunun oluşmasına yol açmıştır." diyerek böyle bir dönemselleştirmenin bir dönemi ifade etmesinin yanı sıra oluşturulmaya çalışılan bir kanonu ifade edeceğini de gösterir.²⁴⁰ Murat Belge'nin verdiği bir röportajda Cumhuriyet'in yani erken

²³⁹. Mustafa Kemal Atatürk'ten aktaran Taner Timur, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum, Kimlik*, 2. Baskı, Ağustos 2002, İmge Kitabevi, Ankara, syf 59-60.

²⁴⁰. Selçuk Çıkla, "Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 4, Sayı 13-14, Yaz-Güz 2007, syf 47.

Cumhuriyet'in kanon meselesini çok sıkı tuttuğunu belirttiğini de not düşelim.²⁴¹ Burada belirtmemiz gereken bir diğer hususta, 1923-1950 yılları arasında yazıldığını ve yayımlandığını tespit ettiğimiz 13 roman üzerinden 31 Mart Olayı'nın Cumhuriyet'in tarihsel ötekisi olan İmparatorluk döneminin içinden erken Cumhuriyet dönemine uzanan temsili bağlamında incelemeye çalıştığımız bir Cumhuriyet romanının, bir başka deyişle oluşturulmaya çalışılan bir Cumhuriyet kanonunun varlığına bakma çabasının aynı zamanda, Cumhuriyet'in demokratikleşme tarihi boyunca onu paralize edecek bir 'irtica' söyleminin erken Cumhuriyet dönemindeki oluşumu üzerine de bir fotoğraf çekebilme çabası olduğunu da belirtelim. Çünkü Kemalizm aynı zamanda bir *söylem* olarak kendi tarihsel paradigmasını inşa ederken yukarıda belirttiğimiz bir *hayal edilmiş* projenin tatbiki vesilesi ile kendini gerçekleştirmek istediği oranda bir *bağlayıcı yapı* olarak tanımladığımız kültür alanında ve bu bağlamda kültürün bir unsuru olarak edebiyat ve edebiyatın bir unsuru olarak, Anderson'un izleğini kurduğu roman üzerinden bir gerçekliğe ulaşmaya çalışır. Nur Betül Çelik, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem" başlıklı makalesinde şöyle der:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî ve kurucu ideolojisi olarak tanımlanan Kemalizmin siyasal toplumsal projesi, yeni bir toplum, yeni bir kimlik ve bu yaratılmış ulus için yeni bir tarih tanımlamakla kalmamış, Türk insanı için siyasetin statüsünü ve anlamını da değiştirmiştir. Bir *söylem* olarak Kemalizm, Türk toplumunun belli bir gerçeklik duygusu ve bir toplum anlayışı kurmasına aracılık eden pratikleri, anlamları ve alışkanlıkları eklemleyen bir pratiktir, bunların üzerine yazıldığı bir yüzeydir, eklemleyici bir pratik sonucu yapılanan, aslında siyasal olan toplumsal ilişkiler ve pratiklerden oluşan somut bir toplumsal sistemdir."²⁴²

²⁴¹. Murat Belge, "Murat Belge ile sanat ve edebiyat üzerine", Röp: Aslı Güneş, *Agos Kirk*, Sayı 19, Mayıs 2010.

²⁴². Nur Betül Çelik, "Kemalizm: Hegomonik Bir Söylem", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 75.

Çelik'in *hegemonik bir söylem* olarak tanımladığı Kemalizm'in bir kanon inşa edebilme girişimi ve bunun ne ölçüde başarılı olabildiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda romanlara geçmeden önce yürütülen kanon tartışmalarının içeriğine kabaca bakmamızda gerekli olduğunu belirtelim.

KANON TARTIŞMALARI

Kanon kelimesi üzerine yapılan tanımlamalar çok zengin bir içeriğe sahip de olsa, belli başlı bir ortaklık üzerinden hareketle, aslında herkesin üzerinde uzlaştığı bir zemin söz konusudur. Bu konuda tartışmaya girmiş herkesin tanımlamasına baktığımızda ve Batılı anlamda kavramın kökeni üzerine yazılanlar düşünüldüğünde, aşağıda Mesut Varlık'ın kavramın tanımlarını sıralıyışı üzerine herkesin hemfikir olacağını düşünmekteyiz. Mesut Varlık, kanon kelimesine baktığımızda son derece zengin bir etimolojik malzeme ile karşılaşacağımızı söyler.²⁴³ Anlamları içinde: *i)* Kilise yasası, *ii)* Kural, yasa, kanun, *iii)* ilahilere özgü bir koro tekniği, *iv)* Kargı, çıta, cetvel, yer alıyor.²⁴⁴ Kelimenin kökeninde yer alan 'kánná'nın ise 'kamış' anlamına geldiğini belirtiyor.²⁴⁵ Daha sonra şöyle devam eder:

"Bu verilerden hareketle, kanondan bahsederken öncelikle yasa(lar)dan, bunların uygulanma alanı olarak bir koro yapısından ve bütün bunların ortak bir ölçüte vurulması için gereken cetveldən bahsediyoruz. Ve bütün bunlar da bir kamış'ın üzerinde yükseliyor."²⁴⁶

Şeyda Başlı ise Batı edebiyatları kapsamında Kutsal Kitap'a hangi metinlerin alınıp alınmayacağını belirleyen ölçütleri göstermek için ortaya çıkan 'kanon' teriminin neyin

²⁴³. Mesut Varlık, "Hayat Sonsuz Değildir; Kanon Lazım", Kült Toplantıları-I Murat Belge & Ferda Keskin, Haz: Mesut Varlık, Eda Çaça, Yunus Akbaba, *KÜLT*, Sayı 1, Ocak-Mart 2011, syf 44.

²⁴⁴. *A.g.e.*

²⁴⁵. *A.g.e.*

²⁴⁶. *A.g.e.*

kutsal sayılması gerektiği üzerine bir kural koyucu otoritenin varlığına işaret ettiğini belirtir.²⁴⁷ Daha sonra Başlı, Oğuz Demiralp'in belirttiği üzere esas öneminin 'ölçü birimi' olduğunu ileri sürdüğü kavramın Hristiyanlık'ta dinin özünü oluşturduğu söylenen metinlere işaret ettiğini ve kavramın İslam kültürü içerisinde eski bir yere sahip olduğunu İbn-i Sina'nın *Al-qanun fi al tıbb* isimli kitabı üzerinden gösterdiğini söyler.²⁴⁸ Başlı, yine Demiralp'ten aktardığına göre, Batılı anlamda bir edebi kanonun oluşma sürecinin ise 16. yüzyıldan başlayarak yoğunlaştığını da not düşer.²⁴⁹ Jale Parla ise kavramın edebiyat ile olan bağına şöyle anlatır:

“Batı kanonu dediğimizde, örneğin, Batı uygarlığının temelini oluşturduğu varsayılan bir dizi sanat yapıtı kastedilir. Batı edebiyatı kanonu dediğimiz zaman da bu eski Yunan'dan bugüne, Batı eğitim ve kültür kurumlarınca değerleri resmen tescil edilmiş bir kitaplar seçkisi anlamına gelir. Böylece bu seçkiye dahil olmuş yapıtların niteliklerinin başka edebi ya da sanatsal yapıtlar için de bir değerlendirilme ölçütü oluşturulduğu düşünülür.”²⁵⁰

Şeyda Başlı da Jale Parla'dan temellendirerek “kanon teriminin edebiyata uygunlanması ile uğradığı anlam genişlemesi sonucunda, hem ‘iyi edebiyatı belirleyen ölçütleri hem de her kültürün kendi edebi geleneğini temsil ettiği varsayılan bir ‘seçkin’ yapıtlar listesini bir arada imleyen bir nitelik kazandığı görülmektedir” diyerek aslında bizim kanon kavramı ile ifade etmek istediğimiz noktayı işaret etmeye başlamaktadır.²⁵¹ Jale Parla, aynı zamanda kanon sözcüğünün otorite kavramı ile ciddi bir ilişki içinde olduğunu hatta sözcüğün bu anlamla yüklü olduğunu da belirtir.²⁵² Parla, daha sonra edebiyata tatbik

²⁴⁷ Şeyda Başlı, *Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine*, 1. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 9.

²⁴⁸ A.g.e.

²⁴⁹ A.g.e. syf 10.

²⁵⁰ Jale Parla, “Gelenek ve Bireysel Yetenek; Kanon Üzerine Düşünceler”, *Pasaj*, Sayı 6, Kasım 2007-Mayıs 2008, syf 12.

²⁵¹ Şeyda Başlı, *Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine*, 1. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 10.

²⁵² Jale Parla, “Gelenek ve Bireysel Yetenek; Kanon Üzerine Düşünceler”, *Pasaj*, Sayı 6, Kasım 2007-Mayıs 2008, syf 12.

ettiği kanon kavramının getirdiği anlamları ise sıralarken²⁵³ tanımladığı son anlam ile kanon sözcüğünün etimolojisine en uygun düşen tanımın, egemen ideolojik yapı ile kavramın girdiği ilişki olduğunu ve bunun da en uç örneklerinden birisinin Stalinist Rusya’da yapılan kanon oluşturma çabaları olduğunu belirtir.²⁵⁴ İşte kanon teriminin Cumhuriyet’e tatbiki noktasında Jale Parla’nın verdiği bu örnek üzerinden bizim de üzerinde durmaya çalışacağımız tanım da burada kristalleşir. Murat Belge de, kanon dışı kalmış bir yazar olan Safiye Erol üzerinden Türkiye’de bir kanonun varlığı ile ilgili yaşadığı kafa karışıklığını aktardığı yazısında “bu ‘kanon’ denen nesne varsa dünyada ya da dünyanın bazı yerlerinde, bunu kim yapar? Ya da kimler yapar?” diye sorduktan sonra kendisi bunu yapabilecek olan üç ‘merci’ nin varlığına işaret eder:²⁵⁵ Bunlar sırasıyla yazı dünyasının erbabları, akademisyenler, eleştirmenler ve yazarlar biçiminde ortaya çıkan ‘iş ehli’; ikinci olarak devlet ve dönemin egemenleri; üçüncü olarak da toplumun kendisi ya da halktır.²⁵⁶ Murat Belge’nin burada kanon yapıcılar için getirmiş olduğu

²⁵³ . *A.g.e.* Jale Parla, kanon kavramının düşündürdüğü ve getirdiği anlamları şöyle sıralar (Vurgular bize aittir. y.n.):

“1. Edebiyat derslerinde okuttuğumuz antolojilerde alıntılanan ya da bu derslerde kullandığımız okuma listelerine koyduğumuz kitaplar (ki burada oluşan kanonlar sıkça hoca-öğrenci ilişkisinin devamlılığına tanıklık ederler.). İnsan, çoklukla, kendisi okuma listesi oluşturma durumuna geldiği zaman, en sevdiği ve en iyi öğrendiği derste okuma listelerini tekrarlar. Ben bunlara akademik soyağacı kanonları derim.

2. Edebiyat zevkinin ne olması gerektiğine karar verenler tarafından seçilmiş yapıtların listesi (hani şu ‘arbiters of literary taste’ diye tanımlanan). Bu kanonlar hem akademya içinde hem de dışında oluşurlar. Hele Türkiye gibi kültürel geleneğin akademyadan çok ve daha başarıyla bohemyada sürdürüldüğü yerlerde, belki de daha çok akademya dışında oluşurlar.

3. Kültürel kurumların, örneğin eleştiri kurumunun, edebiyat tarihi kurumunun, daha çok akademya içinde yer alan yönetici elitlerin toplumsal, ideolojik, estetik tercihlerini dayatıp yaydıkları ve kalıcılığını garantilemek istedikleri seçkinlerin oluşturduğu kanonlar.

4. Buna bağlı olarak, egemen toplumsal yapıların kendi dünya görüşlerini doğrulatmak, meşrulaştırmak ve sürdürmek amacıyla, kültürel bütünlüğü, kurulu düzeni garanti altına almak için eğitim ve medya yoluyla dayattıkları ideolojik seçkilerden oluşan kanonlar.”

²⁵⁴ . *A.g.e.* syf 12-13.

²⁵⁵ . Murat Belge, “Türkiye’de ‘Kanon’”, *kitap-lık*, Sayı 68, Yıl: 11, Ocak 2004, syf 55.

²⁵⁶ . *A.g.e.* Murat Belge bu üç merciyi sırasıyla şöyle anlatır:

“Birinci ‘merci’ söz konusu olan alanın, yani toplumdaki ‘edebiyat işleri’ dairesinin normal ‘personel’i, yani her çeşitten yazarlar, aydınlar, öğretmenler, gazeteler vb. Aralarında eleştirmen gibi, edebiyat tarihçisi gibi, değerlendirmeye doğrudan doğruya ilgili olanları var, ama olmayanları da var. Akademik olanları, az ve etkili; olmayanları, çok ve gene etkili. Bunlar, mezatçı gibi, mücevhere fiyat biçen kuyumcu, arsaya

tanımlamaları, böylece Jale Parla ile paralel bir biçimde okuyunca, süregiden bu tartışmayı Cumhuriyet'e tatbik etmeye başladığımızda daha geniş bir zeminin üstüne oturan bir manzara ortaya çıkar. Böylece de birbirini, yer yer alttan ve üstten tanımlayan ama her halükarda, yine *o dönemin hakim fikirleri* doğrultusunda kendisini –hem üstten hem de alttan- üretecek bir kanonun varlığına doğru ilk adımı atmış olabiliriz. Şeyda Başlı ise bu noktada, bizim de üstünde duracağımız bu anlamı ile edebi kanonun inşasının uluslararası düzlemde olduğu kadar bütün politik/ideolojik çağrışımları ile birlikte yerel düzlemde de oldukça tartışmalı bir seyir izlediğini belirtir.²⁵⁷ Bu noktada da bizi uluslararası bir polemiğin izdüşümlerinin Türkiye'de Murat Belge, Sibel Irzık, Jale Parla ve Nurdan Gürbilek'in arasında şekillendiği tartışmaların seyrine götürür.²⁵⁸ Bu

fiyat biçen simsar gibi, işin ehli, işin profesyoneli adamlar. Onun için neyin 'kanon' olacağına, neyin olmayacağına önce bunlar karar verirler. Bu hakkı onlara teslim ederiz. İkinci 'merci', biz hak teslim etmesek de gelip bunu icabında gaspeden bir öznedir: en genel adıyla 'siyaset', biraz daha somutlarsak belki 'devlet' denen tüzel kişilik. Biz bu hakkı teslim etmiyoruz ama, tartıştığımız konu 'kanon yaratmak' olduğuna göre, oynanan oyun buysa, oyunun karakterlerinden biri de o. O da kendine özgü değerler, tercihler, kaygılarla işin içine karışıyor ve 'Ahmet değil, Mehmet olsun' diyor. (...) Peki, 'üçüncü' kim? Bunu söylemek hem kolay hem de zor. Çünkü bu üçüncüsü 'halk'tır ya da 'toplum'dur. Ama onun tamamı mıdır, yoksa yalnız okuyan kesimi mi, buna cevap vermek de kolay değil. Ayrıca, belirli bir zaman kesitinde verili bir 'halk' veya 'toplum'dan da söz etmiyoruz. Bir kuşağın adam yerine konmadığı veya hiç tanımadığı birini başka kuşaklar baş tacı edebilir. Bunun tersi de olabilir: bir dönemde birilerinin yere göğe koyamadığı birini sonraki kuşaklar sessizce unutabilir. Halkın da 'kanon'a kimin gireceğine karar verme 'yetki'si yoktur. Ama etkileri nedeniyle ikinci grubu nasıl yok sayamazsak, başka hiçbir neden olmasa bile sırf kalabalıklığı nedeniye olsun, 'bu üçüncü merci'i de hesaba katmamız gerekiyor. Uzun vadeli, nihai hakem o, -uzman olmasa da- ve kendisini tanımlayamasak da."

²⁵⁷ Şeyda Başlı, *Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine*, 1. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 10.

²⁵⁸ A.g.e. syf 12-13. Şeyda Başlı'nın özetlediği tartışma şöyle gelişir:

"Frederic Jameson'ın (1986) *Social Text* dergisinde 'üçüncü dünya edebiyatları'nın zorunlu olarak alegori olduğunu ileri sürdüğü makalesine Aijaz Ahmad'ın yanıtıyla başlayarak Türkiye'de de yankı bulan polemik, Avrupamerkezciliğin, Batılı roman biçiminin temel niteliklerinden birini oluşturan siyaset-edebiyat ayrımını yerel düzlemde yeniden üretemeyen, bir başka deyişle modeli yeterince 'taklit' edemeyen 'üçüncü dünya edebiyatı'nın 'dünya edebiyatı' içinde temsil edilmesinin çarpıtıcı bir merceğe dönüştüğünü en açık bir biçimde gösteren tipik bir örnek sayılabilir. Tartışmanın başlangıcında, Jameson'ın, 'üçüncü dünya'da kamusal alan ile özel alan, bir başka deyişle estetik ile siyaset arasındaki sınırların bulanıklığının, roman kahramanlarının kaderinin ulusun kaderi ile özdeşleştirilmesine yol açtığı, dolayısıyla metinlerin zorunlu olarak birer 'ulusal alegoriye' dönüştüğü savı yer almaktadır. Buna karşılık 'üç dünya kuramı'na karşı çıkan Ahmad, tekil bir 'üçüncü dünya' tasavvuruna dayanan bu kuramsal çerçevenin geçerli sayılamayacağını belirtmektedir: 'Bu üçüncü-dünya metinlerinin zorunlu olarak şu ya da bu [nitelikte] olduğunu ileri sürmek, aslında, bu toplumsal uzama ait metinlerin 'gerçek' bir anlatı olmadığını söylemekle eş anlamlıdır. 'Uluslararası alegori'nin, bu metinlerin hem kurucu öğesini, hem de farklılığını damgalayan bir üst-anlatı sayılması, bana göre, her şeyin ötesinde epistemolojik olarak olanaksız bir kategoridir'.

uzun tartışmanın bu tez kapsamında önemli olan noktası aslında benim de kanon tartışmaları neticesinde roman denilen türün, içinde bulunduğu dönemin şartları şekillenirken, bundan uzak kalan bir yapıya sahip olmadığı ve Batı'dan gelen bir biçim olarak romanın, bu tartışmalar neticesinde, hem bir gelişmişlik sembolüne dönüşürken içinde bulunduğu dönemi şekillendirip onun yansımalarını da bir sanat eseri olarak üzerinde taşımak zorunda kaldığını hem de üstünde durmak istediğimiz bir laik Cumhuriyet kanonu neticesinde bir ulus olma bilincinin, romanın bir tür olarak ortaya çıkışı kadar içeriğini de etkilediği argümanıdır. Romanın bir form olarak 'geç' geldiğini söylediğimiz an da bu söylemin Cumhuriyet'in tarihyazımı ile aynı noktaya düşme tehlikesini içinde barındırdığını belirtmemiz gerekir. Elimizdeki roman örnekleri neticesinde (şu an bildiğimiz Osmanlı-Türk romanları) romanın, garplı bir form anlamında, 'geç' geldiğini iddia edebilmekten başka bir seçeneğimizin kalmadığı ortadadır. Bunun da daha sonra ortaya çıkacak Ermeni harfli ya da Yunan harfli Türkçe metinler ile sarsılacağı bilgisi, ya da romanın duvarlarını zorlayan 'kurgu' temelli

Tartışmanın Türkiye'ye yansması ise, Murat Belge, Sibel Irzık, Jale Parla, Nurdan Gürbilek gibi araştırmacıların Türk romanının 'ulusal alegori' sayılıp sayılamayacağı konusunda ileri sürdükleri görüşlerden oluşmaktadır. Jale Parla, *Babalar ve Oğullar* çalışmasında Osmanlı romanlarının 'alegorik bir mantık' tarafından düzenlendiğini ileri sürerken, Murat Belge, Ahmad'ın eleştirilerine katılmakla birlikte, 'daha Ahmed Mithat Efendi'nin *Rakım Efendi ile Felâtn Bey*'inden başlayarak, [ulusal] alegorinin doğulu ve batılı değerleri belli olmuş ve sonraki yazarlar da bu damardan hayli beslenmişlerdi' sözleriyle Jameson'ı savını geçerli bulmakta; aralarındaki farklılıklara rağmen, 'üçüncü dünya ülkeleri'nde, 'o ülkenin iktidarda bulunan güçlerinin ihtiyaçlarına göre oluşturulmuş ve dolayısıyla bir yazarın kendi kendi toplumunun tarihini derinlemesine kavrama ihtiyacına cevap vermeyen resmi tarih karşısında yazarın 'resmi teoriyle mücadele halinde olan' bir başka açıklama tarzına yöneldiğini belirtmektedir.

Nurdan Gürbilek ise, 'alttan alta bir bon pour l'orient, bir 'Doğu'da işler böyledir' fikri kendini hissettirecektir. Tıpkı Jameson'a verilebilecek cevaplarda bir mağdur gururu, tam anlamıyla milliyetçi olmasa da, kuşkusuz onunla akraba bir kültürel alınganlık olacağı gibi' sözleriyle Ahmad-Jameson tartışmasının her iki tarafına da yönelen eleştirel bir yaklaşım sergiler. Yazar, 'Türk romanının varoluşsal ya da edebi endişelerle boğuşurken bile kendini hep ulusal endişenin alanında bulması'nı, romanın 'hem modernliğin hem de modernliğe yönelik direncin, modernliğe göre yeniden tanımlanmış bir yerliliğin inşa edildiği alan' olmasına bağlamaktadır. Jameson'ın kamusal alan-özel alan ayırımına dayalı tezinin önemli bir açılım sağladığını belirten Sibel Irzık ise 'üçüncü dünya edebiyatı' açısından ikisinin farklılaşmamış olduğunu ileri sürmek yerine kamusal ve özel alan kiplerinin farklı toplumsal bağlamda nasıl değiştiği sorusunu yöneltir. Irzık'a göre, ikisi arasındaki sınırların farklı yerel baskılar altında nasıl farklı biçimlerde çizildiğini sorgulamak daha verimli bir bakış açısı sağlayacaktır."

çıkarımlarla bunun şarkta da olabileceği bilgisi ya da ortaya çıkabilecek daha önce yazılmış yeni bir romanın ihtimali bir yana, bir Osmanlı romanı derken neyi kast ettiğimizi, Türk romanı derken nasıl bir tanımlama üzerinde duracağımızı da her zaman belirtmek zorundayız. Roman, bize ‘geç’ geldi dediğimiz an da o ‘biz’in kim olduğu sorusu bütün gücüyle ortada durmaktadır. Eğer biz Osmanlı isek o zaman Ermeni ya da Rum ya da Yahudi ya da Kürt ya da Arap ya da başka bir etnik unsurun bu topraklardaki kültürel değerlerinin ait olduğu özne kim? Çünkü mevcudiyetleri ortada; ama tabi onların hiç bir zaman Osmanlı olmadığını iddia edebilmek gibi bir seçenek de var. Bu ‘biz’den bahsettiğimiz Türkçe yazılmış metinler ise o halde, bu da sorularımızı dindirecek bir iddia olamayacak; çünkü yukarıda bahsettiğimiz üzere farklı alfabeli Türkçe metinler olduğu gibi bunun yanı sıra, bahsedilen topluluklar arasında etkileşimli bir biçimde devam edegelen kitap tüketimi ve üretimi de bu konuyu daha da derinleştirecektir.²⁵⁹

Daha fazla uzatmadan, şunu belirtmeliyiz ki, bu tartışmanın bize, şu anda anlattığı temel saik, eğer elde olan şu an ki roman metinlerini bu bağlamda temel bir zemin olarak değerlendirirsek, dönüşen ve iktidar olan bir zihniyetin ifşası namına da, o zaman metinlerin içeriğinde yer alan ‘endişe’ ve ‘ulusal kaygı’nın da farkında olmak zorunda olduğumuzdur. Nurdan Gürbilek’in üzerinde durduğu noktanın bu olduğu da iddia edilebilir. Hatta daha da ileri gidecek olursak Ulus Baker’in, Berna Moran’a tüm roman tarihini, içinde bulunduğu ‘batılılaşma’ sorunsalı ile okursak gözden kaçıracağımız

²⁵⁹. Laurent Mignon bu konuda daha ayrıntılı bir bilgiye ulaşacağımız bir makaleyi işaret eder: “Johann Strauss’un “Who Read What In the Ottoman Empire?” (Osmanlı’da Kim Neleri Okuyordu?) adlı makalesinde ayrı diller konuşan milletlerin, belli bir ölçüde, ortak bir edebî kültürü paylaştıklarını, çeviri ve edebiyat bağlamında diller arası alışverişlerin yer aldığını ortaya koyuyor.” Ardından şöyle devam eder: “Ayrıca Ahmed Midhat Efendi’nin, 1891’de yayımladığı Müşâhedât adlı romanında Vartan Paşa’dan söz ettiği, yani Ermeni harfli Türkçe edebiyattan haberdar olduğu bilinmektedir.” Daha sonra Arap harfli Türkçe yazılmış romanların gayrimüslim yazarlarının kimler olduğunu belirtir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkn. Laurent Mignon, “Bir Varmış, Bir Yokmuş... Kanon, Edebiyat Tarihi ve Azınlıklar Üzerine Notlar”, *Pasaj*, Sayı 6, Kasım 2007-Mayıs 2008, syf 42.

durumların olabileceğini²⁶⁰ ve de en önemlisi –bizim böyle düşünmemizi sağladığı için– romanın bir ulus-devletleşme süreci içerisinde ‘geç’ geliş söyleminin öyle ya da böyle Cumhuriyet dönemi ile olgunlaştığını söylemek zorunda kalacağımızı da belirtmeliyiz. Bu okuyuş sonucunda da, daha da ileri gidecek olursak, bu tez kapsamında bir Cumhuriyet kanonunun varlığını bu bağlama oturttuğumuz zaman, o halde bir ‘geri’ kalmışlık sebebi olarak dönemin egemen zihniyetince mahkum edilen İslam ve İslamcıların da ya da genel anlamıyla dinin romanlar içerisinde de yaşadığı bu mahkûmiyet ve bu bağlamda oluşacak laik bir Cumhuriyet kanonu kendisini ister istemez ele verecektir.

Burada asıl belirtmemiz gereken bir diğer husus da bunu, Cumhuriyet’in ne ölçüde başarabildiği sorusunun yanında sadece tek bir kanonun ya da tek yüzlü bir kanonun olmadığı uyarısını bu bağlamda düşünmemiz gerekliliğidir. Çünkü Murat Belge’nin de belirttiği üzere Cumhuriyet rejiminin Mehmet Akif Ersoy ile, M. Akif Ersoy’un da Cumhuriyet ile sorunları olduğunu biliyoruz; ama İstiklal Marşı bağlamında Mehmet Akif Ersoy’un varlığını iddia edeceğimiz Cumhuriyet kanonuna eklemlemediğini de biliyoruz.²⁶¹ Ya da incelediğimiz romanlar neticesinde mesela Mithat Cemal Kuntay’ın *Üç İstanbul*’u kanon dışı kalan bir roman iken, Mithat Cemal Kuntay’ın “Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır; / Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır!” dizeleri ile bu kanona eklemlemediğini söylemeye ise herhalde gerek yoktur. Ya da Şükûfe Nihal’in Cumhuriyet projesini neredeyse her anlamda kabul etmesine rağmen kanon dışı kalmasını da açıklamakta zorlanabilirdik. O halde, tekil bir kanonun olmadığını; ama

²⁶⁰. Ulus Baker, “Ulusal edebiyat nedir?”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 81, Yaz 1999, syf 7-24.

²⁶¹. Murat Belge, “Murat Belge ile sanat ve edebiyat üzerine”, Röp: Aslı Güneş, *Agos Kirk*, Sayı 19, Mayıs 2010.

Cumhuriyet’in bu çoğul kanonlarının oluştuğu dönemin tamamını düşündüğümüzde, bir iktidar olarak Cumhuriyet’in, bu farklı isimleri dışarıda bırakan, kimi zaman da eklemleyen bir kanonik yapının ya da kanonun ortak zemininin de -erken Cumhuriyet dönemi sürecinde tüm farklılıkları ve çelişkileri ve oluşum süreci ile alımlanması bakımından- laiklik olduğunu iddia edebiliriz. Aslında burada önemli olan, bir modernleşme projesi olarak uygulanan Cumhuriyet projesine –en tepe isim olan Mustafa Kemal Atatürk zaten bir merkez olarak içinde- kimin ya da kimlerin modernleşme versiyonunun yön verdiği üzerinde oluşan tartışmanın hatırdaki olması gerektiğidir. Bunun yanı sıra da, Şeyda Başlı’nın, “edebi kanona yönelik tartışmaların bir başka önemli boyutu ise, Orhan Tekelioğlu’nun belirttiği gibi ‘otuzlu yıllardan başlayarak biçimlenmeye başlayan ve Türkiye ulus-devlet oluşumu tarihine özgü birçok boyut içeren erken Cumhuriyet dönemi modernitesinin kuruluşu ile doğrudan ilintilidir’ aktarımı doğrultusunda konunun farklı yönlerinin de görülebileceğidir.”²⁶² Şeyda Başlı, Tekelioğlu’nun bu “sürecin en önemli yanı, kendini birçok farklı yerel kimlikle tarif eden dar ve cemaatçi toplumsal grupları, tek bir üst-grup kimliğinde, yani ulusal kimlik etrafında birleştirmektir” biçiminde altını çizdiğini belirttiği bu sürecin, oluşum evresi boyunca bir sömürgeci geçmiş sonucu Cumhuriyet oluşturulmadığı için, “önceki sömürgeci gücün ideolojik gölgesi(nin) bir ‘öteki’ olarak” (bir diğer deyişle tam olarak imrenilecek bir Batılı özenin) ol(a)maması üzerinden tekil bir ulusal kanonun imkânsızlığını göstermeye çalıştığını söyler.²⁶³ Başlı’nın aktardığına göre Tekelioğlu, “Tekil bir edebi kanonun inşasında Osmanlı’nın yetersizliği”, alımlanmak istenen Batı’nın muğlâk bir alımlanma ve anlaşılma hikayesi ile tanımlanma zorluğu gibi

²⁶². Şeyda Başlı, *Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine*, 1. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 12-13.

²⁶³. *A.g.e.* syf 13.

nedenlerden dolayı tekil bir kanonun oluşumunun imkânlı kılınmadığını belirtir.²⁶⁴ Başlı, bunun yerine Tekelioğlu'nun “hem yapıtlar hem de okurlar açısından farklı damarlardan beslenen ‘parçalı’ bir kanonun” varlığından bahsettiğini söyler.²⁶⁵ Pelin Başçı ise Ziya Gökalp'in ve Cumhuriyet'e giden süreci oluşturan isimlerin tanımladığı anlamda bir Türk kültürü üzerinden bu süreci okuduğumuzda, “kökleri Tanzimat dönemine kadar uzanan ancak, en radikal tezahürünü Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında gördüğümüz ilk bilinçli edebi kanon tartışmasının çok kültürlülük yerine, tek kültürlülük arayışlarıyla ortaya çıktığı söylenebilir.” diyerek kanon tartışmalarına başka bir açıdan katkıda bulunur.²⁶⁶ Tekelioğlu'nun iddia ettiği gibi tekil bir kanon yerine parçalı bir kanonun varlığını kabul ederek bunun yanında Cumhuriyet'in kutsal metinleri olan *Nutuk*'u, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* ile birlikte bu kanonun tepesinde yer alan üst metinler olarak değerlendirirsek, aslında ortaya çıkan çerçevenin bir kanonu ima ettiğini ve söz konusu edilen parçalı kanonları ya da parçalanmış bir kanon bütünü'nün farklı yüzlerini birbirine bağlayan yapının damarlarında laikliğin ortak bir gerçeklik olarak var olduğunu söyleyebiliriz. Ömer Türkeş, kendisini tam olarak oluşturamamış olduğunu ileri sürsede, “Güdük Bir Edebiyat Kanonu” başlıklı makalesinde, “Cumhuriyet'in ilanından sonraki yeniden yapılanma sürecinde de, (...) Kemalist bir kanon yaratılması yönünde pratik, teorik ve manipülatif çabalar gösterilmiştir” der.²⁶⁷ Kemalistleri Cumhuriyet'i kuran öncü ekip olarak görünce bunun, özellikle erken Cumhuriyet dönemi içinde, bir Cumhuriyet kanonunu ima edebileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir

²⁶⁴. A.g.e.

²⁶⁵. A.g.e.

²⁶⁶. Pelin Başçı, “Yerli Edebiyat, Yurdun Edebiyatı; Herkes Onu Okumalı: Türk Edebiyatı Kanonu ve Ulusal Kimliğin Sınırları”, *Pasaj*, Sayı 6, Kasım 2007-Mayıs 2008, syf 63.

²⁶⁷. Ömer Türkeş, “Güdük Bir Edebiyat Kanonu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 425.

Cumhuriyet kanonunun olduğunu aynı zamanda Harf Devrimi'nin başardığı yıkım üzerinden de görebiliriz. Jale Parla'ya göre bir *devamlılık* ilişkisi olarak bir kanonun varlığını bu bağlamda, hem okuyabilir hem de okuyamayız aslında. Parla, Harf Devrimi ile geçmişin bağlarının kesildiği bu süreçte bir geleneksellik ima etmesi gerektiği anlamında anlaşılan kanonu tartışamayacağımızı söyler²⁶⁸ ama bir diğer taraftan da Harf Devrimi ve bu bağlamda devam eden bir dil reformunun Türkçeyi arındırma projesi ile de konuya başka bir açıdan bakabilmemiz için bize izlenebilecek bir yolu şu sözlerle ima eder:

“Bir kere cumhuriyetçi Türkçe devlete ve ulusa olan sadakatin ölçüldüğü kıstas haline gelince yazarlar en baştan itibaren yıldırılmıştır; nasıl yazdıklarına bakarak dost ya da düşman diye gruplandırılıp, bilinçlendirme işine başlandı. Dil ulusun kolektif kendi temsiliyetini koruması ve devam ettirmesi için kilit rol oynadı. Türkçe eleştirisi de yeni Türkçenin aşırı kıymetlendirilmesinde önemli bir rol oynadı. Cumhuriyet entelijansıyası eğer bir romanda kullanılan dili arkaik bulursa –ki böyle bir üslup standart dilbilimsel, milliyetçi, Kemalist, ilerlemeci, Batılılaşmacı, laik topluluktan (yani ulusal topluluktan) bir sapma gibi yorumlanmaktaydı- o romanı kolayca azledebiliyordu.”²⁶⁹

Jale Parla'nın bu azleden mekanizmayı ifşa eden sözleri ile bizzat, bu Harf Devrimi sayesinde bir iktidarın seçkilerini ve geçmişten neyin gelip neyin gelmeyeceğine karar veren bir ideolojinin tesiri altında hazırlanan bir kanondan da bahsedebileceğimizi söyleyerek bir Cumhuriyet kanonundan bahsedebilmemizin imkânlı olabileceği düşüncesindeyiz. Şeyda Başlı'nın sözleri ile aktaracak olursak “imparatorluk modernleşmesinden ulus-devlete geçişte üretilmiş olan Osmanlı romanlarının Cumhuriyet sonrasında temsil edilme biçimi göz önüne alındığında, kanonik bir yapının varlığından söz etmek olası görünmektedir. Osmanlı romanlarının Latin alfabesine

²⁶⁸ Jale Parla, “Yaralı Dil: Türkiye'nin Dil Reformu ve Romanın Kanonluğu”, *KÜLT*, Sayı 1, Ocak-Mart 2011, syf 63.

²⁶⁹ A.g.e.

aktarılmasının neden olduğu dil-içi çeviri sürecinde hangi yapıtların ‘roman’ sayılması gerektiği konusunda belirli bir seçiciliğin söz konusu olması” bir başka açıdan, “bu savın temel desteklerinden birini oluşturmaktadır.”²⁷⁰

ROMANLARDA 31 MART OLAYI

Bu tezde inceleyeceğimiz 13 romanda bütün bu tartışmalara, önemli bir tarihsel kırılma anı olan 31 Mart Olayı bağlamında bakmaya çalışacağımızı belirtmiştik. Bir Cumhuriyet kanonu ve romanın bir form olarak ‘geç’ geldiği argümanı üzerinden ‘irtica’ tartışmalarının kalbinde yer alması bakımından 31 Mart Olayı’nın değerlendirilişi üzerinden anlamlı bir fotoğrafın çıkabileceği iddiasındayız. Sosyal ve tarihsel olayların romanlarda yer bulduğunu ve bu bağlamdan bakınca, özellikle de büyük tarihsel kırılmaların dönemin *aurası* içinde romanlarda yer bulmasının da kaçınılmaz olacağı tahmin edilebilir: Özellikle yakın Türkiye tarihinin kodlarını içinde barındıran 31 Mart Olayı gibi bir kırılma anının. Kamil Yeşil, “Edebiyatçıların Gözüyle ve Edebî Bir Tema Olarak İrtica ve Mürtecilik” başlıklı yazısında 31 Mart Olayı’nın bu bağlamdaki yerinin şöyle belirtir:

“Türk siyasi ve kültür tarihine 31 Mart Vak’ası ile giren ve bir daha çıkmak bilmeyen bu kavramlar; dinî bir tanımlama olarak zannedilmesine rağmen, siyasi bir kavram olarak çıkmış, o tarihten sonra hayatın her alanına girmiş ve kullanım imkânına kavuşmuştur.”²⁷¹

Bu tez kapsamında inceleyeceğimiz ve 31 Mart Olayı’nın izini süreceğimiz bu 13 romanın neden 1923-1950 yılları arasında seçtiğimizi belirtmiştik. Buradan devamla

²⁷⁰. Şeyda Başlı, *Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine*, 1. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 15.

²⁷¹. Kamil Yeşil, “Edebiyatçıların Gözüyle ve Edebî Bir Tema Olarak İrtica ve Mürtecilik”, *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 50.

²⁷¹. *A.g.e.* syf 27.

ifade edecek olursak bu dönemselleştirme kapsamına gir(e)meyen romanların da bulunduğunu ve bu romanlarda da 31 Mart Olayı'na değinildiğini belirtelim. Murat Koç, romanlarda İttihat ve Terakki'nin izini sürdüğü çalışmasında, İttihat ve Terakki'nin tarihinde dönüm noktası olması bakımından 31 Mart Olayı'na da değinir.²⁷² 31 Mart Olayı'na değindiği bu bölümde, bizi bu romanlardan da haberdar eder.²⁷³ Bizim dönemselleştirmemiz sonucu dışarıda kalan bu romanlara da en azından ismen değinilmesinde de fayda vardır. Bunlar sırasıyla Mehmet Celâl'in *İsyan* (1910), Halide Edip'in *Seviye Talip* (1910) ve *Son Eseri* (1913), Ömer Seyfettin'in *Ashâb-ı Kehfimiz* (1918) ve Refik Halit Karay'ın *İstanbul'un Bir Yüzü* (1918) adlı romanlarıdır. Bu eserlerin bu dönemselleşme dışından bakılarak da 31 Mart Olayı'nı nasıl temsil ettikleri üzerine Cumhuriyet dönemine intikal eden bu yazarların bir kanon neticesinde içinde bulundukları durumlar ve 'irtica' söyleminin romanlar içinde yüklendiği anlamlar da tartışılabilir. Ama burada Cumhuriyet'in keskin bir kırılma anı olarak ilan edilişi ve tarihsel olarak ortaya çıkışı Türk-Yunan Savaşı'ndan bile önce yazılan bu romanları çalışma kapsamı dışında tutmamıza neden olmuştur. Bu eserler de daha sonra bu çalışmaya ayrı bir başlık halinde eklenebilir.

Romanlarda 31 Mart Olayı'nı olabildiğince tüm yönleri ile incelemeye çalıştık. 31 Mart Olayı'nın aktörlerini, yaşananları ve süreci, bir bütün şeklinde, romanlarda yansıtıldığı biçimde görmeye çalışarak olayın temsili hakkında sağlıklı bir görüş elde etmeye özen gösterdik. Belirtmemiz gereken bir diğer husus ise hiç bir romanın 31 Mart Olayı'nı tam olarak merkeze alan bir roman olmadığıdır. Öncelikle olduğunu ileri

²⁷². Murat Koç, *Türk Romanında İttihat ve Terakki (1908-2004)*, 1. Baskı, Şubat 2005, Temel Yayınları, İstanbul, syf 296.

²⁷³. *A.g.e.* syf 296-298.

sürdüğümüz bir Cumhuriyet kanonu kapsamında 31 Mart Olayı'nı gören romanlarla başlayacağız; ardından farklı noktalarda duran ve daha sonra da kanon dışı kalmış romanlar üzerinde incelememizi tamalayacağız.

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU – *HÜKÜM GECEİ*: BİR TARİHSEL MAHKÛMİYET ROMANI

Herhalde, bir Cumhuriyet kanonundan bahsedeceksek akla ilk gelen isim hiç şüphesiz Yakup Kadri Karaosmanoğlu olacaktır. Yakın dönemimize kadar Modern Türkiye Çalışmaları kapsamında sosyolojiden edebiyata, siyaset biliminden tarihe kadar hemen her alanda başvurulmuş ve eserlerinden dönemin tanıklığı üzerine analizler yapılan bir isim olarak Karaosmanoğlu, Türkiye düşünce tarihinde bir dönemin anlaşılabilirliği için dönemin en önde gelen isimlerinden biri olarak önemini her daim korumaktadır. Bu bağlamda bakınca, Ömer Türkeş'in bir edebiyat kanonunu anlatmaya başlarken ilk andığı isimlerden birisinin Yakup Kadri Karaosmanoğlu olması şaşırtıcı olmasa gerek. Burada bizim inceleyeceğimiz eseri, yazarın *Hüküm Gecesi* (1927) isimli romanıdır. Bu roman, Yakup Kadri'nin yayımlanış itibarı ve romanları aracılığı ile yaptığı dönemsel tanıklığın üzerinden bakılınca üçüncü romanı. Selim İleri, “Meşrutiyet döneminin siyaset hayatını ve partiler kargaşasını, adeta belgesel bir tutumla anlatan (...), Mahmut Şevket Paşa, Talat Bey, Cemal Bey, Rıza Tevfik ve Ziya Gökalp gibi gerçek kişileri arasına katmış” bir roman olarak *Hüküm Gecesi*'nin karamsarlıkla noktalandığını belirtir.²⁷⁴ Roman tarihsel olarak II. Meşrutiyet dönemini, ama 31 Mart Olayı sonrasındaki bölümünü, Mahmut Şevket Paşa suikastine kadar ele alıyor. 31 Mart Olayı'na dönük ifadelerin yer

²⁷⁴. Selim İleri, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu”, *Türk Romanından Altın Sayfalar*, 3. Baskı, Şubat 2005, Doğan Kitap, İstanbul, syf 354. (Buradaki vurgu bize aittir. y.n.)

aldığı romanın açılışı İttihat ve Terakki fedaileri tarafından vurulan Ahmet Samim'in arkadaşı Ahmet Kerim'in bir döneme tanıklığını içeren panoramik bir bakış ile yapılıyor. İttihat ve Terakki'nin karşısında yer alan tarihsel bloktan seçilen bir muhalif yazar karakteri olarak Ahmet Kerim'in durumu anlatılırken, ilk olarak 31 Mart Olayı'na, yaşanmış ve bir dönemi etkilemiş bir olayın İttihat ve Terakki zaferi ile noktalanması üzerine, muhalefetin tamamıyla susturulduğu ve sessizleştirildiği ve bir darbe döneminin atmosferine vurgu yaparcasına değiniliyor:

“Gerçekten, nefisini her türlü zevk ve refahtan yoksul kılarak ve her gün bir ölüm tehdidi ile karşılaşarak yarım bir sefalet içinde sürdüğü bu ateşli mücadele hayatını bazı küçük yalanlara dayanan düzmece bir şey saymak için çok insafsız olmak lâzım gelirdi. Ahmet Kerim, bu mücadelenin ne kadar umutsuzca ve menfaat gözetmeden yapıldığını pek iyi biliyordu. Kendi safında olanların günün birinde iktidar mevkiine geçebileceklerine hiç inanmıyordu. İnsana ikbal, saadet ve servet sağlayan kuvvetlerin hepsi de öbür tarafta idi. Ve hep öbür tarafta kalacaktı. Çünkü İttihat ve Terakki, bütün o kaba ve vahşî sertliğine karşı memlekette tek kudreti temsil ediyordu. Muhalefet ise olumsuz ve inkârcı anlayışların hastalıklı bir görünüşünden ibaretti. Ahmet Kerim, her dakika bu acı gerçeğe yanyana yaşıyor ve İttihat ve Terakki ile, hiçbir ümide ihtimal vermeyerek feragat içinde çarpışıyordu. Bu müthiş kudretle böylece yalnız başına çarpışmakta sonsuz bir zevk vardı. Yalnız başına mı? Evet **31 Mart İhtilal**inden sonra, iktidara gelen radikal devrimciler hükümetinin dehşetle kapadığı tenkit ve tartışma kapısı ilk defa olarak *Nidayı Hakikat* gazetesinin kuruluşuyla açılmıştı. Ve bu gazetede, kendi imzasıyla yazı yazan iki yazardan biri de Ahmet Kerim'di. Herkesin sustuğu o yıldırma devrinde, gerçeği söyleyen bu iki yazarın sesi, bir zamanlar çölün içinden Orşilim beldesine haykıran Yahya Nebi'nin sesi gibi memleketin en ıssız köşelerine kadar yayılıyor ve kimini kızdırıyor, kimini ürkütüyordu. *Tevrat* geleneklerine göre Yahya Peygamber'in iman yaydığı çölde, biricik gıdası yaban balı ile çekirge imiş. Türkiye'nin muhalefet basını, Ahmet Kerim'e bu çeşitten bir gıda bile sağlayamıyordu. Annesinin, babasından kalma bir emekli maaşı ile idare etmeğe çalıştığı Teşvikiye'deki küçücük ev de olmasaydı, zavallı genç, sözün bütün manasıyla bir kaldırım serserisi haline girecekti.”²⁷⁵

Yakup Kadri tarihsel olarak karşı bir siyasi blokun içinden bir karakter yaratarak izlediği tarihsel süreci, 31 Mart sonrası üzerinden değerlendirirken bir baskı döneminden

²⁷⁵. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 9. Baskı, 2006, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 13-14.

bahseder. Bu baskı dönemi neticesinde dönemin içinde Ahmet Kerim'in nasıl bir durumda olduğunu ve ne şekilde mücadele ettiğini izah ederken, daha sonra birden bu muhalefetin tavrının farklı olduğunu 31 Mart Olayı'nı bastırmaya gelen Hareket Ordusu'nun başkumandanı Mahmut Şevket Paşa'yı överken farkedemiz. *Hüküm Gecesi*'nde Ahmet Kerim'in muhalefeti aslında tarihsel bir muhalefeti anlatmaz, konjonktürel bir çatışmayı ima ederken, dönemin önde gelen isimlerinin bir yozlaşma ve siyasi çürüyüş içine girmeye başladıklarını belirten bir muhalefetin anlatılacağına işaretini verir:

“Ahmet Kerim birdenbire sendeledi. Lâkin yine aynı hızla kendini topladı. “Öyle ama, bunların hepsi düzme, hepsi düzmeci!” dedi. İktidara geçer geçmez hepsinin foyası meydana çıkıyor: İşte **Talat Bey!** İşte **Mahmut Şevket Paşa!** Bunlardan biri, daha düne kadar alçakgönüllü ve fedakâr bir halk adamı idi. Nazır olur olmaz hemen değişti. Siyah kadife yeleşinin üstüne bir altın kordon geçirdi ve her tarafı camlı bir otomobile kurulup sokak kalabalığına bir bayram çocuğu gibi sırtıyor. Öbürü **Hareket Ordusu**'nun başında ne şanlı, ne heybetli idi! Sanki destan kişilerinden biri gibiydi. Şimdi, bilinmez bir elin oynattığı bir korkuluk kadar kaba, gülünç ve hor görülmektedir. Bu zavallı adama hattâ zorbalık bile yaraşmıyordu.”²⁷⁶

Bu dönemin egemen söylemine yöneltildiği iddia edilen muhalefetin daha sonra yavaş yavaş tarihsel bir zeminden beslenmediğini, Ahmet Kerim'in özellikle Ahmet Samim'in vuruluşundan sonra yaşadığı savruluş ve yalpalamalarına bakarak da görebiliriz. Nitekim Ahmet Kerim, roman boyunca bir çeşit sorgulama içerisinde olacak ve kendisinin de içinde bulunduğu bu dönemin enteresan bir muhakemesini yapacaktır. İlginç olan bir nokta ise romanın bu minvalde sürdüğü ve Cumhuriyet döneminin etkisiyle bakılıp yazıldığı epeyce hissedilirken; İttihat ve Terakki'ye yöneltilen tipik Cumhuriyet bakışına -özellikle 1926'da Mustafa Kemal'e yapılan İzmir Suikasti sonrası bu romanın yazıldığı

²⁷⁶. *A.g.e.* syf 18. (Buradaki vurgular yazara ya da editöre aittir. Aksi belirtilmediği takdirde vurgular bize ait değildir. y.n.)

düşünüldüğünde- tanık oluruz. Lakin anlattığı dönemin 17-18 yıl sonrasında kaleme alınan bir roman olarak bize, ilginç bir hatırlama örneği ile 31 Mart Olayı sırasında Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişi ve Sultan II. Abdülhamit'in tahttan hal edilişinin hemen akabinde yapılan ve daha sonra tarihçiler tarafından çok da bahsedilmeyen bir olaya romanında kısa da olsa değinerek yer verir. Bu Yıldız yağmasıdır:

“Ömer Beyefendi:

“Meselâ şu duvarda asılı duran yeşil Çin tabaklarına bakınız, dedi; bunların eşlerini şimdi ancak Hazinei Hassa'da bulabilirsiniz. Hazinei Hassa'da diyorum, belki orada da yoktur. Zira, malûmuâliniz, **Yıldız yağmasından** sonra, hazinede ne kadar kıymetli eşya varsa Brüksel'de haraç mezat satıldı idi.”²⁷⁷

Ömer Beyefendi ismindeki karakter yeni dönemde kendisine muhalif kanatta bir siyasi rant elde etmek isteyen eski dönem, yani 31 Mart öncesi, yüksek mevkilerden birinde bulunan birisi olarak anlatılır. Yakup Kadri, 31 Mart Olayı akabinde yaşanan Yıldız yağmasına eski rejimden sonraki döneme intikal eden muhalif bir zatın ağzından değinir. Romanda, yazar tarafından böyle bir değiniş, daha sonra da Ahmet Kerim'in iç sesi üzerinden bir başka noktaya uzanır. Bu değindiği Yıldız yağmasına yine döneminin içinde bulunduğu durumun bir çürüyüşü olarak, dönemin yöneticilerinin yozlaşma emareleri olarak Ahmet Kerim'in aldığını onun iç sesi bize anlatır:

“Ahmet Kerim ister istemez etrafına göz gezdirdi. Saman renginde boğum boğum ipekli storların yarıya kadar örttüğü geniş pencerelerin kenarlarından ufkî ve uzun bir tül, saçak ve kadife dalgası, çoktan cilâ yüzü görmemiş parkenin üstüne akıyordu. Masif abanozdan muhteşem bir büfe kalın kristal camları arasındaki gümüş takımlarıyla birlikte odanın bütün bir kenarını baştan başa kaplamıştı. Başka bir köşede, aynı cinsten bir ‘dressing’ [altlık] iki canavar kolunun güçlkle tutabildiği somaki sathı üzerinden küçük bir şadırvan büyüklüğünde bir semaverle teferruatını taşıyordu. Ahmet Kerim bir yangın felâketini hatırlatmaktan çok kaba ve zengin bir devrin küstahlığına alâmet olan bu servet parçalarına bakarak bunların sahiplerindeki ‘mülkiyet’ hırsının hâlâ neden sönmemiş olduğuna şaşıtı. Karşısında oturan bu zavallı, bu perişan insan, durmadan bıyıklarını kemiriyordu, şu Maliye nazırının filân istikraz işinden ne kadar komisyon

²⁷⁷. A.g.e. syf 24.

aldığını, bu Nafia nazırının filân imtiyaz meselesinden ne kadar para çaldığını veya filân kumandanın hissesine **Yıldız yağmasından** ne pay düştüğünü hesap ile gecesini gündüzüne katacağı ve bunun hasediye bir kor gibi için için yanıp tutuşacağı yerde, kendi talihine düşen bu mühim refah payı ile yetinerek rahat ve tatlı bir itikâfa çekilse ne kaybederdi?”²⁷⁸

Burada önemle üstünde durmamız gereken bir husus da Ahmet Kerim’in Yıldız yağması üzerinden bir kumandanın, yani askeri zevatın, yeni dönemde çürüyüşünü anlatması bakımından kendisinin üzerinde durduğu ahlaki tavrın belirtilmesi bir yana, Ömer Beyefendi’nin oturduğu bu evde yer alan eşyaların, bir muhalif olarak dönemin içinde bulunduğu şartlar düşünülünce yangın yerini andırması gerekirken, “kaba ve zengin bir devrin küstahlığına alâmet” olarak görülmesi noktasıdır. Ömer Beyefendi’nin Abdülhamit devri ricalinden mi geldiğini yoksa II. Meşrutiyet dönemi, yani anayasanın askıya alınan maddesinin yeniden yürürlüğü girdiği dönemden mi olduğu bir belirsizlik olarak duruyor. Çünkü roman, tarihsel dönem olarak 31 Mart Olayı’ndan sonra başlar ve içinde bulunduğu dönemin muhalefetini yansıtmaya çalışır. Burada görülmesi gereken Ahmet Kerim üzerinden hangi döneme karşı da tavır alındığıdır. Karıştırılmaması gereken bir husus olarak önemli olduğu düşünülünce Ahmet Kerim’in içinde bulunduğu tavrın doğru anlaşılması için bu noktanın da önemli olduğu kanısındayız. Ahmet Kerim burada iç sesinde değiştiği Yıldız yağması vesilesi ile aslında hem yeni dönemdeki siyasi yozlaşmayı ve çürüyüşü anlatırken bize bir diğer taraftan da roman boyunca muhalifliği üzerinden kendisinin içinde yer aldığı siyasi bloku neden sorguladığını da görüyoruz. Romanda her zaman birbirine tarihsel olarak düşman olan ve birbirleri ile kıyasıya siyasi çatışma içinde olan bu iki blokun arasında Ahmet Kerim’i konumlandırmak çok daha iyi olacaktır. Çünkü zaten Ahmet Kerim fiziksel olarak muhalif kanatta yer alsa da, yer yer gönlü İttihatçı kanadın olduğu yere kayar ve içinde bulunduğu şartların neticesinde

²⁷⁸. A.g.e. syf 25-26. (Vurgular bize aittir y.n.)

hasbelkader muhalif blokta yer aldığını gördüğümüz bir karakter izlenimini verir. Onu, aslında bu muhalif kanada mıhlayan ise Ahmet Samim'in öldürülmesidir. İşte 31 Mart Olayı'nda roman boyunca bize böyle bir aralıktan bakar.

Romanda ilginç bir karakter olan Sırrı Bey'in ise -daha sonra İttihat ve Terakki lehine çalıştığı ortaya çıkacaktır- Ahmet Kerim'in arkadaşı olduğu ve muhalif kanadın içine eski bir İttihatçı olarak, onlara düşman kesilmiş birisi biçiminde girdiği anlatılır. Sırrı Bey, 31 Mart Olayı ile ilgili ilginç bir beyanda bulunur. Yakup Kadri, böyle bir karakterin ağızdan şu bilgiyi verir:

“Sırrı Bey, küçük, dar ve çarpık yüzünü bir eski kumaş parçası gibi buruşturan bir gülümseyişle sırttı ve çok bilmiş bir adam tavrıyla başını sallayarak:

‘Ah, işte bizim en büyük hatamız burada ya!’ dedi. ‘Muhalefeti hep zayıf düşüren, muhalefeti hep hedefinden uzaklaştıran kusur, ondaki bu sonsuz kanma ve aldanma huyudur. Azizim, korkarım ki, günün birinde bizi tamamiyle mahv ve perişan edecek şey de bu olmasın; karşımızdakilerden biraz ibret almalıyız, efendim. Bakınız, her hareketlerinde ne kadar uyanık, ne kadar ileriye görür kimselerdir. Memleket içinde hiçbir şey onların gözünden kaçmaz. Hattâ size diyebilirim ki, **31 Mart** gününün arefesinde, ertesi gün olacak hâdiseden hepsinin haberi vardı. Fakat, bunun derecesini yanlış hesap ettikleri için önünü almak hususunda lâzım gelen tetikliği gösteremediler...’

Bir hoca ile aynı koltukta yan yana oturan bir zabıt, itiraz etmek istedi:

‘Yok canım!..’

‘Evet evet... Siz ne bilirsiniz efendim? Ben o zaman içlerindeydim.’
 „279

Sırrı Bey'in ağızdan ileri sürülen bu tez, tarihsel olarak Cumhuriyet dönemine de tartışmalara intikal eden 31 Mart Olayı'nda isyanı kimin çıkarttığı ile ilgili karanlıkta kalan ve olayın çözümlenememesinin en önemli boyutlarından birini teşkil eden işin bu kısmı üzerine, muhalif blokun da ileri sürdüğü bir tezdır. Bu bağlamda bizim, bu ileri sürülen tartışmalı iddianın, romanda, içeri sızmış ve muhalifmiş gibi görünen birisi

²⁷⁹. A.g.e. syf 33-34. (Vurgular bize aittir y.n.)

tarafından yapıldığını göstermemiz önemli. Yakup Kadri, burada muhalif blokun duymak istediği bir 31 Mart tarihini vermek istiyormuş gibi görünse de aslında, ortada olan böyle bir karakter ağzından yapılan ifşaatin şüpheli olduğu ve suyu bulandırmak maksadı taşıdığı şeklinde de düşünülebilir. Daha sonra Yakup Kadri, Sırrı Beyi, Ahmet Kerim'in düşünceleri üzerinden anlattıktan sonra, kaldığı yerden bu sohbeti vermeye devam eder:

“Ahmet Kerim, hemen konuşmaya umumi bir cereyan vermeye çalıştı. Ortaya:

‘Bütün bunlar doğru, doğru... Fakat bu kusurumuzu nasıl düzeltmeliyiz?’ yolunda bir söz attı. Orada bulunanların Ahmet Kerim tarafından böyle bir teşvik yapılmasına ihtiyacı yoktu. Nitekim, zabitin yanındaki hoca, Sırrı Bey’le bir konuşmaya girişmek iştahasıyla deminden beri oturduğu yerde yutkunup duruyordu. Sonunda Ahmet Kerim’in bu sözünden cesaret alarak boynunu ileriye doğru uzatıp:

‘Biraz önce, **31 Mart vakasından** bahis buyurdunuz. Sanki kötü mü oldu?’ diye sordu.

Sırrı Beyi mihanikî bir çeviklikle yerinden fırladı:

‘Kötü oldu ya, Hocam; kötü oldu ya!’ diye bağırdı.

Bunun üzerine tartışma eşsiz bir hararetle umumileşti ve Ahmet Kerim, yavaşça kalemi eline alıp önünde yığılı duran uzun matbaa kâğıtlarının üstüne ertesi günkü yazısını yazmaya başladı.”²⁸⁰

Hoca ile Sırrı Bey’in sohbeti de son derece esrarengiz kaldığı için ve kimin ne niyetle 31 Mart Olayı’nı nasıl andığını kestiremediğimiz için farklı bir yorum getir(e)miyoruz. Ama ortada olan şöyle bir durum var ki, bunu tahmin etmek zor değil; bir hocanın 31 Mart Olayı’nın kötü mü olup olmadığını sorarken 31 Mart’ın bastırılmasının mı, yoksa isyanın mı kötü olduğunu sorması üzerinden hemen bir sonuca varılabilir. Ama burada durup düşünmek gerekir; çünkü romanda, daha sonra Sırrı Bey’in içinde bulunduğu durum ortaya çıkmadan önce, yazarın bize Sırrı Bey’in tam bir muhalifmiş gibi, yani 31 Martçıymış, gibi anılmasını da sağlayacağı düşünülebilir. Peki Yakup Kadri buna gerek duyar mı? Orası bilinmez. Ama bütün bunların ötesinde romanın başkarakteri Ahmet Kerim’in, Hareket Ordusu’nu övüşü de hesaba katılırsa böyle bir yorumda havada kalma

²⁸⁰. A.g.e. syf 36. (Vurgular bize aittir y.n.)

ihtimali taşır. Bir başka önemli husus da Ahmet Kerim'in, Mahmut Şevket Paşa'ya saygılı bir düşman şeklinde mi, yoksa sevdiği için mi övgülerde bulunduğu; bu da bir muamma imiş gibi görünür. Ama romanı bir bütün şeklinde düşündüğümüzde ve Ahmet Kerim'in yalpalayan ve köksüz bir muhalif olduğunu da gördüğümüzde, ilk yorumun daha baskın çıkacağını tahmin etmek zor değildir. Zaten daha sonrada bu yorumu destekleyecek ve resmi tarihin olayı nasıl gördüğü de kendisini romanda ele verecektir. Bizim amacımız burada 31 Mart Olayı'nı çözmek olmadığı, bunun romanda nasıl ele alındığını görmek olduğu için romanda 31 Mart Olayı'nın temsiline devam edelim.

Romanın kendisini kanona eklemeleyen ve Cumhuriyet'in resmi tezlerine atf yapan bölümlerine doğru geçmeden önce 31 Mart Olayı son bir kez daha anılır. 31 Mart'ın son derece önemli bir olay olduğu ortadadır; çünkü tartışmaların önemli bir konusudur. Bütün bunların yanında, Ahmet Kerim, yukarıda az önce bahsettiğimiz tartışmayı bütün gün yaptıkları içinde teker teker sıralarken yorulduğunu fark eder. Bu konuların ve çalışma hayatının onu yorduğunu anlarız. İsteksizdir Ahmet Kerim:

“Sabahki Edmond Desmoulains faslından masası önünde olup geçen **31 Mart** tartışmasına kadar Ömer Beyefendi'yi bekleme, Ömer Beyefendi ile tanışma, sofrada Ömer Bey tarafından antika eşyaya dair verilen konferans; sonra dosyaları inceleme ve tasnif etme angaryası, sonra trafik kazası ve Ömer Beyefendi'nin bu vakayı hükümeti tenkit eder bir gazete fıkrası şeklinde hikâyesi ve nihayet bütün bunlar arasında güç belâ yazılan bir başyazının verdiği bezginlik Ahmet Kerim'i o gün yerinden kımıldanamayacak bir hale sokmuştu. Bir an önce yalnız kalmak ve başını dinlemek ihtiyacını duyuyordu. Bundan başka evine erken dönecek olursa köşe başındaki konaktan bütün gün hasretini çektiği o sesi, belki, işitmek mümkün olabileceğini düşünüyordu. Fakat yine, işte o kötü arkadaşlar kendisini baştan çıkarmışlardı.”²⁸¹

Bundan sonra yavaş yavaş romanda artık Ahmet Kerim'in sesinden daha çok muhalifliğini sorgulayan bir tavrın getirdiği yalpalamalar başlayacaktır. Bu bölümden

²⁸¹ . *A.g.e.* syf 37-38. (Vurgular bize aittir y.n.)

sonra 31 Mart Olayı üzerinden bakınca artık Cumhuriyet'in sesinin baskın çıkmaya başladığı bir kanonik roman olma özelliği ile *Hüküm Gecesi* bir tarihi mahkûmiyet romanına dönüşür. Ahmet Kerim, kendi muhalifliğini sorgulamaya ve bunun neye hizmet edeceğini belirttiği bölümde artık, Yakup Kadri'nin de 31 Mart Olayı ile ilgili romandaki tavrı da netleşmiştir. İlk kez 'gericilik' kelimesini duyarız burada:

“Lâkin, acaba, Ahmet Kerim'in kendisi bu kaideye ne dereceye kadar riayet ediyordu? Ne yazık ki, bunu kendi kendine sorarken, *Nidayı Hakikat* başyazarının yüzü –bir hâkim önünde bir suçlunun yüzü gibi- kızarıyordu. Gerçekten, gündelik siyasetin üstüne çıkılıp da duruma yüksekte bakılacak olursa pek iyi hissedilir ki, memleketi ikiye ayıran İttihat ve Terakki aleyhtarlığı altında bir inkılâp ve bir yenilik düşmanlığı gizlenmektedir. Gerçi, muhalifler arasında hiç kimse bunu itirafa cesaret etmiyordu. Fakat, muhalefet akımı bütün kuvvetini, bütün manasını halkın ruhunda şuursuz halde yaşayan bu **gericilik** duygusundan alıyordu ve Ahmet Kerim bilerek veya bilmeyerek bu karanlık duygunun, günün birinde, canlı bir fikir ve yayılan bir hareket haline gelmesi için çalışıyordu.”²⁸²

Bu bölüm 'gerici' kelimesini kullanması ile ilginç olması bir yana, Yakup Kadri'nin Ahmet Kerim karakterine yaptırdığı iç hesaplaşma ile bir muhalefetin durumunu ve tarihsel kavgasını hiçe saymaya başlar. İstanbul'daki muhalif basını ve genel olarak muhalefeti bir şuursuzluk ile itham eden klasik Kemalist Cumhuriyet iddiaları romanda sesinin yankılarını bulur. İttihat ve Terakki aleyhtarlığı altında bir “inkılâp ve bir yenilik düşmanlığı” bulunduğunu söyler. Bu tavrın kendisinden çok, karşısındakini, yani muhalif kanadın içinde bulunduğu durumu, Yakup Kadri'nin Ahmet Kerim üzerinden nasıl yansıttığına bizi tanıklık ettirmesi bakımından önemlidir. Şuur altına gizlenen bir “gericilik” teşhisi ile dönemin zihinsel yapısını, yani Cumhuriyet'in aslında zihin kodlarının yansıması görülür romanda. Hem İttihatçılara karşıdır hem de ona muhalif olan gücün altında yatan mefhumu bir ad koyar ve buna da karşıdır Ahmet Kerim. Ensar

²⁸². A.g.e. syf 41. (Vurgular bize aittir y.n.)

Yılmaz, *Yakup Kadri'nin Romanlarında Türkiye'nin Toplumsal Değişim Süreci* başlıklı çalışmasında Ahmet Kerim'in içinde bulunduğu buradaki ikilemi şöyle özetler: "İttihat ve Terakki'ye karşı olsa bile yine de onu toplumsal değişimin öncü gücü olarak görmektedir."²⁸³ Bu teşhis doğrudur. Kendisini bir hâkimin karşısında mahkûm edasında bulur Ahmet Kerim. Halbuki mahkûm olan, güvenilmez ve şuursuz bir muhalif portresi çizilen Ahmet Kerim değildir; bir muhalefetin ve toplumsal itirazın ta kendisidir. Bunun yansıması ise bu muhalefetin romanda tarihsel olarak mahkûm edilmesidir. Hâkim, Cumhuriyet'tir; mahkûm olan ise tarihe kapatılacak olan toplumsal muhalefet ve daha sonra göreceğimiz üzere 31 Mart Olayı'dır.

31 Mart Olayı ile ilgili tarihsel mahkûmiyetten hemen önce bir ilginç ifşaatla daha karşılaşırız. O da Hareket Ordusu, kente girdikten sonra kurulan Divan-ı Harbi Örfi'dir. Romanda bu idam kararları ile tarihsel görevini yerine getirmiş sıkıyönetim mahkemeleri ile ilgili bir başka iddianın daha Yakup Kadri tarafından tıpkı Yıldız yağması gibi hatırlanışına tanık oluruz. Zira bu çok önemlidir, gerçi Yakup Kadri bunu Ankara romanında Ermeniler üzerinden de yapmış olsa da²⁸⁴ bu onu kanon dışı yapmadığı gibi kendisinin de bunları nasıl romana koyduğu hakkında bir niyet okumasına bizi sokabilir. Ama burada önemli olan bu ifşaatların kendisidir aslında ve son derece de ağır bir iddiadır bu tarihçilerin pek fazla bakmadığı. Her sıkıyönetimde olabileceğini tahmin edebileceğimiz gibi, 31 Martçıların da mahkemeler öncesi işkence gördüğünü söyleyen

²⁸³. Ensar Yılmaz, *Yakup Kadri'nin Romanlarında Türkiye'nin Toplumsal Değişim Süreci*, 1.Baskı, Mart 2008, birey yayıncılık, İstanbul, syf 65.

²⁸⁴. Yakup Kadri'nin bu ifşaatı onun Ankara romanında geçer. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkn. Erol Köroğlu, "Suskunluğun Farklı Kırılma Noktaları Olarak Türk Edebiyatında Unutma ve Hatırlama Örnekleri," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 5, (Bahar) 2007.

bu ifşaat dikkate değerdir ve dönemin muhalif basının bu konuya eğilebileceğini düşündürür Yakup Kadri romanında:

“Genç adam (Ahmet Kerim, y.n.), bu birkaç günü o kadar bozuk bir ruh hali içinde geçirdi ki, hattâ köşe başındaki konağa ait sevdası bile hatırandan çıkmıştı. Bu azabı bir sebeple daha iki kat ağırlaştı. Kendisine bir hafta içinde üst üste üç tehdit mektubu gelmiş olmasına rağmen, Ahmet Samim’in bunlardan bir tane olsun almayışı vesvesesini büsbütün arttırdı. Bu da, Samim’in geçen akşamki düşüncesinin doğru olduğunu gösteren işaretlerden biri değil miydi? Hele, o günlerde en çok göze batması ve hükümetin kızgınlığını en çok harekete getirmesi lâzım gelen biri varsa, o da Ahmet Samim’di. Çünkü o sıralarda, gerek **“Divanı Harbi Örfi”nin, gizli işkence usulleri** kullandığına dair belgeleri ortaya atan, gerek Soma-Bandırma demiryolu imtiyazı işinin içyüzünü açığa vuran tek gazeteci, o idi. Şu halde, bu çeşit mektupların her vakitten ziyade ona gönderilmesi lâzım gelirken, etrafını kuşatan ağır sessizlik ancak bir suikast başlangıcına işaret olabilirdi.”²⁸⁵

Romanda, Ahmet Samim anlatılırken, bizim 31 Mart Olayı kapsamında gördüğümüz bir diğer olaya daha değinir Yakup Kadri. Belki de Ahmet Samim’in katledilmesinden dolayı ona bir saygı göstermiş olacak ki, bu tarihsel olarak vuku bulmuş olayı ve bilahare Ahmet Samim’i çok daha özenli ve farklı bir dil ile işler. Lakin bütün bir tarihsel mahkûmiyet, muhalefetin tarihte hapsolmasına yol açacağı için Ahmet Samim’de bundan kurtulamaz. Ama her ne kadar da bu mahkûmiyetin altında kalsa da, bir İttihatçı cinayeti olduğu artık şüphe götürmeyen Ahmet Samim’in sesini duyabilmek doğrusu önemlidir. Lakin Kemalist tarih yazımında bu isimlerin birer modernist İttihatçı muhalifi olması bakımından öne çıkarılmaları da gözden kaçırılmamalıdır. Yakup Kadri, Ahmet Samim’in cinayetini 31 Mart Olayı’nın başlangıcı olan Hasan Fehmi cinayeti ile bir paralellik içinde okumamızı sağlar:

“Ahmet Kerim, felâket haberinden sonra (Ahmet Samim suikastı, y.n.), birden matbaayı doldurmağa başlayan kalabalığın bu hislerden başka

²⁸⁵. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, 9. Baskı, 2006, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 53-54. (Vurgular bize aittir y.n.)

hiçbir şey duymadığına inanıyordu. Gerçekten, bugün on paraya karşılık, kâh onun, kâh kendisinin yazılarında bir boks seyircisi zevkini tatmin eden ve kâh ona, kâh buna hücumlarının şiddetine göre payeler veren bu beyinsiz ve serseri halkın, içeride serilen yüce trajediyi olduğu gibi görüp anlamasına nasıl ihtimal verilebilirdi? İşte, şimdiden herkes, ölenden ziyade öldürenle meşgûl olmaya başlamıştı. Acaba kimdir? Acaba bulunacak mı dersiniz? Acaba **Hasan Fehmi**'nin katili gibi bunu da örtbas mı ederler? Kimbilir belki, o da bu da aynı adamdır, v.s....²⁸⁶

Daha sonra dönemin siyasi çalkantıları ve hoşnutsuzlukları ile birlikte muhalefetin içinde bulunduğu durum anlatılarak roman devam ederken dönemde, İttihatçı karşıtı muhalefetin ağır bir biçimde ezildiği ve neredeyse büyük bir sessizliğin ortama hâkim olduğunu anladığımız sırada, 31 Mart Olayı'na bu seferde Hareket Ordusu kapsamında yeniden değinir Yakup Kadri:

“Gazeteler susturulduğu için, onun yerine geçen halkın muhayyelesi her gün, yeni bir şey doğuruyordu. Meğer ayaklanan yalnız Arnavutluk değilmiş. Tiran'da mı, Manastır'da mı, Serez'de mi, nerede, herhalde bir yerde kan gövdeyi götürüyormuş. İkinci bir **Hareket Ordusu** bugün, yarın; İstanbul üzerine yürümeğe hazırlanıyormuş ve bu sefer İttihatçılar sonuna kadar dayanmaya karar verdiklerinden payitahta, artık taş taş üstünde kalmayacakmış!”²⁸⁷

Aslında, halk arasındaki konuşmalar vesilesi ile Hareket Ordusu'nun nasıl bir ordu olduğunu ve nasıl dehşet saçan bir ordu olarak payitahta girişinin yeniden anımsandığı bu satırlar son derece ilginçtir. Hareket Ordusu'nun ne kadar ezici bir gücü ima ettiğini ve halk arasında fısıltı gazetesi ile yayılan söylentilerden muhalefetin güç kazandığı ve dönemin hükümetini sarsmaya başladığını anlıyoruz romandan. Asıl burada vurgulanması gereken bir diğer husus ise roman boyunca neredeyse bütün bu siyasi çatışmaların bir kör dövüşünü andırmışçasına işlenmesidir.

²⁸⁶. A.g.e. syf 72-73.

²⁸⁷. A.g.e. syf 150. (Vurgular bize aittir y.n.)

Roman, daha sonra 31 Mart Olayı'na nasıl baktığını tam olarak gösteren yeni ifadelerle, Cumhuriyet döneminde kanonik bir ses olarak, o dönemin zihinsel yapısını temsil eden resmi tarihin sesini bize vermeye başlar. Dönemin muhalefeti sembolize eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başını çektiği muhalefeti basiretsiz bulur Ahmet Kerim ve beğenmez. Daha doğrusu, zaten romanda bu muhalefeti beğenmeye niyeti de yoktur Ahmet Kerim'in. Sanki 1908'den sonra 31 Mart Olayı'na kadar hiç bir sorun yokmuş gibi bir durumun kendisini hissediyor, o zaman Ahmet Kerim gibi ya da Ahmet Samim gibi isimlere ne gerek vardır romanda ya da muhaliflerin varlığına ya da İttihatçıların yoğun baskısını anlatmaya. Eğer bir hülya olarak gelip kaldıysa bu "hürriyet", o zaman bu hülya neden 31 Mart'ı seçer bitmek için. Yakup Kadri, Ahmet Kerim'in ağzından Cumhuriyet'in resmi sesini iletmeye başlar; İttihat ve Terakki'nin başını çektiği 1908 devriminin getirdiği "hürriyet"i tatlı rüyasından 31 Mart'ın onu "kanlı ve çamurlu" bir sabahında uyandırdığını söyler:

"Halbuki, Ahmet Kerim'in son hadiseler arasında istediği, aradığı, beklediği şey böyle bir belirtiydi. Yalnız İttihat ve Terakki Hükümetinin yıkılmasıyla hiçbir hedefe erişilmiş olmuyordu. Ahmet Kerim, onun yerine gelecek hükümetin ne getireceğini bilmek istiyordu. Yüksek, asil ve ateşli ideallere susanmış bir neslin susuzluğu onun nabızlarında vuruyordu. Bu nesil her doğan güne "Bana fikrim için ne getirdin? Ruhum için ne getirdin? Ruhum için ne getirdin?" diye sormaktadır. Bir zamanlar bu gençlik için "hürriyet" tatlı bir rüya idi. Fakat bu tatlı rüyadan **31 Mart** sabahının kanlı ve çamurlu gürültüsüyle uyandığı günden beri bir sarhoş mahmurluğu içinde kıvranıp durmaktadır."²⁸⁸

Roman, artık kendi tarihini bırakarak anokronik tavrını bütün gücüyle devam ettirir. Artık, 31 Mart Olayı'na Cumhuriyet'in kışkırtıcı sözü olan 'irtica' da girmiş olur. Burada bize 'irtica' kelimesinin bu anlamda kullanılıyor olduğunu ise Yakup Kadri'nin romanda daha önce bu toplumsal muhalefetin altında, halkın şuur altında olduğu iddia

²⁸⁸. A.g.e. syf 151. (Vurgular bize aittir y.n.)

edilen “gericilik” olduğunu belirtmesi sayesinde ulaşıyoruz. Bir diğer önemli nokta da, romanın, artık, sonuna doğru gelirken, yavaş yavaş içinde durduğu rolün gizemli kisvesinden çıkıp kendisini hissettirmeye başlayan Sırrı Bey’in şüphe uyandıran konuşmalarıdır. Bu arada “ordu”nun toplumsal dönüşümde oynadığı rolün, bu ideolojik formasyon içinde, düşünsel kaynaklarına ulaşırız ve onun 31 Mart “irtica” olayını bastırması burada önemle vurgulanır, hem de Sırrı Bey’in ağzından:

“Sırrı Bey, eğildi, büküldü; uzandı, kısaldı:
‘Doğru, doğru paşam!’ dedi. ‘Ama, işte bizim memlekette onsuz (ordu, y.n) bir şey olmuyor 11 Temmuz inkılâbını kim yaptı (31 Mart) “irtica” hareketini kim bastırdı? Bütün bu yerlere hâkim olan bu düzen, bu disiplin kimin elindedir? Halkın sopalarla, taşlarla ihtilâl çıkardığı devirler geçmiş azizim. Şimdi, senin karşında makinalı tüfek var, makinalı tüfek!...’²⁸⁹

Balkan Savaşı’nın arka fonda ilerlediği romanda, ordunun öneminin vurgulandığı bu satırlar bir zihniyetin ifşası bakımında da çok çarpıcıdır. Ama burada ordunun önemi vurgulanırken, Sırrı Bey olası bir muhalif darbenin izlerini bulmaya çalıştığı İstanbul dehlizlerinde, bunun son derece tehlikeli olacağını Ahmet Kerim’e aktarırken, 31 Mart Olayı’na yine Hareket Ordusu üzerinden bir kez daha deyinilir:

“Göreceksin;” diyordu (Sırrı Bey, Ahmet Kerim’e, y.n), “bu işin sonu nereye varacak. Durup dururken hem memleketin, hem muhalefetin başına en büyük felâketi getirecek. Azizim, sen düşünebilir misin ki, bu şehirde muhalifler bir ihtilâl hazırlasın da bundan Gümölcineli’nin hiç haberi olmasın! Dün bir yerde idik, bütün gece ağzını aradım, baktım, hiçbir şey bildiği yok. O bütün ümidini, cephede birkaç zabıt varmış, onlara bağlamış. Sözde mütarekenin imzalandığı gün bunlar birkaç alayla İstanbul üzerine yürüyeceklermiş ve tıpkı **Hareket Ordusu**’nun yaptığı gibi bir askerî işgal yapacaklarmış. ‘Ey’ dedim, ‘Bunlar yola çıkıncaya kadar içeriden bir işaret verilmeyecek mi?’ ‘Ne münasebet!’ dedi. Zavallı adam, onu da atlatıyorlar. Anlaşılan komiteci beyler iktidar mevkiine kendi kendilerine gelmek istiyorlar.”²⁹⁰

²⁸⁹ .A.g.e. syf 246. (Vurgular bize aittir y.n.)

²⁹⁰ .A.g.e. syf 247. (Vurgular bize aittir y.n.)

Aslında olması ya da romanda patlaması beklenen (Mahmut Şevket Paşa suikasti olacak bu) muhalifler lehine bir darbenin ya da bir büyük kitlesel olayın yavaş yavaş romanı bitiş noktasına ulaştıracağını hissederiz. Bu noktada artık, Yakup Kadri'nin hem Ahmet Kerim'in yalpalamaları hem de 31 Mart Olayı'nı ve dönemin tüm toplumsal muhalefeti tarihsel olarak mahkum edeceği²⁹¹ ve Cumhuriyet'in resmi tarihi ile uyumlu bir yerde romanı bitireceğini hissederiz. O daha da ilginçini yapar. Suikast gerçekleşikten sonra tahmin edileceği üzere, İttihat ve Terakki'nin gücünün bütün dehşetiyle İstanbul'da hissedileceği bir muhalif avı ve tevkifatı başlar. Ahmet Kerim tutuklanır. Yakup Kadri, bu arada "İttihat ve Terakki rejiminin terör sahasında, mantığa sığmaz neler yapabileceği birer birer gözlerinin önünden geçiyordu."²⁹² diyerek Ahmet Kerim üzerinden bir ifşaatta daha bulunurken, romanın yazıldığı dönemin ona verdiği güçle İttihat ve Terakki'nin foyasını meydana döküyordu. O da tarihsel olarak mahkum olmuştu ne de olsa. Romanın sonunda, Ahmet Kerim'in artık ölümünü beklediği trajik halinden sonra Merkezi Umumi'de (İttihat ve Terakki'nin) yapılan bir konuşmaya tanık eder bizi Yakup Kadri ve

²⁹¹. Buraya önemli bir noktayı not düşmek isteriz. Bu mahkûm edişin kodları, Yakup Kadri'nin muhalefetin önde gelen isimlerini anlattığı bölümlerde çok açık bir biçimde görülebilir: Romanın en çarpıcı sahnelerinden birisi de aslında Yakup Kadri'nin dönemin önde gelen muhalif simalarının Hürriyet ve İtilaf Fırkası yararına Ferah Tiyatrosu'nda verilen 'müsamere'yi anlattığı yerlerdir. Fethi Naci, yer yer romanda başarılı bulduğu sahneleri sıralarken bu bölümü de belirtir. (Fethi Naci, "Hüküm Gecesi", *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, IV. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 64.) Eğer bir toplumsal muhalefet bu kadar özenle karalanacaksa ve tarihte yer alan birçok isim Ali Kemal'den Boşo Efendi'ye (Boşo Efendi'nin kim olduğunu Hasan Pulur'un yazısından aktardığı üzere Orhan Karaveli'den öğreniyoruz; son derece ötekileştirici bir dil ile bu ismin profilinin çizildiği belirtilmeli; Hasan Pulur, "Ziya Gökalp ve Meclisteki Boşolar", *Milliyet*, 20 Ekim 2008, online versiyon, <http://www.milliyet.com.tr/-/hasan-pulur/yasam/yazardetay/20.10.2008/1005326/default.htm>), Rıza Tevfik'ten müsamereyi düzenlediği belirtilen *Alemdar* gazetesinin yeni sahibi Refi Cevad'a bu kadar ismin kişilik ve itibarları yok sayılarak resmi Cumhuriyet tarihinin tarihte yaptığının romanlar aracılığı ile yapılması kast ediliyorsa, evet bu sahneler son derece başarılıdır denebilir (Edebi olarak başarılı olup olmadığı tartışılabilir). Romanda bize en yapmacık gelen sahnelerden birisi olan bu Ferah Müsameresi'nden Cumhuriyet'in yukarıda bahsettiğim "hainler" listesinden ne duymak istiyorsa Hüküm Gecesi'nden o sesler duyulmaktadır. Bunun için romanda verilen çaba ile bu karalama, bir süre sonra ilginç bir parodiye dönüşür ve romanın içindeki iktidar tarihsel ithamını yapmaktan bile aciz kalacaktır. Ama üstünde durulması gereken iki önemli nokta ise bu "müsamere"nin inanılmaz bir kalabalıkla yapılmış olması ve konuşmacılara koparılan alkış tufanlarıdır. Biz buradan bu toplumsal muhalefete duyulan ihtiyacı anlıyoruz ama anladığımız kadarıyla yazar da inşa ettiği bu parodiyi elleri koparcasına alkışlayan halkın alıklığını anlatmak için bunu bize sunuyor romanda.

²⁹². A.g.e. syf 280.

orada anlarız ki Ziya Gökalp'in müdahalesi ile Ahmet Kerim idamdan kurtulmuştur; ama tabi Yakup Kadri, bu muhalefetin sesine karışan genci affetmeyecek romanın sonunda onun hayatının bir ibret vesikası gibi yeni Cumhuriyet'tekilere gösterecek bir biçimde bütün bu çabasının ne kadar boş olduğunu savruluşu üzerinden anlatırken, Ahmet Kerim'in "masanın üzerine kapanıp sessiz sessiz" ağlayışı ile romanını sonlandıracaktır. Lakin bu sonlandırış, Ahmet Kerim'in ağzından tüm toplumsal muhalafetin (bu bağlamda 31 Mart Olayı'nda) mahkûmiyetinin bir itirafına ve günah çıkarışına dönüşür ve artık, roman bir mahkûmiyetin açık ibrazı, vesikası olmuştur:

"Ahmet Kerim, kendi kendine: 'Lâkin, yalnız ben mi böyleyim?' dedi. Bu kusurlar 1908'de yirmi yaşına* basmış olanların hepsine yaygın değil miydi? Bu; Abdülhamid devri denilen o uzun, o otuz üç yıl süren geceden artakalmış, mayası karanlıkta yoğrulup kanı yaslı anaların gözyaşıyla tuzlanmış bütün bir nesle mahsus eksiklikler, kötülükler, dertler değil miydi? O neslin en belirli örneklerinden biri olan Ahmet Kerim: 'Adam sende, zaten biz doğarken mahkumduk!' diyordu. En iptidaî bir kültürden, en basit bir idealden bile yoksun bırakılan ve devrin karanlıkları, karışıklıkları, kin ve hileleri içinden yolunu kendi kendine bulup yürümek zorunda kalan bu kimsesiz Türk gençliği, Ahmet Kerim'in gözü önünde insanlığın en acılı, en gadre uğramış, en çaresiz bir parçası gibi tecessüm ediyordu. Genç adam hayalinde arkasına dönüp sanki kendi arkadaşlarından, kendi çağdaşlarından kurulmuş bir topluluğa sesleniyormuş gibi: 'İşte ben, ben sizin adınıza kurban ediliyorum! Bu, günahlarınızın kefareti olsun!' dedi."²⁹³

Yakup Kadri, bu sonla aslında mahkûm edilene ve romanında mahkûm ettiklerine üzüldü ve tüm sorumluluğu bu kitleleri karanlıkta bırakmış olan tarihsel bir noktaya doğru, sorumlu olduklarını düşündüğü bir hedefe iletir. Lakin bu aydınlanma düşüncesinin, özellikle Osmanlı deneyi üzerinden paradoksal halini göremez ve daha sonra romanlarında hayal kırıklıkları sürmeye de (Mesela *Yaban*) devam edecektir. Yıkımın aynı zamanda buradan geleceğini de göremez. Gördüğü yıkıcı sonuçlara ise üzüldü.

*. Romanda "başına" şeklinde yazılmış, alıntıda "yaşına" şeklinde düzeltilmiştir. (y.n.)

²⁹³. A.g.e. syf 298-299.

Burada Yakup Kadri'nin romancılığını tartışmayacağız; ama 31 Mart Olayı bağlamından bakınca romanın Cumhuriyet'in sesinden yazıldığını (sonunda yer alan bu Abdülhamit dönemi gençliğinin dramı Yakup Kadri'nin belki de daha farklı bir konumda ve belki de daha merhametli bir yerde durması bakımından onun farkını ima etse de, bir aydınlanma aşığının gözyaşları biçiminde de telaffuz edilebilebilir) görebiliriz. Niyazi Akı, “*Hüküm Gecesi* vakıa 1927 yılında yazılmıştır; fakat eser vakanın geçtiği yıllara kısmen Cumhuriyet devri fikirleri ardından bir bakıştır.” der.²⁹⁴ Ömer Türkeş, “Dönemin tarihi ile sıkı bir bağ kurmasına rağmen, Yakup Kadri, geçmişe Cumhuriyet ideolojisini yansıtmıştır.”²⁹⁵ diyerek Akı'nın tespitini doğrular. Fethi Naci'de, Yakup Kadri'nin eseri bir tarihçi gibi ele alışı yüzünden başarısızlıklarını eleştirir ve genel olarak romanı “anlattığı tarihsel gerçeklikler açısından ilginç, roman olarak güçsüz bir eser” olarak nitelendirir.²⁹⁶ Lakin bu aşırı bir biçimde romanda hissedilen ‘tarihçiliğin’, Niyazi Akı'nın söyleminden destek alarak dönemin hakim paradigmasının romanlar üzerinden yansıması olarak da okuyabiliriz.

FAZLI NECİP – KÜLHANI EDİPLER: ‘İRTİCA’DAN CUMHURİYET’E 31 MART’TA BİR İZDİVAÇ

Külhani Edipler, Fazlı Necip'in 1928'deki Harf İnkılâbı sonrası yayımladığı bir romandır.²⁹⁷ Ömer Türkeş, Fazlı Necip'in *Külhani Edipler* romanı için II. Meşrutiyet'in edebiyat ve aydın çehresi ile bir hesaplaşmanın yapıldığı bölümlerden sonra romanın

²⁹⁴. Niyazi Akı, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İnsan-Eser-Fikir-Üslup*, 1. Baskı, 2001, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 103.

²⁹⁵. Ömer Türkeş, “Güdükl Bir Edebiyat Kanonu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 429.

²⁹⁶. Fethi Naci, “Hüküm Gecesi”, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, IV. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 64.

²⁹⁷. Zeynep Yörükoğlu, *Fazlı Necip'in Menfa Romanının İncelenmesi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 2006, İstanbul, syf 10.

sonunda “daima vatanını, milletini, istiklalini, Cumhuriyet’i sev” sözleriyle kendisini Cumhuriyet’e bağlayan ve Mustafa Kemal’in davasını işaret edip kurtuluşu orada gören bir roman olduğunu belirtir.²⁹⁸ Fazlı Necip’in kaleme aldığı bu romanın adı ise Arba Yayınları tarafından basılan cildinde *Külhani Enteller* şeklinde yayımlanmıştır. Roman, 1930 yılında yayımlanmıştır. Kitabın kapağında “Jön Türklerden Cümhuriyete Kadar İnkılap İçinde Geçen Tarihi Zaman” şeklinde bir başlık altı yazısı yer alır.²⁹⁹ Roman, aslında dönemin tarihçilerinin son derece beğeneceği bir üslupla yazılmasının yanı sıra, tam da Cumhuriyet ile hayırhah bir biçimde noktalanan kronolojik bir süreç ile inşa edilmiştir. Bölümler birbiri peşi sıra ‘ilerlerken’, İstanbul’da kümelenen bir aydınlar topluluğunun içinden İmparatorluğun çöküş sürecine dönemin ahlaki ve düşünsel zaafı ile birlikte bizi tanık ettirmeye çalışır roman. Bu ahlaki ve düşünsel çöküşün müsebbibi ise bu sürecin bizzat hem yaşayanı hem de tanığı olarak o dönemin aydınlarıdır. Roman, onları suçlamakla kalmaz, aynı zamanda da romanın baş kahramanı Kenan Bey, kızları ve torunları ‘vatanın’ bu hale gelmesinin de başlıca sorumlularından olurlar. Kenan Bey, aslında bu suçlama üzerinden sadece bir zümreyi değil, bizzat bu durumun oluşmasına neden olduğu için ya da kendisinin bu duruma izin verdiğini düşündüğü için kendisini de suçlar. Romanın sonunda ise “kurtuluşu” ve ‘doğru’ yolu Mustafa Kemal’in yolunun takip edilmesi ile ve “Cümhuriyet” rejiminde olacağını söyleyerek son nefesini verir. Bu tarihsel sürecin içerisinde de tüm Jöntürk tarihine tanıklık etmesi vesilesi ile de hem Meşrutiyet dönemine hem de bizim üzerinde duracağımız 31 Mart Olayı’na değinmesiyle roman öne çıkar. Romanda asıl bizim ilgamızı çeken ise ‘İrtica’ başlıklı ve kronolojik sıraya uygun ve tabi 31 Mart Olayı Hareket Ordusu’nca bastırıldığı için de romana göre

²⁹⁸. Ömer Türkeş, “Güdük Bir Edebiyat Kanonu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 429.

²⁹⁹. Fazıl Necip, *Külhanî Edebiyatı*, 1930, Devlet Matbaası, İstanbul, (İmlaya dokunulmamıştır. y.n.)

devam edemeyen bir dönem anlatılır. Burada Fazlı Necip, Sultan II. Abdülhamit'in Meşrutî rejimin askıya alınışı ile başlayan dönemin içinde bulunduğu baskı rejimini kast eder.³⁰⁰ Ama arkasından şöyle yazar dönemi anlatırken:

“Memleketin siyasetine müteallik yazı yazmak memnu idi. Sansör gayreti arttırdıkça arttırıyordu. Namık Kemal zümresinin içtihadı, imana, müstenit metîn, saf sözleri, nezih, müheyyiç yazıları meydana çıkamamağa başladı. Siyasî ve edebî bir **irtica** istidadı hâsıl oldu. Şarap ve mahbup taganni eden eski edebiyat müntesipleri meydanı hali buldular. Hayret Efendi, Ali Ruhi Bey, Muallim Naci Efendi, Şeyh Vasfî Efendi gibi şairlerin etrafına toplanan birçok nevhevesler maziye doğru giden yolda ilerlemeğe çalışıyorlardı.”³⁰¹

Fazlı Necip, burada ‘irtica’ kelimesini tam anlamı ile ‘geriye’ doğru ya da ‘maziye’ doğru gitmek biçiminde algılar. Bu ‘irtica’ kavramı neticesinde hep eski dönemi nitelemeyi anlarız Fazlı Necip’te. Dönemin aydınlarını merkeze alarak yazdığı için romanda ‘irtica’ kavramının da aydınların ürettikleri eserler bağlamında kullanılması şaşırtıcı değildir. Ama işin ilginç olan yanı, kavramı 31 Mart kapsamında kullanmamasıdır; ama öyle bir 31 Mart anlatır ve hürriyet taraftarlarının hedef olduğunu belirtir ki, zaten 31 Mart’ın ister istemez Abdülhamit dönemine dönmek anlamına geleceğini tahmin etmek hiç zor olmaz. Bir fırtınanın kopacağını haber vermeden önce Meşrutîyet döneminin siyasi atmosferini kendi gözlerinden anlatarak başlar 31 Mart Olayı’na değinmeye:

“İstanbul’da meşrutîyetin husule getirdiği inkılâp içtimâî vaziyetlerde azîm tebeddüller yapmıştı.

Birçok rical eski yüksek mevkilerinden birdenbire sukut etmiş, İstanbulda hiçbir mevkii olmıyan birtakim sergüzeşt ardında koşanlar da meydana çıkmıştı. Eski zamanda bir şey olamıyorlar, kendilerini mağdur addedenler de bu fırsattan istifade ile bir sıçrayışta mühim bir mevki tutmak istiyorlardı.

Muvafık olamıyanlar, muvaffak olanlara hücum ediyorlardı. Bu külâh yapmak kavgası ile İstanbulda her gün yeni bir fırka ve gazete

³⁰⁰. A.g.e. syf 131.

³⁰¹. A.g.e. syf 131-132. (Alıntılar metinde geçtiği gibi aynen alınmış, düzelti ve değişiklik yapılmamıştır. Vurgular aksi belirtilmediği sürece bize aittir. y.n.)

çıkiyordu. Fırkalar gazeteleri ile birbirine hücum ederek gürültüler koparıyor, heyecanlar tevlit ediyorlardı.

İstanbul kibar muhitinde zevk ve eğlence namına hiçbir şey kalmamıştı. Saray mensuplarının parmağı ile İttihadı Terakki kuvvetine karşı bir darbe hazırlanıyor, her gün bir başkası türeyen fırkalar gizli gizli dağıtılan altınlarla, ihtiras, endişe, hücum, müdafaâ cereyanları çarpışarak müthiş gürültüler yapıyordu.

Büyük bir fırtına kopacağını anlamıyan kalmamış gibi idi. Fırtınanın ne taraftan, ne şekilde patlıyacağı bilinmiyor, halecanlarla intizar ediliyordu.

31 mart hâdisesi beklenen fırtına idi.”³⁰²

Daha sonra 31 Mart Olayı’nın içine gireriz romanda. Dönemin atmosferinin bu durumu hazırladığı ima edilmek istenmiş, özellikle eski devir ricalinin içinde bulunduğu durum vurgulanmıştır. Yeni dönemden rahatsızlık duyanların varlığından haberdar oluruz böylece; ama Fazlı Necip ayrıntıya girmez fakat bunun politik arenada yankı bulduğunu da ima eder. Daha sonra roman, 31 Mart Olayı’nın arka fonda devam ettiği uzun bir bölümün içinde olay sırasında olan bazı yaşananlara ve roman kahramanların içinde oturduğu ve bazılarının da konakta misafir olduğu bir ortamda 31 Mart’ın yansımalarına deyinmeye başlar:

“İstanbulda kopan ihtilâlin serpintileri Kadıköyüne kadar gelmişti. Birtakım ihtilâlciler Müşir mahmut Muhtar Paşanın Modadaki köşküne hücum etmişlerdi.

Bu hâdisiye Modanın pürsükûn muhitini, bilhassa Kenan Bey köşkünü zevk ve rahata alışmış halkını titretti.

O gün, Sinan tesadüfen, Kenan Beyin köşkünde Handanın yanında bulunmuştu. Mümtaz Bey de orada idi. Hariçten gelen haberleri uşaklar büyük mübalâğalar içeri aksettiriyor, ihtilâlcilerin bütün hürriyetperver kibar konaklarına hücum etmeleri ihtimallerinden bahsederek, kendilerinin müdafaaya hazırlanmış olduklarını söylüyor, fedakârlıkları ile gûya hanımefendileri tatmine çalışıyorlardı.”³⁰³

31 Mart Olayı’nın yansımaları üzerinden yaşananları takip etmeye çalışırız. Konağın içindeki ahaliden, kimin olayı metanetle karşıladığını, kimin ise derin endişeler, korku ve

³⁰². A.g.e. syf 224-225.

³⁰³. A.g.e. syf 224-225.

gerilimli bir bekleyiş içinde olduklarını görürüz. Bu yüzden konağa misafir olan bazı isimler, o gün konakta mecburi olarak durmak zorunda kalırlar. Böylece, Mümtaz Bey ve Sinan konağın bir müddet misafirleri olacaktırlar. Daha sonra bu misafirlik sırasında cereyan eden konuşmalardan 31 Mart Olayı'nın yarattığı endişelere tanık oluruz:

“- Benim için bir ehemmiyeti yok... Ben bilâfütür İstanbulda kalabilirim. Hiçbir fırkaya mensup değilim... Bana ittihatçısı da, ihtilâfçısı da müsavi... Fakat bakınız zavallı Sinan sütünü dökmüş kedi gibi nasıl teessürlerle düşünüyor. İttihatçılar kulübüne devam ettiğine şimdi, kalben, Allah bilir ne küfürler ediyor...”

Mümtaz Beyin uzun bir kahkaha ile neticelendirdiği sözleri üzerine Sinan asabî bir tavırla kaşlarını çatı:

- Vaziyet böyle lâtifelere mütehammil değildir, zannederim, beyefendi... dedi.

Kenan Bey Sinana hak verdi. Bu kasvet verici bahsi kapamak, Sinana kuvvet ve cesaret vermek için Handan:

- İstanbulda ihtilâl devam edecek, dedikleri gibi ihtilâlciler bütün ittihatçılara taarruza kalkışacak olurlarsa Sinan Bey de elbet kaçacak bir yol, kendisine yardım edecek bir dost bulur... dedi.

Bütün muhasebeler tatsız ve neşesiz idi. Hep sıkıldılar. Nihayet söz köşkün muhafazasına intikal etti. Tedbirler düşünüldü. Sabaha kadar köşkü muhafaza için uşaklara münavebe ile uyanık durmaları tenbih edilerek herkes odasına çekildi.”³⁰⁴

Bundan sonra romanın en ilginç kısmı cereyan eder. Kenan Bey'in torunu Handan, gözüne kestirdiği ve uzun zamandan beri hevesini işgal eden evli Sinan'ın kaldığı odayı gözetlemeye başlar. Handan için 31 Mart Olayı adeta kaçınılmaz bir fırsattır ve ne yapıp edip bir yolunu bularak Sinan'ı karısından boşatıp evliliğe ikna etmenin yollarını arayacaktır. 31 Mart Olayı olurken biz, konakta bunun yansımaları neticesinde daha sonra da başarılı olacak bir izdivaç girişiminin hikayesine hayret verici bir biçimde tanık oluruz. Handan düşüncelere dalıp girişimlerine başlamadan önce, yazar, bize, 31 Mart'ın dışarıda dehşet içinde sürmekte olduğunu anlatır Handan'ın silah seslerini işiten muhayyilesi üzerinden:

³⁰⁴. A.g.e. syf 228-229.

“Arasıra uzaktan gelen silâh sesleri muhite vahşet ve dehşet veriyordu. Şimdi İstanbulda bu ihtilâl ile kim bilir ne müthiş, kanlı facialar cereyan ediyordu. Yarın ne olacaktı?...

Genç kız düşüncelerle bir an ürperdi. Sinan’ı düşünüyor, onun için korkuyor, onu kaybetmek ihtimalinden titriyordu.”³⁰⁵

Daha sonra da ihtilâlin konağa ulaştığını düşündürürcesine Handan’ın korkuları üzerinden okuyucuyu dışarıda yoğun karanlığın hâkim olduğu bir gecede 31 Mart Olayı’nın dehşetini hissettirmeye çalışır Fazlı Necip:

“Bu ande bahçeden bir ayak sesi geldi, kalbi hopladı. Tehalükle aşağıya baktı. Köşkün önünde vâsi bir taşlık vardı. Sonra bahçeler başlar, merdivenlerle inilen kat kat bahçeler denize kadar giderdi. Deniz tarafında duvar ve kapı yoktu. Bir sandalla rıhtıma yanaşarak bahçeye kadar çıkmak mümkündü.

Aşağıya bahçeden yukarı taşlığa birkaç kişi çıkmakta idi. Ayak sesleri işitiliyor, beraberlerindeki ışığın ziyası adım, adım yükseliyor, parlıyordu.

Handan şiddetli bir heyecana kapıldı. Akşam ihtilâlciler ve yapabilecekleri yağma ve cinayetler hakkında, dehşetli sözler söylenmiş, genç kızın kalbinde endişeler uyanmıştı. Şimdi böyle bir gecede, etrafta silâhlar atılırken yalının deniz cihetinden meçhul adamların gelmekte olması onu fena halde korkuttu. Pencere önünden kenara çekildi. Kendini göstermeden, gelenleri görmek istiyordu.”³⁰⁶

Karanlık vurgusu ise en baştan beri sahneye hâkimdir ve atmosferi iyice gerer:

“Karşıda Marmaranın öte tarafında İstanbul karanlıklara boğulmuş, hayal meyal görünebiliyor, üzerinde hiçbir ışık parlamıyan Topkapı sarayı büyük bir leke gibi duruyodu.”³⁰⁷

Daha sonra ise gelenlerin kim olduğunu görmeye başlarız:

“Nihayet bahçe kapısından taşlığa çıktılar. İki kişi idiler. Birinin elinde fener vardı. Her ikisi müsellâhtılar. Taşlığa çıkınca telâssız etrafı tarassut ettiler. Sonra muntazam adımlarla gürültü etmemeğe çalışarak ön bahçeye giden yola doğru yürümeğe başladılar. Yaklaştıkları zaman fenerin ışığından her ikisini tanıdı. Uşaklardan biri ile köşkün kapıcısı idi... Demek etrafı tarassut ve muhafaza için geziyorlardı.”³⁰⁸

³⁰⁵. A.g.e. syf 230.

³⁰⁶. A.g.e. syf 230-231.

³⁰⁷. A.g.e. syf 230.

³⁰⁸. A.g.e. syf 231.

Bütün bu sahneler bize ilginç bir durumu anlatır aslında. Neredeyse korku filmi sahnelerini, gerilim dolu anları aratmayan bu sahneler üzerinden 31 Mart Olayı'nın cereyan ettiğini anlatır Fazlı Necip. Korku dolu bekleyişlerin ve gerilimli anların bir olayı olmuş olan 31 Mart, siyasi bir olay olması yanı sıra, korku dolu bir atmosferin anlatışı olması bakımından da çarpıcıdır. Ama tabi işin en ilginç yanı, bütün bu sahneleri yaşayan Handan'ın, hemen bu atmosferden sıyrılıp yeniden Sinan'a odaklanması ve son derece romantik hayallerle böyle bir gecenin atmosferinden çabucak sıyrılabilmiş olmasıdır:

“Dehşetli düşüncelerden kurtulmak için gözlerini kapadı. Uyumak istiyordu. Fakat akli fikri yanındaki odada bulunan Sinanda idi. Uyuyamıyor, onu düşünüyordu. Sinana malik olmak, onunla asude, pürsükûn, aşıkane bir hayat yaşamak, onu kollarına arasına almak, kaçırmak, gizlemek, himaye etmek hayalâtı ile kıvranıyordu.”³⁰⁹

Bütün bu hayaller içinde Handan'ı kemirip duran arzusun dizginlenmesi bir yana, bu onu daha da çoşturur. En sonunda kalkar, hazırlanıp cesaretini toplayarak Sinan'ın odasına girer. Sinan ise 31 Mart Olayı'ndan dolayı derin endişeler ve yeis içerisinde düşüncelere gark olmuştur. Fazlı Necip, Sinan'ın endişeleri üzerinden 31 Mart Olayı'nda yaşananlara şöyle değinmektedir:

“Akşam Mümtaz Beyin lâtife tarzında söylediği sözler fikrinde derin endişeler uyandırmıştı. İhtilâlciler taraf taraf ittihatçı arıyorlardı. Akşam İstanbuldan gelen haberler bazı gazetelerin matbaaları tahrip ve yağma edildiğinden, Ahmet Rıza Beyle Hüseyin Cahidin öldürüldüğünden bahsediyordu. Modada Mahmut Muhtar Paşayı da öldürmek için arıyorlardı... Demek bu ihtilâl kanlı ve müthiş bir şeydi... Kendisi de Kadıköy kulübü azasındandı. Gençliğin ve matbuatın hürriyeti namına şiddetli şeyler yazmış ve söylemişti... İhtimal ki yarın kendisini de arıyacaktı... Ne yapacak nereye kaçacaktı?...”³¹⁰

Handan'ın Sinan'ın odasına girmesi ile bu endişeli düşünceler içine dalmış olan Sinan'ı uyurken bulması ile sahne açılır. Handan, usulca Sinan'ı uyandırır ve konuşmak, kendisi

³⁰⁹. A.g.e. syf 231-232.

³¹⁰. A.g.e. syf 234.

ile görüşmek ve bir karar vermek istediğini belirtir. Sinan uyanarak kafasının karışık olduğunu, neye karar vereceğini bilemediğini söyler. Handan cevap verir:

“-Size ve bana taallûk eden birçok meseile dair... Memlekette ihtilal var. Hayatınız değilse bile vaziyetiniz, istikbaliniz tehlikede... Bu ihtilâl devam ederse buradan kaçmak mecburiyetinde bulunuyoruz. Biribirimizden ayrılmak ihtimali karşısında siz burada rahatla uyurken ben saatlerdenberi teessürlerle kıvrandım... Okadar ki size en kat’î kararımı tefhim etmek için buraya gelmeğe cesaret ettim.”³¹¹

Daha sonra Sinan’ın kendisini biraz daha toparlaması ile Handan kendini açık eder ve artık Sinan’ın kendisinin olmasını ve onula evlenmek istediğini, izdivaçlarının önünde hiçbir şeyin duramayacağını -hatta 31 Mart’ın bile- anladığımız bir sahne ile roman devam eder. 31 Mart devam ederken, Sinan ile Handan önlerindeki tüm engellere rağmen evlenmek için sözleşirler:

“(Sinan, Handan’a y.n.) (...) Müzakereye, karara hacet yok... Emret...herne istersen yapacağım...

-Mersi... Ben de bunu isteyecektim... Mazi ile bütün alâkanı kesecek, yalnız benim olacaksın... değil mi?...

Handan bu sözü manidar, şuhane, aşıkane nazarlar arasında söyledi. Sinan dünki hadisatı, bütün tehlikeleri, korkularını, her şeyi unuttu. Sevdalı bir kadının yanında bulunmak, sevmek, ezvakinın uyandırdığı gaşyedici hislerle orada kolunu Handanın beline dolamaktan, dudaklarını onun şedit arzularla titreyen dudakları üzerine koymaktan kendini alamadı... Harareti, uzun, tatlı puselerle nişanlandılar.”

31 Mart Olayı koparken dışarıda, burada bir izdivaç sözleşmesi ile aslında çok da ilginç bir sahneye tanık oluruz. Handan, Sinan’ı bütün mazisi ile olan bağını koparmasını isteyerek Sinan’ın son derece müşğul ve zor bir anında yakalayıp onunla evlenmek ister. Sinan ise zaten kaypaktır ve eski rejimin yüksek makamlarından birinin kızı olan eski karısını da terk etmeye meyillidir. Handan ve Sinan, İmparatorluk’ta 31 Mart Olayı bütün şiddeti ile sürerken evlenme kararı alırlar. Burada Handan’ın mazi ile bağlarını kopar demesi kadar Sinan’ın da bir an da her şeyi unutup kendisine yeni bir hâmi bularak

³¹¹. A.g.e. syf 237.

yerleşeceği bu konağa İmparatorluğun yaşadığı dönüşüm üzerinden de bakılabilir aslında. Gerçi Sinan, ihtilâlin sonucu neye varır bilmemektedir. Zaten izdivaçta, Hareket Ordusu kente girdikten sonra gerçekleşecektir. Sinan, doğru bir hamle yapmış, iyi bir kumar oynamış ve kendince kazanmıştır:

“İhtilâl tedricen sükûnet bulurken Selânikten Hareket Ordusunun gelmekte olduğu haberleri yeni heyecanlara sebep oldu.

Sinan ihtilâlcilerin, ittihatçıları aramakta oldukları şayialarından korktu. Sokağa çıkamıyor, Handanın yanında yaşıyordu.

Erenköyüne, zevcesi Meleğe kısa bir mektup yazdı. Onu boşadı, rabıtasını kesti.

Handan ile nikâhlarının aktolunması için ortalığın sükûnet bulmasını bekliyorlardı.

Selânikten gelen Hareket Ordusu ihtilâlcileri ezdi. Abdülhamit halolundu. Yeni padişah cülûs etti. Büyük ihtilâl ve felâket endişelerinin böyle az zaman içinde asgarî zararlarla geçmiş bulunmasından umumî bir memnuniyet husule gelmişti.

(...)

Sinan Abdülhamit zamanı ricalinden olan Refik Paşanın kızını bıraktıktan sonra kızıl bir ittihatçı kesilmişti. Tamamile siyasiyat âlemine atıldı. Bu sırada Handanla düğünü icra edilecekti.”³¹²

Olayların arka fonda sürdüğü ve romanda ona değinilen sahnelerle birlikte 31 Mart böyle son bulur. Yapılacak yeni düğün yeni bir dönemi haber vermektedir. Zaten bölüm, “Hürriyet” başlığı altında anlatılır ve daha sonra “Cumhuriyet” başlıklı bölüm ile roman sonlanmaya başlar. Bu bölümün başlangıcında son bir kez daha atıf yapılır 31 Mart’a:

“31 Mart ihtilâlini takip eden senelerde memleket siyasî sadmeler geçirirken, içtimaî, edebî hayatımızda da mühim inkılâplar oluyordu.”

Külhani Edipler romanı izlediği yol ve kronoloji ve de vardığı son ile tam bir Cumhuriyet kanonu romanının özelliklerini taşır üzerinde. Osmanlı münevverleri ile bir hesaplaşmanın romanı olan *Külhani Edipler*, 31 Mart Olayı sırasında yaşanan izdivaç ile aslında dönemin içinde bulunduğu ahlaki zaafiyeti de anlatır. Osmanlı münevverleri

³¹². A.g.e. syf 248.

suçludur. Bütün bu suçluluğu birbirini peşi sıra takip eden kronolojik bölümlerle anlatmakta kalmaz, roman derinden derine bir terakki ile ‘ilerleme’ havasını da yansıtır. Romanda her devrin bir öncekini “ayaklar altına” alması gerektiği söylenir ve medeni ülkelerde de bunun böyle olduğu Osmanlı yazın dünyasının içinden örneklerle anlatılır:

“Burada böyle lâtifelerden maada bazan pek ciddî bahisler, ilmî, edebî münakaşalar da cereyan ederdi. Medenî memleketlerde, her edebî hayat devri mensupları kendilerinden, evvelki bütün devirleri ayaklar altına alarak yükselmek gayetinde bulunmuşlardır.

Namık Kemal ve rüfekaşı, eskileri hiçe saydıkları gibi, Serveti Fününcü, edebiyatı cedide mensuplarıda, Şinasi-Kemal devri teceddüdünü hükümsüz tutmak, asıl ciddî teceddüt kendilerinden başladığını göstermek isterlerdi.”³¹³

Edebiyat üzerinden yapılan bu değerlendirme ne kadar çok benziyordur Cumhuriyet devrimcilerinin her konuya yaklaşımlarına: Her devrin kendisi ile yeniliğin başladığına. Cumhuriyet elitinin zihinsel yapısını aynen yansıtır bu sözler. Cumhuriyet ile ulaşılan son *progress* aşaması ile de zaten roman sonlanır. Bir önceki devrin “ayaklar altına” alınmasının medeni bir ölçüt olduğu yerde, medeni olanın sorgulanmasını düşünmek hayal olacağı gibi 31 Mart’ın da burada nasıl temsil edildiğine dair herhalde başka bir söz söylemeye de gerek kalmayacaktır.

BURHAN CAHİT MORKAYA – *DÜNKÜLERİN ROMANI*: RESMÎ TARİHİN ROMANINDA 31 MART

Ömer Türkeş’in 1933, Murat Koç’un ise çalışmasında 1934 yılını verdiği *Düнкülerin Romanı* için ilk basımının ne zaman yapıldığını söylemek zor. Murat Koç herhalde basım yılını baz alarak 1934 tarihini verdi. Ama romanın girişindeki *Başlangıç* bölümünden romanın 1933’de yazılmış olduğunu anlıyoruz. Bizim için önemli olan nokta bu. *Düнкülerin Romanı* çok tipik bir kanonik roman olarak kendisini döneminde öne

³¹³. A.g.e. syf 286.

çıkartır. Romanın en son “Ve büyük Mustafa Kemal’in işaret ettiği yola doğru yürüdüler” cümlesi zaten bu durumu özetler niteliktedir.³¹⁴ Alemdar Yalçın, romanın tarihsel konuları ile zengin bir malzemenin üstünde olduğunu, konusu ve kurgusu bakımından iyi; ama anlatımı bakımından zayıf bir roman olarak değerlendirir.³¹⁵ Tabi burada estetik ölçütlerinin neye dayandığı tartışılmalıdır. Alemdar Yalçın, romandaki üç gencin mektuplaşması ile farklı sosyal çevrelerden olaylara bakan kişiler olarak aslında, romanın yakın tarihimizle ilgili üç parçalı bir mozayığı birleştirdiğini söyler; ama romanın kanonik yapısı ve ideolojik okumasını, romanın bir propaganda romanı olduğunu ve Cumhuriyet’in kuruluşunun 10. yılına armağan olmuş olmasını belirtmesine rağmen sorunsallaştırmaz, sadece anlatımı açısından zayıf bulduğunu belirtir.³¹⁶ Ömer Türkeş ise Burhan Cahit’in bu romanı için şu değerlendirmede bulunur:

“Geçmişin eleştirisini bugünün propagandası için araçsallaştırıp Cumhuriyet’in onuncu yılına armağana dönüşen *Dükkülerin Romanı*’nda (1933), Burhan Cahit Morkaya, öğrenci gençlik üzerinden verir mesajını. Eğitimi sürdürmek amacıyla Paris’e giden Ahmet Reşit aracılığıyla ülkenin dışarıdan görünümünü aktaran yazar, o ve arkadaşları arasındaki mektuplaşmalarla İttihat ve Terakki döneminin şiddetli bir eleştirisine girer. Hatta Mustafa Kemal bile misafir olur metne ve yazarın dönem değerlendirmesine katkıda bulunur! Cumhuriyet döneminde yaratılmak istenen –ama güdük kalan- edebiyat kanonunun örnek bir parçasıdır *Dükkülerin Romanı*.”³¹⁷

Ömer Türkeş, güdük kaldığını söylesede, 31 Mart Olayı’nın verilişi açısından bakınca da, başka noktalardan romanın içeriğini düşününce de, tam anlamı ile egemen bir söylemin romanı olması bakımında, ismi daha sonra çok anılmasa da, fıkırsel olarak bu romanın çok uzun bir dönem iktidarda olduğunu söyleyebiliriz. Yani kanon güdük olsa da, söylemin kanonikliği aynı oranda güdük değildir. Roman, aslında dönemin Cumhuriyet

³¹⁴. Burhan Cahit (Morkaya), *Dükkülerin Romanı*, 1934, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, syf 270.

³¹⁵. Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, 6. Baskı, 2006, Akçağ Yayınları, Ankara, syf 77-81.

³¹⁶. *A.g.e.*

³¹⁷. Ömer Türkeş, “Güdük Bir Edebiyat Kanonu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 429.

elitinin, bir bakıma Recep Peker klğinin, düşüncelerinin bir romanıdır da diyebiliriz. Azınlıklardan, müslümanlara, Arnavutlardan Araplara kadar hemen herkes payına düşeni alır bu romandan. Bu bağlamda 31 Mart Olayı’da, bu değerlendirmeler neticesinde payına düşeni alacaktır yazarın gözünden. Roman, Paris’e okumaya giden Ahmet Reşit’in İstanbul’daki dostları Cemil Hakkı ve Ahmet Rıfkı ile mektuplaşmaları ile oluşur. Bir dönemin tanıklığını bu mektuplar üzerinden yapmaya çalışır Burhan Cahit. Yine bu döneme Cumhuriyet tarihçiliğinin tipik bakışı ile bakar. *Başlangıç* kısmında şu notu düşer:

“Bu roman 1908’de başlayan ilk Türk inkılâbında yer alan komite neslinin macerasıdır. Bu nesil dünle bugün arasında bir köprü vazifesi görmüş, bugünden ziyade düne meylederek total, sakat bir devrin kahramanı olmuştur. Siyasi tarih bu devirlerin ana hatlarını kaydedecektir. Fakat Türk romancısı yaşadığı bu devirlerin gizli köşelerine doğru baktığı zaman hem mesleğine hem de tarihe yarayacak çok manzaralar görebilir. Ben size bu hummalı fakat kararsız ve istikametsiz devrin bir sayfasını anlatacağım.”³¹⁸

Tarihte istikamet arayışları, ‘bir devrimin o devir icabıyla bugünden çok düne meyletmesi’, ‘dün ile bugün arasında bir köprü vazifesi’ görmesi ama süreklilik açısından değil de bir tarihsel ibret öyküsü olarak roman, zaten nasıl bir zemin üzerinde yazılmış olduğunu bize anlatan bu cümlelerle hiç şüphesiz, bir dönemin zihin yapısını en iyi yansıtan örneklerden biri olarak görülebilir. Cumhuriyet’in gözünden tarihe, yakın tarihine bakmaya çalışan bu romanın gördüğü tek şey, Cumhuriyet ile hayırlı bir biçimde sonlanmış bir tarihsel sürecin yalpalayan yanlarını göstermek olacaktır. Bu bağlamda Cumhuriyet’in tarihçilerine yol gösteren bir roman olma niteliği taşıdığını da söyleyelim. Roman, 31 Mart Olayı’ndan sonraki bir dönemin içinden başlar ve 1908 ile 1919 yılları

³¹⁸. Burhan Cahit (Morkaya), *Dükkülerin Romanı*, 1934, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, syf 3. (Alıntıları kitapta aynen olduğu gibi aktarıyor, dizgi ve imla hataları olduğunu ama metnin kendisine karşışamamak için düzeltmediğimizi belirtmek istiyoruz. Metindeki vurgular aksi belirtilmediği sürece bize aittir. y.n)

arasındaki döneme, Morkaya'nın değimi ile 'gizli manzaralara' ışık tutmaya çalışır.

Romanda 31 Mart Olayı'na bu bağlamda bir atıf yaparak değinir Morkaya:

“Babıâli “Encümeni hamuşan”a benzedi. Devletlû paşalar iş başına geçtiler. İttihat ve terakki erkânı 31 Marttan sonraki galebelerini o kadar emin bulmuşlardı ki artık mevkilerinin sarsılacağına inanmıyorlardı. Fakat hava birdenbire değişti. Bütün bu ileri ve geri hareketler gösteriyor ki inkılâp diye atılan adım yarına yürümiyen ve idealinden kuvvet almıyan çürük bir hamledir.”³¹⁹

İttihatçı liderlerin içinde bulunduğu aşırı özgüveni eleştirmek için 31 Mart'ta edindikleri zafere atıf yapar aslında Burhan Cahit, Ahmet Rıfkı'dan Ahmet Reşit'e yazılan bir mektupta. 31 Mart gibi dönemin tarihsel olayları bir 'ileri-geri' dikotomisi içinde değerlendirilir. Roman, zaten bütünüyle böyle bir anlayışın üzerine kuruludur.

31 Mart Olayı kapsamında hiç bir zaman Adana Olayları'na değinilmez ne tarihçiler tarafından, ne de dönemin önde gelen isimleri tarafından. Halbuki Adana Olayları bu sürecin bir parçasıdır. Bu tez kapsamında bakınca iki romanda karşımıza Adana Olayları çıkar aslında. Bu tezde iki romancının buradaki yaklaşımlarını görebiliriz. Birisi daha sonra ele alacağımız Nahit Sırrı Örik'tir –ki daha insancıl bir yerden görür-, bir diğeri de Burhan Cahit'tir; ama o da 31 Mart ile ilintili bir biçimde söylemez. Daha sonra milliyetçi bir çıkış ile Adana Olayları'na değinir romanında ve zaten, bu olaylarda da suçlu olan Ermenilerdir Burhan Cahit için:

“Güzel amma azizim Adanada ihtilâl çıkaran Ermeni komitecileri Noradungiyan Efendinin, Hallaçyan Efendinin nesi oluyor?”³²⁰

Romanda daha sonra, Balkan Savaşları kapsamında Osmanlı'nın yenildiği ve Bulgar ordularının Çatalca'ya dayandığı bir sırada Ahmet Rıfkı'dan Ahmet Reşit'e yazılan bir mektupta bu konu hakkında konuşulurken, İttihatçıların ünlü Bab-ı Âli baskını sırasında

³¹⁹. A.g.e. syf 32.

³²⁰. A.g.e. syf 34.

yeniden sahneye çıkmaları övülür ve baskın olumlanır. İşte aynı mektupta Hareket Ordusu'na övgülerin yer aldığı ve onun İstanbul'u zaptettiği zamanki gibi olmasını dileyen ama yine de İttihatçılara karşı şüpheli bir tavrın da sezildiği şu sözler üzerinden 31 Mart'a değinildiğini görürüz yeniden:

“Zaten ordu içinde fırkaya (İttihat-Terakki, y.n.) mensup olanların vazifelerini bıraktıkları söyleniyordu. Buna ben şahsen inanmamakla beraber bu hezimet karşısında 31 martta İstanbulu zapteden kahramanları aradım doğrusu!”³²¹

Bu bölümden sonra bir müddet, 31 Mart Olayı'na atıf yapılmadığını görüyoruz romanda. Ama bu sırada da, romanın üzerine kurulduğu zemini bize anlatması ve bu bağlamda da 31 Mart Olayı'nı nasıl değerlendireceğini tahmin edeceğimiz bazı bölümlerin aktarılmasını zaruri görüyoruz. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi romanda devamlı bir ‘ileri-geri’ dikotomosi üzerinden yapılan bir okumanın hâkim olduğunu görebiliriz bu alıntılarda da. Bu arada İttihatçıların da devamlı eleştirildiği gözden kaçırılmamalıdır:

“(…) Azizim Reşit, bizim inkılâp adamları fert itibarile çok zayıftırlar. Görüş sahaları dar ve hepsi de ileriden ziyade geriye bağlanmışlar. Adımlarını ileri atarken kafaları gerilere takılıyor.”³²²

Romanda mektuplar aracılığı ile bu serzenişler devam eder. Ama bu bağlamda en çarpıcı bölümlerden birisi Cemil Hakkı'nın Ahmet Reşit'e yazdığı mektupta görülebilir. Cemil Hakkı önce Talat Paşa ile olan konuşmasını, Talat Paşa'yı överek sürdürür ve onu İttihatçıların hatalarından münezzeh görür ama ardından ismini vermediği bir yüksek pozisyonlu İttihatçı ile son derece ilginç bir konuşma yapar. İttihatçıları sert bir biçimde eleştirir ama bu eleştiri İttihatçıları sistemsiz ve programsız olmakla suçlayan bir eleştiridir. İttihatçıları halkın tamamına kapılarını açmakla suçlar ve köylere varıncaya

³²¹. A.g.e. syf 39-40.

³²². A.g.e. syf 43.

kadar İttihat ve Terakki klüplerinin açılmasını eleştirir.³²³ Bu bölüm Cumhuriyet'in içinde 'radikal Kemalizm' diyebileceğimiz bir kliğin manifestosu gibidir. Buraya bu uzun mektubun sadece dindarlar ve 'irtica' ile ilgili kısmını almamızla romanın 31 Mart Olayı'nı nasıl gördüğü hakkında önemli fikirler vereceği kanısındayız:

“ –Bana kalırsa ihvan diye cemiyet şubelerine doldurduğunuz bu **hacılar, hocalar, imamlar, softalar** top yekûn, inkılâp kavramış uyanık bir Türk gencinin yanında siyasî kıymet ifade etmiyen bir kalabalıktır. Bunlar sizin için kuvvet değil, zâftır. Bugün size peşinizden davul çalarak, cüppelerinin etekleri havalandırarak gelen bu kafîle yarın size aykırı bir teşekkülün arkasından ziller, zurnalar çalarak koşar. Siz iki büyük gafletin esiri oldunuz. Biri küçük unsurların daha geniş bir sahada kendi hesaplarına çalışmalarına fırsat vermeniz, biri de memleketin asıl sahibi olan Türk gencini ihmal ederek saray usulü eski an'aneleri, hacıları hocaları elüstünde tutmanız.

Siz bir **irticadan** korktuğunuz halde böyle bir **geri** hareketini kendiniz himaye ettiğinizi unutuyorsunuz. Her rejim kendini besleyecek unsurları himaye eder. Halbuki siz daima sizi devirmek için ağzı sulanan bir **irtica** unsurunu kendinize istinat kuvveti olarak besliyorsunuz.

Benim cemiyetin herhangi bir şubesine ihvan olarak girmemden ne çıkar. 'İhvan kiram' klüpleri mahalle kahvesine çevirmiştir. Orada imam efendi tecvitli kıraatle mevlût okur, Hacı efendi tasavvuftan bahseder. Şeyh efendiler ve müritler cennetin yedinci katındaki baklavaların şekerini, kaymağını anlatır ve muhakkak bir dairede mümeyyiz olan reis Bey de mahallenin bir köşesinde açılan bu yeni tekkenin postnişini gibi entari ve hırkasile baş köşeye geçip oturur.

Klubün en büyük işi sünnet cemiyeti tertip etmek. hatim duası yaptırmak ve nihayet (İttihadı anasır) hakkında salçalı konferanslar verdirmektir.

Ben bir Türk genci sıfatile böyle asrî dergâhlara mürit olmaktan nefret duyarım.”³²⁴

Herhalde romanın oturduğu zemini en iyi ifade eden bölümlerden birisi bu bölümdür.

Burhan Cahit, romanın bu bölümünde romanın omurgasını özellikle dine bakışı bağlamında çok iyi özetliyor. Bu bölümde geçen 'irtica' kelimesi ile 'geri' kelimesi

³²³. Bu bölümler doğrudan konu ile alakalı olmadığı için bunları buradan vermenin yararlı olacağı kanısındayız (y.n.): “Köylere varıncaya kadar İttihat ve Terakki kulübü açılıyor. İmamlar, muhtarlar, ağalar, dayılar hacılar hocalar, bezirgânlar, ahbarlar, aftoslar, hacı fişfişlar, soyu sopu belirsiz bir sürü adamlar kulüplere alınıyor. (...) Mahalle mektebinden çıktığından beri kitap yüzü görmeyen birçok sakallılar kulüplere yazılmak ve pek tabîî olarak el etek öpmek sayesinde yüksek maaşlarla devlet kapılarında yer buluyorlar.” *A.g.e.* syf 62.

³²⁴. *A.g.e.* syf 66-67.

birbirine eş bir biçimde kullanılıyor. İttihatçıların prim vermekle suçlandığı ‘irtica’ ise 31 Mart’ı temsil ediyor aslında. Romanda artık resmi tarihin sesi bütün gücü ile duyuluyordur.³²⁵

³²⁵. Bununla da kalmıyor göreceğimiz. Bu ‘geri’ unsurların siyasal zeminde sağ temsil ettiklerini ve yazarın yarattığı bu karakterlerle birlikte de içinde bulunduğu ve roman boyunca arkasında durarak bunun Cumhuriyet ile olacağını müjdelediği bu siyasal zeminin ise ‘ileri’ ve de sol olduğunu öğreniyoruz. Türkiye’de ‘ortanın solu’ tartışmaları yapılmadan önce böyle bir argümanın romanda geçiyor olması ise rejimin içerisinde bu bakışın saklı çekirdeklerini bulabileceğimiz anlamına geliyor. Cemil Hakkı’nın Ahmet Reşid’e Anadolu içlerine doğru çıktığı geziler sırasında yazdığı ve artık Talat Paşa’yı bile hantallığı, yumuşaklığı ve gevşekliliği için eleştirmeye başladığı ama bir taraftan da İttihatçıların hakkını teslim etmeyi unutmadığı bir mektupta bu durumu açıkça görebiliyoruz:

“Ve şimdi daha garip cereyanlar başladı. Gerek mecliste ve gerek hariçte hükümet nüfuzunu paylaşmak, hattâ hükümeti devirip yerine geçmek için bazı gruplar peyda oluyor. Mecliste Ahali fırkası, Hürriyet İtilâf fırkası diye birtakım teşekküller beliriyor. Bütün bunlar **ileri** ve **sol** fikirlerin peşinde çalışacak yerde aksine daha **geri**, daha **sağ** cereyanlar hazırlamağa çalışıyorlar.

Zannediliyor ki halk düne avdet etmeğe teşnedir.

Hep yeniçeri ve Bâbifetva politikası.

Ben bunun günahını da İttihat ve Terakkiye yükletiyorum. Çünkü eğer İttihat ve Terakki inkılâbın başında saltanatın bütün şekillerine nihayet verse ve tamamilen sol bir programla ortaya atılsaydı ona rakip olarak türeyecek gruplar bu kadar **geri** fikirlerle faaliyete geçemezlerdi. Halbuki onlar çürük bir ağaca aşı vurur gibi kendilerini saraya ve saltanata yamadılar. Biraz inkılâpçılık cepheleri varsa o da böylece heder oldu.

Şimdi devran gene o devran, yalnız sarayın etrafındaki eski paşalar, seraskeri zafer peykerler, harami paşalar gitti. Yerlerine hürriyet kahramanları geldi ve gelir gelmez de ötekilerin bütün huyunu, suyunu kaptılar.

Eskilerle yeniler arasında ne fark vardır diye düşününce şunu buluyorum.

Yenilerde hamlık var. Yemesini, içmesini yeni öğreniyorlar. Sonra iyi bir tarafları daha var.

Sıkışınca etmek (ekmek y.n.) peynire katlanmağa kabiliyetleri çok. Takdir edilecek noktalarından biri de saray terbiyesine, saltanat nüfuzuna girmelerine rağmen millî duygulardaki asabiyetlerini kaybetmiyorlar.

Abdülhamidin yedi kere sadrazam yaptığı Sait Paşanın sıkışınca İngiliz sefaretine iltica edip tatlı canını sigortaya koymak istediği malumdur. İşte yenilerde bu küçüklüğü yapacak Türk oğlu Türk yoktur.

Demek ki hürriyet ve meşrutiyet diye alkışladığımız inkılâbın üç iyiliği oldu. Biri İstanbul köpeklerini Hayırsızadaya sürmesi, ikincisi Üsküdar halkının entari ile sokaklarda nargile içmelerinin yasak edilmesi, üçüncüsü de iktidar mevkiine gelenlerin eskilerden daha millî asabiyet sahibi olması.” *A.g.e.* syf 99-100. Burhan Cahit’in resmi tarihe epey hakim olduğu roman boyunca çok iyi anlaşılır. Hatta resmi tarihin Osmanlı yorumuna da epeyce hâkimdir. Taraflıdır roman boyunca. Osmanlı tarihinin önemli reform hareketlerinin tepeden yapıldığını ve merkezi açılımlar olduğunu bilecek kadar hem de; ama bunların arkasındadır zaten. Önemli olan nokta ise 1908 Devrimi’ni bir halk hareketi şeklinde görmesidir. Neredeyse tarihçi Sina Akşin’in sesini duyar gibi olmaya başlarız burada. Büyük bir liderin önemine inanır. O şuurlu isim ise elbette Mustafa Kemal’dir romanda. Bunun yanı sıra Cumhuriyet tarihi boyunca duyacağımız bütün söylemler mevcuttur romanda. Mesela:

“Türk delikanlısı medresede kavrulacak, Ermeni, Rum genci Avrupada tahsil edecek ve Türk kadını Tahranlı umacıların hayatını sürecektir.” (syf 52) ya da “Alemdar hâdisesi, Vak’ai Hayriye ve nihayet tanzimat hep yukarıdan gelen, merkezden muhite doğru açılan birer ileri hamlesi idi. Fakat 1908 inkılâbı doğrudan doğruya halkın malı sayılırdı. Nihayet uyanık bir halk zümresi milletin fena bir rejim altında ezildiğini, bu şekilde Avrupanın tazyiklerine dayanamayacağını görmüş ve hükümdarı tahtından indirip parlâmentoyu açmıştı.” (syf 70) ya da Ahmet Reşit’in daha sonra evleneceği İsveçli kız arkadaşı ile yaptığı bir sohbet sırasında tanık olduğumuz “Şüphe yok. Geri tehlikelerin tesirinde yaşayan halk ileri fikirlere sürüklemek kolay değildir. Ve ben bizim memleket için bu sistemi pek faydalı bulmuyorum. Bize kuvvetli ve halk tabakalarının sevgisini hakkatmış bir başın şuurlu hareketi lâzım.

Daha sonra 31 Mart Olayı'nın yine gündeme geldiğini görürüz romanda. Bu kez de Cemil Hakkı'nın Talat Paşa ile bir yemekte başbaşa oldukları bir sofrada söylenenlerden bahsettiği ve Ahmet Reşit'e yazdığı bir başka mektupta atıf yapılır:

“- Azizim, dedi (Talat Paşa, y.n.). Biz bu işi hazırlarken önümüzde yıkılacak bir kuvvet görüyorduk. Bu Abdülhamitti. Manastırdan dağa çıkanlarla Selânikten telgraf çekenlerin maksadı yalnız bu idi.

Bizde ne siyasî bir program vardı, ne millî bir mefkûre... İnsanlar yıkmak için çabuk toplanırlar. **Otuz bir martta** bizim Şeref sokağındaki merkezi, Tanin matbaasını iki dakika içinde yıkıverdiler. Bir yıl evvel bizi oturtacak yer bulamıyanlar **31 mart ihtilâlinde** bizi kurşuna dizmek için aramadık köşe, girmedik delik bırakmadılar.

Bizi himaye etsin, icabında elimiz altında bize sadık bir kuvvet bulunsun diye Selânikten getirdiğimiz o mükemmel avcı taburları Sultanahmet meydanında silâh çattıkları zaman hep bir ağızdan silsilemize küfrediyor, bize karşı hırslarını bastırmak için havaya yaylım ateş ediyorlardı.

Bütün bu hâdiselerin manası nedir biliyor musun?

Talât Paşa bana içmem için kadehi işaret ederek devam etti:

- Bunların manası devlet idaresinde samimî davranmanın tehlikeli olduğudur.

Biz ecnebi devletlerin memleketimize karşı duydukları iştahı körletmek için bir hareket yaptık. Bütün hazırlığımız bu maksat içindi.

Padişahı devirdik. Bir yıl sonra baş veren **irtica** da bastırdık. Bosna – Hersek, Trablusgarp, Balkan harbi vak'alarını atlattık. Ancak şimdi derdimizle baş başa kaldık. Haricî tehlikeler daha çoktur. Bereket Avrupa devletleri artık bizim hesabımıza anlaşıyorlar.”³²⁶

Bütün roman boyunca hiç bir biçimde Cumhuriyet'in bir tarihsel 'öteki'sinin sesini duyamadığımız gibi 31 Mart Olayı'nda da sadece İttihatçıların yaşadıklarına tanık olur, onların sesini duyarız. Roman, sadece İttihatçıların –o da yazarın gözünden- duyduğumuz sesleri ile 31 Mart Olayı'nın sadece bir yüzünü gösterir. Bu yüz de, zaten resmi tarihin 31 Mart'ın bize göstermek istediği yüzüdür. Romanda, 31 Mart son bir kez daha anılır. Yukarıdaki sohbetin bir devamında, bu sefer olayın kendisi ile ilgili değil, kendisinin (31

-Zaten ileri hareketler daima böyle olmuştur. Siyasî içtimâî inkılâplarda daima umumî seviyeden ayrılmış büyük başların rölü vardır. Bismark, Kavur, Napoleon, Petro vesaire hep büyük hâdiselerin kahramanları değil mi?” cümleleri gibi.

³²⁶ . A.g.e. syf 138-139.

Mart'ın) bir başka olayın niteliğini anlatmak için kullanılan bir söylem olarak kullanıldığını görürüz.:

“Talât Paşa biraz düşünerek devam etti:

- Sen Mahmut Şevket Paşa vak'asını bilir misin?

- Bir zabıta vak'ası gibi.

Hayır. O vak'a da 31 martın bir başka türüsüdür.”³²⁷

Zira bu son bölüm ilginçtir. Çünkü 31 Mart artık bir söylem olarak kullanılmaya başlar. O artık tarihte mahkûm edilmiş bir olay olarak iktidarın söylemince bir itham aracı olarak kullanılmaya başlayacaktır. Nitekim tüm Cumhuriyet tarihi boyunca şahit olacağımız gibi. İşin ilginç olan yanı ise bu iki vakanın sonunda da (31 Mart Olayı ve Mahmut Şevket Paşa Suikasti) İttihatçıların galip gelmesi, bu olayların sonunda onların iktidarlarının yolunun açılmasıdır. Aynı konuşmada bu ikisinin birlikte anılıyor olması da bu bağlamda ilginç olduğu kadar da düşündürücüdür.

REŞAT NURİ GÜNTEKİN: KANONDA BİR HAYAL KIRIKLIĞI

Cumhuriyet projesine, dönemin entelektüellerinden ve kimi kurucu elit arasından farklı sebeplerden dolayı yöneltilen eleştirilerin beslendiği hayal kırıklıklarının varlığından haberdarız. Ama hiç kimse bu hayal kırıklığını Cumhuriyet kanonunda kalmayı başararak Reşat Nuri gibi yansıtmamıştır da diyebiliriz belki. Cumhuriyet projesine inanır Reşat Nuri de diğerleri gibi ama bir rahatsızlık da hissetmeden duramaz. Özellikle de bizim bakacağımız anlamda Reşat Nuri'nin Cumhuriyet'in laiklik projesi ile ilgili bir derdi olduğunu görürüz. Bu, asla buna karşı olduğu anlamına gelmez. Bilakis destekler de, ama özellikle 31 Mart Olayı kapsamında romanlarına baktığımızda –hatta *Yeşil Gece*'de bile- laikliğin getirdiği sosyal yıkımın romanlarına yansıdığını görürüz.

³²⁷. A.g.e. syf 141.

‘Öteki’nin dilinden bile olsa bu yıkımın izleri sürülebilir Reşat Nuri’de. Gerçi ideolojik bir perde vardır romanlarında ve defalarca bu perdeyi aralayarak görmek zorundayızdır; ama Reşat Nuri’nin bir Cumhuriyet kanonu kapsamında orada huzurla oturan bir yazar olduğunu söylemek de kolay değildir. Ömer Türkeş, “Kemalist Kanona Sessiz Bir Reddiye” başlığı altında şöyle değerlendirir Reşat Nuri’yi:

“Her iki dönemi de (Osmanlı ve Cumhuriyet y.n.) yaşayanlar arasında Reşat Nuri Güntekin’in ‘yeni’ye sessiz muhalefeti üzerinde durmaya değer. Mesela, 1922’de yayımlanmasına rağmen onun Çalıkuşu’sunda Milli Mücadele ile doğrudan bağlantılı bir anlatı yoktur. (...) ‘İnkılâplar’ nelerin değiştiğine ilgisiz kalan Anadolu insanının, kadınlı erkekli ‘balo’lara olan tepkisi de Güntekin’in kendi tanıklığı olan Kavak Yelleri (1950) romanında çok iyi görülür. Danslar, balolar, eğlence biçimleri, R.N. Güntekin’in yozlaşmayı vurgulamak amacıyla sıklıkla kullandığı simgeler olarak hemen göze çarpar. Cumhuriyet hayatını anlatan belgesellerde büyük bir övgüyle sözü edilen Cumhuriyet balolarının, Cumhuriyet tarihi ile başlamadığını da anlarız bu sayede. Kavak Yelleri’nde, Yeşil Gece romanındaki ilerici-gerici çatışmasını aşmıştır artık. Bu romanında, din adamı tipinin temsilcisi Müftü, aydınlanma düşmanı yobazın değil, boyun eğmişliğin simgesidir. Şaşkın ve çaresizdir o. Devletin yüreklere saldırdığı korku, Müftü’nün her fırsatta dışa vurmak zorunluluğunu hissettiği ‘inkılapçılığında’ hemen fark edilir. Müftü’nün ‘Yetimler Yurdu’nda düzenlediği toplantıları anlatırken kullandığı ironik üslupla, kasaba çocuklarına verilen laik eğitimin mizahi yönünü açığa çıkarır Güntekin...”³²⁸

İbrahim Demirci ise gerek Reşat Nuri’nin romanlarını, gerek dönemin diğer yazarlarının eserlerini Cumhuriyet döneminin egemen söyleminin yarattığı önemli bir sınırlamanın bu bağlamda oynadığı role dikkat çekerek değerlendirmemizin gerekliliğini belirtir.³²⁹ Demirci, bu durumun teşhisini kendi sözleri ile söyleyecek olursak “yeni rejimin, bir önceki döneme ve o dönemin belirleyici toplumsal kurumlarının başında gelen İslâm dinine bakışındaki, neredeyse ‘düşmanca’ denebilecek tutumdur” biçiminde koyarken

³²⁸. Ömer Türkeş, “Güdük Bir Edebiyat Kanonu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 447.

³²⁹. İbrahim Demirci, “Romanımızın 27 Yılına Bakış (1923-1950)”, *Türk Edebiyatı Özel Sayısı, Hece*, Yıl:6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002, syf 59.

“yeni ve ‘çağdaş’ bir ‘ulus’ oluşturmada ‘ümme’ geleneğini engel gören yeni yönetimin bu uğurda” yapılan devrimler ile sosyal yaşamın bir dönüşüm içinde olduğunu belirtirken, “böyle bir ortamda edebiyat da ‘güdümlü’ kılınmak istenir diye bu durumun edebiyat üzerindeki gölgesinden bahseder.³³⁰ Bu bağlamda baktığımızda, Reşat Nuri’nin içinde bulunduğu durum daha iyi anlaşılabilir. Mehmet Kaplan onun için “öğretmenlerin ve memurların romancısı” der³³¹; dolayısıyla Cumhuriyet bürokrasisinin romancısıdır; ama Fethi Naci’de *Çalılıkı*’nın bürokrasiyi eleştiren (Osmanlı bürokrasisi olsa da) taraflarının kimse tarafından görülmediğini de söyler.³³² Herkül Millas, Türk romanında gayrimüslimler üzerinden ‘öteki’yi incelediği eserinde Reşat Nuri’yi “insancıl yaklaşım”cı bir çizgiye koyar³³³; ama Ahmed Hamdi, onun Kurtuluş Savaşı sırasında yazdığı *Çalılıkı* ile herkeste heyecan uyandıran idealistliğini över³³⁴ (Fethi Naci *Çalılıkı*’nın böyle görülmesine katılmasa da).³³⁵ *Yeşil Gece* ile rejimin isteklerine edebiyatını teslim ederken bir diğer taraftan *Miskinler Tekkesi*’nde farklı bir dil de tutturur Reşat Nuri. Rejimin arzuları doğrultusunda yazarken bile itirazının görülmemesi imkânsızdır. *Yeşil Gece*’nin sonundaki gibi çösküsu bir ‘Kurtuluş Savaşı’ ve yeni rejime hayal kırıklığı, muhalif romanlarda bile az bulunacak cinstendir. Reşat Nuri, Cumhuriyet kanonunun arzuları ile kendi metinlerinin içindeki itirazların arasında sıkışır. Aslında onun durumu üzerinden dönemin kimi aydınlarının içinde bulunduğu sıkışmışlık çarpıcı bir görüntü oluşturur ve dikkate değerdir. Kemalizmin yıkıcılığı aslında burada da

³³⁰ . A.g.e.

³³¹ . Mehmet Kaplan’dan aktaran, Cahit Kavcar, “Bir Öğretmenin Romanı: Yeşil Gece”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:5 Sayı:1, 1972, syf 167-187.

³³² . Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, IV. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 88-98

³³³ . Herkül Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik*, 1. Baskı, 2005, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 211-218.

³³⁴ . Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, IV. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 81.

³³⁵ . A.g.e. syf 107-111.

kendisini gösterir. Demirci'nin tespitleri doğrudur ve bunun en çok Reşat Nuri'de görüldüğü de ileri sürülebilir; ama bir diğer taraftan da, romanlarında en çok bu konuyu, yani laiklik ve İslamı, dert ettiğini ama bu dert edişin altında dikkatli bakınca –laikliği onaylasa da- başka bir durumun olduğu da görülebilir. 31 Mart Olayı bağlamında bakınca da bu tespit kendisini bir başka biçimde açık eder. Yazdığı beş romanda da 31 Mart Olayı'na atıf yapar Reşat Nuri. Bunlardan ilki yazarın *Çalığışu* romanıdır. Son olarak romanlara geçmeden önce Reşat Nuri'nin romanlarının yayımlandıktan sonra başına gelen 'sadeleştirme' adı altında yapılan müdahalelerin de masum olmadığının ve metinleri büyük oranda tahrip ettiğinin de belirtilmesi gerekmektedir.³³⁶

³³⁶. Reşat Nuri'nin kitaplarını yayımlayan İnkılâp Kitabevi'nin ve ailesinin bu bağlamda sorumluluğu -onlar bu durumdan haberdar olmadıklarını söylemiş olsalar bile- büyüktür. Romanlarının ilk basımları ile daha sonraki basımları arasındaki fark basit bir sadeleştirmeden çok daha fazlasıdır. İnkılâp Kitabevi'nin baskıları özensizdir ve neredeyse romanların basım tarihi bile bulunmaz. Bu konuda, özellikle *Çalığışu* romanının başına gelenler için *Zaman* gazetesinde "Kuşa dönen Çalığışu" başlıklı ve Tuncay Opçin'in *Aktüel*'deki yazısına atıfla şöyle bir haber çıkmıştır: "Reşat Nuri Güntekin'in ünlü romanı Çalığışu'nun uğradığı sansür 55 yıl sonra ortaya çıktı. Aktüel Dergisi'nde Tuncay Opçin imzası ile yayınlanan haberde edebiyat araştırmacısı N. Ahmet Özalp'ın araştırmalarına göre romanın 60 sayfasının değiştirildiği ortaya konuyor. Habere göre sansürlenene bu sayfalarda Osmanlı Devleti'ni ve dini öven bölümlerin çıkartıldığı belirtilirken sansürlenene bölümler için şu ifadeler kullanılıyor: 'Çalığışu, Kurtuluş Savaşı yıllarında Vakıf gazetesinde yayınlandı. Roman 1922'de kitaplaştı. Sansür, yayınlanışından tam 13 yıl sonra vurdu Çalığışu'nu. Çalığışu romanı 1928 yılına kadar tam dört baskı yaptı. 1928'de yaşanan "Harf Devrimi"nden sonra Latin harfleriyle ilk defa 1935'te basıldı. Dördüncü ve beşinci baskı arasında tam yedi yıl geçmesi gerekti. İşte ne olduysa bundan sonra oldu. 1939'da altıncı baskısı piyasaya verildiğinde o bambaşka bir romandı artık.'

Çalığışu'ndaki sansürü yıllar sonra ortaya çıkaran edebiyat araştırmacısı N. Ahmet Özalp sansürün üç alanda yapıldığını söylüyor. Özalp'e göre romanın yazıldığı Osmanlı döneminin tarihsel ve sosyal koşullarını yansıtan öğelerle, bu dönemi olumlu gösterecek her türlü olgu ya çıkarıldı ya da tersine çevrildi... Sansürden dini öğelerin de nasiplenmiş olduğunu söyleyen Özalp, 'Bunlar da roman içinde tek tek tespit edilip ayıklandı. İdeolojik bir tercihle romanın oturduğu kültürel zemin değiştirildi. Bunun sonucunda seküler bir Feride ortaya çıktı.' diyor.

Ancak sansür, o kadar aceleyle getirilmiş ki, romanda oluşan tutarsızlıklar düzeltilmeye fırsat bulunamamış. Olaylar çıkarılmış, ama romanın daha sonraki bölümlerinde çıkarılan olaylara atıflar ve göndermeler yapılmış. Bu yüzden sansürün Reşat Nuri tarafından yapılmadığını düşünüyor Ahmet Özalp. Çalığışu'nda yapılan sansürün ulaştığı boyut inanılmaz. Ahmet Özalp'in tespitlerine göre tam 60 sayfa çıkarılmış romandan. İkinci baskıda 470 sayfa olan roman, 39'uncu baskıda 408 sayfaya düşmüş. Bunun sonucunda da romanın hem metninde, hem de kurgusunda büyük değişiklikler oluşmuş. Özalp, şu anda kitapçılarda bulunan romanın 'okunamaz bir metin' olduğu görüşünde.", "Kuşa dönen Çalığışu", *Zaman*, online versiyon, 12 Ocak 2000, <http://arsiv.zaman.com.tr/2000/01/12/kultur/all.html>; Bu konu hakkında Reşat Nuri'nin kızına ve İnkılâp Kitabevi'nin Genel Müdürü'nün de açıklamalarına yer veren ve Reşat Nuri'nin diğer romanlarına ve bazı başka yazarların romanlarının başına gelenleri anlatan bir başka çarpıcı makale de *Aksiyon* dergisinde yayınlanır: Kadir Filiz, "Türk edebiyatında metin darbeleri", *Aksiyon*, 24 Aralık 2007, Sayı:681, syf 48-55.

ÇALIKUŞU'NDA 31 MART

1922 yılında yayımlanan *Çalikuşu* romanı Reşat Nuri'nin en bilinen ve en ünlü romanlarından biridir. Alemdar Yalçın, *Çalikuşu*'nun önce “Anadolu’da Bir İstanbul Kızı” ismiyle bir piyes olarak yazıldığını, sonradan roman haline getirildiğini söyler.³³⁷ Roman, Mütareke dönemi sonrası, Anadolu’da başlayacak olan Türk-Yunan Savaşı’nın ve Milli Mücadele’nin geçtiği zamanda yazılır.³³⁸ Alemdar Yalçın’ın aktardığına göre yayınlandıktan hemen sonra 1923-1924 yılları arasında *Pravda*’da tefrika edilmiş, Sovyetler Birliği’nde birçok baskı yapmış; baskılarının toplam adedi 9 milyonu aşmış, bütün Balkan dillerine, Çinceye ve Türk şivelerine çevrilmiştir.³³⁹

Olca ÖnerToy, Reşat Nuri’nin okuyucuya Anadolu’yu ilk kez bu romanla tanıttığını söyler.³⁴⁰ Yazarın, Anadolu’ya, Dame de Sion’u bitiren bir genç kıızı gönderdiğini söyler.³⁴¹ Adı Feride olan bu genç kız öğretmendir. Fethi Naci, Reşat Nuri’nin Feride’yi “Anadolu’da dolaştırarak, Feride’nin gözünden ve ağzından ‘Anadolu’nun şehirlerini, kasabalarını, köylerini ve oraların her tabakadan her çeşit örf, zihniyet ve davranıştaki insanlarını’ı anlatıyor.” diyerek özetler romanın temasını.³⁴² Feride’nin bu dolaşmaları sırasında “B.” vilayetinde açık bulunan bir Coğrafya ve Resim muallimliğine tayin olduğu yere gidince kaldığı otelde bir Manastırlı hanımla tanışır ve

³³⁷. Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, 6. Baskı, 2006, Akçağ Yayınları, Ankara, syf 183.

³³⁸. Ahmed Hamdi Tanpınar’dan aktaran Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 4. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 81-82.

³³⁹. Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, 6. Baskı, 2006, Akçağ Yayınları, Ankara, syf 183.

³⁴⁰. Olca ÖnerToy, *Reşat Nuri Güntekin*, 1983, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, syf 12.

³⁴¹. *A.g.e.*

³⁴². Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 4. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 84.

ona otelde yarenlik eden bu kadıncağızın hikayesini dinlerken karşımıza 31 Mart Olayı çıkar:

“Komşum (Manastırlı kadın y.n.), adamakıllı dertliydi. Manastır’da epeyce zengin bir adamın kızıymış. Haline göre bağları, bahçeleri, öküzleri, inekleri varmış. Babasının kapısında üç, beş fukara doyuyormuş. Manastır’ın belli başlı beylerinden birçoğu onu istemiş. Fakat cahillik bu ya, o: “İlle kılıçlı zabite varacağım” diye tutturmuş. Keşke, anası ona yüz sopa vurup o beylerden birine verseymiş. Lakin, o biçare kadın da başına geleceği ne bilsin! Tutmuş, bir tanecik kızını belindeki kılıçtan başka malı, mülkü olmayan bir mülazime vermiş. Hürriyete kadar şöyle böyle geçinmişler. Kocası **31 Martta, Hareket Ordusuyla**, İstanbul’dan dönen bir ahabtan, kocasının (B.) de bulunduğunu ve bura yerlilerinden bir kadınla evlendiğini haber almış. Eh, olur ya; şariatımız dörde kadar izin veriyor. Zavallı komşum, biraz ağlayıp sızladıktan sonra üç çocuğunu almış ve buraya gelmiş. Gel gelelim, kocası bu işten hiç memnun olmamış. Ne vaktiyle yalvara yalvara aldığı karısı, ne ciğerpare evlatçıklarını gözü görüyor, onları tersyüzüne Manastır’a çevirmek için ısrar ediyormuş. “Bunca senelik karınım. Etme bana bu cefaları” diye ayaklarına kapandığı, köpekler gibi yalvardığı halde, bir türlü kendisini de burada alıkoymaya razı edemiyormuş.”³⁴³

Feride’nin otelde tanıştığı bu Manastırlı kadının anlattığı hikayesinde, İstanbul’dan 31 Mart Olayı’nın sonlarında, Hareket Ordusu ile kente girdikten sonra kocası geri dönen bir ahabından, kadının kendi kocasının “B.”de bir başka kadınla evlendiğini duyarız. 31 Mart Olayı sadece bir motif olarak karşımıza çıkar. Ama daha sonra yazar, dertli kadının hikayesini Feride’nin dinlediği sırada, kocası 31 Mart’tan sonra dönen bir ahabından kadının kendi kocasının bir başka kadınla evlenmesini, dalga geçen ve küçümseyici olduğunu düşündüğümüz bir dil ile “Eh, olur ya; şariatımız dörde kadar izin veriyor.” sözleri ile tamamlar. Daha sonra ise bu nazarını yumuşatır Reşat Nuri, Feride’nin, daha merhametli bir bakışla bakmaya başlar ve kadınla önce mesafeli bir ilişki kurmayı düşünürken daha sonra onunla dost olur. Daha İsviçre menşeli yeni medeni kanunun roman yazılırken ilan edilmediğini düşündüğümüzde böyle bir bölümün geçiyor olması,

³⁴³. Reşat Nuri Güntekin, *Çalılıkusu*, 42. Baskı, Tarihsiz, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, syf 142. (Vurgular bize aittir. y.n.)

Osmanlı döneminde ve İmparatorluk tam resmen yıkılmadan ama yıkılmasına ramak kala, bu konuların gündemde olduğunu Feride gibi Batılı eğitim almış birinin bu konuya yaklaşımı üzerinden görüyoruz. Bu hikayenin geçtiği aynı bölümde, Manastırlı kadının kocasını kurtarmak için yapmak istediği büyücülük hikayesini anlatır kadın Feride'ye. Dini ve uhrevi içerikli sosyal konuların işlendiği bir bölümdür. İşin asıl önemli olan yanı ise hem dini içerikli sosyal bir konuyu hem de 31 Mart Olayı'nı Reşat Nuri'nin aynı hikayede aynı bağlamda geçirmiş olmasıdır.

YEŞİL GECE'NİN AYDINLIĞINDA 31 MART

Yeşil Gece, 31 Mart Olayı'na en çok atıf yapılan romanlardan birisidir. 1926'da yazıldığını anladığımız bu roman 1928 yılında yayımlanır. Dil reformunun yapıldığı (roman Osmanlıca da basılmıştır) ve dilde sadeleştirmenin egemen ideoloji tarafından yürütüldüğü bir ortamın içinden çıkar *Yeşil Gece*. Hatta, romanın dil yapısının yeni oluşturulan ideolojik kurgudaki başarısı için İbrahim Zeki Burdurlu, Reşat Nuri'yi "Yeşil Gece'de bugünün gençlerinin de anlayacağı bir dil kullanmıştır." diyerek över.³⁴⁴ Roman, rejimin yükselerek duyulan yeni sesini okuyucusuna duyurmak için yazılmıştır aslında. *Yeşil Gece* bir sipariş romanıdır. İbrahim Demirci, N. Ahmet Özalp'in "Edebiyatta Dirijizm: Çalıkuşu Operasyonu" başlıklı makaleden bu sipariş olma durumunu şöyle aktarır: "...Reşat Nuri çağrılarak kendisinden 'yobazlığı eleştiren bir roman yazması' istenir. Reşat Nuri, oturur, verilen emri yerine getirir. *Yeşil Gece*, reddedilmeyen bir görevlendirmenin ürünüdür."³⁴⁵ Alemdar Yalçın da, "Prof. Dr. Birol Emil'in de romanın

³⁴⁴. İbrahim Zeki Burdurlu, "Yeşil Gece'nin Dil Yapısı", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 204, 1968, syf 585.

³⁴⁵. N. Ahmet Özalp'ten aktaran İbrahim Demirci, "Romanımızın 27 Yılına Bakış (1923-1950)", *Türk Edebiyatı Özel Sayısı, Hece*, Yıl:6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002, syf 59.

Atatürk'ün tesiri ile yazıldığı intibamı *Reşat Nuri'nin Romanlarında Şahıs Kadrosu* isimli kitabında belirtmesi romanın devrin aktüel siyasî gelişmelerinin tesirinde kaldığını gösterir.” sözleri ile Demirci'nin Özalp'ten yaptığı aktarımı paylaşır.³⁴⁶ Ramazan Gülendam, “Romanın Atatürk'ün etkisi/emri/telkini ile yazıldığı ve dönemin aktüel siyasî gelişmelerinin etkisinde kaldığı konusunda eleştirmen ve araştırmacılar hemfikirdir.” diyerek bu durumu doğrularken, aktardığına göre Oktay Akbal, bu romanın sipariş üzerine yazıldığını iddia eden ilk kişidir.³⁴⁷ Tek itiraz Bahattin Şeker'in “Yeşil Gece ve Gerçek” başlıklı Reşat Nuri ve Emile Zola'nın üstünkörü bir şekilde karşılaştırıldığı ve Yeşil Gece'nin hiç sorunsallaştırılmadığı makalesinden gelir:

“Kimi eleştirmenlerin bu romanın Atatürk'ün ‘Bana yobazlığı eleştiren bir roman yaz’ sözü üzerine yazıldığını söylenmesine karşın, kızı Ela Güntekin'in bir mülakatta babasının dini yaşantısı ile ilgili bir soruyu: ‘Yeşil Gece kitabını biliyorsunuz. Ondan başka söyleyecek bir şeyim yok’ (Aksiyon 20 Nisan 2002) diye yanıtlaması, kanımızca Yeşil Gece'nin bir ısmarlama roman olmadığının, tam tersine, yazarın Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle İnkılaplarla ilgili kaygılarını dile getirmek için kaleme aldığının bir kanıtıdır.”³⁴⁸

Şeker'in itirazı ne kadar doğrudur ve gerçeklik payı var mıdır bilinmez ama *Yeşil Gece*'nin bu şekilde yazılışı, onu -bir iktidar olarak Cumhuriyet'e ait bir roman- kanonik bir roman olarak görmemize kuşkusuz yetecektir. Kadrihan Mendi, “Reşat Nuri'nin ‘Yeşil Gece’ Romanı” başlıklı makalesinde “Romandaki tipler; softalar, İslamcılar, İttihatçılar, Sentezciler, yabancılaşmış aydınlar, işbirlikçiler hatta ‘Yeşil Ordu’ gönüllüleri Nutuktan, onun tarih kurgusundan çıkıp gelmiş gibidir.” der.³⁴⁹ Hasan Öztürk,

³⁴⁶. Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, 6. Baskı, 2006, Akçağ Yayınları, Ankara, syf 170.

³⁴⁷. Ramazan Gülendam, “Türk Romanında Dine ve Din Adamına Bakış”, *Türk Edebiyatı Özel Sayısı, Hece*, Yıl:6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002, syf 311. (16. dipnot y.n.)

³⁴⁸. Bahattin Şeker, “Yeşil Gece ve Gerçek”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı 1, 2006, syf 255-256.

³⁴⁹. Kadrihan Mendi, “Reşat Nuri'nin ‘Yeşil Gece’ Romanı”, *Tasfiye*, sayı 27, Ocak 2011, syf 26.

“‘Yeşil Gece’nin Aydınlığında ‘Yeni İnsan’ Tipleri” başlıklı makalesinde ise şöyle söyler:

“**Yeşil Gece**, Cumhuriyet romancısı **Reşat Nuri Güntekin**’in ‘tez’li romanlarının ilki olarak yazarının sanat anlayışındaki yeni bir dönemi temsil eder. **Yeşil Gece**, bir ‘cumhuriyet romanı’dır. Cumhuriyetin kültürel yapısıyla (siyaset, çağdaşlaşma, din, vb.) ilgili fikir yazılarını okuyanlar, varılması hedeflenen amaçlar açısından **Yeşil Gece**’yi bir model olarak değerlendirebilirler. Ne var ki, yazı değişikliğinin olduğu 1928’de yayımlanan bu roman, “Kemalist reformlar” açısından pek değerlendirilmemiş, 1922’de yayımlanıp yazarını popüler yapan **Çalıkuşu**’nun gölgesinde kalmıştır. Belki, biraz da öğretmen romanı olarak bilinmek, **Yeşil Gece** için dezavantaj olmuştur.”³⁵⁰

Ama ne varki Öztürk’ün tespitlerine katılmakla beraber romanın sonunda yer alan ve yer yer metin içinde kendisini Cumhuriyet’in dilinin dışında bırakan yerler ile roman kanon içinde bir hayal kırıklığını da bize anlatır. Gerçi roman terakki mantığının üzerinden bir ‘ileri-geri’ karşıtlığının üstüne oturur. Roman, Mustafa Kemal’in 16 Mart 1923’te Adana esnafına: “Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz, görürsünüz ki, milleti mahveden, esir eden, harab eden fenalıklar hep din kisvesi altındaki küfür ve alçaklıktan gelmiştir.” konuşmasının yapıldığı, Mart 1924’te Tevhid-i Tedrisat kanunu çıkarılıp eğitim laikleştirilmeye başlandığı, 30 Ağustos 1925’te Mustafa Kemal’in Kastamonu’da: “Ölülerden yardım istemek, medenî bir sosyal topluluk için lekedir.” dediği, 1925’te Bakanlar Kurulu kararı ile tekke ve zaviyelerin kapatıldığı bir ortamda doğar.³⁵¹ Hatta çok ilginç bir biçimde romanını bu topraklarda verilen bir Dreyfus Davası gibi görerek

³⁵⁰. Hasan Öztürk, “‘Yeşil Gece’nin Aydınlığında ‘Yeni İnsan’ Tipleri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 2, Bahar 96, syf 114. (Vurgular yazara aittir. y.n.)

³⁵¹. Fethi Naci’den aktaran Ramazan Gülendam, “Ramazan Gülendam, “Türk Romanında Dine ve Din Adamına Bakış”, *Türk Edebiyatı Özel Sayısı, Hece*, Yıl:6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002, syf 305.

inşa eder.³⁵² Devrimler bütün şiddeti ile uygulanırken, Reşat Nuri'nin bu olanlara bir itirazı yok gibidir; ama inancı da yok gibidir; verdiği bir röportajda şöyle söyler:

“Dreyfus dâvasına fi’len karışmış olan Zola, o vakit Fransa’nın altını üstüne getirmiş olan bu dâvanın heyecanı içinde bir nevi polemik romanı yazmıştır. Ben ‘Yeşil Gece’de itikadını, onunla beraber de edebî hayat ümidini, uzun ve acı savaşlardan sonra kaybeden, kendi ölümlülüğüne, milletin ölümsüzlüğü fikrinde bir teselli arayan bir insanın romanını yazmak istiyordum. Atatürk inkılâbı ve lâik öğretim zamanına rastladı. Bu da, uyandırdığı heyecan bakımından, bizim kendi Dreyfus meselemiz gibi bir şeydi. Karanlık bir taassup ve hoşgörüsüzlük muhitinde, her şey olduğu gibi eski halinde dururken, bir kanun ile lâik tedrisatın nasıl başa çıkarılacağına akıl erdiremedim. ‘Ya demirden, fakat aynı zamanda da hepimizin biçare etinden kemiğinden elin baskısı bir gün ortadan kalkarsa’ diye düşündüm. İnkılâp için dua eden, nutuk söyleyen çehrelerden birçoklarının mazlum, tatlı maskeleri arasından çıkacak çehreleri düşündüm. O heyecan beni de bir çeşit polemik romanı yazmağa, daha doğrusu romanımı o tarafa sürüklemeye sevketti.”³⁵³

Reşat Nuri aslında bütün içtenliği ile bu laiklik projesine inanır ama olabileceğine dair inancı kısıtlıdır. Aslında karşımızda bugünden bakınca da idealist ve hümanist bir çizgiden bakan bir romancı karşımıza çıkar. Savaştan hoşlanmaz, gayrimüslimlere Cumhuriyet’in yaklaştığı şekilde yaklaşmaz; ama topluma olan inancı da bütün bunlara oranla azdır -en azından buraya kadar edindiğimiz izlenimler ve araştırmalar neticesinde- ve bir o kadar güvenmez ona. Reşat Nuri’nin, Yakup Kadri’nin *Yaban* romanı için kaleme aldığı bir yazıda bunun izlerini görürüz. Yakup Kadri’nin romanını öven (ama yarattığı karakteri sanki biraz saf da bulan) Reşat Nuri, şu satırlarda yukarıda bahsettiğimiz güvensizliğin izlerini sunar bize:

“Bu suretle muazzam bir husumet duvarın çarpmış olan genç zabıt (*Yaban*’ın başkarakter i Ahmet Celal y.n.)girdiği muhitin düşmanlığını iki

³⁵². Hatta *Yeşil Gece* romanını Reşat Nuri’nin, Emile Zola’nın Hakikat (Vérité) romanını çevirirken yazdığını söyler Cahit Kavcar, bunun için de Drefus Olayı yazarın gündemindedir; zaten, yazar da söyleşisinde *Yeşil Gece*’nin davasını böyle gördüğünü ima eder. Ayrıntılı bilgi için bkn: Cahit Kavcar, “Bir Öğretmenin Romanı: Yeşil Gece”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:5 Sayı:1, 1972, syf 170-171.

³⁵³. Reşat Nuri’den Mustafa Baydar’a bir söyleşiden aktaran Cahit Kavcar, “Bir Öğretmenin Romanı: Yeşil Gece”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:5 Sayı:1, 1972, syf 170-171.

suretle celbeder. Evvelâ bir şehirli, köylülere yabancı, hülâsa bir *Yaban* olduğu, sonra memleket, adalet sevgisi telkin etmek istediği için. Fakat o, bilmiyor ki, yegâne kusuru düştüğü muhitin itiyatlarını bozmuş olmaktır ki, bunu hiç bir muhit affetme. Diğer bir hatası da köylülere akıl lisanı ile hitap etmek istemesidir. Ancak öyle necibane bir hata ki, memleketini, onun fikrî, ahlakî, bedîî kıymetlerini sevenlerin hepsi düşer. Halbuki aynı köylülerin içinden onları kurtarmak azmiyle çıkacak olan herhangi bir fert, hemşerilerini zorla, fikirlerini sormaksızın kurtarmaktan başka yol olmadığını görür, bilirdi.

Bunu, Yakup Kadri Bey'in de bildiğine şüphe yoktur. Maksudı, yakın tarihimizin en mühim bir zamanını, davalarımızın en can alacak safhasını kaydetmek olmuş ve bunu, müstesna bir muvaffakiyetle yapmıştır.”³⁵⁴

Reşat Nuri'nin, Yakup Kadri'nin bildiğini söylediği bu “zorla, fikirlerini sormaksızın kurtarmaktan başka yol olmadığı”nı aslında ne tam Yakup Kadri'nin, ne de Reşat Nuri'nin tam bilmediğini söylememize gerek yoktur sanırım. Reşat Nuri aynı yazıda Yakup Kadri'yi bir “tragedya yazarı” olarak selamlarken aslında, Cumhuriyet aydınlarının tragedyasını selamladığının acaba bilmem farkında mıdır? İşte bütün aktarımların sonunda karşımıza 31 Mart Olayı'na bol bol atıf yapan *Yeşil Gece* romanı çırılçıplak çıkar. 31 Mart sadece motifler halinde fondadır ve softa kökenli bir öğretmenin Anadolu'da Türk-Yunan Savaşı öncesi Cumhuriyet'e doğru giden sürecin içinde bütün problemlerin sonucunda İslamiyet'in görüldüğü³⁵⁵ ve geçmişte 31 Mart

³⁵⁴. Reşat Nuri'den aktaran Atilla Özkırımlı, “Türk Edebiyatında Yaban”, *Yaban*, 26. Baskı, 1996, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 225. Ayrıca buraya bir not daha düşmek gerekir: Reşat Nuri'nin bu iki roman (*Hüküm Gecesi*-*Yeşil Gece*) örneğinden bakınca Yakup Kadri ile ‘halk’a bakışlarında paralellikler görülebilir. Yakup Kadri, halkı bu hale getirenleri sorumlu görüp, öfkesini bazen onların üstünden çekerken *Hüküm Gecesi*'nin sonlarına doğru özellikle, Reşat Nuri'de Ali Şahin'in ağzından böyle bir ifadeyi ete kemiğe büründürür. Özellikle erken Cumhuriyet dönemi modernist-Kemalist aydınlarının neredeyse tamamının yaptığı gibi aynı aydınlanma naifliği ve ‘çocuk’ metaforu ile olur bu: Halk onlar için eğitilmesi, yetiştirilmesi gereken bir, büyük ama yaşı geçkin çocuktur. Ona yönelen öfke de biraz da buradan gelir: “Kaç yaşına geldin hâlâ adam olmadın!” gibi mesela. Onları ‘düzeltmenin’ yolu ise eğitimden geçer, bunun da yolu okuldur ve bu söylem hâlâ geçerliliğini korur:

“Şahin Efendi, biraz evvel kızdığı ve nefret ettiği halde şimdi halkı acıyarak seviyor: ‘Onlar, bir nevi büyük çocuklar... Bütün kabahat onları bu hale getirenlerde,’ diye mazur görüyordu. Memleketi yalnız ‘Yeni mektebin’ kurtaracağına olan emniyeti on kat daha kuvvetlenmişti.” Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece*, Tarihsiz, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, syf 175.

³⁵⁵. Alemdar Yalçın bu durum ile ilgili şu tespitte bulunur: “Ancak Reşat Nuri “tek ideolojik polemik romanım” dediği *Yeşil Gece*'de bu bozuklukların asıl sebebi olarak İslâmiyeti göstermektedir. Medresenin

Olayı'nın izleri ile yeşil bir gecenin Anadolu'da derinden derine hüküm sürdüğünü iddia ettiği bir "polemik" ve "ideolojik" romanın kendisi çıkar.

31 Mart Olayı'nın nasıl bir zeminde kullanıldığı artık rahatça görülebilir; ama roman boyunca bu zemin 31 Mart'ı farklı şekillerde romanda anımsatır. İlk olarak karşılaştığı bir eski arkadaşının hayat hikayesinde rastlarız 31 Mart'a:

"Nuruosmaniye'de eski ders şeriklerinden Zeynel Hoca'ya rast geldi. Somuncuoğlu Medresesi'nde dört sene arkadaşlık etmişlerdi. Zeynel Hoca, Karadenizli koyu mutaassıp bir softaydı. **Otuz Bir Mart'ta şeriat** uğruna şahadet şarabını içmesine bıçak sırtı kalmıştı. Bereket versin tam zamanında bir yolunu bulup İstanbul'dan kaçarak darağacından yakayı kurtarmıştı.

Zeynel Hoca, Şahin Efendi'nin sarığı çıkarmasını affedememişti. Onu görünce ısırmaya hazırlanmış yırtıcı bir hayvanın dişlerine benzeyen sivri, uzun dişleriyle güldü:"

-Hepsi tamam Hocam, bir şapkan eksik kalmış, dedi.

Şahin Efendi, kalender ve şakacı tavrıyla:

-O da olur inşallah, dedi. Anadolu'dan sarıkla geldim, fesle gidiyorum, bir zaman belki şapkayla dönerim, ama sen göremezsin.

-Neden?

-Belki o zamana kadar asılmış bulunursun da ondan.

-Yaşayan görür.

-Görürüz Hocam, Şimdilik Tanrı'ya emanet...

-Yolun açık olsun."³⁵⁶

31 Mart Olayı'nın dehşetli idam sehbalarını hatırlarız Reşat Nuri'nin bu satırlarında. Ama maalesef sadece adını anmakla kalmayız. Roman, Cumhuriyet'in gözünden dönemine bakmaktadır ve o dönem de şapka tartışmalarının yapıldığını bilsek bile anakronik bir

bozukluklarının asıl sebebi, onun gerisinde bulunan temel düşünce olan İslâmdır. Romanın ismini oluşturan "*Yeşil Gece*"nin yeşil rengi de İslâm'ın kutsal rengidir. Yazar romanında yer yer başımıza gelen bütün felâketlerin, savaşların da ana sebebi olarak İslâmı göstermek ister. Bunları biz, arkadaşının ölümüyle, bütün haksızlık, iki yüzlülük ve riyakârlıklardan tiksinerik medreseden ayrılan Ali Şahin Efendinin reaksiyoner mantığı ile görürsek de aslında yazarın kendi fikirleridir." Alemdar Yalçın, *Alemdar Yalçın, Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, 6. Baskı, 2006, Akçağ Yayınları, Ankara, syf 175.

³⁵⁵. A.g.e.

³⁵⁶. Reşat Nuri Güntekin, *Yeşil Gece*, Tarihsiz, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, syf 17. (Vurgular aksi belirtilmediği takdirde bize aittir. y.n.)

bakışla yazılmıştır. O dönemde softa kökenli bir hocanın “Tanrı’ya emanet” demesi bile bizce yadırgatıcıdır, softa kökenli öğretmenimiz ne kadar büyük dönüşümler yaşamış olsa da. Belki de elimizdeki nüsha yukarıda belirttiğimiz sadeleştirme/makaslama operasyonu ile bu hale geldi ya da baştan böyle yazılmıştı ama bunun ideolojik bir müdahale olduğu da çok açıktır. Ama burada belki de en affedilmeyecek şey ise Herkül Millas’ın gayrimüslim ötekiler için Reşat Nuri’yi koyduğu “insancıl yaklaşım”ın maalesef bir dindara gösterilmeyişidir. Buradaki konuşma nükteli bir ifadede söylenmiş olsa da buna dayanak olarak şunu söylüyoruz: Romanın bulunduğu atmosferde etrafında olup biten olaylardan ve onu saran *auradan* bahsetmiş ve yazarın bundan münezzeh olmayacağını belirtmiştik. Bu romanın yazıldığı tarih itibarı ile Şapka Devrimi olmuş ve Şapka Kanunu’na muhalefet olayı ile birlikte İskilipli Atıf Efendi, Ankara’da asılarak idam edilmiştir.³⁵⁷ Reşat Nuri’nin bunun farkında olmadığını söylemek ise abesle iştigal olacaktır. Haberi olmasa bile bu satırların yazıldığı zamanda atmosferin bu olduğu çok açıktır ve Reşat Nuri işte tam da bu noktada, yer yer bize neden kanonda kalabildiğinin ipuçlarını vermektedir. Ama bir diğer taraftanda alt metinde böyle bir olayın ifşa edilişi ve şapka yüzünden bir insanın asılabileceğini ya da en azından bunun ima edilişini de farklı bir okuma ile görmemiz söz konusu da olabilir.

Romanda 31 Mart’ın sık sık anımsandığını söylemiştik. Romanın başkarakteri softa kökenli öğretmen Ali Şahin, kendi kendisi ile bir iç muhasebe yaptığı sırada kendi

³⁵⁷. Ayrıntılı bilgi için bkn: Necip Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, 28. Basım, Ağustos 2010, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, syf 71-123; “İskilipli Atıf Hoca ‘şapka giymemek’ suçundan idam edildi”, *marksist.org*, 4 Şubat 2011, online, <http://www.marksist.org/tarihte-bugun/2950-4-subat-1926-iskilipli-atif-hoca-sapka-giymemek-sucundan-idam-edildi->

geçmişindeki inancın gücünü korkarak anımsıyordur ve yine bu anımsama ile 31 Mart ile bir kez daha karşılaşyoruz ve yine idam sehbası/darağacı ile birlikte oluyor bu:

“- Ne inanıştı o Yarabbi! dedi. Bu zaman; 325 yılının otuz bir martına rastlamış olsaydı ben mutlaka darağacına çıkmış bulunurdum. Bu dünyaya gözlerini yumduğu dakikada ötekinde yaşamaya başlayacağına inandıktan sonra ne ehemmiyetli olurdu ölümün?”³⁵⁸

Roman boyunca softa geçmişinin bir getirisi olarak dönüşmüş olan Ali Şahin’in öğretmen olurken ve öğretmen olarak vereceği mücadele boyunca da devamlı geçmişle bir muhasebe yaptığını görürüz. Bu muhasebeler Ali Şahin’in geçmişle basit iç hesaplaşmaları değil; adeta büyük iman krizleri ve bir tarihsel sürecin de bu kişisel iman krizi ile tanıklığıdır. Reşat Nuri işte bu anımsayışlar sırasında medrese hayatı ve softa arkadaşları ile ilgili yer yer sıcak hatıralar da anımsar; kimi zaman son derece gerçekçi ve çarpıcı bir dil ile anlatır bu anımsayışlar üzerinden yaşadığı sorgulayışı. 31 Mart işte bu çarpıcı anımsayışlar sırasında yeniden karşımıza çıkar:

“Bununla beraber birkaç sene sonra meşrutiyet inkılâbı olunca medresedeki en uyuşuk bir ebleh arkadaşları kadar bile heyecan göstermedi. Hele **Otuz Bir Mart İsyanına** büsbütün lâkayt kaldı. Çünkü aradan geçen birkaç sene beklenilmez fikir ve itikat inkılâplarıyla onu büsbütün başka bir adam yapmıştı.

Şahin Efendi, hastalığının birincisinden çok daha şiddetli ve buhranlı olan ikinci devresini de acı acı hatırladı.

O zamana kadar bütün kabahati şahıslara yüklemişti. Ahalinin ahlâkı, itikadı bozulmuştu. İstanbul; zevkten, eğlenceden başka bir şey düşünmüyordu. Koca memlekette can ve yürekten bir “Allah” diyen kalmamıştı. Onları Hak yoluna sevk etmek vazifesiyle mükellef olan ulema, baştan başa cahil, korkak, menfaatperest ve müfsitti. Halife-i Resulullah olan adam, zalim ve ahlâksızdı.

Ancak yeryüzünü baştan başa yıkacak bir kan ve ateş tufanı idi ki yolsuzluklara bir nihayet verecek, Müslümanlığı ilk saflığına irca edecekti. Fakat öteden, beriden eline geçen tarih kitaplarını okudukça anlıyordu ki, geçmiş zamanların da şimdiki zamanlardan kalır yeri yoktur. En eski tarihlerden beri din, daima ordunun geçtiği yerlerde ebedi bir yeşil gece hüküm sürmüştür.

Somuncuoğlu Medresesi’nden başlayarak yavaş yavaş genişleyen, bütün şimdiki zamanı yakan yangın; Osmanlı, İslâm ve peygamberler

³⁵⁸. A.g.e. syf 22.

tarihi içinde de en eski zamanlara doğru ilerliyordu. Onun geçtiği yerlerde muhteşem süslü cepheler dökülüyor, kubbeler çöküyor, yığın yığın enkazdan ve kaditlerden başka bir şey kalmıyordu.

Fakat bu yangın, tarihin seçilmez hudutlarında da durmazdı, yavaş yavaş gökyüzünü de sarmaya başladı.”³⁵⁹

İdealist bir hocanın geçmişe dönük belki hezeyanları, belki de iç sorgulamaları olarak okuncak bütün bu çarpıcı sorgulayış ve anımsama sahneleri ile Ali Şahin’in ‘gericilik’ ile mücadele edeceği Sarıova’ya gelmeden önce roman devamlı bu geçmişe dönük sahnelerle devam eder. Yer yer öyle bir profil çizer ki Reşat Nuri, Ali Şahin’in sosyal ilişkileri konusunda zaaf içinde olmak değil belki ama genellikle, içine kapanık ve işini zamanında yapan, görev bilinci ve aşırı sorumluluk sahibi birisinin imajı çizilir önümüzde. Bu imaj sıkıntılıdır yer yer; ama Kemalizmin bu aşırı idealizmi de böyle taşınmış gib bir durum vardır zira, yeni bir dönemin yeni tiplerini yansıtmaya yolundadır bu romanlar. Bu romanlardan kastımız ise *Çalılıkı* romanındaki öğretmen karakter ile *Yeşil Gece* romanında yine bir idealist öğretmen karakterin olmasıdır. Bu karakterler yeni bi dönemin sembolleri olacaklardır hiç şüphesiz. Ama *Yeşil Gece*’de çizilen bu Ali Şahin karakteri dış dünyada süren politik kavgalara kayıtsızdır, misal 31 Mart sırasında ya da daha sonra eğitim hayatında şahit olduklarıyla. Burada Reşat Nuri, Cumhuriyet tarihinin kışkırtıcı sözünü sahneye çıkarır: ‘İrtica’:

“Mektepte medreseden gelen sarıklılarla fesliler arasında bir anlaşmazlık vardı. Softalar, sivil mekteplerden gelen talebeyi çekemiyorlardı. Onlar da sarıklıları taassupla, irtica ile itham eder, olur olmaz bahanelerle softalara çatarlardı. Hatta bazen iki taraf arasında boğaz boğaza kavgalar bile oluyordu.”³⁶⁰

Zira buradaki ‘irtica’ suçlaması ise hiç şüphesiz dönemindeki tartışmalara ve 31 Mart’a atıf yapar. Daha sonra zaten, bu karşılıklı suçlamaların anımsanması ile ‘irtica’ olarak

³⁵⁹ . A.g.e. syf 32-33

³⁶⁰ . A.g.e. syf 46

bahsedilenin 31 Mart olduğunu anlarız hemen. Çünkü Ali Şahin, Sarıova'ya geldiğinde oradaki vaziyeti İstanbul ile mukayese eder:

“Sarıova'ya geleli daha üç saat olmadığı halde softalığın bu kasabaya ne büyük bir kudretle hâkim olduğunu anlamıştı. Ahalinin yarıdan ziyadesi sarıklıydı. **Otuz Bir Mart**'tan sonra İstanbul'da birdenbire miskinleşen softalar, burada meydan kahvelerinde, medrese önlerinde, çarşı sokaklarında azgın oğul arıları gibi kaynaşıyorlardı.”³⁶¹

Daha sonra kasabadaki İdadi Müdürü ile tanışır. Onunla genel durum hakkında, kendi hakkında, fırka hakkında ve Belediye Reisi'nin ziyafeti sırasında orada olanlar hakkında malumat alıp kasaba eşrafını tanımak için konuşurken, yine 31 Mart Olayı'na değinildiğini görürüz. İdadi Müdürü, 31 Mart'ın medreseler ve ulema üzerinde yarattığı ehemmiyetsiz durumdan bahseder ve bunu tasvip etmeyen bir konuşma yapar:

“- İttihat ve Terakki Kâtib-i Mesulü Tikveşli Cabir Bey. Tahsili pek yüksek değil, ama dehşetli zeki ve ateşli bir vatanperver. Meşrutiyetten sonra Tikveş'ten emlakını satarak buraya yerleşti. Biraz bağ, bahçe aldı. Zühtü Efendi ile bir içtikleri su ayrı gider. Cabir Bey'in hamaset ve sohbeti ile Zühtü Efendi'nin kudret-i ilmiye ve gayret-i diniyesi bir araya gelince ne gibi netice hâsıl olacağını tahmin edersiniz. **Otuz Bir Mart**'tan sonra medreselere ve ulemaya karşı bir emniyetsizlik uyandı. Fikrince bu, çok haksız ve yanlış bir şeydir. Vatanperver bir hükümetin ulema ile teşrik-i mesai etmesinden ne hayırlı neticeler doğabileceğine hoca efendi hazretleri ile fırka kâtib-i mesulünün şu ittifakı pek güzel bir misaldir. Karşı tarafta oturan şu ihtiyar hocalar sinleri icabı fazla geri fikirli adamlardır; son derece cahil ve mutaassıptırlar, gizliden gizliye Cabir Bey'e de, Zühtü Efendi'ye de muhaliftirler... Hatta aralarında müderris efendiyi tekdire kadar varırlar. Bereket versin ki ellerinde fazla bir kuvvet yoktur.”³⁶²

Romanın bütünüyle ‘ileri-geri’ mücadelesi üzerine kurulu olduğunu herhalde bir kez daha söylememize gerek yoktur. Tabii Kemalist devrim sürecinde sipariş olan bu romanda, bu ‘ileri-geri’ mücadelesinde tarafların nasıl kurgulandığı da çok açıktır. Yeni olan ile eski olanın ezeli bir savaşı gibi anlatılır bu durum romanda ve Reşat Nuri bu ezeli savaşın

³⁶¹. A.g.e. syf 55.

³⁶². A.g.e. syf 58.

derin kökleri ile savaşıma azmi içinde Sarıova'daki macerasına başlar. Eski bir softa olarak karakterin seçilmesi ise ona romanda softalarla mücadele ederken bir artı olarak geri döner. Reşat Nuri, demokratikleşme tarihimizde bizi defalarca felce uğratacak bu tartışmanın taraflarını Cumhuriyet'in gözünden verirken yenilik tarafları içerisinde şeyh, müderris gibi dini sıfat sahibi kişilerin de sayılması dikkat çekicidir. 31 Mart burada artık bir sürecin tarihsel adı olarak 'softaların' geçmişinden onların bir gölgesi gibi gelmeye devam eden bir kaybın kendisine dönüşür ve derin bir yara gibi softaların bundan 'homurdandıkları' söylenir:

“Bir yandan Müderris Zühtü Efendi başta olduğu halde yeniler, teceddüt ve inkılâp taraftarları, öte yanda onları dinsizlikle itham eden, **31 Mart** yığnılığından hâlâ kurtulamadıkları için pek açıktan açığa muhalefete cesaret edemeyerek gizli gizli homurdanan eskiler. Sayı bakımından ekseriyet bunlarda idi. Fakat öte tarafta da hükümet ve fıkra* kuvveti vardı. Mutasarrıfından, belediye reisinden başlamak üzere bütün hükümet memurları, jandarma, polis, bütün belli başlı müderrisler, şeyhler, muallimler, mühim tüccarlar ve esnaf yenilik taraftarıydı.”³⁶³

Daha sonra romanda Ali Şahin'in vereceği bu mücadelenin ilk safhalarından birisi medreselerin tamiri ve bakımının yapılması tartışmaları ile kendisini gösterir. Burada medreselerin kaderlerine terk edildiğini anlarız aslında. Bu tarz sıkıntılı konuların da zemin hazırlaması ile medreselerin bir nümayiş kaynağı olarak politize olmuş yerler olarak romanda varlıkları hissedilir. Sarıova'daki medrese de bundan münezzeh değildir. Kimi zaman bireysel ve ufak konulardan büyük sıkıntıların patlak verdiği görülür. İşte bu duruma örnek teşkil edecek bir vaziyet yaşanır. Kasabanın önde gelen ahalilerinden birisinin oğlu ile bir medrese öğrencisi arasında kavga yaşanır. Kasabanın en “dişli” eşraflarından birinin mensubu genç, elindeki kamyş ile softanın başına vurmuştur. Zaten politik olarak gerilimli olan medresenin tepkisi de çabuk olur. Reşat Nuri, “sarığa hakaret

*. Romanda “fırka” şeklinde geçmekte, biz “fırka” biçiminde düzelttik. (y.n.)

³⁶³. A.g.e. syf 66

cinayeti” olarak algılanmış olan bu harekete talebi-i ulûm’un bir nümayişle buna misilleme yaptıkları bu sahneyi çarpıcı bir biçimde Ali Şahin’in gözlerinden aktarırken yeniden 31 Mart’a değinir. Bir yıldırım gibi inen felaketmişçesine anlatır bu sahneyi ve sahne, Reşat Nuri için, tıpkı görölmek istenen 31 Mart gibidir:

“Taşkınlıkla fırka mümessiline yapılacak fena bir muamele Sarıova’ya bir ikinci **Otuz Bir Mart** yıldırımını indirebilirdi. Meydanlığa korkunç bir sükût çöktü. Kanlı yüzü duvar gibi bembeyaz kesilen Cabir Bey, sönük bir sesle falsosunu tamire çalışıyor, fakat devam ettikçe büsbütün yüzüne gözüne bulaştırıyor, “Gençlik, nur, din, düşman, hamiyet, satvet” diye anlaşılmaz bir şeyler söylüyordu.”³⁶⁴

Romanda uzun bir müddet 31 Mart Olayı anılmaz. Ta ki Ali Şahin’in kasabadaki bu ‘gerici’ güçlerle mücadelesinde önemli bir mevzi olacak olan İmam’ın oğlunun İmam tarafından okuldan alınıp hafızlığa başlatılması ve başına sarık sarılması olayı ile Ali Şahin’in öğrencisini geri alabilmek için verdiği mücadele sırasında kasaba “muteberanından müteşekkil” bir grubun Mutasarrıf Bey’e Ali Şahin’i şikayet etmelerine kadar. Maarif Müdürü ile yaptığı bir konuşma sırasında mücadelesini hep müttetik kazanmak için konuşmalarını dikkatlice yapan Ali Şahin, bu kez hiddetlenecek ve bu hiddeti ikisinin arasında geçen tartışmada 31 Mart’ı resmi tarihin sesinden yeniden gündeme getirecektir:

“- Müdür beyefendi, ben medreseden yetişmiş softayı bilirim. Softa, gölge gibidir. Korkup kaçarsan peşini bırakmaz. Fakat cesaretle üstüne yürürsen alabildiğince kaçır. **Otuz Bir Mart**, önümüzde en iyi bir misaldir... Fırka, softa **irtica**ına karşı şiddet göstermekte haksız mıydı? Softaya karşı zalim ve haksız olalım demiyorum. Fakat onun olur olmaz arzularına baş eğmek de zamanın politikasına hiç muvafık değildir sanırım. Demin vicdanınız ve irfanınız nasıl emrederse öyle hareket buyurursunuz, dedim. Fakat mademki söz bu mecraya döküldü; daha açık söyleyeyim. Bu meselede mutasarrıf bey de, zat-ı âliniz de beni tutmaya mecbursunuz. Bu, sizin için bir vicdan, izzetinefis ve memleket vazifesidir. Biraz evvel mutasarrıflığa gelen nümayişçilerin kimler tarafından, e maksatla teşvik ve tahrir edildikleri malum. Bunu böyle bilirken beni feda edemezsiniz.”³⁶⁵

³⁶⁴. A.g.e. syf 77.

³⁶⁵. A.g.e. syf 126.

Mutasarrıfın da kendisinin de ‘geri’ fikirli adamlar olmadığını Ali Şahin’e uyarılarda bulunmaları ile ona iyilik yaptıklarını ama durumu idare etmek zorunda olduklarını duyuruz Maarif Müdürü’nden bu konuşma sırasında. 31 Mart Olayı’nın nasıl bir zemin üzerine oturduğunu anlatan zihinsel yapı artık kendisini bütün çıplaklığı ile gösterir. Ali Şahin yukarıda ‘irtica’ kelimesini sarf eder. Daha doğrusu Reşat Nuri sarf ettirir. Reşat Nuri’de bu içkin biçim de yer alan ‘irtica’ kavramı 31 Mart’ın kaynağı, 31 Mart’ta onun kaynağı biçiminde kendisini gösterir aslında. Zaten Reşat Nuri ‘irtica’ kavramını içkin bir biçimde kabul ettiğini verdiği bir röportajda da belirtir.³⁶⁶

Romanda, 31 Mart Olayı karşımıza son kez, Ali Şahin’in “çocuklara salıp resmi yaptırıyor” ve “çocuklara dinsizlik, ahlâksızlık, Farmasonluk propagandaları” yapıldığı iddiaları sürerken, Dolmacı Hoca adlı bir şahsın öğrencileri tarafından mektepli öğrencilerin darp edilmeleri ile yavaş yavaş itibarını kaybeden mektebin, daha sonra çocuğunu orada okutan esnaftan birisinin, söylentilere aldırış etmese bile “Ne diye çocuğunu o mektepte tutuyorsun?” diyip alışverişi kesenlerin yüzünden çocuğunu okuldan alması sonucu ‘yeşil’ güçler ile mücadelenin iyice kızıştığını gördüğümüz sırada çıkar. Reşat Nuri, Ali Şahin’in de buna mukabellen Fırka mümessili Sabri Bey’i kışkırttığını belirttiği bölümde geçirir 31 Mart Olayı’nı. Bu son anımsanışta 31 Mart artık bir kışkırtma aracı şeklinde kullanılacak, ‘irtica’ kelimesi ile yan yana anılacaktır:

³⁶⁶. 1954 yılında yapılan bir röportajda Reşat Nuri’ye şöyle sorulur: “Yeşil Gece’de idealist bir öğretmenin geri kuvvetlerle mücadelesini ve çektiği ıstırapları anlatıyorsunuz. Bugün için memleketimizde böyle bir tehlikenin tamamen zail olduğuna inanıyor musunuz?” Reşat Nuri şöyle yanıtlar: Eski kuvvetler dediğiniz taraf hâlâ eski halinde, buna karşılık benim de yeni kuvvetler diyeceğim taraf yine hâlâ bir avuçtan ibaret olduğu için hayır... Devlet sıkı davranabilirse irticaî denecek muayyen olaylar çıkmaz; fakat inkılâp daha uzun zaman yerinde sayar, mektepler ve başka vasıtalarla gerçek aydınların sayısını çoğaltacağımız zamana kadar.” Aktaran Cahit Kavcar, “Bir Öğretmenin Romanı: Yeşil Gece”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:5 Sayı:1, 1972, syf 171-172

“Onların hilelerine bazen o da hile ile mukabele ediyordu. Hele Dolmacı Hoca ve emsalinin ahaliye yaranmak için yaptıkları aptalca taşkınlıklardan çok istifade etmişti. Sarıklı çocuklar, sokaklarda ilâhiler okuyarak dolaşırken, “Balkan mezaliminin intikamını bu çocuklar mı alacak? Bu tarz terbiye ile ancak memlekette **Otuz Bir Mart irticaları** yapacak softalar yetişir... Zat-ı âliniz, terakki ve teceddüdü gaye edinmiş bir fırkanın mümessiliniz. Sizden de mi korkmuyorlar? Bu, ne cesaret!” diye Sabri Bey’i kışkırtıyordu.”³⁶⁷

Yeşil Gece, üzerinde durduğu zemin itibari ile 31 Mart Olayı’nı bol bol anan bir romandır. Kanonun tam göbeğinde olduğunu düşündüğümüz bu roman bir diğer taraftan sonu ile de bizi çok şaşırtmaktadır. Romanda Ali Şahin’in mücadelesi bütün şiddeti ile sürer. Tıpkı Dreyfus Davası gibi bir sahneye de tanık oluruz romanda zaten. Sarıova’nın ünlü Kelami Baba türbesi yanar. Bu yangından da idadide Fransızca muallimi olan Nihat Efendi bazı olaylardan sonra hedef olur. Bu dava ile romanın içinde geçen politik mücadele artık zirveye çıkar. Ahalinin önünde kopacak bu kavga son raundu olacaktır eski kuvvetlerle yeni kuvvetlerin. Sonunda çok büyük mücadelelerle bu kavgayıda kazanır Ali Şahin; ama maalesef her şey bitmemiştir. Bu Dreyfus Davası gibi bütün kasabayı sarsan yangın ve büyük mahkemeden sonra roman Türk-Yunan Savaşı’nın içine doğru çeker okuyucuyu ve Cumhuriyet’e doğru giden süreç başlamıştır. Romanın sonunda ise inanılmaz bir hayal kırıklığı sahnesi ile karşılaşırız. Romanda öyle bir anlatılır ki bu süreç hamaset asla yer bulamaz kendine. Ali Şahin, yeniden din adamı olarak görev yapıp Sarıova’da Yunan işgalinin tahribatını asgariye indirmeye çalışır. Dostlarını kaybeder. Sadece acı vardır. Daha sonra bütün önde gelen din adamları ve eşrafın iş birliğine tanık olur; ama kendisi istemese de bunu yapmak zorunda kaldığı için ses çıkaramaz diğerlerine. Roman, Ali Şahin’in Yunanlılara esir düşüp kurtulmasından sonra Cumhuriyet kurulduktan sonra tekrar döndüğü Sarıova’da kendisinin kahramanlar gibi karşılanmayı umut ederken selamladığı Cumhuriyet rejiminin hiç hayallerindeki gibi

³⁶⁷. A.g.e. syf 132.

olmadığını gördüğünde ilginç bir sonla karşı karşıya kalırız. Alacakaranlık kuşağı yaşatır aslında burada da Reşat Nuri, ama bilinenin aksine Cumhuriyet ile hayırhah bir sona ulaşmayız romanda. Ama ‘irtica’nın ne kadar ölümsüz olduğunu görürüz verdiği mesajda. Hilafet kaldırılmış, medreseler, tekkeler kapatılmış, türbelere kilit vurulmuş ve “türbe kandilleriyle beraber Yeşil Gece de müebbeden sönmüştü” ama bütün bu olmasını istediği şeye rağmen hiçbir şey beklediği gibi olmayacaktı. Sarıova’da mücadele ettiği bütün ‘geri’ (Eyüp Efendi) ve kaypaklık gösteren (İttihatçı Cabir Bey gibi) aktörler yeniden oradadır ve de başrolde dirler. Bunun üzerine Ali Şahin yola düşer; Ankara’ya, inkılâbın kalbine doğru, derdini anlatmak için, hareket eder. Roman böyle bir sonla biter. Reşat Nuri bir röportajında romanın devamını yazmak istediğini hatta başlığını bile bulduğunu belirtir: “Gecenin Ötesi”.³⁶⁸ Fakat böyle bir eserin varlığından haberdar değildir.³⁶⁹

Yeşil Gece, Reşat Nuri’nin bir geçmişe bakış örneği olarak iktidarın dilinden konuşan belki de en “aşırı” ve “keskin” romanı. Bütün bu özellikleri ile Cumhuriyet kanonunun kalbinde yer alan ve içinde geçen söylemleri itibari ile tüm Cumhuriyet

³⁶⁸. Cahit Kavcar, bu röportajı şöyle aktarır: “Yazarımız, öğretmen Şahin’in Ankara’ya gittikten sonraki macerasını, yani ‘o günden bugüne kadar geçmiş yılların hikayesini’ *Gecenin Ötesi* adlı bir romanla anlatmayı düşünmüştür. Bunu, kendisine sorulan, ‘Aynı konu üzerine bir roman daha yazmayı düşünüyor musunuz?’ sualine verdiği şu ilgi çekici cevaptan anlıyoruz: ‘Güzel sual. Tam üzerine bastınız. Yeni roman değilde eskisinin devamı. Buna şimdiden bir ad bile koydum: ‘Gecenin Ötesi’. *Yeşil Gece*’nin sonunda Cumhuriyet ilân olur. Birçok sıkıntılardan sonra nihaye ideale eriştiğini sanarak bayram yapan Şahin Hoca, meşrutiyetin sarıklı, sakallı, geri kuvvetlerini başlarında melon şapkalar ve traş edilmiş çehrelerle yine karşısında görür. Onlar onu gericilikle vatan hainliğiyle suçlandırarak vaktiyle başöğretmenlik yaptığı kasabadan kovarlar. Sabık başöğretmen de derdini anlatmak için bir akşam vakti, omzunda heybesi ile Ankara’nın yolunu tutar. İkinci kısmında yani “Gecenin Ötesi”nde, yine bir gece vakti Şahin Efendi, çok ihtiyarlanmış bir çehre ile tekrar romancının karşısına çıkıyor: ‘Ben oyum, diyor, ikimizde o zaman gençtik, toyduk, birçok şeyleri yanlış gördük. Ben o Ankara’ya gidişimden sonraki hikâyemi anlatacağım.’ diyor. Roman, o günden bugüne kadar geçmiş yılların hikâyesidir.” (syf 175-176).

³⁶⁹. *A.g.e.*: Cahit Kavcar bu konu hakkında şöyle bir bilgi verir: “Fakat böyle bir eserin varlığı, yazılıp yazılmadığı şimdilik bilinmiyor. Herhangi bir yerde böyle bir esere, hattâ adına bile rastlayamadım. Belki yazılmış da basılmamış olabilir düşüncesiyle bir görüşme yaptığım yazarın kızı Elâ Güntekin de, bu konuda bir şey bilmediğini söyledi.” (syf 176)

tarihinde yankılarını bulacağımız bu bitmez kavganın romanı olarak, dönüşen ve kendisini devamlı konsolide eden bir Kemalizm'in en güçlü propaganda romanı olarak tarihe geçebilir. Ama romanda bu propagandayı havada bırakan bir taraf vardır. Bu belki de propaganda romanı olmasındandır denilebilir ama romanın sonundaki hayal kırıklığı ve verdiği röpotajlar ile devamını yazmak istediğini söylediği yeni bir romanla bu kanonik laiklik propagandası romanı üzerindeki ilginç soru işaretleri barınmaya devam edecektir. Romanda atıf yapılan 31 Mart Olayı ve egemen söylemce kullanıldığını gördüğümüz 'irtica' söylemi bir iktidar olarak Cumhuriyet'in ve egemen bir söylem olan Kemalizm'in onay mührünü taşır üstünde. İslamiyet ile sorunlu olan bu roman boyunca 31 Mart'a 'irtica' ile bu kadar değinilmesi ise şüphesiz ki şaşırtıcı olmayacaktır. Taner Timur, "Yeşil Gece: Kemalist Reformizin Yol Ağı" başlıklı yazısında *Yeşil Gece*'nin Kemalizm için önemini şöyle vurgular:

"Yeşil Gece salt yazınsal değeri açısından belki büyük bir roman değildir. Fakat 1926'da kaleme alınmış bu eserin, toplumsal bir devrime dönüşemeyen Kemalist rejimin ilericiiliğinin sınırlarını sergileyen ilk ve kapsamlı eleştirel bakış getirdiğini söyleyebiliriz."³⁷⁰

Ömer Türkeş ise *Yeşil Gece*'nin bizim, Kemalist söylemin bütün yönleri ile "laikliğin ne kadar tehlikede olduğunu" duyurduğu ve bunun uyarılarını yapan bir roman olarak Cumhuriyet tarihi epeyce etkilediğini ileri sürdüğümüz argümanını destekleyen ilginç bir bilgiyi aktarır:

"Belki de hikâyenin sonunun yeni rejime ilişkin bir şüphe ile bitmesi nedeniyle –yine yobaz din adamlarına yönelen eleştirisine rağmen- onun (Vurun Kaype'ye romanı kastediliyor. y.n.) kadar ilgi görmeyen *Yeşil Gece* ise, bir zamanlar –başta Nazım Hikmet olmak üzere- Türk solu tarafından övgüyle anılmıştır. Övgü, romandan çok Türk solunun düşünsel geri planını sergilemesi açısından önemlidir. Çünkü, metinden yansıyan ideolojiye baktığımızda, Türk solu ile Kemalizm arasındaki, 60'lı yıllara

³⁷⁰. Taner Timur, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum, Kimlik*, 2. Baskı, Ağustos 2002, İmge Kitabevi, Ankara, syf 84

dek uzanan ve paydasını ilerlemeci, modernist dünya görüşünde bulan akrabalık hemen ele verir kendisini.”³⁷¹

Herhalde bu tespitte, neden tüm Cumhuriyet tarihinde demokratikleşme sancılarını tökezletecek iktidar odaklı ‘irtica’ tartışmalarını kalbinde 31 Mart Olayı’nın yattığını, neden Doğan Avcıoğlu’nun 31 Mart’a bu kadar önem verdiğini, nasıl laikliğin bir kimliksel politik araç olduğunu ve bunun da söylemsel kaynaklarının üretildiği bu eserde özellikle Türkiye solunda bu politik söylem nasıl paylaşılarak, neden 31 Mart ve eş sözcüğü ‘irtica’ tartışmalarının tüm demokratikleşme sancılarını bu denli zehirlediğini dilerim ki anlatmaya yetecektir.

DEĞİRMEN’DE 31 MART

Reşat Nuri’nin, 31 Mart Olayı’na yine küçük motiflerle 1944 yılında yayımlanan *Değirmen* romanı ile değindiğini görüyoruz. Kısa bir kasaba romanı olan *Değirmen*, Selim İleri’nin değişiyi “taşraya ve bürokrasiye, yönetimlere yönelik ısırgan bir gerçekçiliğin verimidir.”³⁷² Sarıpınar kasabasında meydana gelen bir depremin daha sonra abartılarak büyütülmesi ile bir güldürüye ve bürokrasiyi eleştiren mizahi bir esere dönüşen Reşat Nuri’nin bu kısa romanı, İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı’na girmek üzere olduğu bir dönemin hemen akabinde bir taşra kasabasını merkeze alarak işliyor. Romanda, Meşrutiyet rejimine ve genelde Mahmut Şevket Paşa suikastinin sonrasında o döneme atıflar yapılarak taşra ile merkez arasındaki bir ilişkinin güldürü yoluyla fotoğrafı çekiliyor. 31 Mart Olayı, romanda direk olarak yok; ama yapılan ilginç atıflarla romanda kendisine yer buluyor. İlk olarak Doktor Arif Bey’in Kaymakam’ı muayenesi sırasında

³⁷¹. Ömer Türkeş, “Güdükl Bir Edebiyat Kanonu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 428.

³⁷². Selim İleri, “Reşat Nuri Güntekin”, *Türk Romanından Altın Sayfalar*, 3. Baskı, Şubat 2005, Doğan Kitap, İstanbul, syf 307.

onun başını saran sargı bezlerinin yazarın “yeniçeri kavuğu”na karşılık ““Ya hürriyet, ya ölüm” şeritli Hareket Ordusu başlıkları”na benzeyen bir şeyle sarılmasına ironik olarak bakılarak değişimin/mücadelenin/karşıtlığın sembolize edildiği bir bölümde karşımıza çıkıyor:

“Arif Bey, telaşının beyhude olmadığını ispat eden bu şikayetlerden sonra ağır ağır yumuşayan parmakları ile Halil Hilmi Efendinin ötesini, berisini tekrar sarıp sarmaladı. Yalnız, bu defa sargılar incelmmişti. Bir de baştaki o korkunç Yeniçeri kavuğu gitmiş, yerine **Hareket Ordusu** başlıklarındaki “ya hürriyet, ya ölüm” şeridine benzer ince bir band takılmıştı.”³⁷³

Daha sonra 31 Mart Olayı yine karşımıza çıkar, bu sefer dolaylı olarak değil direk kendisi olarak. Abdülhamit’in şehzadelerinden birisinin hocası da olan Müderris Hacı Fikri Efendi’nin kısa bir öyküsü verilirken, onun huysuz oluşuna ve huysuzluğu üzerinden İttihatçılarla olan ilişkisinin anlatıldığı bir bölümde 31 Mart sonrası Hareket Ordusu’nun saçtığı dehşet üzerine bir değerlendirme ile buluruz 31 Mart’ı karşımızda:

“Müderris Hacı Fikri Efendi senelerden beri İttihatçılara dargındı. Bayram ve donanma günlerinde bile hükümete uğramaz ve medrese dışında kimse ile görüşmezdi. İttihatçılar da ona arasına kızmakla beraber ufak tefek münasebetsizliklerini hoş görmeye meylederlerdi. Sebebine gelince, Müderris son derece huysuz bir adamdı. Hele ulema sınıfı ile hiç uzlaşmazdı. İttihatçıların zayıf bir zamanında **31 Mart**’ın bütün kılıç artıkları kabile kabile İtilâf ve Hürriyet’e geçerlerken, Hoca –sırf onlara inat- kaya gibi yerinde oturmuştu. Sonra büyük kabine zamanında da –yine sırf akıntının tersine kürek çekmiş olmak için- olanca aksiliğiyle İttihatçıları tutmuştu.”³⁷⁴

“Kılıç artığı” kelimesi bir katliamdan sonra geriye kalanları anlatan bir ifadedir. Reşat Nuri Güntekin, bunu gayet bilerek bu bölümde kullanır. 31 Mart Olayı’nın sonrasında Hareket Ordusu’nun kente girmesi ile ardından kurulan mahkemelerde ve daha sonra baskı döneminin anlatımı için kullanmayı uygun gördüğü bu deyiş çok çarpıcıdır. Daha sonra 31 Mart’ı yine dolaylı olarak görürüz ama bu sefer de İttihatçıların üzerinden olur bu. Bir İttihatçı olan vilayetin valisinin bölge mutasarrıfına gönderdiği telgraf ile deprem

³⁷³. Reşat Nuri Güntekin, *Değirmen*, Tarihsiz, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, syf 38. (Vurgu yazara aittir. y.n.)

³⁷⁴. *A.g.e.* syf 46. (Vurgu bize aittir. y.n.)

olmuş olan ve büyük yıkıntıların olduğu zannedilen (tabiki böyle bir durum yok) Sarıpınar ile ilgili saati saatine verilmesi istenen rapor emri vesilesi ile Mutarrıf Hamit Bey'in zihninden bu İttihatçı vali ile ilgili tafsilat alırız romanda. Bu sırada valinin Hareket Ordusu'nda olduğunu öğreniriz:

“Bu emir, Mutarrıfa âdeta bir seferberlik emri gibi dehşet verdi. Vali İttihatçı kodamanlardandı. İnsanla “kardeşim, şeker ağabeyciğim” diye konuşan bu adamların, dallarına basıldığı zaman ne yaptıklarını Hâmit Bey gayet iyi bilirdi. Üstelik de askerdi. **Hareket Ordusu** ile İstanbul'a yürüyenlerdendi.”³⁷⁵

Bununla birlikte romanda bir daha 31 Mart ile ilgili herhangi bir şey duymayız ama onu anımsatan iki yer ile daha karşılaşırız: Bunlardan ilkinin direk konu ile ilgili olmasa da Mutarrıf'ın Sarıpınar'a geleceğini öğrendiği zaman Doktor'a yakınmaları arasında “mürteci” kelimesinin kullanılması ile görürüz. Kelime, II. Abdülhamit'in gazeteler uygulattığı sansüre atıf yaparak onun “mürteci” olduğunu ima eden bir kullanımda karşımıza çıkar. Yani dini muhtevasını yüklenmiş olsa da eski bir rejimi ifade eden kullanımı ile kelime, 31 Mart Olayı'ndan sonra Cumhuriyet'in dilinden tam anlamı ile kullanıma girdiği halinin dışında tarihsel göndermesi ile karşımıza çıkar:

“- Hasılı, tatlı canımı sıkıntıya sokma doktorcuğum. Allah razı olsun; sağ ol, var ol, beni düşünüyorsun, getir. Fakat ben, kara kara yandım. Rezaleti bir gözünün önüne getir. Bütün dünya Sarıpınar yandı biliyor. Fakat Sarıpınar burnu bile kanamamış turp gibi ayakta... İstanbul gazetelerini görüyorsun. Sade bunlar kâfi. Üstelik bana “gazeteleri susturan **mürteci**” diyorlar. Ortada henüz isim yok amma, belli ki, beni kastediyorlar. Bereket versin ki, darağacı modası tavsadı. Kasabada hacısı, hocası birleşip bütün olup bitenlerin mesuliyetini, döndürüp dolaştırıp benim sırtıma yüklüyorlar. O yardım heyeti de üstüne tüy dikti. Teresler günlerce yediler, içtiler, keyif çattılar. Şimdi de: “Bizi buraya neye çağırıyorlar?” diye bağırıyorlar.”³⁷⁶

Daha sonra ise “Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe” başlıklı bölümde Sarıpınar'da olduğu söylenen büyük yıkıcı depremi bütün dünya ve İstanbul basınındaki çalkalanmalarla duyan devlet erkani ki Şehzade başlarında bölgeye giderken, kasabayı bir deprem şehri

³⁷⁵. A.g.e. syf 91 (Vurgu bize aittir. y.n)

³⁷⁶. A.g.e. syf 94.

havasına büründürmek isteyen İttihatçı Vali ve alt kademedeki sıralı memurlara karşı bazı medreselilerden gelen itiraz üstüne, bunu Muallim Ahmet Mâsum'dan haber alan Vali'nin tehdit dolu “Hocalara benden selâm söyleyin, medreseye gelirim kazma kürekle değil, ipe gelirim!”³⁷⁷ sözleri ile medresenin de susturulduğunu öğrendiğimiz bu son bölümde bir kez daha anımsarız.

Değirmen, merkez ve çevre ilişkilerini anlatan ve bunu Meşrutiyet dönemi içinde canlandırmaya çalışan ve taşranın merkezden, merkezin de taşradan nasıl görüldüğünü devleti bütün çıplaklığı ile parodileştirerek anlatan ve İttihatçıların bürokratik sistemi devam ettirişlerini alaya alarak mizahi bir dil ile yazılmış ilginç kısa bir roman.

MİSKİNLER TEKKESİ'NDE 31 MART

Reşat Nuri'nin dindarlara bakışındaki değişimin ilk sezilebileceği romanlardan biri *Miskinler Tekkesi*'dir. Kemalizmin tepeden toplumsal tabana yayılışını ve devrimi bu sefer farklı bir gözden ilginç bir biçimde izleyen ve bu toplumsal dönüşüm sancılarının çekildiği sırada, yeni kurulan bir Cumhuriyet'in şafağında çöken bir İmparatorluğun alacakaranlığını, bize daha uysal bir dilde takip ettiren bir romandır 1946 yılında yayımlanan *Miskinler Tekkesi*. İsimsiz kahramanının ilginç hikayesi ile bize dönemin panoramasını çizerken, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan ve bir dönemi, onu yaşayan sosyal tabakaların çöküşü ile verirken, Cumhuriyet'e devreden bu mirasın laikliğin getirileri ile Cumhuriyet dönemindeki dramları anlatılır. Reşat Nuri, bilinenin aksine bu kez, *Yeşil Gece*'nin ses tonunu sürdürmez romanda. Laiklik ile çöken sosyal olguların yıkıntılarında dolaşırız *Miskinler Tekkesi*'nde. Dönemi itibari ile ve romanın

³⁷⁷. A.g.e. syf 141.

adından da anlaşılacağı üzere olumsuz bir bakışın varlığı hissedilir; ama romanın dili bunun tam tersindedir. 31 Mart Olayı, *Miskinler Tekkesi*'nde sadece tek bir bölümde anılır. Romanın isimsiz kahramanı, kendi geçmişini anlattığı bir bölümde Meşrutiyet sonrasına ve 31 Mart Olayı'na değinir:

“İlk meşrutiyet kışında her yer gibi Zeynep Hanım Konağında da bir politika kazanı kaynıyordu. Bunun derecesini anlatmak için o senenin **Otuz Bir Martı**'ndan sonra asılan meşhur **Derviş Vahdeti**, **Kör Lütfi Bey** ve adını hatırlayamadığım daha başka bir hocanın benim sınıf arkadaşlarım olduklarını söylemem kafidir.”³⁷⁸

Alıntıda geçen Zeynep Hanım Konağı, Darülfünun'dur. Yaptığımız bir araştırmada karşımıza çıkar; zaten Darülfünun'un olduğu ve daha sonra yıkılan ilk binanın isminin de Zeynep Hanım Konağı olduğunu öğreniriz.³⁷⁹ Romanın başkişisi olan isimsiz kahramanımız burada okurken Derviş Vahdeti'nin kendisinin sınıf arkadaşı olduğunu söylüyor; ama Derviş Vahdeti'nin gerçekten Darülfünun'da okuyup okumadığını elimizdeki verilerle bilmiyoruz. Reşat Nuri, burada böyle ilginç bir tasvirle romanın başkarakter hakkında bizi bilgilendirirken aslında öyle bir izlekte gider ki roman, sürekli devrimlerle sarsılan bir coğrafyanın karşısında, bunun içinde istemsizce savrulan ve sürekli dönüşen ‘yeni’ karşısında ‘eski’ de kalmak zorunda olanların anlatıldığı bu romanda, 31 Mart'ın da bu bağlamda yer alması hiç şaşırtıcı olmayacaktır. Taner Timur, okuyuşunun bütününe katılmadığımız ve hatta sorunlu bulduğumuz “*Miskinler Tekkesi*'nde Yaşayanlar” başlıklı yazısında, “Reşat Nuri Güntekin bu romanında bir dünya görüşü, bir üstyapı kurumu olarak dinin bir toplumsal biçimlenmedeki yerini ve

³⁷⁸. Reşat Nuri Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, Tarihsiz, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, syf 36. (Vurgular bize aittir. y.n.)

³⁷⁹. Daha ayrıntılı bilgi için İstanbul Üniversitesi'nin *Tarihçe* bölümüne bakılabilir.
<http://www.istanbul.edu.tr/tarihce.php>

işlevini ortaya koymuştur” şeklinde ifade ettiği bir tespitte bulunur.³⁸⁰ Üstyapı ve altyapı denilen kavramların birbirlerini dönüştürerek ve devamlı etkileşim halinde olduklarını düşünerek bir din olarak İslam’ın toplumsal konumundaki yerini görmemiz, onu yalnız bir üstyapı olarak değil aynı zaman da Benjamin’in ifade ettiği bir *aura*, belki de ismini koyamadığımız bir anlatı ve çerçeve olarak düşündüğümüzde vardığımız neticede bu tespitte katılmamızın güç olduğudur. Çünkü din denilen yapıyı sadece bir üstyapı olarak algıladığımız anda onun kolayca yıkılacağına dair geliştirilen inancın romanı da, dönemi de, içinde şekillendiği atmosferin yıkıcılığını da gözden kaçırmamız bir yana, bu gözden kaçırışın bu yıkıcılığı yeniden üretilebileceği ihtimaline dair farklı bir okuyuşun içine bizi iteceği tehlikesinin de varlığıdır.

KAVAK YELLERİ’NDE 31 MART

Reşat Nuri’nin dolaylı olarak 31 Mart Olayı’na değindiği son romanı *Kavak Yelleri*’i dir. Fethi Naci, “Bütün ‘araştırmayan araştırmacılarımız’ın 1961 yılında yayımlandığı yanlışında birleştikleri *Kavak Yelleri*’ni” Reşat Nuri Güntekin’in “1950’de yayımlamış.” olduğunu söyler.³⁸¹ Biz de Kavak Yelleri’ni bu kapsamda bu çalışmaya dahil ettik. *Kavak Yelleri*’nde, 1920’ler ile 1930’ların bir Anadolu kasabası anlatılır ve romanın merkezinde Anadolu vardır. Reşat Nuri’nin az baskısının yapıldığı bir roman olan *Kavak Yelleri*’nin bu durumu çok okunan bir yazar olan Reşat Nuri’nin popülerliği göz önünde tutulduğunda ilginç bulunur Fethi Naci tarafından.³⁸² Roman, Anadolu’ya giden genç hekim Sabri’nin gözleri ile bize anlatır Anadolu’yu ve gördüklerini. *Kavak*

³⁸⁰. Taner Timur, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum, Kimlik*, 2. Baskı, Ağustos 2002, İmge Kitabevi, Ankara, syf 89.

³⁸¹. Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 4. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 126.

³⁸². *A.g.e.*

Yelleri, Reşat Nuri'nin diğer romanlarına benzemez, özellikle *Yeşil Gece*'deki Reşat Nuri'den eser yoktur. Fethi Naci, Cumhuriyet'in ilk dönemlerine, romandaki Müftü'nün kişiliğinde sıkı bir eleştiri yaptığını söyler Reşat Nuri'nin.³⁸³ Ömer Türkeş'de bu farklılığı görür.³⁸⁴ Ramazan Gülendam ise Reşat Nuri'nin bu itirafını samimi bulmadığını, onun *Anadolu Notları*'nı yazarken zaten gerçeğin ne olduğunun farkında olduğunu düşündüğünü söyler.³⁸⁵ Zira bu tartışmanın bu bağlamda önemli olduğunu düşünüyoruz. *Kavak Yelleri*'nde geçen "Hareket Ordusu" üzerinden dolayı 31 Mart atfı da bu bağlamda değerlendirilebilir. Başkarakterimizin tanıştığı bir mühendisin kasabanın yeniden imar edilmesi için onun ateşe verilmesinin en kolay yol olarak gördüğünü belirten eski komitacı yeni mühendisin, bizi dehşetle irkilten bu fikrinin, Reşat Nuri tarafından verildiği yerde, 31 Mart atfını da Hareket Ordusu üzerinden şöyle yapar:

"Bu mühendislerden birini ben de tanımıştım. Kendisinde pek mühendis de denemezdi. Meşrutiyet ihtilalinde Niyazi Bey'le beraber dağa çıkmış, sonra **Hareket Ordusu**'yla İstanbul'a yürümüş ve İttihatçılar zamanının birçok meselelerine karışmış, komitacı bir istihkâm yüzbaşısı emeklisi idi. Fakat İstiklal Harbi'ne vaktinde yetişemediği için bir baltaya sap olamamıştı. Şimendifer, köprü, kaldırım, vs. gibi mesleğiyle ilgili inşaatta taşeronluk, müteahhit yamaklığı gibi işlerle Anadolu kasabalarında gezerdi. "Nerede akşam, orada sabah" denen cinsten kalender, sarhoş, küfürbaz, fakat aynı zamanda da çok tatlı konuşan kıralmış pos bıyıklı bir Melami idi. Pratik bilgileri asıl mühendislerin bilgilerinden daha da kuvvetli görünür, eski komitacı asker hayatının pratikleri de buna ilave olununca birçok yerlerde mektepli arkadaşlarına kendini kolayca şef yapardı.

³⁸³. A.g.e. syf 138. Fethi Naci Reşat Nuri'den bu özeleştiriye "Yeşil Gece'den sonra gene din ve din adamı sorununa dönerek 'Müftü' gibi bir roman kişisi yaratmak zorunluluğunu duyması acaba bir özeleştiri gereksiniminden mi kaynaklanıyor? sorusundan sonra şöyle aktarır: Reşat Nuri'nin, *Edebiyatımız Konuşuyor*'da (Varlık Yayınları 1953) söylediklerini anımsamak gerek: 'Bu neslin (kendi kuşağımın -F.N) yardımcı, yol göstericisi yoktu. (...) Bir siyasi ve sosyal inkılap rejiminin edebiyat ve sanata da uzayan dirijizmi? Ancak her yerde devletin sanattan ne isteyebileceği malum... Mümkün olsa da keşke gölge etmese...' (syf 139)

³⁸⁴. Ömer Türkeş, "Güdükl Bir Edebiyat Kanonu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 447.

³⁸⁵. Ramazan Gülendam, "Türk Romanında Dine ve Din Adamına Bakış", *Türk Edebiyatı Özel Sayısı, Hece*, Yıl:6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002, syf 306-307.

Yine bu otoritenin tesiriyle olacak, Yeni Mahalle'ye ilk geçtiğim sıralarda, bir gece beni de iki genç arkadaşının arasına katarak zorla bir içki âlemine götürmüştü. Gittiğimiz yer yine Niyazi Bey'in arkadaşlarından, bir manastır muhacirinin evi idi. Gecenin geç vaktine kadar içildi. Tekke ilahileri, gazeller okunarak eğlenildi. Dönüşte kestirme bir ara sokaktan kolayca Dereboyu Köprüsü başına çıkalım derken yolumuzu kaybettik. Fakat zifiri karanlıkta o ne kayboluştu? Mezar sessizliğine gömülmüş evler arasında, sokak olacağını tahmin ettiğimiz birtakım geçitlere dalıp çıkarız. Tam caddeyi buluyoruz zannettiğimiz bir sırada kendimizi bir çıkmaz sokağın dibinde, yahut birinin yıkık avlu veya bahçesinde bularak geri geri döneriz. İnkılâpçı bir belediye reisi, ilk zamanlarda, birkaç تنها köşelerde sıkıştırılıp dayak yemek pahasına köpekleri zehirlemiştir. Fakat ne olsa bu kıtalden kaçanlar da olmuştur.

Karanlıkta taş diye onlardan birinin üstüne basmak vardır; hatta sokak zannederek geçtiğimiz bahçelerden birinde kuyuya düşmek vardır. Bazı yerlerde karanlık, o hâli alıyor ki, körler gibi el ele tutuşuyoruz. Birimizin, “Çok şükür, caddeyi buluyoruz!” dediği yerde kendimizi, birçok dönüp dolaşmalardan sonra hep aynı bir kapalı fırının kepenkleri önüne gelmiş buluyoruz. Ümitsizlikten bir iki kapıyı çalmaya teşebbüs ettik. Ses gelmedi. Genç mühendislerden biri ayağıyla daha hızlı vurmaya kalkınca şef mâni oldu, “Ne yapıyorsun yahu, şayet erkeği olmayan bir eve çatarsak; kadınlar, pencereden ‘yangın var!’ diye bağırışmaya kalkarlarsa ne halt ederiz? Kim olduğumuzu anlatıncaya kadar bizi linç ederler billahi!” dedi. Gözü pek adamlar sandığım komitacıların karanlıkta ne kadar korkak ve ihtiyatlı olduklarını o gece fark ettim. İkide bir de, “Aman çocuklar, dikkat; sokak diye birinin avlusuna filan gireriz. Herif uyku sersemliğiyle kim olduğumuzu anlamaz da duvardan çiftely kaparsa hapyı yuttuğumuzun resmidir!” diye bizi dehşete düşürüyordu. Nihayet, bilmem kaçınıcı defa olarak kendimizi aynı fırının önünde bulduğumuz zaman, “Çocuklar, benden paso; ben, buraya oturuyorum. Nasıl olsa bir daha sefere yine buraya geldiğiniz zaman beni alırsınız!” diye şaka etti. Sonra, “Kendimize bir yol açmak için şu lanet baykuş yuvalarından birine bir kibrit çakıp kasabayı ateşe vermekten başka çare kalmıyor galiba!” dedi ve “Nasıl ki, burada bir şehir planı tanzim ve tatbik etmek için de öyledir!” diye ilave etti.”³⁸⁶

Reşat Nuri Güntekin'in, romanları üzerinden, 31 Mart atıfları burada biter. Bütün bu romanların sonunda gördüğümüz nokta Reşat Nuri'yi Kemalist Cumhuriyet kanonunun içinde görmemizin herhangi bir sorun teşkil etmediğidir. Ama üstünde önemle durulması gereken nokta, Reşat Nuri'nin bu kanonda huzurla oturmadığıdır.

³⁸⁶. Reşat Nuri Güntekin, *Kavak Yelleri*, Tarihsiz, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, syf 120-122.

Döneminin en çok okunan yazarlarından birisidir Reşat Nuri. *Çalılıkı* ile ününe ün katmış ve bölgede uluslararası tanınırlığı olmaya başlamıştır. O dönemde son derece popüler olduğu da göz önüne katılınca, yazarın, o dönem edebiyat çevlerinde de etkin olduğunu biliyoruz; ama bir diğer taraftan da rejim ile olan ilişkisinin de etkin olduğunu da biliyoruz. Çanakkale milletvekili olduğunu, daha sonra rejimin kültür ateşesi olduğunu, UNESCO’da Türkiye’yi temsil ettiğini biliyoruz.³⁸⁷ Daha sonra rejimin, büyük yıkımlara neden olan Harf İnkılabı’nın ardından yapılan düzenlemelerde ve Dil Kurultayları’nda etkin rol oynadığını biliyoruz.³⁸⁸ Rejimle organik ilişkileri olan Reşat Nuri’nin bu yüzden rahatlıkla Kemalist kanonda olduğunu ve özellikle Cumhuriyet’in laiklik projesini kabul eden biri olarak, çok parçalı laik Cumhuriyet kanonun önemli bir yerinde durduğunu ve estetik ölçütleri belirlediğini söyleyebiliriz. Ama bir diğer taraftan da, başka bir Reşat Nuri bakar o metinlerin arasından. Ömer Türkeş’in “Kemalizme sessiz bir reddiye” başlığında ele aldığı bir Reşat Nuri de vardır. Özellikle 1950 sonrası eleştirileri romanlarına yansır;³⁸⁹ ama zaten siyasi atmosfer de değişmiştir. Gerçi 1940’larda romanlardaki tutumu asla *Yeşil Gece*’de olduğu gibi değildir ve yumuşamaya başlar ve giderek bu bağlamda kullandığı 31 Mart motifleride değişmeye, seyrelmeye başlar. Ama gördüğümüz üzere söz konusu ‘gericilik’ olunca 31 Mart, Reşat Nuri’nin dağarcığından hemen önümüze çıkar. Laikliği dert edindiğini görürüz ama onun sosyal bir boşluk bırakan yıkıcı yapısını da göz ardı edemez. Laikliğin geride bıraktığı yıkıntıların izlerini de sürer. Belki üst bir perdeden yapar bunu, fakat kimi zaman dili bu

³⁸⁷ Olcay Öneroy, *Reşat Nuri Güntekin*, 1983, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, syf 12.

³⁸⁸ Olcay Öneroy, “Reşat Nuri Güntekin’in Yazınımızdaki Yeri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Aralık 1981, C: XLIII, S: 360, syf 369.

³⁸⁹ Mesela Fethi Naci, Kavak Yelleri ile ilgili şöyle bir aktarımda bulunur bu değişimi anlatmak için: “Müftü’nün Sabri’ye ‘İrtica yapıyor diye tutturdu mu anlat derdin Marko Paşa’ya efendim.’ diye özetlediği korkularında Cumhuriyet’in ilk yıllarında dine karşı yapılan baskıların somutlanışını görürüz.” Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 4. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 138.

perdenin olmadığını da hissettirir. Fakat romanlarındaki kırılmayı bir de şöyle düşünürsek belki daha rahat anlayabiliriz kanondaki bu huzursuzluğunu. Reşat Nuri'nin romanlarını yazdığı dönemde farklı Kemalizmler projenin dümenini ele geçirme mücadelesi içindedirler ve Reşat Nuri'de bu mücadelenin arasında Kemalizmin sadece bir yüzüne reddiye getiriyor olabilir ama asla Cumhuriyet projesine bir genel itirazda bulunmaz. Bunun için Reşat Nuri'nin diğer eserleri ile birlikte toplu bir değerlendirilmesi yapılmadan da onun hakkında bir yargıya varmak son derece zor olacaktır. Reşat Nuri'nin bütün romanları ile bir değerlendirmeye tabi tutulmadan kanondaki bu salınan konumunu tam olarak anlamak da bu yüzden imkânsız olacaktır.

ŞÜKÛFE NİHAL – *YALNIZ DÖNÜYÖRUM*: KANONUN GÖLGESİNDE KANON DIŞI BİR ROMAN

31 Mart Olay'na Şükûfe Nihal'in *Yalnız Dönüyorum* adlı romanında da rastlarız. Ama bu karşılaşma isimsiz ama Cumhuriyet'in istediği biçimde olur. Şükûfe Nihal, *Yalnız Dönüyorum* romanını 1938 yılında yayımlar. Kanon dışı bir isim olan Şükûfe Nihal, bizi, resmi tarih üzerinden yazdığı romanında kullandığı dil ve üslup ile şaşırtır. Kanon dışı bir isimdir; ama kanon dışılığı farklı bir nedendendir. Şükûfe Nihal, *Yalnız Dönüyorum* romanında Yıldız isimli öğretmenin üzerinden bir dönemin hikayesini anlatır ve gayette Cumhuriyet kadının inşa sürecine bir katkıdır bu roman. Alper Çeker, “Türkiye’de halk kitlelerini biçimlendirme amacıyla ısmarlama bir edebiyat furysı başladı. (...) Şükufe Nihal de aynı yıllarda *Yalnız Dönüyorum* adlı romanıyla Cumhuriyet kadınının benzer bir portresini çizdi.” der.³⁹⁰ Ama yaptığı karşılaştırma sırasında Şükûfe

³⁹⁰. Alper Çeker, “Cumhuriyet’in ısmarlama edebiyatı”, *Mostar Dergisi*, Sayı 59, Ocak 2010, online versiyon, <http://www.mostar.com.tr/Detay.aspx?YaziID=408>

Nihal'i koyduğu yer ile onun kanon dışılığına göz ardı eder. Doğru, belki ısmarlamadır roman; ama Şükûfe Nihal o dönem de entelejansiyanın tam göbeğinde olmasına, oğlu Necdet Sander'in Sander Kitabevi ve yayıncılığın sahibi olmasına rağmen yalnız başına ölmüş, rejimin gadrine uğramasa da rejimin dışlaması ile sesi unutulmuş ya da unutturulmuştur. Cumhuriyet kanonunun dışında kalmış olması romanını incelediğimizde bizi şaşırtır. Roman bütünüyle resmi tarihin ve Kemalizm'in bakış açısı ile yazılmış, hatta o dönemde popüler olan aydınlanmacı öğretmen tipinin başrolde olduğu ve tıpkı *Yaban*'da olduğu gibi Anadolu'da (Orta Anadolu civarında) gittiği bir kasabada derin hayal kırıklığı ile karşılaşma hikayesini de yer verir Anadolu köylüsü ile ama buna rağmen kanon dışı bir roman olarak görülür *Yalnız Dönüyorum*. Bunun tek nedeni var gibi görülmektedir. O da kestirmeden söyleyecek olursak Şükûfe Nihal'in kadın oluşudur. Romanda Şükûfe Nihal, cemiyet içi kadın tacizlerini ifşa edip, açığa vurur. Dönemin Batılılaşma sorunsalına o idealist bir noktadan, bir Cumhuriyet mürebbiyesinin gözlerinden bakar ama eleştirmeden de duramaz. Roman, resmi tarihin sesi ile yazılır ama kadınca ifşaatları vardır. Yakın tarihe Cumhuriyet'in gözünden bakar ama içeride erkeklerin hegemonyasındaki bir düzende kadınlara yapılan tacizlere erkek Cumhuriyet'in gözüyle bakmaz. Cumhuriyet projesini, laiklik projesini onaylar ve devrimleri gönülden destekler ama idealleri yüzünden cemiyete baktıkça bu sefer de kendisi acı çeker. Roman resmi tarihin romanı olmasına rağmen, hem de kadınların önde olmasını ileri sürdükleri bir modernleşme projesine rağmen Cumhuriyet kanonun göbeğinde yerini bulamaz. Dönem içinde Türk Kadınlar Birliği'nin partileşmesine izin verilmediği gibi, özerk bir kurum olarak varlığına dahi tahammül edemeyen Cumhuriyet'in bu ilk kadın benlikleri bu özerklik talepleri doğrultusunda sindirilir.³⁹¹

³⁹¹. Bihter Dereli bu durumu şöyle özetler: “Hatta (Şükûfe Nihal y.n.) Kadınlar Halk Fırkası'nın genel

Şükûfe Nihal'in de konumu budur; ama 31 Mart Olayı'nı anlatırken bizim iddia ettiğimiz kanonun içinde konumlanabilecekken bu durumun dışında kalır. Bunun anlamı tekil bir kanonun varlığından bahsetmenin mümkün olamayabileceğidir. Şükûfe Nihal, 31 Mart'a, kadının çarşıftan 'kurtuluşuna' ve laikliğe bakışında, Cumhuriyet'in bakışını paylaşır ama bütün bunlara rağmen, Cumhuriyet kanonun bir parçası olamaz. Romanın başkarakteri Yıldız kendi gençliğini, dönemine tanıklığı ile hatırlar. Romanda bu hatırlayış sırasında da Meşrutiyet devriminin getirilerini şoursuzlukla itham eder ve Cumhuriyet ile hayırhay noktalanması beklenen bu tarihsel gidişat sırasında 31 Mart'ın ismini vermeden ondan 'irtica' sözlü ile bahseder romanında:

"Meşrutiyet'in bize umutlar veren ilk coşkun günleri geçmiş ve memlekette bir şeyler değişmemişti... Yalnız sık sık, pek akıl erdiremediğim fırka [parti] münakaşaları, İttihatçı İtilafçı kavgaları oluyordu.

Kadınlarına serbestlik veren ailelerde şuur yoktu. Bunların çoğu millî duygulardan uzaklaşmış. Frenkleşmeye mütemayıl insanlardı. Bazı ailelerde de kadın hâlâ kafesinin, peçesinin altında esirdi. Memlekette zaman zaman **irtica** hareketleri bile oluyordu. Hatta İstanbul'da, **softalar** ara sıra azıtarak şık kadınların çarşıflarını kesiyorlardı. Meşrutiyet'ten beklediğimiz, umduğumuz şeyler boşa çıkmıştı. Bilakis, İtalyan ve Balkan savaşları ile yeni bir umutsuzluğa düşüyorduk."³⁹²

31 Mart'ın adı 'irtica' hareketleri biçiminde anılır. Zaten daha sonraki satırlarında bu 'irtica'nın ne olduğunu da buradan anlarız. Cumhuriyet'in gözüyle döneme bakışını her satırında belli eder yazar. 'Millî' bir duygu arar o dönemde. Bütün bunlara rağmen kanon dışı bir romandır *Yalnız Dönüyorum* cemiyet içi tacizleri açığa vurduğu için; çünkü Cumhuriyet'in duymak istediği kadın sesi bu değildir anlaşılan. Ama farklı

sekreteri olmuştur. (...)Ancak kadınların zaten haklarının gözetildiği öne sürülerek bu partiye onay verilmemiş ve partinin yerine

"Türk Kadınlar Birliği" adında yeni bir dernek kurulmuştur.", "Mektup-Roman ve Kadın Yazarlar: Fatma Aliye, Halide Edip Adivar ve Şükûfe Nihal Başar", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, syf 71.

³⁹². Şükûfe Nihal, *Yalnız Dönüyorum, Bütün Eserleri, Cilt 2* içinde, *Romanlar*, Birinci Baskı, 2008, Kitap Yayınevi, İstanbul, syf 211.

Kemalizmlerin mücadelesi sırasında da hem kadın oluşu hem de bu mücadele de yenilen taraf oluşu ile de kanon dışı kalmış olması da ihtimal dahilinde tutulmalıdır.

MİTHAT CEMAL KUNTAY-ÜÇ İSTANBUL: İKİ ROMAN ARASINDA 31 MART

Mithat Cemal Kuntay'ın, *Üç İstanbul* romanı yazarın tek romanıdır. 1938 yılında yayımlanan roman Jöntürklerin macerasına üç dönemlik bir bakış atar. İstibdat, Meşrutiyet ve Mütareke İstanbul'u yazarın üç döneme ayırarak baktığı büyük tarihsel kırılmaların yaşandığı bir dönemin İstanbullarıdır. Her İstanbul'da romanın merkezi değişir ve üç konağın merkeze alındığı bir fırtınanın ortasındayızdır roman boyunca: İlk olarak merkez Abdülhamit iktidarını temsil eden Hidayet'in konağı, ikincisi, 31 Mart sonrası iktidara geçen İttihat ve Terakki'yi temsilen fakir ve genç bir özel öğretmen ve avukat iken yükselen romanın başkışisi Adnan'ın konağı, üçüncüsü ise Mütareke İstanbul'unu temsilen de Naşit'in konağıdır.³⁹³ Roman, Halil İbrahim Göktürk'in aktardığına göre otobiyografik özellikler içermektedir.³⁹⁴ Bu otobiyografik özellik romana yazarın dostu Mehmet Akif Ersoy'u da Şair Raif ve Dağıstanlı Hoca karakterleri ile romana dahil edecektir.³⁹⁵ *Üç İstanbul*, binbir çeşit entrika ve akıl almaz bir dönüşüm fırtınasının ortasında İttihat ve Terakki'yi mahkûm eden ve bütün gücüyle bu üç dönem İstanbul'unda bir Bizans çürümüşlüğü arayan ve bu üç döneme öfke ile yazılmış bir roman görünümündedir. Fethi Naci bu durumu şöyle özetler:

³⁹³. Kenan Çagan & Köksal Alver, "Üç İstanbul ya da Bir Çözülüştün Zayıf Halkaları", Türk Edebiyatı Özel Sayısı, *Hece*, Yıl:6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002, syf 581-582.

³⁹⁴. Halil İbrahim Göktürk, *Mithat Cemal Kuntay*, Birinci Baskı, 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, syf 47-48.

³⁹⁵. Romanda belli başlı iki iyi karakter vardır. Bunlar Şair Raif ve Dağıstanlı Hoca'dır. Onlar romanda Mithat Cemal'in dostu Mehmet Akif'i temsil ederler: Prof.Dr. Yakup Çelik, "*Mehmet Akif ve Mithat Cemal Kuntay'ın İstanbul Değerlendirmeleri*", Mehmet Akif Ersoy Araştırmaları Merkezi, online versiyon, http://www.mehmetakifarastirmalari.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=135:mehmet-akif-ve-mithat-cemal-kuntay'in-istanbul-değerlendirmeleri&Itemid=159; Halil İbrahim Göktürk, *Mithat Cemal Kuntay*, Birinci Baskı, 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, syf 47-48.

“Çürüyen, yozlaşan İstanbul ve bu İstanbul’un çürümüş, yozlaşmış insanları... Mithat Cemal Kuntay’ın romanından sürekli bir leş kokusu gelir burnumuza. İstanbul’un birbirini izleyen üç dönemini bütünüyle yansıtmak isteyen yazar, gözlerini hep bu kokuşmuşluğa dikmiştir: Yalnız kişisel çıkar ardında koşan insanlar, dalkavuklar, jurnalcılar, ikiyüzlüler, ancak başkalarının kötü durumlara düşmeleriyle mutlu olanlar, birbirlerinin kuyularını kazanlar, birbirlerinin karılarını baştan çıkaranlar, birbirlerinin servetlerine göz dikenler; (...) M. Cemal kokuşmuşluğu gözler önüne sermenin tutkulu coşkunu içindedir, yetinir bununla. Sanki oç alma için yazmıştır bu romanı: ‘Durun, ben sizin ne mal olduğunuzu cümle âleme göstereyim, bir güzel rezil edeyim!’ gibilerden. (...) Mithat Cemal, namuslu ve iyi insanları anlatmaktan zevk almaz gibidir.”³⁹⁶

Gerçekten de Mithat Cemal, oç almak ister gibidir. Mahkûm edilen üç dönem boyunca romanda hemen herkesten oç alır. Bu üç dönemin birbirine geçişi sırasında İstibdat İstanbul’u, Meşrutiyet’e geçerken yani Abdülhamit’de kendisine yakışacak bir sonla bu dönemi kapatacakken bu kadar tantanalı bir sahne karşımıza çıkmaz. Zaten hiçbir dönem ayrı bir başka bölüm olarak karşımıza çıkmaz romanda. İç içe geçer İstanbul’un çürüyüşü; biri diğerini doğurur. 31 Mart Olayı bu sırada olan bir olaydır ve önce, Mithat Cemal, bizi 31 Mart’a giden sürece hazırlayıp bunun işaretlerini vermekle yetinir; ama romanda olmadık isimler olmadık bir sitemi dile getirir gibidirler:

“Kahvede Çilli Mahmut, konakta Hidayet, köşkte Mısırlı Prens Hasan, yalıda Hacı Hulûsi Paşa, kızıyorlardı.

Sofular’daki umumhanesini hükümet kapatmıştı, Çilli Mahmut, **‘Şeriat elden gitti’** diye haykırıyordu.

Şehremini yapmamışlardı, Hidayet ‘Hürriyet yok’ diye bağıırıyordu.

Layihasını okumamışlardı, Mısırlı Prens Hasan, ‘Bu memlekete istiklal ne kadar uzak!’ diye tepiniyordu.

Sivas’a yine vali olamamıştı, Hacı Hulûsi Paşa, ‘Çocuklar elinde kaldık’ diye inliyordu.

Sakallı Vasfı de, gündüz Talat Bey kovmuş, dargındı, gece Enver Bey’le konuşmuş, memnundu: Gündüz haklı bulduğu Çilli Mahmut’a, Hidayet’e, Mısır Prensi’ne, Hacı Hulûsi’ye gece kızıyor, hepsine

³⁹⁶. Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 4. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 31-32.

‘**Mürteci!**’ diye haykırıyor, kelimenin ucundaki ‘ayın’ Sinan’ın yaptığı kubbe gibi kabarıyordu.”³⁹⁷

Bunun ardından Mithat Cemal, romanda 31 Mart Olayı’nı öldürüp bitirmiştir bile. Ne olup bittiğini duymayız; ama 31 Mart ve Abdülhamit iktidarının bir analizini sunan ilginç bir sohbette 31 Mart’ın olup bittiğini anlarız. Adnan’ın yükselişte olduğu bu yeni dönemde romanın iyi karakterleri olan Şair Raif ve Dağıstanlı Hoca artık ona mesafeli dururlar. Adnan, İttihat ve Terakki’nin yüksek bir makamında gücünün doruğuna çıkarken, bu iki isim ondan uzaklaşırlar. Unutulmaması gereken nokta da bu romanın, her ne kadar bu iki karakter Mehmet Akif’i temsil etse de, Adnan’ın karakterinde sesini duyuran Mithat Cemal’in roman içre romanıdır. Aşağıdaki konuşmayı Mithat Cemal’in elinden, onun bakışının süzgecinden geçtiğini unutmadan okumalıyız:

Bugün sokakta Dağıstanlı Hoca’ya rastladı; zorla arabaya aldı, eve götürdü. Uzun müddettir, Hocayı görmemişti; Abdülhamit için siyasi temayülleri yoklamak istedi.

“Senin Deli İbrahim’in torunu meğer ne saçma adammış. Hükümdar tarafı hiç yok. Evde oturmak için doğan adamı tesadüf sarayda oturtmuş. Hükümdar ailesinden gelmeseydi tapuda mukayyit olurdu. Sonra o ne hükümetmiş, bütçesi yok, Maliye Nazırı var; donanması yok, amiralleri var. Fakat Allah’a şükredelim ki, onun büyük olmaya merakı yoktu; sahne adamı değildi; Almanya İmparatoru gibi aktörlüğe kalkışsaydı halimiz haraptı.

Dağıstanlı Hoca: “Onun mevhum büyüklüğe bile tahammülü olamazdı. Suikast kurşunun hedef dairesi büyür diye korkardı!”

Adnan rahat etti: Hoca, Meşrutiyet’ten sonra Abdülhamit’i beğenmeye başlayanlardan değildi. Hoca’yı Cemiyet’e almak istedi.

Dağıstanlı Hoca: ‘Beni Cemiyet’e alıp ne yapacaksınız Adnan? Cennet’e de gitseniz, Cehennem’e de, ben sizin yanınızdayım. Ama ben numaralı vatanperver olamam.’

Adnan: ‘Seni içimize alırsak bize bir kuvvet olursun Hocam.’

Hoca: ‘İçinize alacağınız adamlar sizin kuvvetiniz değil, zaafınız olacaklar.’

³⁹⁷. Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, Oğlak Yayıncılık, Dokuzuncu Baskı, 2009, İstanbul, syf 373-374. (Vurgular aksi belirtilmedikçe bize aittir. y.n.)

Adnan: ‘Yani pis adamları alırsak?’

Hoca: ‘Hayır, hayır; adı çıkan maskaralardan korkum yok; onların fiyatı üstünde... Meçhul edepsizlerden kork.’

Adnan: ‘Mesela?’

Hoca: ‘Mesela, mesela... Sonra söylerim.’

Hoca, düşündü; çoştı; öfkelenildiği için yine ayaktaydı.

‘Bu lafıma iyi dikkat et: İnkılap yaptınız diye bugün boynunuza sarılanlar yarın boğazınızı sıkacaklar!’ dedi, sustu. Çehresinden bir fildişinin yekpare beyazlığı ile ak bir sakal uzanıyordu.

Hoca: ‘Sizin için en korkunç düşman kimdir biliyor musunuz?’

Adnan: ‘Tabii ki biliyoruz; Alâtini Köşkü’nde oturan Abdülhamit!’

Hoca: ‘Hâşa, tövbeler olsun değil. **Sizin en korkunç düşmanınız Fatih’teki yobazlardır. Sarıktan korkun. Müslümanlık geç kalan bir saattir derler. Hayır. ‘Ali-Muaviye’ vakasından beri bu saat hiç işlemiyor, durmuştur.**

Hoca madem ki lakırdıya başlamıştı, yine Tatarcık Abdullah’ı methedecekti, kaç senedir buna merak sarmıştı, onu göklere çıkardıkça kendisi uçuyormuş gibi uyuşuyordu. Fakat, Adnan daha evvel davrandı.

Adnan: ‘Hükümet kuvvetinin karşısında sarığın lafı mı olur hocam? Bin softayı bir jandarma önüne katar.’

Hoca: ‘Yanıyorsun: Hükümet kuvvet değildir; vasıtaadır. Bir memlekette asıl kuvvet, bir fikri temsil edenlerdir. Başka memleketlerde sahici ‘fikir’ zümreleri var. Bizim memlekette hakiki ‘fikir’ yok; bizde üç yüz seneden beri ‘fikir’ diye bir tek şey var: Taassup! Tatarcık Abdullah’ın Tanzimat Layihası’nda...”

Tatarcık Abdullah’ın Üçüncü Selim’e yazdığı teceddüt layihasını ezbere okuyacaktı; Adnan, Hoca’nın sözünü, işi dalgınlığa vurarak kesti.

Adnan: ‘Fatih hocalarının dini de yalandır; dinsizliği de!’

Hoca: ‘Yalanmış! Tabii ki yalan. Onu ben de biliyorum. Onun için bu yalandan korkun diyorum ya! Sarıklı milletini bana sen mi anlatacaksın? Menfaat göster: Vapur bacası gibi bağırarak sana Allah’ı inkâr etsinler; Peygamber’i de!.. Sultan Hamit otuz üç sene sarığa sırma takarak; taasuba maaş vererek tahtında oturdu efendi!’

Adnan şaşıtı: Dağıstanlı Hoca, Abdülhamit’e eskisi gibi Deli İbrahim’in torunu demiyordu. Düşündü, düşündü, buldu: Hoca düşmüşlere sövmezdi.

Adnan: ‘Şu ikinci düşmanımız kimmiş merak ettim hocam?’

Hoca: ‘İkinci düşmanınız sizsiniz!’

Adnan, sokak edebiyatı yapan Hoca’nın şirinliğine güldü; deminden beri müphemiyetinden korktuğu ikinci düşmanın ne kadar ehemmiyetsiz olduğuna seviniyordu.

Hoca: ‘Sizsiniz! Çünkü siz, halkı fikir idare eder, sanıyorsunuz. İzdiham, kafasıyla değil, gözleriyle düşünür. Bu gözleri idare etmeyi bilmeyeceksiniz, kendinize düşmanlığın en büyüğünü siz kendiniz yapacaksınız. Yığın karnıyla düşünür, Gözüyle öğrenir, Kalbiyle kızar. Avamın midesindeki yeniçeri kazanını tanımıyorsunuz. Halkın gözünü

rahatsız etmemek için hiç değişmemeye mecbursunuz. Eski ceketinizi çıkarmayacak, eski evinizden çıkamayacaksınız...'

Hoca duvarlara, tavanlara baktı: 'Allah daha âlâ etsin. İhtişamlı konak. Fakat ben senin yerinde olsam Aksaray'daki evi bırakmazdım Adnan!'

Adnan bozuldu; artık anlıyordu. Bu Dağıstanlı Hoca da, Şair Raif de, onun saadetini yakından görmeye tahammül edemiyorlar, onun için ondan kaçıyorlardı. Fakat Hoca'nın bu lafına gücenmek küçüklük olurdu. Canının sıkıldığını örtmek için güldü.

'Evlenmek istiyorum hocam; bu ihtişamlı konak dediğin berhaneyi onun için tuttum.'

Adnan bu yalanı söylerken, Belkıs'la bir gün evlenirse Şişli'ye taşınmayı düşünüyordu.

Hoca, Adnan'ın sefil yaşamasında inat ediyordu: 'Görmüyor musun? Ahmet Rıza'nın Paris'teki yamalı ceketini hâlâ alkışlıyorlar; Talat'a bak, Edirne'de giydiği sarı kaputunu hâlâ çıkarmadı, hâlâ asker tütünü içiyor. Uzağa gitmeye ne hacet? İşte Sultan Hamit... Ne sayede sağ kaldı? Burnunun sayesinde!.. Gazeteler her gün burnuna kandil asmakla meşgul. Biri çıkıp da, 'Bizim bir Mısır'ımız vardı, bir Bosna Hersek'imiz vardı, bir Şarkî Rumeli'miz vardı; ne oldu?' diye hesap soruyor mu? Sormuyorlar, neden? Çünkü halk fikriyle değil, gözüyle görür de ondan! Çünkü Şarkî Rumeli'nin gittiğini fikir görür, Abdülhamit'in uzun burnunu göz görür de ondan!.. Sizin de yaptığınız bu inkılabı, bu ehrama bakmayacaklar; rubanız kaç tane? Eviniz kaç katlı? Onu sayacaklar.

Adnan, deminden beri, Hoca'nın söylemek istemediği meçhul edepsiz merak ediyordu?

'Şu Cemiyet'e aldığımız meçhul edepsiz kimmiş? Merak ettim hocam?'

'Kim olacak? Senin Hidayet Beyefendi'n! Cemiyet'e sokmuşsunuz; Şehremini oluyormuş.'

Oda kapısı açıldı; kapının kanadına Erkânıharp Müşiri'nin Mermer Yalı'sında olduğu gibi, bir uşak yapıştı: Sofadan Hidayet haykırıyordu:

'Aşkolsun Adnan Beyefendi Hazretleri, biz gelmezsek sizin arayacağınız yok!'

Önden Hidayet girdi, arkasından Hacı Hulûsi Paşa, redingotunda iliklemek için fazla düğme arıyordu. Adnan, Hacı Hulûsi'yi görünce fenalaştı.

Dağıstanlı Hoca, Hidayet'le Hacı Hulûsi'nin uzun selamlarını 'aleykümselem!' diye ağzıyla aldı. Odadan kaçtı. Arkasından koşan Adnan'ın göğsüne merdiven başında elini dayadı, manalı baktı: 'Dostlarını yalnız bırakma!..'

Adnan, Hidayet'le konuşurken düşünüyordu: 'Şu insanlar ne tuhaftı; Hoca'nın duydukları yarı yarıya yanlış. **31 Mart**'ta istibdat geri dönmeyince, Hidayet de, Hacı Hulûsi Paşa da İttihat ve Terakki'ye yazılmışlardı. Fakat dün Şehreminliği'ni isteyen Hidayet'e, Sivas Valiliği'ni isteyen Hacı Hulûsi Paşa'ya Talat, 'Zat-ı saminiz hafiyesiniz

beyefendi! Zat-ı âliniz de hırsızısınız Paşa Hazreteri!’ demiş, kovmuştu. Zaten şimdi Hidayet, Adnan’a bunun kavgasını etmeye geliyordu. Fakat bu Dağıstanlı Hoca’nın Meşrutiyet için ne fikri olabilirdi? Devlet kuvvetlerinin ayrılmasındaki ilim nazariyesini mi söyleyecekti? Dış politikada hükümetin hangi siyasi manzumeye katılacağını kestirecekti? Tabii ki, Dağıstanlı Hoca İttihatçı Adnan’a, ‘Madem ki inkılap yaptınız, havyar yemeyeceksiniz!’ diyecekti.”³⁹⁸

Bu uzun konuşma aslında herkesin romandaki hali pür meali olduğundan daha fazla üzerine yazmanın çok da bir anlamı olmayacaktır. Ama ortada olup da görülmesi gereken bir çok husus var. Dağıstanlı Hoca’nın Adnan’a uyarıları önemlidir; ama roman, Adnan’ın bunları roman boyunca dinlemeyişi, hep bunun tersinden gidişi üzerine kuruludur zaten. Bir diğer taraftan da Dağıstanlı Hoca’nın uyarıları da bir o kadar sorunludur çünkü bütünüyle yüzeysel bir bakışın ürünü ve ‘irtica’nın içkin olduğu bir durumun, dinin ise sömürülmeye açık olduğunun ifadeleridir. Hem de bir hocaya, romanda iyi çizilen ender karakterli bir kişiye bu konuşmayı yaptırmak ise dikkat çekicidir. Mithat Cemal Kuntay, Adnan üzerinden İttihat ve Terakki’yi, onun anlayışını mahkûm etmek isterken bir diğer taraftan da bütün İstanbul’dan tiksinti duyan bir bakışın da kendisini açık etmesinden kaçamaz. Bu tiksinti dindarları da kapsar; çünkü orada da bozulmanın olduğunu göstermekten geri durmaz. Daha sonra Adnan karakterinin romanın içinde yazdığı romana gideriz. Bu romanın adı: *Yıkılan Vatan*’dır. Adnan, bir İttihatçı olduğu için Mithat Cemal, onun İttihatçı düşüncüsü ile 31 Mart’ı nasıl gördüğünü tam olarak burada ifşa eder:

“31 Marta geldi. Romanının burası ateş saçmalı, kıpkırmızı olmalıydı. Sevinç dolu bir öfkeyle yazdı:

Sıfır rakam oldu

Softa inkılabı bir hafta sevdi: Bir erkek, Tepebaşı’ndaki konsere bir kadını çarşafsız götürdü: İttihat ve Terakki, kadını o gün sürmeye kalktı ve softa inkılabı o gün hemen sevdi. Yedi gün sonra

³⁹⁸. A.g.e. syf 377-382

İttihat ve Terakki kadını sürmekten vazgeçti. Ve softa inkılaba o gün hemen kızdı.

Kur'an'ı tabanca gibi beline takan, din dinamitli, âyet ve hadis cephaneli softa; kafasında ve karnında iki düğümle inkılaba somurtan softa; bir meczubun deli gözleri ve alık yanaklarıyla haykırıyor: Bir milletin hem dini, hem mebusları olamaz, diyordu. Bu meczubu Ayasofya Meydanı'nda astılar. İdam, yanlış bile olsa hamleye yakışan felakettir. Halbuki Meşrutiyet'in astığı softa fikir değildi, kelime bile değildi, geçirti gibi pis bir gürültü idi. Bataklık! Nemli bir karanlık!.. Taaffünü, zulmeti adam yerine koyup astılar; ve sıfırın adı **31 Mart** oldu. Hem rakamın, hem vakanın tarihi olmak **Derviş Vahdeti**'ye fazla şerefti. Bu böcek yürüyen, koşan milletlerde ayak atında yamyassıdır. Darağacının irtifai bile çamura ve karanlığa fazla pâyedir..."

Adnan burada durdu, çünkü kapı açıldı, eski Cön Türk Süleyman girdi.³⁹⁹

Yukarıda bahsettiğimiz gibi roman Adnan'ı mahkûm eder ve Adnan'ın kişiliğinde de tüm İttihatçıları ve İstanbul'un üç halini. Bütün bu satırlarda Fethi Naci'nin dediği bir 'rezil' etme durumun yansımaları vardır. Mithat Cemal'in Adnan'ın romanında kaleme aldırıldığı bu 31 Mart sahnesi çarpıcıdır ve resmi tarihin öfkeli bir 31 Mart yorumundan başka bir şey değildir. Mithat Cemal, Adnan üzerinden bir 31 Mart muhasebesi yapmak ister gibidir bu ifşaatta. Daha sonra yeniden karşılaşırız 31 Mart Olayı ile. Romanda Adnan'ın en başta evlenceği ama ayran gönüllü oluşundan ve romanda ikinci İstanbul'a geçişin sembolü olan Belkıs'a aşık oluşundan olamayan bu evliliğin sonucunda bir intikam çukuruna itilen Süheylâ'nun mektubunda olur bu karşılaşma. Nitekim, bir devrin kapanışını sembolize eden Süheylâ'nın konağında erken gelişen ve ölü doğan bir aşk ilişkisinin (çünkü ileride olacak bu evlilik için daha zaman vardır yeniden bu konağa dönmesi için) geride bıraktığı yıkık bir aşkın, isimsiz intikam mektubudur bu. Süheylâ'nın babası Abdülhamit döneminin namuslu bir nazırıdır; ama Abdülhamit döneminin! Roman, bu aşkın ölü doğacağını bildiği halde bizi oraya sürükler ama bir intikam hikayesini göstermek içindir belki de bu:

³⁹⁹. A.g.e. syf 386, (Burada Adnan'ın romanının başlığı hariç, vurgular bize aittir. y.n.)

“Sizden bazı şeyler öğrenmek istiyorum Adnan Bey. İnkılabı, yapanlar kadar sevdim; fakat, bu inkılabı bir müddettir, bilmem niçin, tanıyamıyorum. Mektubumun burasını okurken neler düşüneceksiniz, bilirim; fakat hayır: Ben ne **31 Mart**’a sevinen bir sarıklının kızıyım; ne de kadro harici bırakılan birinin karısı... Hususi bir talihsizliğim hiç yok; Büyük denecek kadar servetim var; küçük denmeyecek kadar da tahsilim.”⁴⁰⁰

Adnan’ın İttihat ve Terakki’de yükseldiğini bilen Süheylâ’nın yukarıdaki mektubunun sadece bir bölümünde geçer 31 Mart. Mithat Cemal Kuntay, Süheylâ’nın siyasi uyarısının altında bir intikamın yatmakta olduğunu gösterir aslında ve o dönemin içinde 31 Mart’ın nasıl bir sosyal grubun öncülüğünde olduğunun izlerini görürüz mektupta. Ama zaten bu 31 Mart vurgusu, bir intikam mektubu olmadığının göstergesi olması için oraya konulur. Adnan bu siyasi içerikli mektubun Süheylâ’dan geldiğini tahmin eder ama.

Bu bölümlerin ardından 31 Mart, artık sadece bir motif olarak kullanılır roman boyunca. Bu motifler de 31 Mart’ın siyasi terörünü anlatmak içindir hiç şüphesiz. Romandaki karakterler çarşısında asılan kişilerin hikayeleri anlatılır; ama Mithat Cemal burada bile o bütün İstanbul’dan iğrenen dilini geride bırakmaz. Ama romanda mahkûm edilen Adnan’ın bu asılışlar karşısında tepkisinden Mithat Cemal’in de tepkisini anlarız:

“Bunları söylerken Melâhat, Belkıs’ın yüzüne acayip acayip bakıyordu. Adnan bu gözlerden sinirlendi. Belkıs’a büsbütün ihtiyatsız gözlerle bakan Melâhat’ı, kendisine bakmaya mecbur etmek isteyerek, ona, kocası Sait’i sordu.

Melâhat dert anlatanların bütün merasimine ta baştan başlamak için evvela içini çekti, ‘Hiç sormayın Beyefendi’ciğim’ dedi; ‘o aile mahvoldu.’

Belkıs zile bastı, Hizmetçiye hilâlileri verdi; bunları üstünde tecrübe etmek için bir odaya, hizmetçiyle beraber gitti.

Melâhat: ‘Sait’in babası Tufan Efendi **31 Mart**’ta asıldı, tabi biliyorsunuz.’

Tufan’ı ve oğlu Sait’i Senih Efendi, Hidayet’in konağına götürdüğü bir gece Adnan orada tanıdı. Bu Tufan Efendi’nin kırmızı

⁴⁰⁰. A.g.e. syf 411.

fes giyerek kendini halka zorla hafife tanıttığını Hidayet'ten çok dinlemişti.

Fakat **31 Mart**'ta Adnan, Tufan Efendi'yi astıklarının bilmiyordu. Fesin boyasından kafaya gelen felakete içinden gülerek acıdı.

Melâhat ucu kendisine dokunmayan bir felaketi anlatan insanın leziz heyecanıla boyuna Tufan Efendi'yi, Sait'i anlatıyordu.

Adnan: 'Cenazeye giderken mi dediniz?'

Melâhat: 'Evet, Beyefendi; Sait, Recep Paşa merhumun cenazesine yetişeyim diye telaşla koşarken tramvay yolunda kalp sektesinden düşmüş ölmüş.'

Adnan: 'Tuhaf şey, telaşı ne? Recep Paşa akrabasında mıydı?'

Melâhat: 'Aman efendim; Sait'i bilmez misiniz? O her cenazeye bayılırdı; hele kalabalık cenazeye!..'

Tabuta koymak için Recep Paşa'yı soyarlarken, gömleği yamalı çıkmıştı! Bu haber cenazenin saflarında koşmuştu. Bu yama o gün bütün memleketi kendine toplayan bir noktaydı. Adnan kendi kendine düşünüyordu: 'Bir yama, bir fikrin bayrağı gibi bu kadar adamı peşine nasıl takmıştı?'⁴⁰¹

Romanın belki de en ilginç bölümlerinden birisidir burası. İlk kez, Dağıstanlı Hoca'nın yüzeysel ve sorunlu uyarılarından sonra, daha anlamlı bir mesajla, halkın sesini duyarız; ama bu duyuş tabi romanda Adnan'ın anlam veremediği bir durumun ta kendisi olacaktır haliyle. Mithat Cemal, aslında halkın siyasal olayların peşinden onu sürüklediği bu yürek burkan anlarda arkada yatan mesajlar verir; fakat kimi zaman bu mesajlar salt yoksul halkın biçare arayışları gibi durur.⁴⁰² Ama Adnan'ın fakir ve veremli annesinin cenazesine o sürgündeyken bu kadar sahip çıkan olmamıştır ve Mithat Cemal, inanılmaz tutarlı bir biçimde, Adnan'ın öfkesi ile halkın bu şuursuz biçarelik içinde "yamalı gömlek"te sembolize edilen toplanışının anlamını bulamayacağını gösterir. Adnan zaten roman boyunca asla şefkat bulamamıştır Süheylâ hariç. Bir sorun vardır ama nerededir diye hem Adnan'a hem Adnan üzerinden kendisine, hem de bize düşündürür yazar.

⁴⁰¹ . A.g.e. syf 420-421.

⁴⁰² . Bu bölümdeki bu hal bize, Hrant Dink öldürüldüğünde herkesin onun ayakkabısındaki deliği konuştuğunu ve o zaman bu "ayakkabı deliğinin" herkeste yarattığı hissiyatı anımsatır.

Roman, İstibdat döneminden Meşrutiyet'e intikal eden ama 31 Mart sonrası artık git gide eriyen bir karakterin ölümü ile yeniden 31 Mart'a bir atıfla devam eder. Burada, Adnan'ın sesinden çok artık net bir biçimde Mithat Cemal'i duyarız. Hidayet'in ölümünü onun devrinin kapanışı ile daha fazla bu karakterin romanda devam etmesine gerek duymadığını gösterircesine anlatır Mithat Cemal:

“Hidayet, hiç bir hastalığı olmadığı halde öldü: Konağına gelmeyen elçiler, arabasına selam durmayan polisler onu öldürdüler. **31 Mart**'sonra misafirleri, uşakları, parası azaldı; eriyordu. Bir türlü Şehremini olamadığı için vücudu azalıyordu. Kendisinin 'şema'sı olmuştu.”⁴⁰³

İstibdat rejiminin 31 Mart'a bel bağlayışının ifadesidir bu satırlar. Mithat Cemal işte burada o kadar büyük bir hınçla tiksinererek kaleme aldığı bu *Üç İstanbul*'un içinde hiç kimseye acımaz neredeyse ve onun bu aşırı öfkesi, kendisini arasına mesafe almak istediği (burası tartışmaya açıktır) resmi tarihin yanına düşürür. Çizdiği bu karakterlerin birer fırsat avcısı, oportunist ve ahlaksız olduklarını anlarız; ama 31 Mart'ı İstibdat rejiminin geri dönüşü gibi göstermesini gerektirmez bu. Gerçi Adnan'ın gözlerinden bu durumları anlattığını gözden kaçırmamız gerekir; ama Adnan mahkûm olurken, İstanbul mahkûm olurken, Osmanlı mahkûm olurken, 31 Mart'ta bu mahkûmiyetten kaçamaz. Bu muğlâk anlatışa devam eder Mithat Cemal:

“Adam, Sefaret Müsteşarı Nail'di. **31 Mart**'ta istibdat geri gelmeyince tek gözlüğü çift olmuştu. Mazuliyeti uzayınca halinden Sefaret Müsteşarlığı uçmuş, rüştiyedeki Fransızca hocalarına benziyordu. Tepesini kapamak için saçları ensesinden yukarıya taranmıştı. Elbisesi dökülüyordu. Ama eldiveni vardı. Adnan içinden acı acı bakıyordu: 'İnsanın pantolonu bu kadar eski olunca eldiven ne fena şeymiş meğer!..’”⁴⁰⁴

31 Mart Olayı'na son atıf romanın sonlarına doğru karşımıza çıkar. Mütareke İstanbulu'na geçmiş, İttihat ve Terakki ile Adnan'da çökmüştür ve artık romanda

⁴⁰³. A.g.e. syf 433-434.

⁴⁰⁴. A.g.e. syf 588.

Süheylâ'nın şefkati ile İstanbul'un tepesinde duran gazap bulutlarından bir müddetliğine kurtulan Adnan herkesin üzerine düşecek bu yıldırımların en ağırlarından biri ile cezalandırılır. Beddualarını aldığı onlarca kadından sonra, birisinin rahmine düşen bir erkek çocuğun kendisi ile gelir bu gazap. Adnan geçmişin ve mahkum edilen ve Mithat Cemal'in gözünden bir *Pompeii* masalı gibi gazap fırtınalarına gark olan üç İstanbul'un içinde kendi payına düşeni alacaktır. 31 Mart Olayı'na yapılan atıflar bu sürecin içerisinde gelir. Artık eski parlak günlerinde olmayan avukatlık bürosuna gelen bir davada bir gencin idamını savunacaktır. İdam ettirmek için uğraştığı çocuk -farkında olmadan yapar bunu- kendi oğludur. Bu süreçte genç delikanlıyı idam ettirmek için yalancı şahitler ararken karşımıza karakterlerin geçmişlerinde yer alan 31 Mart 'lekeleri' çarpar:

“Sakallı Vasfi, Adnan'ı bahtiyar etti: Katil Ahmet'in on dokuz yaşında olduğunu bilen şahitler vardı. Vasfi bunları tanıyordu. Fakir olduğu günden beri, Adnan, tesadüfe yine inanıyordu. Şimdi bu tesadüf ona davayı kazandıracaktı. Sakallı Vasfi şahitlerin pusulasını verdi: 'Beyazıt'ta Soğanağa Mahallesi'nde eshab-ı emlakten Hacı Mahmut Efendi.'

'Asmaaltı'nda tüccardan Yanya'lı Hafız İsmail Efendi.'

Yalancı şahitlerden biri 'Hacı'ydı; öteki Hoca!' Bu iki kelimedden Adnan, başka zamanda, kaçardı. Fakat şimdi kelimenin ikisine de dört elle sarıldı. Mahkemede bu iki kelime mabet gibi duracaktı. Halbuki bu iki şahidin ikisini de Sakallı Vasfi kiralamıştı. Bir kadın birini öldürmeye giderken ayak izi tanınmasın diye erkek kundurası giydiği gibi, bu şahit de 'Hoca' ve 'Hafız'dılar.

Adnan: 'Bendeniz bu Hacı Mahmut Efendi'yi tanır mıyım?'

Sakallı Vasfi: 'Tanıyacaksınız. O da bizim gibi Aksaraylı'dır. Gençliğinde Arap Avnullah Paşa'ya bile gözdağı veren adam. Durunuz bakayım; o zaman bir lakabı vardı... Çilli Mahmut.'

Adnan düşündü, düşündü. Bu ismi hatırladı; **Hareket Ordusu** İstanbul'a geldikten sonra İttihat ve Terakki'deki asılacakların listesinde bu ismi görmüştü.

Adnan: 'Bu adam **31 Mart**'ta idam edilmemiş miydi?'

Sakallı Vasfi: 'O mesele tuhaftır efendim. Yüzü çilli, adı Mahmut bir başka külhanbeyini odur zannıyla **31 Mart**'ta asmışlar. Çilli Mahmut, Bulgaristan'a kaçtı; aff-ı umumide İstanbul'a geldi.'

Sakallı Vasfi vakanın alt tarafını söylemiyordu: Çilli Mahmut, İstanbul'a gelince Hürriyet ve İtilaf'a girmiş, sakal koyvermişti.

Adnan **31 Mart**'ta asılması lazım gelen adamın tezkiyesini kâfi buldu. Bu iyi bir şahit olabilirdi. Hafız İsmail Efendi'yi de öğrenmek istedi.

Bu hafız İsmail de vaktiyle Sofular'da Tapu Müdürü Senih Efendi'nin evinin karşısındaki bakkaldı. Dükkânın önünden Senih Efendi geçerken başını manalı manalı sallayarak Macide'nin fahişeliğini mahalle halkına ihsas eden adam.

Sakallı Vasfi: 'Hafız İsmail Efendi Asmaaltı'nda tüccardırlar. Varlıklı adamdırlar. Allah rızası için şehadet edecekler. Mahkemeye gitmek için araba bile kabul etmeyecektir sanırım. Zaten öteki de öyle."⁴⁰⁵

Mithat Cemal'in *Üç İstanbul* romanı Adnan'ın kişiliğinde üç İstanbul'u da birden mahkûm eden bir roman olarak Cumhuriyet kanonun istediği yerde durmaz aslında.

Ömer Türkeş, romanın bu geçmişe dönük yansıtışını Cumhuriyet ideolojisinin etkisinde kalarak yapıldığını söyler:

"İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne edebiyat cephesinden yönelen eleştiriler arasında en keskinlerindendir Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul*'u. Yazar, II. Meşrutiyet öncesi ve sonrasını kişisel gözlemlerini dayanarak anlatırken, yine Cumhuriyet'in ideolojik merceğini kullanmıştır. Böylelikle 1908'den 1920'lere kadar geçen bir sürede, gerçek toplumsal, siyasal ve ekonomik meselelerden çok klişeleşmiş yozlaşma tablolarını izler okuyucu. (...) Bu romanda, neredeyse bütün ahlaki değerlerin ayaklar altına alındığı bir toplumsal tablo çizmiştir yazar."⁴⁰⁶

Ömer Türkeş'in haklılık payı vardır; ama bu tavrın yanında unutulmuş bir başka tablo daha vardır. Mithat Cemal Kuntay'ın bu romanını kanon dışı bir roman olarak bize okutan "Yazarın kaleme aldığı tek roman olma vasfıyla her ne kadar yayınlandığı 1930'lu yıllarda *Üç İstanbul* romanı egemen ideolojik tavrın sonucu edebiyat dışına itilme ile karşı karşıya gelmiş ve fazla itibar görmemiş de"⁴⁰⁷ tespiti ile yapılan durumun

⁴⁰⁵. A.g.e. syf 631-633.

⁴⁰⁶. Ömer Türkeş, "Güdükl Bir Edebiyat Kanonu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 430.

⁴⁰⁷. Kenan Çağan & Köksal Alver, "Üç İstanbul ya da Bir Çözülüştün Zayıf Halkaları", *Türk Edebiyatı Özel Sayısı, Hece*, Yıl:6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002, syf 576.

teşhisidir. Zaten, Halil İbrahim Göktürk'te Mithat Cemal Kuntay üzerine yazdığı monografıta bu durumdan şikayet etmektedir.⁴⁰⁸

Bizim 31 Mart üzerinden gördüğümüz resim ise romanın laik Cumhuriyet kanonun dışında olduğudur; ama bu Mithat Cemal Kuntay'ın hamaset şiirleri ve aşırı milliyetçiliği ile flulaşırken, bu roman üzerinden baktığımızda üç İstanbul'un ve İttihat ve Terakki'nin Adnan'ın kişiliğinde mahkum edilişi ve İstanbul'un *Pompeii* vari gazap hikayesi (İşgal) ile 31 Mart Olayı'nın da aynı şekilde bu mahkûm edilişten nasibini almasıdır. Fakat her şeye rağmen romanın üç iyi karakteri olan Şair Raif⁴⁰⁹, Dağıstanlı Hoca ve Süheylâ bütün bunların dışında kalmaz; ama Mithat Cemal, Adnan'ı üzerine düşen bu gazap dolu yıldırımlardan bu üç iyi karakterin nazarında korumaya çalışır ve bu üç isim de 31 Mart'ın tarihsel mağduru olacak olan üç kişidir. Ama bu isimler de İstanbul'un yaşayacağı gazabın kurbanı olacaklardır Mithat Cemal Kuntay'ın milliyetçi bakışının içinden. Üç İstanbul'da kimseyi kurtacak bir gemi de yoktur romanın sonundaki Ankara dışında. Ama gemiye binemezler. Her şeyden intikamını alırken kanon dışına düşer roman; ama bu sırada kurunun yanında yaşın yanması da maalesef kaçınılmaz olmuştur.

⁴⁰⁸. Halil İbrahim Göktürk, *Mithat Cemal Kuntay*, Birinci Baskı, 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, syf VII (Önsöz'de y.n.)

⁴⁰⁹. Burada bir not düşmenin zaruri olacağı kanısındayız. O da bu 'bataklık' gibi çizilen İstanbul'da ender iyilerden olan Şair Raif'in anti-semitik tavrıdır. "Korkunç Komitacılar" başlıklı bölümde gizlice sansürlenmiş bir metni okumak için toplandıklarında Şair Raif, bu toplantıya katılan Moiz'i için: "O Yahudi gelirse ben yokum." diyebilmiştir. Araya Adnan girer ve daha sonra romanda bu gazaptan kendi payına düşeceği alacak olan Moiz'i, Şair Raif'i ikna ederek bu toplantıya aldırır. (Romanda syf 125. y.n.)

SÂMİHA AYVERDİ – *YOLCU NEREYE GİDİYORSUN*: ‘İRTİCA’SIZ BİR 31 MART

Sâmiha Ayverdi, Cumhuriyet projesine topyekûn karşı çıkan bir isimdir.⁴¹⁰ Nazan Aksoy, *Kurgulanmış Benlikler* isimli çalışmasında Sâmiha Ayverdi’nin Cumhuriyet’in kuruluş sürecine tam anlamıyla aykırı bir ses olarak muhalif olduğunu söyler.⁴¹¹ Muhalif bir isim olan Ayverdi, Cumhuriyet’in özellikle laiklik projesine karşı çıkar. Bunu sadece muhalif duruşu ile Cumhuriyet’in bu bağlamda egemen söylemince üretilmiş tüm argümanlarına karşı çıkararak da yapar. Elif Şafak şöyle söyler Ayverdi için:

“Ancak bütün bu “ruhani” gelişmeleri yaşarken, bir de içinde yaşadığı toplumu ve tarihin akışını analiz etmeye meyyal ve meraklıdır. Yani ilk bakışta alabildiğine “dünyevi” olan konularla kıyasıya uğraşır Samiha Ayverdi. Kendine has bir dünya görüşü vardır. İlerlemeci, düz çizgisel reformizmi ya da mekanik bir Batılılaşma sürecini tasvip etmez, Osmanlı bir özlemdir dilinde, sahip çıktığı bir birikim ve kimliktir. Onun tamamen terk edilmesine razı olmaz gönlü. “Gelenekleri” savunur. Hep az biraz kenarda ya da muhalefette kalır. Çağdaş kurumlarla arasındaki ayırım derinleştikçe o da “muhafazakar”laşır. Kimileri onu zamansız bir “Osmanlı aristokrati” olarak eleştirir. Fazla elitist, fazla gelenekçi, fazla “dindar”, fazla “muhalif”, fazla “bağnaz” bulunur. Bütün sıfatlar görece.”⁴¹²

Sâmiha Ayverdi’nin farkını 31 Mart Olayı kapsamında incelediğimiz diğer tüm romanlarda da fark ederiz. 31 Mart Olayı’na tam olarak tavır alan tek kişi olduğunu anladığımızda da bunu görürüz. Bu tavır alış, Cumhuriyet’in egemen söylemine karşı bir konumlanışı ima eder. 31 Mart Olayı sırasında çocuk olan Ayverdi, otobiyografisinde buna değinirken şöyle yazar:

“Ama ne tuhaf... O zamandan bu zamana altmış şu kadar sene geçtiği halde tarihin dudağı, o tertibin iç yüzünü söylememekte hâlâ inat ediyor. Böylece de 31

⁴¹⁰. Nazan Aksoy, *Kurgulanmış Benlikler*, 1. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 104.

⁴¹¹. *A.g.e.* 104-105

⁴¹². Elif Şafak, “Samiha Ayverdi”, *Zaman*, 11 Kasım 2007, online versiyon, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=798918&keyfield=>

Mart'ın, iktidara göz dikmiş kötü bir ittihatçı oyunu olduğunu, kumanda köprüsünden bu gafil Meşrutiyetçiler'e emir veren patronun ise... itiraf edemiyor.”⁴¹³

Otobiyografisinde 31 Mart'ın böyle bir komplo olduğunu ileri süren Sâmiha Ayverdi'nin romanında ise açıkca bu denli bir çıkış göremeyiz ama o, yine de bizi şaşırtmaz. *Yolcu Nereye Gidiyorsun* adlı romanını 1944 yılında yayımlar Sâmiha Ayverdi. Cumhuriyet'in egemen diskurunca o dönem son derece baskın olan 'irtica' söyleminin tarihsel referansı olan 31 Mart Olayı'na romanında değinirken asla 'irtica' kelimesini kullanmaz Ayverdi.

Romanın başkarakteri Adli isimli genç, çökmekte olan bir devrin içinde kendi konağında ne ailesi tarafından, ne sevdiği kız tarafından ne de dost erbabından aradığını bulamamış bir isim olarak tüm romanın içinde derin bir manevi arayıştadır. Ayverdi, bu sırada çöken İmparatorluğun yansımasını Adli'nin kendi ailesinin çöküşünde aksettirir. Buna karşı direnmeye çalışarak bir taraftan manevi arayışı, bir diğer taraftan da etrafında olup bitenler ile birlikte bir dönemin yıkılışını izleriz; ama bütün roman boyunca anatema maneviyat ve manevi arayıştır. Tasavvuf erbabına kendini daha sonra vakfeden Adli, roman boyunca, İmparatorluğun mayasında maneviyatın kaybolduğu izlenimi ile bir dönemin panoramasını kendi kişisel hayatından anlatır bize. Bu çökmekte olan dönemin son perdelerinden olan 31 Mart Olayı, karşımıza ilk olarak romanın sonlarına doğru çıkar. Fakat Sâmiha Ayverdi, 31 Mart'a gelmeden önce, Meşrutiyet'i anlatırken zaten bu sürecin 31 Mart'a gideceğinin sinyallerini önceden verir:

“Sinan'ın gidişi, Jâle için de büyük bir darbe olmuştu. Arkadaşımın ona küçük bir ümit, bir bekleme tesellîsi bırakmadan gitmiş olduğunu, Jâle'nin tekrar benden yüz çevirmesinden anlıyordum. Fakat belki de yeni bir kînin temelleri üstünde akla gelmedik oyunlara hazırlanıyordu ki, onu

⁴¹³. Sâmiha Ayverdi'den aktaran Nazan Aksoy, *Kurgulanmış Benlikler*, 1. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 111.

da beni de, bütün milleti de şaşırtan siyasî ve kanlı bir hâdise patlak verdi: Meşrûtiyet!”

Memleket, uzun süren fakat her şeye rağmen istikrarlı bir rejimin bu birdenbire alt üst oluşunu hazmetme hafakanlarıyla çılgın bir hale gelmişti. Adı unutulan ‘Meclis-i Mebûsân’ın açılması, ‘Kânûn-ı Esâsi’ye yemin, ‘Avcı Taburu’nun İstanbul’a gelişi...

Artık kimsenin kimseyi görmediği, tanımadığı, saymadığı bir yıkılma ve kurulma kıyâmeti içinde şaşkın, kararsız, başı boş günler birbiri ardınca gidip geliyor, halk, inkılâpların kan kokan havasıyla sarhoş, çılgın ve maalesef şuursuz bir zevk ve intikam almak istediğinin cevâbını vermekten âciz bulunuyordu.⁴¹⁴

Öyle bir Meşrutiyet’i karşılayışı vardır ki romanda Adli’nin, herhalde hiç kimse Meşrutiyet’i böyle görmez Türk romanında. Ama bu karşılayışın bir sebebi vardır.

Sâmiha Ayverdi okuyucuyu 31 Mart’a hazırlar:

“İnkılâba, rejim değişikliğine rağmen millette bir rahatsızlık, îtimatsızlık vardı. Fakat ben, bu siyâsi sıkıntının kâbusunu belki herkes kadar hissetmiyordum.”⁴¹⁵

Ardından da Adli’nin anlatımında, okuyucununda içerisine düşen bu sıkıntı, 31 Mart Olayı ile karşımıza çıkar. Ayverdi, zaten Meşrutiyet’ten çok, gözünü 31 Mart’a çevirmiştir. Ama romanda ilginç bir şey yapar. Romanın başkarakteri Adli’nin dayısı su katılmamış aşırı idealist bir İttihatçıdır. Daha doğrusu terakki yanlısı bir zabıt. Zaten Meşrutiyet sürecinde Abdülhamit rejiminin yarattığı sıkıntı yüzünden kaçmak ve Meşrutiyet’in ilanı için çalışmak üzere İstanbul’u terk eder. Ardından, Ayverdi’nin bizi hazırladığı 31 Mart ile romanda son derece iyi çizilen ama Adli’nin ona kısmen katılsada yine de temkinli bir biçimde siyasi görüşlerini paylaştığı dayısı sahneye çıkar:

“Memleketin havasında, fırtınalara başlangıç olan bunaltıcı ağırlığın şiddetle hüküm sürdüğü sıralardaki **Otuzbir Mart vak’asına** karışan büyük ve kanlı hâdiselerden sonra, dayım, **Hareket Ordusu** ile berâber Selânik’ten İstanbul’a geldi.”⁴¹⁶

⁴¹⁴. Sâmiha Ayverdi, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, 4. Baskı, Eylül 2009, Ayverdi Enstitüsü Neşriyatı, Kubbealtı, İstanbul, syf 376-377.

⁴¹⁵. A.g.e. syf 386.

⁴¹⁶. A.g.e. syf 390.

Sâmiha Ayverdi, Adli'nin dilinden aslında 31 Mart'ı Meşrutiyet'ten bir sapma olarak değil de onu Meşrutiyet'in tamamına ermesi için yapılmış bir hareket olarak görmesi ile anlatır okuyucuya:

İnkılâp, bu tamamlayıcı hareketten sonra, artık tasarlanmış olan çehresini aldı. Ama dâima yeni, dâima korkulu bir şey bekleten o güvensizlik, korku ve tehlike havası geçerek, huzur ve sükûn avdet etmemişti.⁴¹⁷

Adli'nin dayısının siyasete bulaşmadığını öğreniriz daha sonra. Adli şöyle anlatır 31 Mart sonrasında dayısını: “Halbuki bu lider ruhlu, teşkilâtçı, atılgan adamın hissesine, siyasî payların en ehemmiyetlisi düşebilirdi. Fakat o, mevki yağmacılığına ve şeref ihtirâsına asla kapılmadı.”⁴¹⁸ Adli, daha sonra 31 Mart ile tamamına ermiş inkılâbın daha da bozularak devam ettiğini anlatır dayısının daha sonra devam eden yalnızlaşma süreci üzerinden. Sâmiha Ayverdi, 31 Mart ile düşen rejimi sadece “eski rejim” diye niteler⁴¹⁹ ve roman boyunca ne bu anlamda ne de başka anlamda ‘irtica’ kelimesine rastlamayız. Bu sırada, 31 Mart sonrasında baskı dönemini anlatır, “cahil bir zümre, o mukaddes devlet çarkının başına geçmişti” der⁴²⁰ ve 31 Mart ile gelen darbe rejimini anlatırken “ayaklarının tozu ile zulüm ve kan dökücülüğü inkılâpçılığın îcâbı sayan” dayısının arkadaşlarına artık dayısının da kızdığını “vatandaş kanı içiyor, mâsum insan başı kesiyor, sonra ayaklarınızı uzatıp yan geliyorsunuz”⁴²¹ sözleri ile aktarır okuyucusuna. Daha sonra 31 Mart’a değinmeden şu soruyu yöneltir okuyucularına: “Ama hürriyet vaadi ile gelenlerin, birer hürriyet düşmanı kesilmeleri nedendi?”⁴²²

⁴¹⁷ . *A.g.e.*

⁴¹⁸ . *A.g.e.* syf 390-391.

⁴¹⁹ . *A.g.e.* syf 392.

⁴²⁰ . *A.g.e.*

⁴²¹ . *A.g.e.* syf 393.

⁴²² . *A.g.e.* syf 394.

İlk kez ‘irtica’sız bambaşka bir 31 Mart ile karşılaşırız. Sâmiha Ayverdi, romanıyla egemen söylemin laiklik üzerinden yaydığı 31 Mart’ı itham aracı olarak kullanmaz. Onu Meşrutiyet’ten bir sapma olarak okumaz. Tam tersi, 31 Mart İttihatçıların Meşrutiyeti’nin tamamlanışıdır. Diğer romanlardan en büyük farkı budur. 31 Mart Olayı, Meşrutiyet’in bir parçasıdır Ayverdi için, Onları bir bütün olarak görür. Resmi tarih romanına giremez Ayverdi’nin. Romanında buna direnir. Devletin kutsanması, iyi ve idealist bir İttihatçı zabıt, Abdülhamit rejimine karşı ama onunla didişmeyen bir duruş, sofı ya da dindar olan ile maneviyat vurgusu arasındaki altı çizilen aşırı fark, bir tasavvufi yolun keskince işaret edilmesi ya da roman başında aşırı dindar olarak anlattığı Süleyman karakterinin daha sonra içki içen biri olarak anlatılması gibi yer yer biri ile çelişen ya da iç içe geçen ve Kemalizm’in olmasa bile mukaddesatçılığın ve maneviyatçılığın üzerinden devletin kutsanarak içeriye sızdığı ama kendine has tarafları olan ve halkın sesini duyabildiğimiz, onun değerleri ile barışık bir yolun romanı *Yolcu Nereye Gidiyorsun*. İleri gitmezsek eğer bizce Ayverdi, İdris Küçükömer’in Batılılaşan aydınlara karşı işaret ettiği kendi tarihsel blokunu temsil eden organik bir aydın tipidir. Geleneğe önem verir. Bunun kaybını Tanzimat ile başlayan süreçte görür. Resmi tarihin anlatıları Ayverdi’yi hiç bağlamaz. Ama en önemlisi de ‘gericilik’ teması ve ‘ilerlemeci’ tarih anlayışının egemen olduğu bir dönemde, 31 Mart’ın o dönem ‘irtica’ ile yüklenen ve geçmişe dönmeyi çağrıştıran bütün olumsuz anlamlarına rağmen asla geçmişi (Ayverdi ‘mâzî’ diyor) bir yük olarak görmez. Onunla savaştırmaz, aksine onu arayan biz özlem içindedir:

“Tanzîmat’la başlayan sakat meyiller, bilhassa an’ane düşmanlığı, onun inkılâp programına göre, kökünde tashih edilmesi gereken hatâlardandı. Halbuki mâzîyi küçük görmek eskisinden çok daha almış yürümüştü. Cemiyet nizamları, kökünden koparılmış bir nebat gibi, her gün bir çiçeğini, bir yaprağını kaybediyor, soylu geleneklere,

göreneklere ya dudak bükülüyor, ya omuz sallanıyordu. Mâziye karşı gösterilen bu çirkin, bu küstah kayıtsızlık, dayımı çileden çıkaran sebepler arasında idi.”⁴²³

Yolcu Nereye Gidiyorsun romanı Cumhuriyet kanonuna sadece 31 Mart bağlamında değil, onun tarih algısına ve resmi tarihine karşı çıkan kanon dışı bir romandır.

NAHİD SIRRI ÖRİK – *SULTAN HAMİD DÜŞERKEN*: RESMÎ TARİHİN 31 MART’I DÜŞERKEN*

Sultan Hamid Düşerken, ilk baskısını 1957 yılında yapar. Ama Alemdar Yalçın’ın aktardığına göre romanın arkasında “Rumelihisarı 1946” notu vardır.⁴²⁴ Zira romanın yayımlanışı ile ilgili bir tarih karmaşası olduğu da kesindir. 1957 ilk yayımlanma tarihidir; Yalçın’ın aktarımı ile 1946 ise romanın yazıldığı tarih. Romanın yazıldığı tarihe atıf yapan bu not ile bu eşsiz romanı bu çalışmaya dahil edebiliriz. Nitekim romanın yazıldığı tarihi baz alırsak çalışmanın dönemselleştirmesine ters düşmez bu roman.

Sultan Hamid Düşerken, erken Cumhuriyet döneminde, Sâmiha Ayverdi’nin *Yolcu Nereye Gidiyorsun* romanından sonra, resmi tarihe karşı çıkan ikinci romandır; ama ondan da farklı olarak ilk kez Sultan II. Abdülhamit’e arka çıkarak 31 Mart’ı yorumlar. Bu açıdan bakınca da bu bakışta bir karşı koyuşun ilk romanıdır diyebiliriz. Sâmiha Ayverdi, Abdülhamit polemeğine girmez romanında; çünkü onun için de Abdülhamit’in durumu sorunludur. Ama Nahit Sırrı, herkese ve her şeye rağmen

⁴²³. A.g.e. syf 395-396

* *Sultan Hamid Düşerken* romanında 31 Mart ile ilgili bölümlerin çok uzun olmasından dolayı kimi alıntılar burada not düşülecekken alıntılarının tamamı EK 4 başlıklı bölümde verilecektir. (y.n.)

⁴²⁴. Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, 6. Baskı, 2006, Akçağ Yayınları, Ankara, syf 39-40.

döneminde son derece gerilimli bu dehşet verici bir biçimde politize olmuş polemiğe girmekten geri durmaz. Fethi Naci şöyle söyler bu durum için:

“Nadid Sırrı Örik’in tutumu, İkinci Meşrutiyet’ten, İttihat ve Terakki’den, Sultan Hamid’den söz açan öteki romancıların tutumlarına hiç mi hiç benzemiyor: İttihat ve Terakki’nin zorbalığına karşı çıkıyordu o romancılar, ama hiçbirinin aklından 31 Mart’ı sevimli göstermek ya da Sultan Hamid’i tutmak geçmiyordu; oysa Nahid Sırrı Örik’in gönlü de, kafası da Sultan Hamid’den yana. Ne var ki Balzac’ın kralcı oluşu toplumsal gerçekliği nesnel gelişmesi içinde vermesine nasıl engel olamamışsa Nahid Sırrı’nın Sutan Hamid’den yana olması da toplumumuzun belirli bir tarihsel kesitini bütün gerçekliğiyle yansıtmaya engel olamamış.”⁴²⁵

Sultan Hamid Düşerken’in de tıpkı Mithat Cemal’in *Üç İstanbul*’u ve Reşat Nuri’nin *Değirmen* romanları gibi daha sonra filmi çekilir. Ama adı farklıdır. *Abdülhamit Düşerken* isimli film⁴²⁶ de gösterime girdikten sonra tartışmalara neden olur zaten. Film, romanın yazar öldükten daha sonra yapılan baskıları ile ismi değiştirilmiş olan halinden adını alır. Bu ad değişikliğin de romanın içeriğinde Sultan Abdülhamit’e yapılan hitaplar nedeniyle ideolojik bir değişim olduğunu söylemenin önemli olduğu kanısındayız.⁴²⁷

⁴²⁵. Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 4. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 193.

⁴²⁶. Burada bir noktayı daha belirtmekte fayda vardır. Filmde romanda olmayan sahneler yer verilir. Bu ilk bakışta son derece masum ve sıradan görünebilir. Ama 31 Mart Olayı sırasında film, romanı aşar ve yine egemen söylem kendisini hissettirir. 31 Mart Olayı sırasında yaşananlara epey yer ayrılır fakat bu yer alış kendisini egemen söyleme eklemleyen bir tarzda yapılır. Özellikle filmde, bir hayaliyi canlandıran Müjdat Gezen’in hayal perdesini günah olduğu için yırtan 31 Martçılar’ın yer aldığı bu sahneler sırasında söyledikleri son derece çarpıcıdır: “-Sen Allah’ın zaptiyesi misin ulan? (Ağlamaya başlar) Benim ekmek paramdı be! (Ardından hayal perdesinin arkasındaki mumları söndürerek karanlığa gömülür ve yerine oturur) -Ulan nedir her devirde sizden çektiğimiz?” Ziya Öztan (Yönetmen-Senarist) *Abdülhamit Düşerken* (film), TRT Yapım, 2002 Ankara.

⁴²⁷. Bu konu hakkında Zeki Coşkun şöyle yazar: /Fahi ve gerekçesi meçhul bir 'tasarruf'la 1976'da 'Abdülhamit Düşerken'e çevrilen ve oradan da bugüne, sinemaya taşınan romanın özgün adı 'Sultan Hamid Düşerken'. Buna basit bir tasarruf denemez. Çünkü yazar, metnin içinde bu farka birkaç kez vurgu yapar. Osmanlı'nın en tartışmalı padişahı II. Abdülhamid'i 'Sultan Hamid' olarak anmak, ona bağlılığı, saygıyı, iktidarını kabul etmeyi ifade eder. Oysa muhalifleri 'sultan'ı kullanmazlar. Hatta romanda ağırlıklı yer tutan İttihatçılar, adını bile anmaz; hesaplılığını, kurnazlığını işaret etmek üzere 'Kayserili' derler. Bilemediniz, Abdülhamid der geçerler.”, “Roman başka, film başka,” 2 Mayıs 2003. *Radikal*, online versiyon http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=1922

Roman, 31 Mart Olayı'na farklı bakışı ile diğer romanlardan ayrı bir yerde duruyor demiştik. Çünkü 31 Mart Olayı romanın *epilogue*'u, onun, bütün tarihsel aktörlerin yerlerini yeni olanlara bıraktığı ve sahneden çekildikleri bir anın çarpıcı son perdesidir. Bu yüzden 31 Mart'a en çok atıf yapılan ve ona ayrılan bölümlerin en uzun olduğu roman *Sultan Hamid Düşerken*'dir. Roman, okuyucularını Meşrutiyet ilan edilmeden hemen önce, bir fırtına gibi akıp giden ve daha sonra Meşrutiyet ile birlikte devam eden ve 31 Mart Olayı ile Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilişi ile biten bir döneme tanıklık ettirirken, çökmekte olan bir İmparatorluğun başkentinden çarpıcı bir kesit sunar kendi gözünden. Abdülhamit'in nazırlarından Mehmet Şahabettin Paşa'nın son derece politik ve hırslı olan kızı Nimet romanı sürükleyecektir. Nimet, Meşrutiyet ile birlikte gelecek olan yeni dönemin şartlarına ayak uydurmakta gecikmez ve yüksek bir konumda olan ve Talat Paşa'nın arkadaşı olan İttihatçı Şefik karakterinin romana girişi yeni bir dönemi anlatırken Nimet, Şefik'i kafalayıp onunla evlenecek ve bu yeni döneme bu sayede geçecektir. Öyle bir verir ki bu süreci Nahid Sırrı, sanki Meşrutiyet ile bir dönemin kapanmadığını anlatmak ister gibidir. İttihatçılar karşı oldukları bir dönemin çürüyüşünü sürdürdükleri için onların, aslında 'devrimci' olmadıklarını söylemek ister gibidir. Hilmi Yavuz, Yeresimos'tan atıfla şöyle söyler bu durum için:

“ ‘Abdülhamid Düşerken’in (Sultan Hamid Düşerken y.n) temel sorunsalı, sözümona ‘devrimci’ İttihad ve Terakki ile, son dönem Osmanlı bürokrasisi arasında, gerçekte, hiçbir farkın olmadığıdır. Stefanos Yerasimos bu durumu şöyle ifade eder: ‘İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ordu, yavaş yavaş, ihtiyatla eski bürokrasinin yerini alacak ve emperyalizm karşısında selefiyle aynı bağımlılık durumuna düşecektir.’ ”⁴²⁸

İttihat ve Terakki'yi de tam da buradan vurur Nahid Sırrı. Şefik gibi İttihat ve Terakki içinde son derece yüksek bir konumda olan birisini genç bir kızın (Nimet) oyuncağı yapar

⁴²⁸. Hilmi Yavuz, “‘Abdülhamid Düşerken’: Tarih'i, Bireysel Tarihler Üzerinden Okuma Denemesi”, *Zaman*, 18.05.2003, online versiyon, <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/05/18/yazarlar/hilmiyavuz.htm>

bu dönemde. Sanki buradan vurmakla yetinmez Nahid Sırrı öç te almak ister aynı zamanda İttihatçılardan. Fethi Naci şöyle der bu durum için:

“İttihat ve Terakki’nin önde gelen kişileri arasında yer alabilen Şefik Bey’in yirmi üç yaşında genç bir kadının elinde oyuncağa çevrilmesi de bu garip öç alma isteğinin roman kurgusu içinde somutlaşmasından başka bir şey değildir.”⁴²⁹

Roman, İttihatçıların ve onların tarih yazımına karşıdır. Onları yerden yere vurur. Hareket Ordusu’nun gözünden yazılmış bir tarihe tersten kürek çeker. Bunu Nimet’in dilinden hissettirecektir bize:

“Sultan Hamid’i haksız yere tahttan indirdiklerini milletin zannetmemesi için elbette ki 31 Mart’ın en büyük mesulü diye ilan edecek, sırtına mücrim yaftasını yapıştırıp, alına mücrim damgası basıp kendisini mahkûm edeceklerdir.”⁴³⁰

İşte 31 Mart’ın sesini değil belki ama, Kemalist tarih yazımına intikal eden ve Abdülhamit’i suçlu gösteren bu söylemin tarihte sessizleştirdiği tahttan hal edilen Sultan II. Abdülhamit’in sesini duyarız romanda. Nahid Sırrı 31 Mart’ı yeni baştan yazacaktır. Ve dediğimiz gibi romanın yazıldığı dönemde, tarihe tersten kürek çekecektir. Nahid Sırrı, 31 Mart’a giden süreci özetler önce ve parti kavgalarının sertleştiğini söyler (bkz. EK 4, Alıntı 1). Burada Nahid Sırrı “mürteci” kelimesini kullanır. Roman boyunca da Nahid Sırrı’nın ne ‘irtica’ ne de ‘mürteci’ kelimesi ile bir derdi olduğunu sanmıyoruz. Nahid Sırrı, 31 Mart Olayı’na bu kelimelerin hassasiyetini gözeterek bakmaz. Onun derdi başkadır, evet yine 31 Mart Olayı’na resmi tarihin anlatısı bağlamında karşı çıkacaktır; ama bunu ‘irtica’ ya da ‘mürteci’ kelimelerini Sâmîha Ayverdi gibi hiç kullanmadan yapmaz. O, aksine olayda resmi tarihin ve Cumhuriyet kanonun duymak istediği sesleri de duyurur 31 Mart ile ilgili tıpkı “Şeriat İsteriz!” (bkz. Alıntı 4) nidası gibi ve hatta

⁴²⁹. Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 4. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 198.

⁴³⁰. Nahid Sırrı Örik, *Sultan Hamid Düşerken*, 6. Baskı, Oğlak Yayınları, 2009, İstanbul, syf 243.

‘irtica’ olarak egemen söylemce temsil edilenleri o da romanına alır; ama 31 Mart’ı onların yaptığı bir şeymiş gibi göstermez. ‘İrtica’ kavramı ile bir derdi olmadığı gibi onu içkin anlamıyla kullanır; ama zaten sırrı da buradadır romanın. Bütün bunlara rağmen 31 Mart’ı, yine de resmi tarihin elinden kurtarır, 31 Martçıları kurtarmak niyetinde olmasa bile. Ya da en azından Sultan II. Abdülhamit’i bu hercümerce teslim etme niyeti yoktur da ondan 31 Mart bu kavgada Nahid Sırrı’nın romanında aklanma yolundadır.

Daha sonra 31 Mart Olayı’nın tetikleyicilerinden birisi olan gazeteci Hasan Fehmi cinayeti çıkar karşımıza. Nahid Sırrı, burada özensiz ama yine de şefkatli bir dil kullanır, üzülür öldürülen gazeteci için ama *Serbesti* gazetesi için pek iyi konuşmaz (bkz. Alıntı 2). Fethi Naci, bu durumun farkındadır:

“Nahid Sırrı, İttihat ve Terakki’nin öldürttüğü Hasan Fehmi’den şöyle söz edebilir: ‘Bu yazar, İstanbul’un ancak öteye beriye hücum etmek üzere çıkan ve uluorta hücum ettiği için satılan bir muhalif gazetesinde, kendi hesabına bu muhalefeti belki sadece ekmek parasına yapan zavallı bir adamdı.’ Oysa Hasan Fehmi konusunda Hıfzı Topuz şöyle diyor: ‘Mülkiye’yi (Siyasal Bilgiler Fakültesi) bitirdikten sonra Paris’e kaçmış olan Hasan Fehmi bir süre Mısır’da yaşamış ve 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanı üzerine İstanbul’a dönerek Serbestî gazetesine başyazılar yazmaya başlamıştı. İttihatçılara karşı koyan bu gazetenin yazıları aydın çevrelerde geniş yankılar uyandırıyordu.’”⁴³¹

Bizce Nahid Sırrı’nın buradaki tavrı aslında gazetenin çok sert bir biçimde İttihatçılara muhalif olması bir yana, Sultan II. Abdülhamit’le de uğraşıyor olduğundan da kaynaklanıyor olabilir. Ardından Nahid Sırrı, 31 Mart Olayı’na geçmeden önce Hasan Fehmi’nin cenazesine artık partiden kopan ve dostlarıyla arası bozulan ve bunda da Nimet’in büyük rol oynadığı, Şefik’in cenazeye katılımından bahsederken ilginç bir tasvire girişir:

⁴³¹ Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 4. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 197.

“Şefik daha da ileri gitti: Karısının da reyini almaya lüzum görmeksizin öldürülen muharririn, **Hasan Fehmi**’nin cenazesinde en koyu muhalifler ve çoğu şuradan buradan tedarik edilmiş sarıklılarla hoca kıyafetine girmiş türlü unsurlar arasında, âdeta bunlarla kol kola, hazır bulundu.”⁴³²

Bu tasvirin de ardından 31 Mart Olayı’nın hem sınıfsal hem de tarihsel taraflarının varlığına ve bir toplumsal dönüşümün, değişimin çelişkisine hüznü bir fotoğraf verircesine bir imada bulunur bizce Nahid Sırrı. Çünkü bu sahne, 31 Mart’a geçmeden önceki son sahnedir ve gösterdiği bu tabloyu ima etmesi bakımından fazlasıyla çarpıcıdır:

“O akşam konağa dönüşünde, Şefik 10 Temmuz’dan önce beyaz kalpaklı hürriyet mücahitleriyle birlikte çekilmiş muhtelif resimleri selamlıktaki eski damat salonunun duvarından indirip bir dolabın çekmesine karmakarışık bir şekilde fırlattı ve duvarda sade babası imam efendinin o mütevazı aksi kaldı...”⁴³³

Ardından 31 Mart’a uyanacak İstanbul’u haber verir bize:

“İstanbul iki üç sabah sonra, **31 Mart askeri ayaklanmasıyla** uyanacaktı.”⁴³⁴

Ve Nahid Sırrı, Fethi Naci’nin dediği gibi “(...) usta bir romancı olarak, romanını tam zamanında bitirir.”⁴³⁵ Bu bitiriş ise 31 Mart Olayı ile olacaktır. Fethi Naci’den devamla söyleyecek olursak “Çünkü artık Şefik Bey’in de, Nimet Hanım’ın da, Sultan Hamid’in de romancı için ilginç bir yanı kalmamıştır; romanlık dramları bitmiştir.”⁴³⁶ 31 Martla biten bu romanlık dramlar kanlı bir *requiem*cesine kendisini düşen bir tarihe adar. Bizce, Nahid Sırrı, Fethi Naci’nin devamla söylediği, “Bundan sonrasını anlatmak tarihçinin işidir, romancının değil”⁴³⁷ sözlerine bir başka yerden bakınca, karşı gelircesine anlattığı bu 31 Martla tarihçilerin işine karışmak istemiş gibidir aslında.

⁴³². Nahid Sırrı Örik, *Sultan Hamid Düşerken*, 6.Baskı, Oğlak Yayınları, 2009, İstanbul, syf 206. (Vurgular aksi belirtilmediği sürece bize aittir. y.n.)

⁴³³. *A.g.e.* syf 207.

⁴³⁴. *A.g.e.*

⁴³⁵. Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 4. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 198.

⁴³⁶. *A.g.e.*

⁴³⁷. *A.g.e.*

31 Mart Olayı'nı, Meşrutiyet içindeki bir ayaklanma gibi gösterir resmi tarihe inatla Nahid Sırrı. Ayaklanmanın Meclis ile bir sorunu olmadığını söyler:

“ (...) Fakat asiler meclise karşı değil, ancak İttihat ve Terakki'nin isimleri malum ve muayyen birkaç uzvuna karşı vaziyet almışlardı.

(...)henüz yola çıkamamış bulunan Tevfik Paşa memur edilmiş ve Sultan Hamid şeyhülislamla başkâtibini mebuslarla sarmaş dolaş bekleyen askerleri teskin için Meclis-i Mebusan'a yollamıştı.”⁴³⁸

Resmi tarihin anlatısı ile çelişen bu cümleler bir 'irtica' ayaklanması olan 31 Mart Olayı'nın Meşrutiyet ve dolayısıyla Meclis-i Mebusan karşısı olduğunu yönündeki ileri sürülen argümanlara ve İttihatçı iddialarına karşı çıkar. Bir diğer taraftan da üzerinde 'müretci' damgası yemenin tedirginliği vardır. Sultan Abdülhamit'i de bu 'zan'dan kurtarmak ister gibidir (bkz. Alıntı 5). Ayrıca, İsmail Kemal'in üzerindeki gölgeleri de kaldırmak niyetindedir. Arnavutların 31 Mart Olayı'nda oynadıkları rol ilginçtir ve üzerine çalışılması gerekir. Nahid Sırrı, belki de Arnavutlataın öneminin farkındadır ve sanki bu yüzden daha sonra ayrılıkçı olan Arnavut lideri İsmail Kemal'in 31 Mart sırasında ne kadar yapıcı davrandığından bahsetmeden edemeyecektir (bkz Alıntı 6).

Daha sonra ilginç bir cümle ile 31 Mart Olayı sırasında yaşanan fırtınayı anlatmaya devam eder Nahid Sırrı: “Fakat meşrutiyet fikirlerinin süngülere dayanmış bir şeriat hamlesi önünde geri çekilmesi”⁴³⁹ şeklinde bir ifade kullanır Şefik'in, İsmail Kemal Bey tarafından tavsiye olunan, 31 Mart sırasında yıkılan kabinenin yerine Tevfik Paşa tarafından kurulacak, yeni kabinedeki görevini hevesle kabul ettiği sahne sırasında. İlk başta bakınca son derece çelişkili görünür bu ifade ama Şefik'in anlatıldığı ve onun içinden geçenleri yansıttığı bir yerdir ve Şefik'in eski bir İttihatçı olarak böyle düşünüyor

⁴³⁸ Nahid Sırrı Örik, *Sultan Hamid Düşerken*, 6.Baskı, Oğlak Yayınları, 2009, İstanbul, syf 209.

⁴³⁹ A.g.e. syf 214.

olması son derece doğaldır ve Nahid Sırrı bu doğallığı bozmaz. Ayrıca Nahid Sırrı'nın algıladığı bu Meşrutiyet ile zaten Şefik karakterinin Meşrutiyet'i çok başkadır. Romanda Şefik'in bu Meşrutiyet'ini yerden yere vurur zaten.

Daha sonra 31 Mart Olayı'nı incelediğimiz bazı romanlarda da karşımıza çıkan Adana Olayları, Nahid Sırrı'nın romanında da karşımıza çıkar. Adana'daki olayları bir “kıtal” şeklinde yorumlar (bkz. Alıntı 8). Dönemin atmosferinde yer alan yabancı müdahalesi fikrinin bir İttihatçı ya da İttihatçı olmasa bile bir devlet adamı tarafından nasıl düşünüldüğünü görürüz bu sahnede. Şefik'in Dahiliye Nazırı olarak Adana'daki bu olaylara karşı tavır alışı bir yabancı müdahalesinin gelmesi korkusundandır. Ölenlerin ya da yok olan hayatların pek bir kıymeti yoktur anlaşılan onlar için. Bunu güzel anlatır Nahid Sırrı; daha sonra romanda Nahid Sırrı'nın sesini bu konuda şöyle duyarız: “Adana'da bol akmış kan sellerinin kokusu ise payitahta erişmiyordu.”⁴⁴⁰

Resmi tarihin 31 Mart'ı bir felaket anlatısı gibi gösteren tezine karşın Nahid Sırrı'nın 31 Mart'ı nasıl gördüğü ise bu romanın akıma karşı kürek çektiğinin en büyük kanıtıdır. Olayların çabuk yatıştığını görürüz romanda. Asker yeni kabine ile kışlasına çektilmiştir (bkz. Alıntı 8). Ardından da Nahid Sırrı'nın Fethi Naci'nin de tespit ettiği üzere⁴⁴¹ 31 Mart'ı nasıl gördüğünü anlatır:

“Ve birkaç gün taze ve mesut bir hava teneffüs edenler sade Nişantaşı'nda Mehmet Şehabettin Paşa konağının halkından ibaret kalmadı. İstanbul da sükun avdet etmişti. Ve dökülmüş cüzi kan bu inkılap için ödenmesi kabul edilebilecek en hafif bir kefaretti. **Adana'da bol akmış kan sellerinin kokusu ise payitahta erişmiyordu.** Padişahın kendisine

⁴⁴⁰. A.g.e. syf 218.

⁴⁴¹. Fethi Naci, *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, 4. Baskı, Haziran 2010, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, syf 197.

dokunmayacağını anladığı için, Mebusan Meclisi bile halinden memnundu. Meclis, Cahit Beye (Hüseyin Cahit Yalçın y.n.)benzetilip bu benzetilişi hayatıyla ödeyen mebusa mahiyeti bilinmeyen bir acaip dinden, Dürzi dininden olduğu için fazla matem tutmamış, reis ile azasından diğer birkaç kişinin kaçışlarına ise âdeta memnun olmuştu: Bu adamların gururları ve kendilerini beğenışleri tahammül edilir bir haddi aşmıştır. Sultan Hamid'in 93'ü tekrarla meclisi feshetmeyeceğine çabuk kanaat getiren mebuslar **31 Mart**'ın Meşrutiyet'e değil hakikaten işin ifratına giderek mukaddesatı istihkar etmiş olan bir zümreye karşı yapılmış meşru bir darbe teşkil ettiğini tasdik ettiler, kanaatlerini neşrettikleri beyanname ile bütün memlekete ilandan çekinmediler.”^{442*}

31 Mart Olayı sırasında saltanat ailesinden birinin sesine kulak kabartan tek romancı Nahid Sırrı'dır herhalde. Bu bölümden sonra bizi birden araya sıkıştırdığı bir başka bölüme, Şehzade Mehmed Reşat Efendi'nin Dolmabahçe'deki ikametgâhınâ konuk eder. 31 Mart Olayı ile kardeşi Sultan Abdülhamit'in tahtının sağlamlaştığını düşünerek yeise kapılan bu şehzadenin küçük bir muhasebesini verir bize.⁴⁴³ Ümitsizliği boşuna olacak, yıkılacak olan bir İmparatorluğun tahtına geçecektir Hareket Ordusu'nun darbesi ile. Bu bölümden sonra adım adım son yaklaşmaktadır zaten. Roman, daha sonra asıl amacına doğru, Sultan Abdülhamit'i kurtarmak, için onun yorumları ile 31 Mart Olayı'nı anlatmayı sürdürür. Uzun uzun Sultan'ın iç sesine ve düşüncelerine daldırır bize Nahid Sırrı (bkz. Alıntı 10-11). Onun sözlerinden 31 Mart'ın bir 'irtica' olmadığını ve Rumeli'deki hareketlenmenin teskin edilmesi için Sultan'ın çaba sarf ettiğini anlatır. Hareket Ordusu'nun başına geçecek olan Mahmut Şevket Paşa ile ilgili Abdülhamid'in düşüncelerini öğreniriz (bkz. Alıntı 10). Bütün bu bölümlerde Sultan Abdülhamid'in suçsuz olduğunu ima eder Nahid Sırrı. Ardından Abdülhamid'in iç sesine kulak kabartırız yeniden (bkz. Alıntı 12). Resmi tarihi alaşağı eden bu satırlarda Nahid Sırrı'nın

⁴⁴². Nahid Sırrı Örik, *Sultan Hamid Düşerken*, 6.Baskı, Oğlak Yayınları, 2009, İstanbul, syf 218.

* Buraya önemli bir not düşmek gerekirse öldürülen Dürzi mebus için Meclis'in tavrını eleştirip eleştirmedeğini ise okuyucuya ve yorumculara bırakıyoruz.

⁴⁴³. A.g.e. syf 219-223.

muhayyilesindeki Abdülhamid'in ağzından resmi tarihin sormadığı soruları sorar ve bize ilk kez Cumhuriyet tarihçiliğinde 31 Mart'la 'öteki' olmuş birisinin sesini duyurur (bkz. Alıntı 12-13). İlk kez 31 Mart'tan biz bir 'öteki'nin sesini duyarız Nahid Sırrı'nın bu satırlarında (bkz. Alıntı 12). Sultan Abdülhamit'in vesveseli ve evham dolu zihninde, hem de çöken bir İmparatorluğun onun bedenindeki ve zihnindeki derin yorgunlukla birlikte öyle sorulara hayat verir ki Nahid Sırrı, neredeyse 31 Mart Olayı'nın tarihinin yeniden yazılmasını teklif eder bir 'öteki'nin sesi üzerinden (bkz. Alıntı 12).

Bundan sonra Hareket Ordusu'nun gelmekte olduğu bilgisi ile romanda, 31 Mart'ın keyifli günlerini geçiren İstanbul için artık havanın değişmekte olduğunu hissettirir Nahid Sırrı. Bütün roman boyunca Fethi Naci'den ödünç alacak olursak bir "çöküş ahlakı" ile anlattığı bu dönemde sahtelik, kuşku, ihtiyat artık gündelik hayatın vazgeçilmez ilkeleri olmuştur ve biz bir dönemin çürüyüşünü ve çöküşünü İttihatçıları hedef koyarak anlatan Nahid Sırrı'nın artık romanı bu çöküşün görkemi ile bitirmek istediğini anlarız. Hareket Ordusu yaklaştıkça tüm İstanbul'un tavrı değişmeye, 31 Mart'ın yanında duran herkesin onun 'irtica'ı bir ses olduğuna doğru meyiletmesini seyrederiz (bkz. Alıntı 13 ve 16). Sadece tüm İstanbul değil, bütün İmparatorluğa sirayet edecektir bu değişim (bkz. Alıntı 17). Bunu kabul etmeyecek olanlar da Hareket Ordusu'nun gazabından kaçmaya başlarlar (bkz. Alıntı 13). 31 Mart, kendisine sahip çıkacak hiç kimse kalmadığından İstanbul'un ortasında yapayalnız Hareket Ordusu'nun karşısında kalacaktır (bkz. Alıntı 13). 31 Mart'tan bir sorumluluğu olmadığını düşünerek kendisini avutan Sultan Hamid ise yaklaşan sonu tahmin edercesine bekler; ama hareket etmez (bkz. Alıntı 13-16). Bunun "mülûkâne" bir tavır olmadığını bilse de, bunu

düşünmemeye çalışır (bkz Alıntı 13). Nahid Sırrı, burada aslında alttan alta Abdülhamid'in bu orduya karşı koymasını ister. Ama tarihin akışına ters kürek çekse bile bir süre sonra istemeye istemeye onu izlemek zorunda kalır. Ustalığı da buradadır yine aslında. Romanı sonlandıracaktır. Üzerine çökmekte olan bir İmparatorluğun ataleti hakim olan Abdülhamid savaşımayacak kadar da yorgundur. Tüm İstanbul, kapıya dayanmak üzere olan felaketin farkındadır. Herkes kaçar. Aslında ortada kalan sadece 31 Mart değildir, suçsuz hükümdar Sultan Abdülhamid'de aynı kaderi paylaşacaktır.

Roman, 31 Mart Olayı'nı bir tek İstanbul'dan görürse de yer yer Adana'ya atıf yaptığını daha önce söylemiştik. Nahid Sırrı bununla da yetinmez, ilk kez bir romancı 31 Mart Olayı'nın taşradaki yansımalarını görür. Erzurum'da olan olaylara da kısa da olsa bir atıf yapar Nahid Sırrı. 31 Mart Olayı'nın yorumlanmasında tarihçilerdeki en büyük eksiklerinden biridir bu. Sadece merkeze dayalı yapılan yorumlar olayın tam olarak anlaşılamayacağını hepimize gösterir aslında. Hatırımızda tutmamız gereken önemli bir noktadır bu. Nahid Sırrı, romanda Adana ve Erzurum'a kısaca da olsa değinerek bu alışkanlığın dışına çıkar (bkz. Alıntı 14).

Ardından, Abdülhamit döneminin son günlerine gelirken, romanda Nimet'in, Şefik'i cesaretlendirip Sultan Hamid'i ikna ederek bu Hareket Ordusu'na karşı koymasını talep etmesini, kendisine de bunu yapabilmesi için de sadrazamlığa talip olduğunu söylemesini istediğini görürüz (bkz. Alıntı 18 ve 19). Nimet olup bitecekleri tahmin ettiği için elinden geleni yapacaktır ama bunu öyle bir verir ki Nahid Sırrı, bir ihtiras kuyusu olan Nimet'in gözünün sadece iktidarda olduğunu da göstermiş olur. Aslında

Nahid Sırrı, Nimet'in sesinden tarihte olacakları haber verir (bkz. Alıntı 19). Nimet'in ileri görüşlü olduğunu görürüz; zaten Nahid Sırrı'da Şefik'i ne kadar küçültürse bu hırs küpü Nimet'i de o kadar büyütür. Nimet'in gözünden İttihatçıları defalarca aşağılar roman boyunca. Nimet gibi bir karakteri bu kadar gerçekmiş gibi yansıtmayı başarır ve Nimet'in zekası ile kavradığını gördüğümüz bu daha sonra olacak tarihsel mahkûmiyet acı bir gerçeğin beyhude tekrarlanmasıdır artık. Nimet, son dakika boşuna çırpınmaktadır. Olacakları görür; ama Sultan Abdülhamid'in neden karşı koymadığını anlamaz. Şefik ile birlikte kaderleri artık Sultan Hamid'in tahtına bağlıdır.

Şefik, Nimet'in dediklerini yapar ve Sultan Hamid'in karşısına çıkar. Kendisini toparlar ve zamanında nefret ettiği ama şimdi bütün kaderi ona bağlı olan bu adama iyi niyetle de bakarken Nimet'in verdiği akılla Sultan Hamid ile tarihi bir konuşma yapar. (bkz. Alıntı 20 ve 21). Tarihidir, zira konuşan Nimet'tir aslında Şefik aracılığıyla. Şefik, Sultan Hamid'e Hareket Ordusu'nun niyetini aktarırken Sultan Hamid, artık romanda aklanmış, Nahid Sırrı, bir dönemin son perdesi olan 31 Mart üzerinden Sultan Hamid'i akladığını da tarihe haykırmıştır romanıyla. Şefik'in sadareti, Harbiye ve Bahriye nezaretlerini de vekalen Nimet'in ona telkini ile isteyince, Sultan Abdülhamid bu durumdan şüphelenir ve bunun bir İttihatçı oyunu olması ihtimali ile de bu teklifi reddeder. Her satırında Nahid Sırrı, Sultan Abdülhamid'in aklandığını göstermek, "31 Mart'ta onun bir suçu yok, zaten 31 Mart'ın bir suçu yok ama ille de bir suçlu aranacaksa bu Sultan Hamid olamaz" dercesine bunun mücadelesini verir (bkz. Alıntı 21 ve 22). Büyük bir politika erbabı olmuş olan Sultan Hamid'in karşısına çıkan Şefik'in naçizane(!) çabası tabiki de yetmeyecektir, hatta gülünç kalacaktır yavaş yavaş

metruklaşan Yıldız Sarayı’nda bu konuşma. Sultan’ı ikna etmeye çalıştıkça aksine kendi felaketini de hızlandırmış olacaktır Şefik. Hilmi Yavuz, Nahid Sırrı Örik’in romanda böyle bir konuşmayı Abdülhamid’e yaptırmasını onun ideolojik konumunu belirleyen bir hareket olduğunu söyleyerek şöyle değerlendirir:

“Nahid Sırrı Örik, II. Abdülhamid’in yaptığı bir seçmeyi (Şefik Bey’e sadrazamlık vermeyi reddetmesini) aristokratik onurluluk bağlamında gösterirken, Sultan’ın ideolojik konumunu da belirlemiş oluyor. Daha doğru bir deyişle, II. Abdülhamid’in ideolojik konumu, Şefik Bey’le yaptığı konuşmada kendiliğinden beliriyor. Nahid Sırrı Örik, bu konuşmayı salt diyalogla vermiyor. II. Abdülhamid’in sözleri, o sırada aklından geçen düşüncelere (bir tür ‘bilinç akımı’) koştur olarak verilirken, düşünceyle söz arasındaki karşıtlık da vurgulanmış oluyor. Şöyle de diyebiliriz: Nahid Sırrı Örik, II. Abdülhamid’in Şefik Bey’in sadrazamlık talebi karşısında duyduğu, ama söz’le dışavurmadığı ruh durumunu (öfke, kuşku, acı), bir tür betimleme gibi kullanıyor. Bu ruh durumlarının bir betimleme özelliği taşıması da, onların dışsallaştırılmamış olmalarıyla sağlanıyor. Bu da, duygulara, adeta bir nesne işlevi yüklüyor, duygular nesneleşerek II. Abdülhamid’i dışardan betimleyen bir özellik kazanıyor;(...)”⁴⁴⁴

Sultan Hamid artık yorgun ve bitkin, Nahid Sırrı’da bu gerçeği kabul etmiş bir biçimde gözlerimizi metruklaşan ve yalnız bırakılan Yıldız Sarayı’ndan Nimet ile Şefik’in Nişantaşı’ndaki konağına çevirir Hilmi Yavuz’un deyişiyle Abdülhamit’e “aristokratik onurunu” bağışladıktan sonra. Artık Nimet, bütün bu olanlar sonrasında tarihte olacakları görmüşçesine öyle sözler söyler ki, daha doğrusu Nahid Sırrı söyler ki, iş işten geçtiğinin, artık, tarihi Hareket Ordusu’nun yazacağı bir tarihin içinden göreceğimizi romandan kara bir kehanet gibi duyurur bize (bkz. Alıntı 23 ve 25).

Sultan Hamid Düşerken romanı, erken Cumhuriyet dönemi tarihine karşı kürek çeken bir roman olarak kanon dışı kalmıştır. Hilmi Yavuz, romanın kanonklast, yani

⁴⁴⁴. Hilmi Yavuz, “‘Abdülhamid Düşerken’: Tarih’i, Bireysel Tarihler Üzerinden Okuma Denemesi”, *Zaman*, 18.05.2003, online versiyon, <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/05/18/yazarlar/hilmiyavuz.htm>

kanon kırıcı bir roman olduğunu ileri sürer.⁴⁴⁵ 31 Mart Olayı'ndan Sultan Abdülhamit'i aklamasi ile tarihe karşı çıkan Nahid Sırrı Örik'in bu romanı döneminde son derece geç bir tarihte basılmış olması bile bu duruma kanıttır. Nahid Sırrı Örik'te bir yazar olarak Cumhuriyet kanonu ile gerilimli bir ilişki içindedir; daha sonra yalnızlaşır ve yalnız başına da ölmüştür. Cumhuriyet'i onaylar; ama diğer metinlerinde de, *Sultan Hamid Düşerken* romanında da gördüğümüz üzere geçmişe dair bir şeylerden huzursuz olduğu aşikârdır. Bu durumun, o bu niyette olmasa, ideolojik görünmese bile, onu ideolojik bir noktaya ittiği açıktır. Erken Cumhuriyet dönemi radikalliği bildiğimiz üzere edebiyata yansır ve onun geçmişte kaldığını iddia ettiği diline asla tahammül edemez. Hilmi Yavuz, Bahriye Çeri'nin çalışmasından çıkarımı ile aslında döneminde onun bir çok yazısının önemli kanonik yerlerde yer aldığını söyler.⁴⁴⁶ Fakat *Varlık* dergisine bir süre sonra yazılarının kabul edilmediğini de gözden kaçırmamız gerekir. *Varlık* dergisinin kurucularından dostu Yaşar Nabi bu durumu şöyle açıklar:

“Ona Varlık'ta yer vermeyişimden şikâyetçiydi. İçimi acı ile dolduruyor bu düşünce. Ama ne yapabilirdim? O eski dili ve eski düşünme tarzı ile gençler arasında yadırganmaması imkânsızdı. Çalışmalarına verdiği yönle kendisi ayırmıştı yolunu bizden.”⁴⁴⁷

Nahid Sırrı Örik'in döneminde tabi tutulduğu kanon kapsamındaki bu duruma bir başka paralel örnek, Tahir Alangu'nun Antolojisi'nde karşımıza çıkar. Tahir Alangu, onu antolojisine kabul ederken öyle sözler kullanır ki onun için neden döneminde kanon dışı kaldığının en güzel delili olur bu sözler:

⁴⁴⁵. Hilmi Yavuz, Akademik Seminer, 23 Mart 2010. <http://myweb.sabanciuniv.edu/tli/2010/03/23/hilmi-yavuz-ile-sultan-hamit-duserken/>

⁴⁴⁶. Hilmi Yavuz, “Edebi kanon, resmi ideoloji ve Nahid Sırrı (2)”, *Zaman*, 20 Şubat 2008, online versiyon, http://zaman.com/yazar.do;jsessionid=C3FA291C3FD6FF4297035EF36CEDDC66?yazino=654137&keyfi_eld=

⁴⁴⁷. M. Kayahan Özgül, “Bit İnter-Mezzoya Prelüd”, “San'atkârlar,” Oğlak Yayıncılık, 2009, İstanbul, Syf 10.

“Nahit Sırrı gibi yazarlarda gördüğümüz ‘İstanbul şivesi’nden artık kesin şekilde ‘Türkiye türkçesi’ne doğru gittiğimiz görülüyor. Nahit Sırrı ve eserleri ise, bu güçlü akışa karşı koyamadığı halde, bıraktığımız eski değerlerin güzelliklerini bize yine de duyuruyor. Onun bu antolojiye alınışının sebebi, bu hatırlatmayı bir savunma, bir direnme haline getirmeden yapmayı becermesidir.”⁴⁴⁸

Tahir Alangu, Nahid Sırrı’ya antolojisinde yer verirken onun Cumhuriyet döneminde, kendi deyimi ile söyleyecek olursak, geçmişi özlemeyi “efendice” yaptığı için bunun olduğunu ima eder.

Bir dönemin en polemiksel konularından birine girmeyi kanon dışı kalmasına rağmen cesaretle ve son derece akıcı bir üslupla yapan bir romandır *Sultan Hamid Düşerken*. Hilmi Yavuz, Nahid Sırrı’nın bu eşsiz romanı için şöyle söyler:

“‘Sultan Hamid Düşerken’, yine Lukacs’ın deyişiyle, ‘tarihi dekoratif bir malzeme gibi kullanarak değil, bu sorunun somut tarihöncesini ortaya koyarak’ temellendirir.”⁴⁴⁹

Bütün bu eşsizliğine rağmen roman kanon dışı kalmaktan kurtulamaz. Bizim ileri sürdüğümüz ve 31 Mart Olayı’nın penceresinden baktığımız anlamda da zaten roman ortaya koydukları ve bir tarihsel polemiğe çekinmeden girişi ile zaten bu kanonun dışında kalacaktır her ne kadar Cumhuriyet’e direk karşı bir dil kullanıp ona keskin tavır almasa da. Fakat Nahid Sırrı zaten *queer* kimliği ile bu dönemin koşullarında hırpalanır, kendisi ile dalga geçilir ve zaten içinde bulunduğu ortamdan da huzursuzdur. Ama en üzücü olanı bu yalnız kalışı onu geçmişe özlem duydukça Cumhuriyet’in temel taşlarından biri olan ‘ilerlemeci’ tarih anlayışının karşısına düşürecek ve o kabul etmiş bile olsa Cumhuriyet’i, içinde yaşadığı dönemin bir gerçekliği olarak aslında, edebi kimliği ile geçmişi bugüne getirmek için arasına sıkıştığı bu tarihlerin arasından, içinde yaşadığı mevcut dönemi

⁴⁴⁸. Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikaye ve Roman 1919/1930*, Antoloji, Cilt 1, 1959, İstanbul, syf 245.

⁴⁴⁹. Hilmi Yavuz, “ ‘Abdülhamid Düşerken’ ”, *Zaman*, 11.05.2003, online versiyon, <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/05/11/yazarlar/hilmiyavuz.htm>

kabul etmesi bu kadar kolay bir biçimde olmayacaktır. Son sözü Ömer Türkeş'e bırakalım; dönemlerinde edebi olarak Kemalizm ile karşı karşıya gelen Nahid Sırrı ve Ahmet Hamdi için şöyle yazar Türkeş:

“Nahid Sırrı Örik ve Ahmet Hamdi Tanpınar ise ne pastoral bir geçmiş hayalleri kurmuş ne de Kemalizmle uyum sağlamışlardı. İttihat ve Terakki tarzı bir Türkçülükle uyuşmadıkları gibi, reddi mirası dillendiren Kemalizmin milliyetçiliğine de hoş bakmadılar. Tanpınar'ın ve Örik'in İttihatçı dönemi anlattıkları romanları, barındırdıkları İttihatçı eleştirisine rağmen Osmanlı düşünsel ve kültürel mirasını göz ardı etmeyerek Kemalist kanondan uzak bir yerde durmuşlardır.”⁴⁵⁰

AHMET HAMDİ TANPINAR – *HUZUR*: ANILARDA 31 MART

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanı 1948 yılında yayımlanır. Ahmet Hamdi'nin kanon dışı bir isim olduğu çok bilinen bir durumdur. Bu bağlamda *Huzur* romanındaki bu kısa 31 Mart atfının buraya en son olarak alınışı hem yayınlanma yılı olarak, hem de içinde atfın yapıldığı yer anlamıyla sadece romandaki Nuran karakterinin dayısının bir anısında geçmesi dolayısıyla, bizim bu çalışma kapsamında sınıflandıramadığımız bir metin olmasındandır. Ahmet Hamdi'nin kanon dışı kalmış bir yazar olması ise onu çalışmanın sonunda kanon dışı yazarlardan bahsettikten sonra buraya almamıza da neden olmuş olabilir. Ahmet Hamdi'nin romanında 31 Mart Olayı bir anı parçası olarak, bir motif olarak çıkar karşımıza:

“Nuran'ın dayısı annesinden çok ayrı bir yaratılıştı. Genç bir kaymakam iken **Hareket Ordusu** ile İstanbul'a girmiş, İttihat ve Terakkî zamanında bir fırsatını bularak ticarete atılmış, üst üste birkaç defa iflâs etmiş, nihayetinde kimseye muhtaç olmadan yaşayacak kadar bir para ile işin içinden sıyrılmıştı. On iki sene evvel karısı ölünce bir türlü evlenemeyen oğlu ile beraber kardeşinin evine gelmişti. Bilhassa, Mütareke senelerinin Beyoğlu'nda o kadar velveleli bir ad yapan, kumarı, içkiyi, kadını seven bu adamın baba evindeki bu son on iki senelik hayatı cidden garipti. (...).”⁴⁵¹

⁴⁵⁰. Ömer Türkeş, “Güdükl Bir Edebiyat Kanonu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, 6. Baskı, 2009, İstanbul, İletişim Yayınları, syf 431.

⁴⁵¹. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, dergâh yayınları, 17. Baskı, Mayıs 2009, İstanbul syf 152. (Vurgu bize aittir.)

Huzur romanındaki bu küçük dolaylı 31 Mart motifi, geçmişin, anılardan üzerimize gelirken aslında bir dönemi kapatan ve 31 Mart Olayı'nın, ona karşı olan bir tarihsel blokun zaferi olarak, sadece basit bir anı motifi olmasından çok daha fazla bir anlamı ima ediyor olduğunu belirtmeliyiz. Küçük ya da basit bir anı dahi olsa, tarihi yeniden yazan bir güç olarak Hareket Ordusu'nda yer almanın bugün ya da romanın yazıldığı dönemde o karakter için belirleyici bir duruş olarak nasıl bir durumu ima edebileceğini de bize göstermesi bakımından da bu durumun dikkate değer olduğu kanısındayız.

Bu son romandaki küçük alıntıdan sonra ise romanları 31 Mart kapsamındaki incelememizi bitirmiş olmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Erken Cumhuriyet dönemi Türk romanı yeni kurulan bir ulus-devletin egemen zihin kodlarını içerisinde barındıran bir zemin olarak bize, Cumhuriyet'in kuruluşu hakkında çok fikir verir. Cumhuriyet kendisini tahayyül ettiren bir yapı, bir zihniyet ve yine Anderson'dan ödünç alarak söyleyecek olursak, bir *hayali cemaat* olarak bir gerçekliğe tekabül eder ve bu gerçekliğin somuta döküldüğü yerler olarak romanlar dönemin *aurasından* asla uzak ol(a)mazlar. Ömer Türkeş'in de belirttiği gibi “edebiyat gerçekliğe dolaysız geçit veren bir kılavuz değil. Bir edebi metnin barındırdığı tarihsel toplumsal gerçekler ve insan tipleri yarının dünya görüşüyle, sanata bakışıyla, siyasi eğilimleriyle birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanır.”⁴⁵² Bu bağlamda baktığımızda, incelediğimiz 13 roman boyunca çıkardığımız sonuç, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e

⁴⁵². Ömer Türkeş, “Toplum ve Kimlik Kurma Kılavuzu Olarak Roman” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, 1. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 846.

bağlamından kopararak intikal eden 31 Mart Olayı'nın, Cumhuriyet'i kuran tarihsel blokun geçmişini borçlu olduğu bir zaferin tarihi olarak, kendi iktidarını perforce edebildiği bir çatışma alanına dönüştürerek, erken Cumhuriyet dönemi Türk romanlarına da yansımış olduğudur. Erken Cumhuriyet dönemi bu yansımayı modernist ve 'ilerlemeci' tarih anlayışının bir zihinsel zemin sunması neticesinde laiklik sorununun olduğunu iddia ettiği her yerde hatırlamış ve galibi çok önceden belli bir çatışmanın aracı olarak kendi egemen söylemine eklemiştir. Politik bir mücadeleyi, yani 31 Mart Olayı'nın, bu politik mücadele içerisinde yer alan politik bir talebi, yani "Şeriat İsteriz" sloganının, dönemin söylemlerine bir dil sunan İslam'ın içinden çıkıyor olmasından rahatsız olan Cumhuriyet, kendi egemen söyleminde bu tarihsel kırılmayı dönüştürerek yeni Cumhuriyet'in neyi negatif bir hedef yapacağını ve bir iktidar olarak perforce edeceği gücünü nasıl bir mücadele alanı içinde sunacağını da egemenliğinin bir devamı olarak bize göstermektedir. Bu egemen söylemin dönemin *aurasında* son derece güçlü olduğunu da düşündüğümüzde dönemin edebiyatının ve bu bağlamda romanın bundan uzak kalacağını düşünmek ise son derece zordur. İşte bu çerçevede anlam kazanan ve 31 Mart teması ile incelemeye çalıştığımız bu romanlardan yansıyan hem çatışma hem direniş, hem mahkûm ediş hem de tarihi bir roman dekoru olarak 31 Mart'ın, dönemin romanlarına bir çatışma alanı olarak aynen aktarılmış olduğudur. Ama iki roman dışında neredeyse hemen hepsinde bir tarihsel mahkûmiyetin ifadesi olmuş ve Cumhuriyet'in egemen söylemince tehlikesi işaret edilen 'irtica' kavramının tarihsel referansı olarak bir dönem boyunca 'irtica' kelimesi yerine kullanılmaya başlayan bir itham aracına dönüşmüştür. Ulus-devletin oluşum harcına katkı yapan romanlar bu bağlamda, bu egemen söylemi inşa etmekle kalmamış, bu söylem aynı zamanda bir Cumhuriyet

söylemi olarak Cumhuriyet'in daha sonraki yıllarında da güçlü yansımalarını bulmuştur. 31 Mart Olayı'na neredeyse hep bir ağızdan vurulan 'irtica' damgası ise tarihi, bir hapis haneye çeviren Kemalist zihnin egemen söyleminin en güçlü kanıtlarından birisi olmuştur.

Bütün bir demokratikleşme tarihini felç eden bu 'irtica' tartışmalarına kendi döneminde de sahne olan ve bizzat bir iktidar mücadelesine dönüşmüş olan 31 Mart Olayı, hem kendi çözümsüzlüğü, hem de sadece Cumhuriyet'in izin verdiği ölçüde duyulmasını istediği "Şeriat İsteriz!" sloganı ile bize tarihi bir vaka olarak anlatılır. Cumhuriyet, kendi 'öteki'sinin sesini kendi duymak istediği gibi yansıtmış, bir dönüşüm ve iktidar savaşında adalet talebini ifade eden bu söylemi kendi varlığı için bir tehdit olarak algılayarak İslam'ın sunduğu dilin kendi modernleşme projesi kapsamında yaratacağı geniş cepheyi bir muhalefetin kaynağı olarak görüp tarihin bilinçdışına itmek istemiştir. Ama kendi bilindışına ittiği ölçüde de bunu toplumsal oranda başaramadığı bir gerçektir. Lakin başarabilme adına yarattığı yıkım ise Benjamin'in tarih meleğinin bakışlarındaki dehşetli ifadeyi bize hatırlatır.

31 Mart Olayı, bize işaret edilen tarihi bir referans olarak aslında, Cumhuriyet'in bir *kopuş*tan ziyade Osmanlı'dan miras olarak devam edegelen bir *sürekliliğin* delili olarak üzerinde çalışılmayı çok gerekli kılan bir tarihsel kırılmadır. Osmanlı'da kapatılamayan bir hesabın Cumhuriyet'e mirası olarak da okunabilir bu kırılma aynı zamanda. Çünkü 31 Mart'ı bir söylem haline getirmiş olmanın belki de başka bir açıklaması bulunamayacaktır. Erken Cumhuriyet döneminin tüm polemiklerinde,

kendisine, içinde barındığı tüm motifler ile yer bulan 31 Mart Olayı'nın varlığı, bu bağlamda kendi dönemlerine cevap veren romanların içinde bir negatif gösterilen olarak hem egemen söylemi inşa aracına dönüşmüş, hem de Kemalist zihnin modernite projesinde hangi modernliğin dışlanıp hangisinin kabul edileceğinin tarihsel bir gösterileni olarak da kendisine yer bulmuştur. Çünkü Jale Parla'nın da dediği gibi “Türkiye’de roman geleneksel olarak sosyal reform için kullanılan bir araç olarak görülmüştür.”⁴⁵³ Cumhuriyet Batılılaşan bir hareket olarak elbet bu şansı kaçırmayacaktır. Roman Batı’nındır, o halde Cumhuriyet’de buna sahip çıkmalıdır. Parla, “On dokuzuncu yüzyılın erken Türk romancıları Batı’dan aldıkları tarzı uygulamalarına rağmen onu İmparatorluğun gelenekselci, Müslüman, Doğulu bir topluluktan modern, Batılılaşmış bir topluma güvenli geçişini sağlayan bir araç olarak kullandılar. Bu kavrayış, romancıların bu toprakları bir imparatorluktan ulus devlete dönüştürmek için sanatlarını Kemalist projeye adadıkları bir görev anlayışıyla Cumhuriyet’in erken döneminde de devam etti.”⁴⁵⁴ diyerek bu romana hakim olma çabasını doğrular. Tahir Alangu ise böyle bir çaba tam sonuç vermemiş olsa bile bu durumu doğrulayan ifadeleri ile bir Cumhuriyet edebiyatı yapma girişiminden bahseder.⁴⁵⁵ Lakin romanların bu propagandaya alet edilişleri ile hem Ömer Türkeş’in “güçük” dediği, hem Alangu’nun “cılız” ve “taslak” ifadelerini kullandığı bu romanlar, estetik ve kurgu açısından başarısız olsalarda bir söylemi yeniden kurma ve onu kayda geçirerek yaşatmaya devam ettirme anlamında başarılı olmuşlardır. Bir diğer taraftanda, dönemin edebiyat kanonunu

⁴⁵³. Jale Parla, “Yaralı Dil: Türkiye’nin Dil Reformu ve Romanın Kanonluğu”, *KÜLT*, Sayı 1, Ocak-Mart 2011, syf 63.

⁴⁵⁴. *A.g.e.*

⁴⁵⁵. Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikaye ve Roman 1919/1930*, Antoloji, Cilt 1, 1959, İstanbul, syf 244.

belirleyen egemen söylem muhalif diyebileceğimiz romanları ise bu tavrı ile kanon dışı bırakmayı başarmıştır.

Ama 31 Mart Olayı'nın, bir büyük tarihsel kırılma olarak, elbet iktidarın söylemine eklemelenen romanlar dışında, buna bağlı olarak bir direnişin ve bir polemğin konu olduğu romanlara da bir o kadar mücadele alanı açmış olduğu inkâr edilemez. Ama 31 Mart'ın tarihsel blokunda yer alsın ya da almasın, onun içinde yer alan her tartışmalı aktör ve ifadenin içinde taraf olmak dönemin tekil olmasa bile çok parçalı ama birbirine laiklik üzerinden bağlı olan bir kanon bütünü tarafından dışlanmayı da beraberinde getirmiştir. Çünkü Cumhuriyet, onun kimliğinin en önemli göstergesi olan laiklikle ifade bulan bir projenin ta kendisidir ve bu bağlamda kendisini Osmanlı'nın karşısında konumlandıran bir yapı olarak onun yıkılmasında neden olarak gördüğü her konuyu Cumhuriyet'e adapte ederek kendilerine has bir projenin iddiasında olduklarını söyler. Daha doğrusu Osmanlı'dan kalan her şeyi sorunlu görüp bunun Cumhuriyet'e karşı olduğunu otomatikman kabul eder. Kemalist elit tarafından da sorunlu görülen İslam, burada laikliğin ötekisini ima ederek, onun yerine kullanılan 'irtica' kavramı ile büyük kitlelerin içinde şekillendiği ve kitlesel muhalefetin beslendiği İslam ile kendi Müslümanlık yorumları arasına büyük bir set çekmeyi de amaç edinmiş oldukları söylenebilir.

31 Mart'ı neredeyse hepsinin bir 'irtica' olarak konumlandırıp 'irtica' kavramı üzerinden 31 Mart'ın düşünülmesine Cumhuriyet'in erken döneminde rastlamamız ise tesadüf değildir. Çünkü 31 Mart, halk kitlelerinin içinde evrilen bir toplumsal

muhalefetin, İslam ile alttan iletilen bir talebi olarak, Cumhuriyet'in devraldığı merkeziyetçi yapıya ve kendi çerçevelediği ve ısrarla tek doğrunun o olduğuna inandığı bir modernleşme projesine aykırı kalmış olması dolayısı ile zaten kaçınılmaz olacaktı. Erken Cumhuriyet döneminde genelde 'dini' olduğu ileri sürülen ve öyle bile olsa bunun anlaşılma yollarına kapılarını kapatan Cumhuriyet, tüm bu tepeden dayatılan modernleşme projesine bir tepki olarak Şeyh Sait İsyanı ve Menemen Olayı gibi tartışmalı olayların hemen hepsinde 31 Mart Olayı'nı bir referans kaynağına dönüştürerek bir paralellik inşa eder ve bu hareketlerin neticesinin ne olacağını tarihsel olarak ima eder bu yolla aslında.

Ama bütün bunların yanı sıra, dönemin romanında neredeyse herkes tarafından kanonik bir söylem neticesinde 'irtica'nın ifade edilmesi bize bir başka noktayı da düşünmemiz gerektiğini söyler. Erol Köroğlu'nun gecikmişlik üzerinden yaptığı analiz bize bunun yolunu açar. Bu "gecikmişlik" tezi egemen söylemin, anlatının yorumlanmasına nasıl hakim olduğunu düşündürürken, bizi bu düşünüşün edebiyat üzerindeki yasımlarına da götürür:

"Bakış açıları ve anlatılar ne kadar çeşitli olursa olsun, anımsama ve temsil etme süreçlerine ortak bir özellik hâkimdir: gecikmişlik. Bir romancı, anı yazarı, hatta tarihçi tarihsel olguyu anlatmak için *geriye dönük* bir bakış geliştirmek zorundadır. (...) Yazar, tarihsel olguyu geriye dönerek anımsarken, kendi şimdiki zamanında geçerli olan politik, sosyokültürel ve psikolojik koşulların etkisi altındadır. Şimdi, geçmişin anımsanmasını, yorumlanmasını ve anlatılmasını belirler; böylece, yorumun tarihsel olgudan kaynaklandığını düşünürken, anlatıdaki gecikmişlik nedeniyle aslında tarihsel olgunun yorumdan kaynaklandığı bir durumla karşı karşıya kalırız."⁴⁵⁶

⁴⁵⁶. Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı*, 2. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, syf 26.

Yazarın işte “geriye dönük” bu bakışı sırasında, dönemin egemen söylemi onun zihinsel kodlarını oluştururken bu hakim paradigma ile başka bir tarihyazımı ortaya çıkma riskini, daha doğrusu tarihi tahrif etmeyi de beraberinde getirir. Erol Köroğlu’nun bize hatırlattığı önemli nokta, yazarın geçmişi anlatması sürecinin *bugün*’ün içinde bulunduğu *aura* ile ilgili olduğudur. Bu bağlamda baktığımızda hâkim Cumhuriyet paradigmasının bu *şimdiye* kaçınılmaz tesiri ile bambaşka bir tarihyazımı, Cumhuriyet’in tarihyazımı ortaya çıkar ve edebiyatı her yönüyle etkiler. Bunu Cumhuriyet’in anomali bağlamında düşününce bize dönemin tarih algısı ile ilgili bazı soruları sorduracaktır. İşte bu bağlamda bir çatışma alanı olarak 31 Mart Olayı ve ‘irtica’ tartışmaları, durduğu zemin itibari ile tarihin bir yönü olduğuna ve devamlı ‘ilerlediğine’ -özellikle Auguste Comte’da ifadesini bulan pozitivist mantığın sunduğu çerçeve içerisinde- dair bir arka plan bilgisinin varlığına dikkatimizi çeker. 31 Mart Olayı bir kadim Doğu-Batı, ‘ileri-geri’ ikili karşıtlığı içinde ele alınırken, bu dönemin içinde zihinsel kodları şekillenen dönemin aydın ve yazarları da, bu bağlamda Cumhuriyet’in işaret ettiği tarafı zaten zihinlerinin şekillendiği zemin itibari ile seçerken, Türkiye’ye bir ‘geri’ kalmışlık nazarı ile bakmaya başlarlar. Cumhuriyet eliti tarafından 31 Mart, bu ‘geri’ kalmışlığın hareketi olarak görülür; çünkü eski bir rejimin sesini taşıdığı iddia edilerek halk kitlelerinin cehaleti ile bu ‘geri’ çağrışa kulak verecekleri korkusu ‘ilerledikleri’ tarihin içinde her an ‘geri’ye düşme endişesini taşır. Bu düşünceye Osmanlı konteksti içinde sahip olan İttihat ve Terakki’nin ardından da kadrolarını buralardan devşiren Cumhuriyet elitinin bu bakışla tarihe bakacağını tahmin etmek de güç değildir. Osmanlı’da merkeziyetçi yapı içerisinde organik bağları bulunan neredeyse her kesim, 31 Mart Olayı’na karşı çıkar. Aynı merkeziyetçi elitin Cumhuriyet’in inşa sürecinde oynadığı rolü düşünersek kurulan

Cumhuriyet'in ruhunun nereden beslendiğini de görmüş oluruz. Yıkılan bir İmparatorluğun müsebbibi olan bu 'hastalıklar' Kemalist zihince bir 'geri' kalmışlığın getirileridir. Bu bakış, Cumhuriyet'in ulaştığı nokta ile hayırhay bir sonu ima ederken; 'hastalıklarından' kurtulan kangrenli bir vücudun yeniden doğuşu miti ise bir anomaliye işaret eder. Beden aynı bedendir; ama 'hastalıklı' gördüğü yerleri kesmeye çalışması açtığı yaralardan bellidir. Dönemin Kemalist aydınları için Cumhuriyet'in egemen paradigması ile tarihe bakmak ise bir o kadar sorunlu başka bir anomaliyi de beraberinde getirir. Bu edebiyat tarihi ve roman tartışmaları çerçevesinde ele alındığında, romanın bir edebi form olarak, Batı'dan gelen bu biçimi ile, 'ilerlemeci' tarih anlayışı içinde bir gelişmişlik unsuru olarak ileri sürülmesinden ve bizim 'geri' kalmışlığımızı romanın 'gelişi' tartışmaları ile de değerlendirince bu 'geri' kalmışlığın -egemen zihince artık genel bir kanıya dönüştürülen- baş müsebbibi olarak görülen İslam'ın bir hedefe dönüşmesi ise artık kaçınılmaz olur. Hem Jale Parla'nın *Babalar ve Oğullar* da bu gerilimin gelişini bize haber veren çalışmasından, hem de Nurdan Gürbilek'in dönemin *arafa*ta kalan entelektüellerinin romanlarına yansıyan iç gerilimin hem romanın bir form olarak Batı'dan gelişini hem de Batı ile girilen bir göreceli karşıtlık olduğu tezinden de ilham alarak söyleyecek olursak, kanonik erken Cumhuriyet dönemi romanında bu durum artık bir endişeden çok İslam'a karşı bir öfkeye dönüşür. Bu bağlamda romanın 'geliş' söylemi ile kanon tartışmalarına da yansıyan bu söylemin İslam'ı kanonun dışında bırakacak olması bir yana, ona ait olan her bağlamın romanlarda genel olarak hırpalandığını ve 31 Mart Olayı ile eşleştirilen ve 'irtica' biçiminde sunulan tarihsel kırılmanın kanonik romanlarda egemen tarih anlayışının bir hapishaneye dönüşmesi ile mahkûm oluşu ise kaçınılmazdır. Bu bağlamda 31 Mart Olayı üzerinden okuduğumuz

romanların artık endişeden çok öfkeye dönen bu ruh halleri, ‘öteki’nin sesini romanlarda asla duyamayacağımızı gösterirken, eğer romanlar Cumhuriyet’in yasak ilan ettiği ya da karanlıkta kalmasına özel çaba sarf ettiği bu alana girmeye cesaret eder ya da özel izinle gireceklerse de onun istediği yorumu paylaşmadıkları zaman kanon dışına düşmeleri de hiç şüphesiz kaçınılmaz olacaktır. 31 Mart Olayı’na resmi söylemin istediği şekilde bakmayan romanların bu parçalı laik Cumhuriyet kanonunda tutunmaları imkânsızdır; zira Hilmi Yavuz o dönemin kanonik şekillenmesini tarif ederken bu kendiliğinden ortaya çıkar:

“Türkiye Cumhuriyeti de ulusal kimliğini, Osmanlı’nın mefhum-u muhalifi’, Osmanlı ne idiye onun karşıtı olarak inşa etme sürecinde bir 'edebi kanon' oluştururken, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’na, Halide Edip Adıvar’a, Reşat Nuri Güntekin’e vb. ayrıcalıklı bir yer vermiş; Cumhuriyet kanonunun hiyerarşik yapılanmasında, en tepeye Atatürk’ün 'Büyük Nutuk'u yerleştirilmiştir. Dikkat edilirse görülecektir: Türkiye’de 1923’ten çok partili siyasal hayata geçilen 1945 yılına kadar, Osmanlı’yı bir tarih objesi olarak ya da Osmanlı’nın 19. ve 20. yüzyıllarına ilişkin büyük figürlerini merkeze alan romanlar yoktur.”⁴⁵⁷

Bütün bu tartışmaların ve incelediğimiz romanların bütününe düşündüğümüzde Cumhuriyet’in aşıl topuğu işaret edilerek onu korumak için endişeden öfkeye dönüşen bu halin, Cumhuriyet entelejansiyasında asla toplumsal karşılığını kolay kolay bulamayacakları bir düşünsel sürece girmelerini gerektirirken, onların neden tutunamadıklarını da aslında az çok açıklayacaktır. Bütün bunların yanı sıra romanın geç ‘geliş’ söylemi çerçevesinde inşa olan bir edebiyat kanonunun varlığı -çok parçalı yapısı da göz önüne alınarak söylenecek olursa (çünkü Mithat Cemal’i ya da Şükûfe Nihal’i başka türlü açıklayamayız)- 31 Mart Olayı’nın bize açtığı pencerede derin bir endişenin ama

⁴⁵⁷. Hilmi Yavuz, “Edebi kanon, resmi ideoloji ve Nahid Sırrı (1)”, *Zaman*, 13 Şubat 2008, online versiyon, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=651197>

iktidar kaynaklı bir endişenin yol açtığı savruluşu ve savrulurken de yarattığı tahribatı göstermesi bakımından çarpıcı bir fotoğraf sunmuştur.

İktidarların ve galiplerin yazdığı bir tarihin vebasıdır ‘irtica’. Bir tarihsel paradigmayı, bir duruşu, bir siyasi anlamı, bir düşünüş biçimini nitelerken ‘irtica’ diye bir kavram salt kendi varlığı ile ortada yoktur aslında. Türkiye’de onlarca kitaba, makaleye, güncel tartışmaya konu olmuştur. Sadece metinsel bir gerçeklikte değil, dokunulmaz ve görülemez bir gölge gibi tanımlanmış, bu gölgenin uğruna demokratikleşme süreci defalarca sarsıntı geçirmiştir. Cumhuriyet tarihinin en kışkırtıcı sözüdür hiç şüphesiz. İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e geçişin sarsıntısını, bir dönüşümün tarihsel kavgasını, bir geçmişin hazin çöküşünü, geriye dönme arzusunu yüklenmiştir sırtına. Günlük siyasi terminolojiden tutun da gündelik hayatın dilinde çok yüklü bir bagajın arkasından bakar eskimiş olduğuna inanılan karartılı bir yüzle. ‘İrtica’ sadece bir terim ya da kavramsal bir tanımlamadan çok daha ötesini: bir siyasi laneti, bir sosyolojik patalojiyi, kültürel primitfliği ima eder ona yüklenenlerle. Bir ontolojik gerçekliğe tekabül eder ve bir epistemolojiye sahiptir; lakin soyuttur ama sonuçları olmuştur. Politik olanın alanındadır ama tanımlanması iktidarın tekelindedir. Yani iktidar olmadan ‘irtica’ bir hiçtir. Cumhuriyet tarihinin en güçlü politik aracı olmuş, kitleleri ve devlet aygıtlarını mobilize etmek için kullanılmış ve kelimenin tarihsel inşa sürecine baktığımızda da icra (performe) edildikçe kendi özel tarihinin kurgulandığı bir anlama sahip olmuştur. O kadar güçlüdür ki uğruna darbeler, büyük tevkifatlar yapılmış, idam cezalarına, sürgünlere, hapslere neden olmuş, Türkiye demokratikleşme tarihine damgasını vurmuştur. Türkiye

demokratikleşme tarihi boyunca varlığına inanılan bir heyula olarak gölgesi hep işaret edilmiştir.

Bu kurguda ‘irtica’ zehir ise laiklik panzehirdir. Her zehrin panzehiri var ise ve her panzehir bir zehirden elde edilirse, ‘irtica’ da laikliğin bir sonucu, laiklik ise ‘irtica’nın ima edildiği tarihin kurtuluş devridir. Hiç şüphesiz laiklik de Cumhuriyet tarihinin en kışkırtıcı sözcüklerindendir ama ‘irtica’ kadar ötekini, tarihin arkasını, karanlığın ağırlığını ve bu ağırlığın tarihsel hesabını ima etmez.

‘İrtica’ kavramının salt bir anlam ifade etmemesi ama onu kullanan iktidarın ona bir anlam yüklediğini ve her iktidar ile bu anlamın değişiklik gösterdiğini gördüğümüz bu çalışmada, erken Cumhuriyet dönemi Türk romanlarında modernist ve ‘ilerlemeci’ bir bakış ile yazılan romanlar içinde kavramın nasıl bir dönüşüm geçirerek bağlamından koparılmış 31 Mart Olayı ile birlikte kullanıldığını görmüş olduk. Bir diğer taraftan buna direnen romanların uzun bir çalışmadan sonra varlığından da haberdar olduğumuzu burada belirtirken, o dönem itibarları iade edilmeyen bu romanların aslında çok önemli bir noktada durduklarını bu çalışma bize çok iyi bir şekilde göstermiştir. Cumhuriyet inşa etmek istediği ve belli oranlarda bugünden bakınca başarılı olduğunu gördüğümüz laiklik projesinin nasıl bir karanlık üzerinde durduğunu herhalde 31 Mart Olayı’nın açtığı kesitten bize gösteren daha iyi bir şey olmamıştır.

EK 1

Bu tezin ortaya çıkış süreci boyunca yapılan araştırmalarda karşımıza hiç beklemediğimiz ilginç bir takım ayrıntılar da çıktı. 31 Mart Olayı’nın bir çatışma ve itham aracı olarak günümüz siyasetinde ve gündelik hayatta son derece bilindik/meşhur bir yere sahip olduğunu biliyorduk; ama hiç bu kadar ilginç ayrıntıların parçası olabileceğini aklımızdan geçirmemiştik. Bu ilginç ayrıntıların en başında geleni Mete K. Kaynar’ın makalesinde karşımıza çıktı. Kaynar, 27 Nisan e-muhtırasını 31 Mart bağlamında konu ettiği yazısında, bu son derece ilginç olan tarihsel ayrıntıların kendisi de rastlantısal olmadığı kanaatinde. 31 Mart Olayı, bilindiği üzere Rumi takvimde 13 Nisan gününe denk gelmekte. Rumi takvim üzerinden izlendiğinde Nisan ayının 27’sinde Sultan II. Abdülhamit’in tahttan indirilişi ile de son bulmakta 31 Mart Olayı. Kaynar, öncelikle 31 Mart’ın önemli kırılma tarihlerinin günleri ile Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı seçimi sırasında yaşanan önemli dönüm noktalarının tarihlerini karşılaştırdığında ortaya çıkan görüntü inanılmaz şaşırtıcı oluyor. İlk büyük Cumhuriyet mitingi’nin yapıış tarihi ile Hareket Ordusu’nun İstanbul’a yürüyüşe geçmesinin tarihi, Cumhuriyet mitinglerini düzenleyen ekibin kendisini 14 Nisan Hareketi olarak adlandırırken, Hareket Ordusu’nun 14 Nisan’da toplanmaya başlaması ve Sultan II.Abdülhamit’in tahttan hal ediliş tarihi ile Genelkurmay’dan verilen muhtırasının aynı güne (27 Nisan) denk gelmesi, artık rastlantıdan öte bir durumun kendisini ortaya çıkarmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için Mete K. Kaynar’ın *Resmi tarih tartışmaları- 31 Mart’tan Günümüze “Gericilik” Söylemi* isimli *Özgür Üniversite Kitaplığı*’nda yer alan 7.cildin içindeki “Hareket Ordusu ile Avcı Taburu Arasında Sıkışmak” başlıklı makalesine bakılabilir.

Bir diğ er önemli nokta ise yine 31 Mart Olayı bağlamında yaptığımız araştırmalar sırasında, Soner Yalçın’ın köşesinden karşımıza çıkan bazı yazılar. Yazıların yazıldığı dönemde TSK’nın üç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesinin deėiřimi⁴⁵⁸, Türkiye’deki  slamcılık tartişmaları ve yeni bir anayasa hazırlanması babında yapılan tartişmaların gündemde olması vesilesi ile Soner Yalçın tarafından, ısrarla 31 Mart Olayı’na paralel bir biçimde okunarak kaleme alınan bu yazıların konuları ve içerikleri bağlamında arz ettiği önem dolayısı ile burada belirtilmesinin önemli olduğunu düşündük. Bu tartişmalara, resmi tarihin sunduğu ideolojik zemin üzerinden taraf tutarak göndermelerde bulunan Yalçın’ın, 31 Mart Olayı’nın Hareket Ordusu tarafından bastırılmasını bir ibret vesikası gibi göstererek gündemdeki tartişmalara mesaj vermesi kayda değerdir. Soner Yalçın’ın, içinde bulunduğu konum vesilesi ile de bu yazılar önem kazanmakta ve yazıldığı man p latif ve tehditvari zeminden gündelik siyasete işaret  akmaktadırlar. Hem bu yazıların ifşa edilmesi hem de 31 Mart Olayı’nın nasıl gündemde olan bir çatışma olanı olarak siyaset arenasındaki önemini göstermesi bakımından bu EK’in konmasını zaruri gördük. Dönemin AK Parti iktidarına, adeta üstü kapalı tehdit göndermeleri ve uyaran bir dil ile içerikleri ‘ibret alın’ tonlamasında yazılmış bu yazılar, 31 Mart Olayı’nın siyasi çatışmalarda bir referans kaynağı olarak kullanılmasını bize bir kez daha göstermektedir. Soner Yalçın’ın farklı zamanlarda kaleme aldığı “Osmanlı’nın Anıtkabir’i Abide-i Hürriyet’ti”⁴⁵⁹, “Solcular ile  slamcılar arasına kimler girdi”⁴⁶⁰ ve “ lk anayasa

⁴⁵⁸. TÜRK S LAHLI KUVVETLER     H ZMET KANUNU, Madde 35,

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1044.html>

⁴⁵⁹. Soner Yalçın, “Osmanlı’nın Anıtkabir’i Abide-i Hürriyet’ti”, *Hürriyet*, 29.04.2007, online versiyon,

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=6426017>

⁴⁶⁰. Soner Yalçın, “Solcular ile  slamcılar arasına kimler girdi”, *Hürriyet*, 28 Haziran 2009, online versiyon,

<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/11958265.asp>

değişikliğinin faturası: 62 idam”⁴⁶¹ başlıklı bu yazılarında, 31 Mart Olayı’nın resmi tarih üzerinden son derece menfi bir yorumu ile gündemdeki konulara paralel bir biçimde bir takım uyarıların birlikte ilerlediği gözden asla kaçırılmamalıdır. Bu yazılar, 31 Mart Olayı’nın önemli bir tarihsel olay olarak ne kadar etkili bir siyasi çatışma alanı olduğunun ve gündelik siyaseti ne kadar etkileyebildiğinin en dişe dokunur örnekleri olarak ortada durmaktadırlar.

⁴⁶¹. Soner Yalçın, “İlk anayasa değişikliğinin faturası: 62 idam”, *Hürriyet*, 28 Mart 2010, online versiyon, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/14241399.asp?&hid=14241665>

EK 2

“İrtica” kelimesinin kökenini görmeden önce bu bağlamda bu konu hakkında araştırma yaparken Türk Dil Kurumu’nun süreli yayınlarından biri olan *Türk Dili Dil ve Edebiyat* dergisinde karşıma çıkmış olan son derece ilginç bir noktayı burada belirtmek istiyorum. ‘İrtica’ kavramı son derece muğlâk bir kavram ve tanımlanması da bir o kadar muğlâklığıda beraberinde getiriyor. Bu muğlâklığı da bize bütün tekinsizliği ile anlatan son derece ilginç bir metni de burada paylaşmak istiyorum. Oğuz Kâzım Atok isimli asker kökenli ve askeri valilik yapmış olan ve şiirleri *Millî Mecmua*, *İçtihat*, *Ülkü*, *Yücel*, *Varlık* ve *Türk Dili* gibi dergilerde yayınlanan bir şairin “Gericilikten Büyük Devrimciliğe Dek” başlıklı makalesinde ‘geri’, ‘gerici’, ‘gericilik’ ve ‘ileri’, ‘ilerici’, ‘ilericilik’ terimleri ile ilgili bir dostu ile yaptığı ilginç bir konuşmayı ve bu kavramları tanımladığı makaleden bazı parçaları göstermek istiyorum. Aynı zamanda bu kavramların ne kadar müphem olduğunu ve bu müphemliği oranında ne kadar tekinsiz olabileceklerini, kavramlar soyut kalıp tanımlanmadıkça da ya da ontolojik olarak reddiyeleri yapılmadıkça ya da sorunsallaştırılmadıkça bu bağlamda ne kadar garip tanımlamaların iktidar tarafından kavramların içinin doldurabileceğini göstermek -zira son derece tekinsiz bir durum ile karşı karşıyayız- ve bir iktidarın kavramı tanımlama gücünün nasıl bir tekinsizliğe ve ifrata varabileceğini görmek için makalesinin bir bölümünü aynen aktarıyorum:

“Çoğu kişinin kendi düşünce-eylem çizgisini saptamakta yanılması, bir de ‘ilerici’ ile ‘devrimci’ kavramının anlamından, işlevinden saptırılarak birbirine karıştırılması, bu küçük incelemeyi yazmama neden olmuştur. Birincisine somut bir örnek vereyim: Yılların arkadaşıdır. Bir gün, ‘Türk Dil Kurumuna üye olmak istiyorum, bana ne yapacağımı göster, sonra da destekle’ dedi. ‘Ama arkadaşım, Türk Dil Kurumu Atatürk’ün dil devrimini yürüten, Türkçeyi yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarma amacına doğru geliştiren ileri bir kurumdur’ dedim. İçerlercesine kızardı, ‘Ne demek istiyorsun? Yani ben gericici miyim?’ ‘Hayır, sen tüm anlamıyla bir tutucusun. Sözlerinde,

yazılarında Osmanlıcayla da yetinmez, bolca Frenkçe de kullanırsın. Şu parmakların bir kez *Türkçe Sözlük*'ü açmamıştır' dedim. Öfkesini yenercesine güldü, arkadaş canlısı olduğu için dostluğumuzu sürdürdük. İkincisine örnek bol. Şuncacığını belirteyim: 'ilerici genç'e durup dururken 'devrimci genç' deniyor; böylece gençte daha iletiye gitme özlemi puslanıyor. Bunun gibi "ilerici" bir kişiye 'tutucu', tutucu olana 'gerici' denmesi de böyle ters bir tepki yapıyor. Bunlara kavram kargaşası yüzünden oluyor da diyemeyiz; çünkü, kavram kargaşası sınırlar içindeki bölüntülü anlayışlarda olur. Bunlarsa sınırları, içerikleri apayrı işlevlere dayanan kavramlardır. Aşağıda 'geri' kavramından başlayarak büyük devrimlere uzanık görüşümü açıklayacağım.

GERİ – GERİCİ – GERİCİLİK

Geri: İlerinin karşıtıdır. Başka bir deyişle geriye dönüklüğün, donukluğun, duraklıktan karanlığa kayaklığın, bulanıklığın, tıkanıklığın, olumlu her şeyi tersine yorumlayan körlüğün ölçütüdür.

Gericici: Geri kavramına neler yakıştırılmışsa tümünün savunucusu kesilen, ortaçağ kalıntılarına tutkun, geleneğin tutarlısına değil de yozlaşmışına vurgun, köhneleşmişine, bayağı beğenisine, tortuk boğuntusuna bağlı, insana, topluma, insanlığa homurtular savuran, kıskançlık simgesi olan, çok kez ilericinin ereğini söndürmek isteyen doygunsuz yaratık.

Gericilik: Geriyi su üstüne çıkarmaktan çekinmeyenlerin, onu bir hak, bir halk yoluymuş gibi çarpık yorumlara oturtanların, gericiliği biçimlendirerek çevresini, toplumu kusak felsefelerine doğru itmek isteyenlerin yoludur.

İLERİ – İLERİCİ – İLERİCİLİK

İleri: Aydınlıkta yol alan somut bir ilerleyişin ölçütüdür. İleri sözcüğünün özünde ileri düşünce, ileri eylem yatar. Bilim, teknoloji, sanat bu ilerleme algısıyla kendi dünyalarını meydana getirirler, sürdürürler. İleri kavramının işlevi bireye, topluma içerdigi solukla yaşamın her alanında daha ilerleme, daha ileri gitme istencini canlı tutmasıdır. İlerde miyiz, duraladık mı? Bunu keseden özeleştiriyile yargılamak, daha baştan nedenini bulmak, atılımın tıkanığı, engellendiği yerden açmak yaşamsal bir değer taşır.

İlerici: Aydınlık içinde sürekli bir ilerlemenin solüğünü vurgular; geleneği, göreneği, sürüp giden tekdüzeyi, alışılmışı aşar, onu ileri götürür. İnsan bilinçlendiğinden beri ileri kavramını yapısıyla, işleviyle benimsemeye çalışmıştır. İnsan tarihi her bakımdan, ilerleyen düşüncelerin, atılımlı eylemlerin serüvenlerini, en önemlisi gericilerle, tutucularla çatışmasını anlatır. Çağlara değer katan bu çatışmadır. İnsanoğlu değişim, dönüşüm, oluşum, yaratım uğrunda kafasıyla, Kant'ın dediği gibi dışarıya uzanık bir beyin olan elleriyle amaca doğru ilerlemek zorundadır. Düzenleri kuran da bu beyindir, bu ellerdir. Bugünkü çağ emeğin çağıdır. Bu bakımdan emeğe yan çizene ya da sömürüden yana olan kimseye 'ilerici' diyemeyiz. Sanat da doğal yapısı, gelişimi, işlevi yönünden sürekli değişim, yenilik isteyen devinimli bir alandır. Sanatçı ileri bir kafa, becerisi üstün eller taşımazsa, yarattığı şeyin içeriği, özü, biçimi, biçemi, anlatısı çarpıcı olmazsa, bir yerde tükenmişe döner. Her alanda öykünme çizgisinden çıkamayan, ileriye atılım yapamayan kimseye nasıl 'ilerici' diyebiliriz?

İlericilik: Bu kavramla ilerinin tutkusu, ülküsü, çağırı anlaşılır. Başka bir deyişle ilerilik, ileriye dönük düşünceleri, eylemleri kendine kişilik, karakter, huy gibi sindiren kimsenin yoludur. Gericiliğin tüm anlamıyla karşıtıdır. Buna çağı aşmayı erek edinmiş kimselerin atılım yoludur da diyebiliriz. İrdelenirse görülür ki, tüm ileri ülkeler, çocuklarından başlayarak gençlerine ilerici olmayı aşılamışlar, böylece ilericiliğin yalnız kavramakla kalmamışlar, onu yaşamın vazgeçilmesi en büyük tehlike olarak değerlendirmişler, ona dört elle sarılmışlardır. Çünkü devrim denen olguyu da, araştırma, değerlendirme gücü üstün, gözüpek yüreği dirik, ilericiliği benimsemiş ileriler başarır.”⁴⁶²

Tanımlamaların bu denli ifrat derecesine varabildiğini göz önüne aldığımızda, Cumhuriyet tarihini paralyze etmeyi başaran gericilik tartışmalarının, tanımlama gücünü elinde bulunduranların kavramın muğlâklığı doğrultusunda ne denli büyük sorunlara yol açabileceklerini görebiliriz buradan da aslında. Bu noktada Türkiye’deki irtica tartışmalarına hatırladığımızda özellikle 1990’lar boyunca yarattığı yıkıcılığı herhalde daha iyi anlayabiliriz. Bu noktada da ‘irtica’ kelimesinin yüklendiği anlamların tarihsel seyrini incelediğimizde aslında söylemin tarihsel kurgusunun iktidar tarafından oluşturulma pratiğinin yapı taşlarından biri olan tanımlama gücünün iktidar ile doğru orantılı olabildiğini, aynı zamanda bu iktidar kapsamında direnişin de olabileceğini iddia edebiliriz.

⁴⁶² Oğuz Kâzım Atok, “Gericilikten Büyük Devrimciliğe Dek,” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ağustos 1978, C: XXXVIII, S: 323, syf 314-319. Ayrıca bir noktayı daha belirtmemiz gerekecek. Atok, makalesinde devrimcileri örneklerken o kadar ilginç bir örnek veriyor ki makaleyi okurken düştüğünüz tekinsizliği daha da perçinliyor. Atok’tan aynen aktarıyorum: “Tıbbın büyük dedesi Hippokrates’in görüşleri çağdaş tıpta da geçerlidir. Yarınki tıp atılımını yönüne çeken Frankenstein’in bir canavar adam türetmesi, genetik deneyimlerin gelişimine ve operatörcülüğe ışık tutması yönünden devrimci yanı yadsınamaz.”

EK 3

“Sözlüklerde ‘İrtica’ Arayışı!” başlıklı makalesinde bize ‘irtica’ kelimesinin tarihsel sürecine tanıklık ettiren D.Mehmet Doğan’ın ‘irtica’ kelimesinin karşılığı olarak kullanılan farklı bir kelime ile karşılaştığını belirtmemiz gerekiyor. Bu kelime bir dönem ‘irtica’ kelimesinin karşılığı olarak görülen ‘kaytaklık’ kelimesi. Sözlüklerideki ‘irtica’ arayışında bu kelime ile karşılaşmayan Doğan, bu noktadan sonra, bizi daha farklı bir kelime ile ‘irtica’ kelimesine karşılık bulmak istedikleri anlamı vermeye çalışan ve ‘kaytaklık’ kelimesinin geçtiği bir başka sözlüğe götürür. *Kubbealtı Lügati*’nde ‘irtica’ kelimesini bulamayan Doğan, ‘kaytak’ kelimesi ile karşılaşır ve bugüne kadar bu kelimeyi kimsenin kullanmadığını da not eder.⁴⁶³ Bu kelimenin 1930’larda uydurulduğunu fakat tutmadığı için daha sonra bırakıldığını belirtir.⁴⁶⁴ Bu sözlükte yaşayan bir kelime ile karşı karşıya olunduğunu belirten Doğan, kelimenin halk ağzında kullanıldığını, ilk anlamının ‘kuytu’ olduğunu, ikinci anlamının ‘sözünde durmayan, döneke’ anlamına geldiğini, üçüncü anlamı ise ‘dalkavuk, yağcı’ anlamına geldiğini belirtir.⁴⁶⁵ Ayrıca da gazeteci Hasan Pulur’un Mahmut Esat Bozkurt’a atfen kullandığı cümle ile ‘kaytak’ kelimesinin kullanımının birlikte örneklenmiş olduğunu söyler.⁴⁶⁶ Kelimenin peşine düşen Doğan, *Söz Derleme Dergisi* ‘nde kelimenin daha farklı anlamlarını buluyor: “kuytu, sözünde durmayan, orospu, fahişe.”⁴⁶⁷ ‘Kaypak’ ve ‘kaltak’ kelimeleri ile benzerliğinden doğan bir karışıklık olduğunu düşünüyor Doğan, kelimenin anlamları için.⁴⁶⁸ Fakat dönem için bir tahlil yapmaya başladığında Cumhuriyet

⁴⁶³ D. Mehmet Doğan, “Sözlüklerde ‘İrtica’ Arayışı!”, *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007, syf 30.

⁴⁶⁴ A.g.e. syf 31.

⁴⁶⁵ A.g.e.

⁴⁶⁶ A.g.e.

⁴⁶⁷ A.g.e.

⁴⁶⁸ A.g.e.

döneminin ünlü adalet vekillerinden olan Mahmut Esat Bozkurt'un vermiş olduğu İnkılâp Dersleri'nde en çok kullanılan kavramlardan birinin 'irtica' olduğunu göz önüne aldığımızda, 'kaytak'ın bir etimolojik bilgiçlik ile eski türkçede 'kayıt-mak' fiil ile ilgili olduğunu not düşerken bu kelimenin de 'kayıtan, dönen veya dönek' anlamını karşıladığını ve günümüz Türkçesinde 'gitmek' olmuş olabileceğini iddia ediyor Doğan.⁴⁶⁹ Nitekim doğu şivelerinde 'kayıt-mak', 'dönmek, avdet etmek' anlamında hâlâ kullanıldığını ve bu kelimeye bir 'geri dönüş' anlamının verilmesinin zor olmadığını, zaten böyle bir anlamda tarihsel bir şarkı olduğunu belirtir: 'Kayıt Kazak eline!' (Kazak ülkene dön!).⁴⁷⁰ Kelimeye bu 'geri dönmek' anlamı ile 'gericilik' anlamının verilebileceğini belirten Doğan, aradığı anlama TDK sözlüğünün 1945 baskısı *Türkçe Sözlük*'ünde ulaşır.⁴⁷¹ 'Kaytak' kelimesi tam olarak 'eskiyi ve geriyi özleyen, yeniliklerin kaldırılıp eski halin dirilmesini dileyen, mürteci' olarak tarif edilirken 'kaytaklık'da 'irtica' anlamına geliyor elbette sözlükte.⁴⁷² 1955 yılında yapılan diğer baskıda ise kelime sözlükten çıkarılmış.⁴⁷³ Doğan, 'mürteci'ye karşı 'gerici' kelimesinin ikame edildiğini belirtiyor ve 1945 baskısında ise ne 'gerici'nin ne de 'gericilik'in bulunduğunu da not düşüyor.⁴⁷⁴ 1955 baskısında ise bu kelimelerin sözlükte yerini aldığını belirtiyor.⁴⁷⁵ Böylece yeni bulunan bu kelimenin eskisini de bir süreliğine tedavülden kaldırdığını belirtiyor.⁴⁷⁶ Çöp kutusuna gittiğini söylediği 'kaytak' kelimesi ise eski anlamları ile *Derleme Dergisi*'nde hem 1983'te hem de 1998'de yer alıyor.⁴⁷⁷ *Söz Derleme*

⁴⁶⁹ . A.g.e.

⁴⁷⁰ . A.g.e.

⁴⁷¹ . A.g.e.

⁴⁷² . A.g.e.

⁴⁷³ . A.g.e.

⁴⁷⁴ . A.g.e.

⁴⁷⁵ . A.g.e.

⁴⁷⁶ . A.g.e.

⁴⁷⁷ . A.g.e. syf 32.

Dergisi'nde 1941 yılında kelimenin Zonguldak'ta kullanıldığı kaydı ile 'kuytu' anlamı, yukarıda belirttiğimiz 'irtica' karşılığı hariç bütün anlamları ile girmiş.⁴⁷⁸ Doğan'ın

iddiası ise son derece kayda değer ve düşündürücü:

"Buna rağmen, o sıralar *Derleme Sözlüğü*'nü yayınlayan TDK uleması, ilk genel resmî sözlüğe 'kaytak' kelimesini, bu anlamları hiç dikkate almadan, 'mürteci' karşılığı olarak koymuş. Fakat kelime anlaşılan hiç tutmamış. 'Mürteci'nin arkaikliği ve anlaşılabilirliği yok bu kelime! 'Kaytaklar' dediğinizde, 'mürteciler' dediğinizdeki etki uyanmıyor elbette! Kurumun kendi icadı bir kelimeyi müfredatından çıkarıp, *Söz Derleme Dergisi*'ne dönmesi, son yayınlanan lügatimiz olan *Kubbealtı Lügati*'nin de Kurum'un sözcüklerinin son baskılarını dikkate alması yüzünden, kelime bu sözlüğe böyle girmiş. Elbette buna bir itirazımız olamaz. Fakat, verilen örneklerin anlam tahliline tâbi tutulmadan yerleştirilmesini göz ardı etmemek lâzım. Çünkü kelimenin örneklendirilmesi, onun 20. yüzyılda yazılı metinlerde kullanılan, yani yaşayan bir kelime olduğunun delili olabilir. Asıl kaynak olan *Türkçe Sözlük*'te verilecek örnek bulunamamıştır; çünkü kelime bu anlamlarıyla kullanımda değildir. *Kubbealtı Lügati*'nde yer alan M. Esat Bozkurt'un cümlesini tekrar ve dikkatle okursanız, onun 'dalkavuk' veya 'kaypak' kimselerden değil, 'mürteci'lerden bahsettiğini anlamakta zorlanmazsınız! Elbette, resmî bir şahsiyet olan Mahmut Esat, resmî tarih dersi verirken, resmî sözlükteki tescilli kelimeleri kullanacaktı!"⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ . A.g.e.

⁴⁷⁹ . A.g.e.

EK 4

Sultan Hamid Düşerken Alıntılar*

1) Sayfa (Syf.) 195-196

(...)İttihat ve Terakki ile ona muhalefet etmek üzere kurulan Ahrar Fırkası'nın kavgaları artık ayyuka çıkıyordu, papazlarını Meşrutiyet'in ilk günlerinde hocaların koluna takmış olan Hristiyan unsurlarda istiklal hülyaları şahlanmış, Sultan Hamid'in bin dikkat ve itinaya mazhar ettiği Arap ve Arnavutlar'da ayrılık emelleri meydana çıkmış, ayrıca da yüzleri **din maskesi altında saklı birtakım mürteciler** peyda olmuştu. (...)

Ahrar Fırkası ise büyük ümitler içinde yüzüyordu. Manyasizade'den açılan mebusluğa kendi içinden bir adam çıkarmaya cesaret edemeyen İttihat ve Terakki, İngilizler'e bir cemile olmak üzere Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nazırlığı'na getirilen Rifat Paşa'yı da pek kolay seçtirmemişti. **Kanla bitecek olan Mart ayı**, ortasına yaklaşıyordu.

2) Syf. 206

Bütün öteki arkadaşlarla olduğu gibi Talat Bey'le aralarındaki dostluğun nihayet bulması ve kendisinin tamamıyla Cemiyet dışında, Cemiyet'e yabancı ve düşman bir unsur sayılması için, bir türlü bitmek bilmeyen bu Mart ayının en son günlerinde, bir gece yarısı muhalif bir gazete muharririnin köprü üzerinde revolverle öldürülmesi icap etti. Bu muharrir, İstanbul'un ancak öteye beriye hücum etmek üzere çıkan ve uluorta hücum ettiği için satılan bir muhalif gazetesinde, kendi hesabına bu muhalefeti belki sadece ekmek parasına yapan zavallı bir adamdı ve katili iki tarafında daima köprü tahsildarları ve polisler bulunan köprüden bu adamların hiçbirinin eline düşmeden, hatta gözüne ilişmeden rahat raaht kaçıp gidebilmişti.

Derhal herkes bu cinayeti İttihat ve Terakki'nin eseri bilip ayaklanacak ve her taraftan, "Kaatil meydana çıkmalı!" avazeneleri yükselecekti.

Bu avazeyi yükseltenlerden biri de Şefik oldu ve gariptir ki bu cinayetin kendisine hiç haber verilmeden, artık tamamıyla bir yabancı sayıldığı için kendisinden gizli tutularak tertip edilmesine de ayrıca gücenmiş, hatta bilhassa buna hiddetlenmişti. Hemen ertesi günü mecliste herkesten evvel kürsüye çıkarak, hükümetin katili her ne bahasına olursa olsun meydana çıkarması icap ettiğini haykırdı. Bu münasebetle söylediği nutku bütün muhalifler şiddetle alkışlarken eski arkadaşları tamamıyla sessiz ve alakasız dinlediler yahut dinlememek üzere salondan ayrıldılar. Şefik daha da ileri gitti: Karısının da reyini almaya lüzum görmeksizin öldürülen muharririn, **Hasan Fehmi**'nin cenazesinde en koyu muhalifler ve çoğu şuradan buradan tedarik edilmiş sarıklılarla hoca kıyafetine girmiş türlü unsurlar arasında, âdeta bunlarla kol kola, hazır bulundu.

*. Nahid Sırrı Örik, *Sultan Hamid Düşerken*, 6.Baskı, Oğlak Yayınları, 2009, İstanbul. (Alıntılardaki vurgular bize aittir. Alıntıların sayfaları başlarda gösterilmiştir. y.n.)

3) Syf. 207

O akşam konağa dönüşünde, Şefik 10 Temmuz'dan önce beyaz kalpaklı hürriyet mücahitleriyle birlikte çekilmiş muhtelif resimleri selamlıktaki eski damat salonunun duvarından indirip bir dolabın çekmesine karmakarışık bir şekilde fırlattı ve duvarda sade babası imam efendinin o mütevazı aksi kaldı...

İstanbul iki üç sabah sonra, **31 Mart askeri ayaklanmasıyla** uyanacaktı.

4) Syf. 208-209

31 Mart vakası, yani sabaha karşı bir köşesinde âyân ve mebusan meclislerinin sığınmış bulundukları Ayasofya Meydanı'ndaki Adliye Nezareti binası önüne şehrin muhtelif kışlalarından tabur tabur askerin gelip doluşu ve silah sesleriyle birlikte **“Şeriat isteriz!”** diye feryada koyuluşu, Nişantaşı'ndaki konakta çok erkenden duyulmuş, haberi Nimet Hanım'a henüz yatakta bulunduğu sırada getirip bildiren de, daha evvel kalkmış ve her sabahki âdeti gibi kalkar kalkmaz tıraş olmağa başlamış bulunan kocası olmuştu.

Ve Şefik beti benzi hayli soluk bir halde bu haberi verdikten sonra, “Hemen giyinip Meclis'e gitsem!” diye ilave etmişti.

Fakat Nimet bu fikri çocukça bir şey bularak, “Hiç doğru olmaz. Bir kere etraflı malumat edinelim! Nasıl hareket edileceği ondan sonra düşünülür!” demişti.

“Şeriat isteriz” feryatlarıyla Meclis-i Mebusan'ı saran bir hareketin İttihat ve Terakki aleyhinde olması tabiiydi. Ve karı koca, gayri ihtiyari, ikisi birden başlarını çevirerek karşıdaki tepeye, Yıldız Sarayı'nın işgali ettiği tepeye bakmışlardı.

Yeni bir devir başlıyorsa, bu devirde Şefik'in vaziyeti ne olacaktı? İttihat ve Terakki'den son günlerde uzaklaşmış bulunmak İttihat ve Terakki'nin bu eski müfrit uzvunu affettirmeye kafi gelecek miydi? Bu, hareketin alacağı genişliğe bağlı bir keyfiyetti.

Nimet birden kocasına, sadece bir müşahade de bulunan bir insan edasıyla, “Bereket ki **Hasan Fehmi'nin cenazesinde** bulundun, bulunduğunu da bütün gazeteler yazdılar.” Dedi.

Şefik içindeki hislerin sevinçten mi yoksa kederden mi ileri geldiklerini fark edemiyordu. Konağa daha sonra gelen haberler de hislerinin nev'ini aydınlatmaya yardım etmedi. Gelen haberlere göre, birinci ordu kumandanı Mahmut Muhtar Paşa Harbiye Nezareti binasının içinde bulunan askerleri tamamen elinde tutuyor ve asi kuvvetleri... garip ve esrarlı bir keyfiyet olarak İttihat ve Terakki'nin kendini müdafaa ettirmek için Selanik'ten hasseten getirttiği **avcı taburları** içlerinde, hatta başlarında bulunan asi kuvvetleri kendisine sadık kalan kuvvetlerle yürüyüp isyanı bastırmak için emir bekliyordu. Fakat bu emri verecek olan sadrazam ve Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa –iki ay evvel İttihat ve Terakkinin makamında kalması için kıyametler kopardığı kumandan olan Ali Rıza Paşa- derin bir acz ve şaşkınlık içinde bu emri veremedikleri için vaziyet yavaş yavaş değişecek, asilerin karargâhı Ayasofya kalmakla beraber Harbiye nezaretinde ki muti kuvvette zehirlenecekti. **Fakat asiler meclise karşı değil, ancak İttihat ve Terakki'nin isimleri malum ve muayyen birkaç uzvuna karşı vaziyet almışlardı.** İstifa ettiği söylenen meclis reyesi Ali Rıza Bey, Talat Bey, Rahmi, Cavit ve Cahit beyler... bunların hepsi kaçmışlar, sırta kadem basmışlardı.

Lâkin Ahmet Rıza Bey zannıyla Adliye Nazırının, Cahit Bey diyerek de bir mebusun meclis önünde vuruldukları öğreniliyordu. Bu iki cinayetten sonra da askere bir dehşet gelmiş, şimdi mebusları padişaktan affı-ı umumi alınması için tazyik ediyorlardı.

Nişantaşı'na gelen son haberlerle vaziyet aydınlık kazanmıştı: Hüseyin Hilmi Paşa Bâbîâli'den Yıldız Sarayı'na giderek istifa etmiş, yeni kabineyi kurmata Kâmil Paşa'nın düşürülmesine kadar Hariciye Nazırı bulunup bu yakınlarda Londra sefirliğine tayin edilmiş ve **henüz yola çıkamamış bulunan Tevfik Paşa memur edilmiş ve Sultan Hamid şeyhülislamla başkâtibini mebuslarla sarmaş dolaş bekleyen askerleri teskin için Meclis-i Mebusan'a yollamıştı.**

5) Syf. 212

Davetin (Tevfik Paşanın Şefik'i konağa daveti y.n.) hikmeti ise şuydu: On üç yıl önce Berlin Büyükelçiliğinden hariciye nazırlığına gelerek o zamandan beri memleket dışına ayak atmamış bulunmasına rağmen, Tevfik Paşa hâlâ sefâret katipliğinden büyük elçiliğe kadar Avrupa'da geçirdiği senelerde ki adam halinde kalmıştır. Yani memleket ahvali ve memleket insanları hakkında tam bir cehalet içinde idi. Hele inkılapla beraber meydana çıkmış, isimleri tanınıp şahsiyetleri belirmiş bulunanlardan hiç kimseyi tanıımıyordu. Kabinesine bir **mürteciler** heyeti manzarası vermekten çekindiği **bunu bizzat padişah da istemediği** için her ne kadar İttihat ve Terakki adamı olarak meclise girmişse de sonra arkadaşlarının ifratlarını takbih etmiş ve kendilerinden son günlerde ayrılmış bulunanlardan birini de yanına almak istemiş fakat hafızası kendine böyle bir isim sunmak lütfunda bulunmadığı için meclisteki Ahrar grubu ile birlikte Arnavut mebuslar zümresinin de başında görünen Berat mebusu İsmail Kemal beyin bilgi ve reyine müracaat mecburiyetinde kalmıştır.

6) Syf. 213

Fakat bu iddialarda ki (İsmail Kemal'in Arnavutluk için muhtariyet isteği iddiaları y.n.) hakikat hissesi ne olursa olsun İsmail Kemal bey **31 Mart isyanı** patlak verir vermez hemen Yıldız'a koşup asayişin bir an evvel teessüsü için makul fikirler ileri sürmüş şahsen bir nezareti kabul etmeyi reddederken diğer taraftan da sadarete gelmekten ziyadesiyle memnun lâkin ortalığı nasıl yatıştırabileceğini, hatta sadece kabineyi nasıl kurabileceğini bilememekten şaşkın görünen Tevfik Paşaya hayli akı öğretmiş, yol göstermiş, İttihat ve Terakkiye esasen mensupsa da ona kırılmış, ondan uzaklaşmış, nazır olarak da Şefik beyi tereddütsüz kabul etmiştir. Tevfik Paşanın bu namzeti münasip bulması üzerine de gecenin ilk saatlerinde Şefik'e çavuş yollanmış, Ayaspaşa'da ki konağa gelmesi bildirilmiştir.

7) Syf. 214

“Kabinedeki diğer arkadaşlar kimlerdir? Kimlerle beraber çalışacağım?” diye bir sualde bulunmayı ise sevinçten hatırına getirmemiştir. **Fakat meşrutiyet fikirlerinin süngülere dayanmış bir şariat hamlesi önünde geri çekilmesi** üzerine ve nazır olarak kendisini istememiş bir sadrazamın yerine geçip iktidar mevkiine gelmeye hazırlanan

Tevfik Paşa, 10 Temmuz dan beri iktidar mevkiinin işgal eden üç selefinden, yani Sait, Kâmil, ve Hüseyin Hilmi Paşalardan daha dürüst bir meşrutiyet kabilesi reisi olmak hevesindeydi.

8) Syf. 216

(...) Harbiye Nazırı Paşa toplanmış askeri kışlalarına yollamaya muvafık olmuş, askeri ayaklanmaya fiilen son verilmiştir. Bundan sonra gerek İstanbul'da ve gerek taşra da asayişin bozulmaması için kati ve müessir tedbirler almak lazımdı, **bilhassa Adana vilayetinde Türk ve Ermeni ahali arasında başlamış bulunan kıtalin** maazallah etrafa yayılarak bir ecnebi müdahalesine sebebiyet vermeden mutlaka bastırılması icabet ediyordu.

(...) Durum (ülkede ki genel durum y.n.) hakkında da Şefik Bey etraflı izahat verdi. Sadaret alayı yarın yapılacak ve yeni hükümet ilan edilecekti. Fakat vaziyet çok ciddi olduğu ve hele **Adana taraflarında Türk'lerle Ermeni'ler arasında kan dökülmekte** bulunduğu için bu saatten itibaren işe fiilen başlayacaktı.

9) Syf. 218

Ve birkaç gün taze ve mesut bir hava teneffüs edenler sade Nişantaşı'nda Mehmet Şehabettin Paşa konağının halkından ibaret kalmadı. İstanbul da sükun avdet etmişti. Ve dökülmüş cüzi kan bu inkılap için ödenmesi kabul edilebilecek en hafif bir kefaretti. **Adana'da bol akmış kan sellerinin kokusu ise payitahta erişmiyordu.** Padişahın kendisine dokunmayacağını anladığı için, Mebusan Meclisi bile halinden memnundu. Meclis, Cahit Beye benzetilip bu benzetilişi hayatıyla ödeyen mebusa mahiyeti bilinmeyen bir acaip dinden, Dürzi dininden olduğu için fazla matem tutmamış, reis ile azasından diğer birkaç kişinin kaçışlarına ise âdeta memnun olmuştu: Bu adamların gururları ve kendilerini beğenışleri tahammül edilir bir haddi aşmıştır. Sultan Hamid'in 93'ü tekrarla meclisi feshetmeyeceğine çabuk kanaat getiren mebuslar **31 Mart**'ın Meşrutiyet'e değil hakikaten işin ifratına giderek mukaddesatı istihkar etmiş olan bir zümreye karşı yapılmış meşru bir darbe teşkil ettiğini tasdik ettiler, kanaatlerini neşrettikleri beyanname ile bütün memlekete ilandan çekinmediler.

10) Syf. 224-225

Sultan Hamid, büyük bir değer vermediğini de hissettiren bir eda ile "Münasip!" diye bu kağıdı iade ettikten sonra, bir az çukur koyu mavi gözlerinin bütün dikkat ve kuvvetiyle muhatabını sararak konuştu:

"Vaziyeti az evvel pek etraflı, güzel bir şekilde hulâsa buyurdunuz. Payitahta ve bütün Anadolu ile Arabistan vilayetlerinde endişe verecek mahiyette hiçbir şey yok. Ancak üç Rumeli vilayetinde kaynaşma tekrar başlamış bulunuyor. İstanbul'dan pek kahramanca kaçanlar Selanik yolunu tuttukları gibi ataşemiliter sıfatıyla Berlin, Viyana ve Paris'e yollanan hürriyet kahramanları Enver, Hafız Hakkı ve Fethi beyler de terk-i vazife ile aynı yere müteveccihen yola çıkmışlar. İstanbul'a karşı harekete geçecek

ordunun başında yeni şanlar kazanacaklar. **Üçüncü Ordu kumandanı Mahmut Şevket Paşa'yı ben yetiştirdim. Büyük mevkilere yükselttim**, Kosova gibi mühim bir vilayete ben vali gönderdim. Selanik ve civarında hasıl olan galeyanı teskin etmesi icap eder. Ancak insanların sadakatlerine ve nimetşinaslıklarına güvenmenin caiz olmadığını bu son ayların vukuatı kâfi derecede isbat etmedi mi? Herhalde, muhakkak olan şey, Selanik ve Manastır'da galeyanın başladığı, hatta bu galeyanın fiili bir mahiyet alarak her iki şehirde de İstanbul üzerine yürümek için kuvvetler hazırlanmasına girişildiğidir. Bu kuvvetlerde her ırka mensup insan, Hıristiyan'ı, Yahudi'si hep bulunacaktı. Bunlara kumanda edip başlarında İstanbul'a gelmekten, bir nevi Alemdar Mustafa Paşa kesilip karşıma çıkmaktan Mahmut Şevket Paşa haya edebilir. Fakat kuvvetlerin tamamıyla toplanıp yola çıkmalarına, ilerlemelerine mani olacak mıdır? Bunu istese bile azim ve iradesi kâfi gelecek midir?"

11) Syf. 226-227

İkinci Abdülhamid dedi ki (Sadrazam Tevfik Paşa'ya y.n.):

"Bütün kudret ve gayretinizi Rumeli'ndekileri ikna ve teskine sarfediniz. **İrtica** olmadığına ve her şeyin tabii bir hal, Kanun-ı Esasi'ye tamamıyla muvafık bir hal almış bulunduğu kaani olsunlar. O havaliden birtakım kuvvetlerin toplanıp yola çıkması ve değil payitahta girmesi, hatta yaklaşması vahim olur. 10 Temmuz diye adlandırdıkları şey, yani Kanun-ı Esasi'nin tekrar mer'iyet mevkiine girmesini irade etmeye beni sevk etmiş olan keyfiyet, Rumeli'nde kuvvetli bir mücadelenin sebebiyet verebileceği ihtilatların korkusuydu. Halbuki o zaman için varit ihtimaller şimdi fazlasıyla mevcuttur, zira Bulgaristan'la azim bir ihtilaf halinde bulunuyoruz. Yunanistan'la da münasebetlerimiz gerginleşmiştir: İki ateş arasında kalabiliriz. Ordularımıza ise siyaset girmiş yani kuvvetlerimiz zaafa uğramıştır. İstanbul'da ve vilayetlerde asayişin muhafazasına fevkalade dikkat etmekle beraber Meclis-i Mebusan'la da daimi bir temas halinde kalınız. Kendilerine selam-ı şahanemi bildirin. Neşretmiş bulundukları beyannameyi büyük bir memnuniyetle okudum. Memleketin dört tarafına bir kere daha hitap etsinler. Ortada hiçbir **irtica** hareketi bulunmadığını, Meşrutiyet'in bütün recibelerine riayet edildiğini ve faraza bütün memleket Kanun-ı Esasi'nin tatbik mevkiinden kalkmasını tekrar istese dahi bunu kabul etmeyeceğimi nam-ı şahaneme ilan etsinler!"

Sadrazam paşa bütün bu sözleri hürmetle, hatta rikkate gelerek ve tasdik makamında başını sallaya sallaya dinlemiş, iradat-ı hümayunun aynen ve harfiyen yerine getirileceğini temin ettikten sonra padişahın müsaadesiyle huzurundan ayrılmıştı. Fakat onu **31 Mart** gününün kararsızlıkları içinde ve tarafsız adam diye muvakkaten bu makama getirmiş olan Sultan Hamid, kendisinin şiddetli kararlar ve kati hareketler isteyen bu yeni vaziyette iş görebilecek ve vaziyete hâkim olabilecek bir adam olmadığını pek güzel biliyordu. (...)

12) Syf. 228-229

İttihat ve Terakki'yi **31 Mart** gününde kendisine (Sultan Hamid) ebediyen minnettar edecek bir fırsat çıkmış ve bu fırsatı yakalamayı münasip görmemiş bulunduğunu düşünerek de yanıyordu. Ayasofya Meydanı'ndaki asileri tepelemek üzere birinci ordu kumandanı emir bekler ve Bâbiâli'de sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile makamına gitmeye bile cesaret edemeyerek oraya sığınmış bulunan Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa el kavuşturup ve el oğuşturup bu emri vermeye cesaret edemezlerken niçin bizzat kendisi meydana çıkıp bu emri vermemiş, padişah, halife ve başkumandan sıfatıyla bu ayaklanmayı bastırtmamıştı? **31 Mart** hareketinin zaferi takdirinde kazanmak ümidini beslediği nüfuz ve kudreti, bu takdirde daha emin ve kati bir şekilde, hem de meşrutiyetperver bir padişah sıfatıyla kazanmaz mıydı?

İttihat ve Terakki'nin gittikçe artacağını hissettiği cüretlerine ve çılgınlıklarına âlet olmaktan kurtuluşuna memnun, onun yere serilmesini büsbütün gizleyemediği bir hazla seyretmişti, memnunluğunun intikamını yarın İttihat ve Terakki kendisinden elbette alacaktı. Şu kadar ki, **31 Mart** hareketini derhal bastırmakla İttihat ve Terakki'yi memnun etmiş olacağı da şüpheli bir şeydi. **Kaybettiği nüfuz ve kudreti fazlasıyla ele geçirmek ve bu arada kendisini ortadan kaldırmak maksadıyla bu hareketi bizzat Cemiyet'in, yahut hiç değilse Cemiyet'e mensup birtakım kimselerin vücuda getirmiş olmaları da ihtimal dışında bir şey değildi.**

Cemiyetin kendi mevcudiyetiyle Meşrutiyet'i birlikte korumak üzere Rumeli'nden bilhassa getirtmiş, Kâmil Paşa'ya karşı ısrarla tutmuş olduğu avcı taburlarının isyana önayak olması hiç değilse garip bir tesadüf teşkil etmiyor muydu?

13) Syf. 229-230-231-232

Meclis-i Mebusan büyük bir süratle tavrını değiştirivermişti. **31 Mart hareketini** meşru ve mübarek bir tezahür olarak kabul etmekte ve memlekete bu şekilde ilan etmekte kabineden ileri gitmişken, İstanbul üzerine yürümek kararını bildiren bir telgraf hem de böyle bir yürüyüşe çıkmak için hayli sapa bir yerden, Yunan hudutları yakınındaki Yanya kasabasından gelir gelmez vaziyetin yeni inkişafına gebe bulunduğunu hissetmiş, Cemiyet'in meydana çıktığı ve geliştiği yerlerden, Manastır'la Selanik'ten pek yakında haberler alınacağına hükmetmişti. Ve Tevfik Paşa kısacık beyanamesini okutup bunu program diye takdim ederek itimat reyini istediği zaman, bu itimat reyinin verilmesini geleceğe bırakıp İstanbul'da **31 Mart**'la hasıl olmuş vaziyeti hiç kabul etmemiş, bu vaziyete daima muhalif kalmış gibi bir tavır alıvermişti. İki üç gün geçmeden de Rumeli'nden taze havadisler geliyor ve Selanik'te toplanarak içinde her ırktan gönüllüler bulunduğu bildirilen bir kuvvetin İstanbul'daki **mürtecileri** tepelemek, cezalandırmak üzere yola çıktığı haber alınıyordu. Üçüncü Ordu kumandanı Mahmut Şevket Paşa bu kuvvetin başına geçmemiş, kumandayı Selanik'te redif kumandanı olan Hüseyin Hilmi Paşa isimli birine bırakmıştı. Bu kuvvet İstanbul'a yaklaşmadan perişan edilip mesulleri ceza görecek oldukları takdirde bunlar arasında bulunmamak için böyle hareket etmiş olacaktı. Nitekim, bu kuvvet ilerleyerek Selanik vilayetinden Edirne vilayeti hudutlarına

girip Çatalca'ya, İstanbul'a doğru yaklaşınca, Mahmut Şevket Paşa'nın Selanik'teki işlerini tanzim ve ikmal ederek komutayı ele almak üzere yola çıkmak üzere bulunduğu duyulmaya başlıyordu. Ve artık gazetelerin dili değişmişti. Temmuz'dan sonra hiç kullanılmamış olan bazı lakaplar ve sözler **31 Mart**'ın hemen ertesi günü zillulah-ı fil-âlеме kadar, Sultan Hamid'in yeryüzünde Allah'ın gölgesi bulunduğu kadar birer birer çıkmış ve unvanlar “kumandan-ı âzamımız efendiniz” sözüne kadar alıp yürümüşken bunların hepsi yine derlenip toplanıp ortadan kaldırılarak hükümdarın adı pek sade bir şekilde yazılmaya başlamış, bunu ilk tenkitler, ilk tenkitleri de hakaretler, gittikçe acı ve ağır hakaretler takip etmişti.

Aynı zamanda Bâbîâli, Tevfik Paşa kabinesinin gayri meşru bir teşekkül olduğunu ve ayaklanan askerler karşısında terlikle kaçmış bir Hüseyin Hilmi Paşa'nın tekrar iktidar mevkiine gelmesi icap ettiğini bildiren bir telgraf hücumu karşısında kalıyordu. Bu hususta tek mil memleket yarışa girmişti. Bir tabur askeri bulunmayan yahut bu askerini İstanbul'a sevk etmek için aylara ihtiyacı olan pek uzak yerler, ta Arabistan'ın, Hicaz'la Yemen ve Trablusgarb'ın en ücra köşeleri, Meşrutiyet'e darbe indirenleri cezalandıracak bir kuvveti yola çıkarmak üzere bulunduklarını kati bir dille haber veriyorlardı. Ve Selanik'ten gelmekte olup miktarı sahih olarak bilinmeyen ordu Hadımköyü'ne vardıkdan sonra, **31 Mart'ı bir irtica hareketi olarak kabul etmemiş bazı kimselerin ve bu meyanda İkdam sahibiyle başmuharririnin İstanbul'dan ecnebi bandıralı gemilere binip kaçtıkları öğreniliyordu.**

Yıldız'la kabinenin ise artık sesleri çıkmıyor, “**31 Mart bir irtica hareketi değildi**, onu tedip iddiasıyla İstanbul'a yürüyen bir kuvvet payitahta sokulmayacaktır” tarzında hiçbir söz duyulmuyordu. Mebuslara gelince, ancak birkaç gün evvel **31 Mart**'ın pek meşru bir hareket olduğunu memleketin dört tarafına bildirmiş olan mebuslar arasında yaklaşan bu yeni kudrete doğru koşmak, onunla şimdiden kaynaşmak üzere Ayastefanos'a akın başladı. (...)

Sultan Hamid'e verilmiş sadakat yemininin gereği mucibince bu orduyu geldiği yere yollamayı belki bir an düşünmüş olan Tevfik Paşa sanki yer yarılmış da yerin altına girmişti. **31 Mart ayaklanmasını** ak sakalının ve resmen haiz bulunmamakla beraber halktan alınmış gazi unvanının ilham ettiği bir hürmet sayesinde ve geçirdiği heyecanlarla mezarına yaklaşmak pahasına teskin etmiş olan Ethem Paşa'ya gelince, İkinci Abdülhamid'i korumak vazifesini kendiliğinden yüklenecek cürette bir adam değildi. Sultan Hamid istiyecek olsa, yarı yolda devrilip kalacağını bile bile bu vazifeyi kabul etmesi mümkündü. **Ancak Sultan Hamid, 31 Mart hareketiyle hiçbir alakası olmadığı için bu gelen kuvvetin kendisine dokunmayacağını söylemekle nefsinin avutmaya çalışıyor, mülkün bir tarafından payitahttaki kuvvetleri tedip için gelen bir kuvvete karşı aldığı bu seyirci rolünde mülûkâne bir mahiyet olmadığını da düşünmemeye, görmemeye çalışıyordu.**

Halk arasındaki kanaat ise bu ordunun padişahı hal' maksadıyla gelmekte olduğu zemininde idi. Şu kadar ki, Sultan Hamid'in şahsını ve tahtını şiddetle müdafaa ederek Makedonya'nın kuvvetini İstanbul önünde müthiş bir bozguna uğratacağına ve herhalde hiç değilse Yıldız etrafındaki ikinci fırka kuvvetleriyle sarayını müdafaa ederek taht ve

tacını şehri harap etmek bahasına da olsa muhafaza edeceğine inanlar çoktu. Yıldızın etrafındaki semtlerin halkı, Yıldız'a atılacak topraklarla ve Yıldız'dan atılacak topraklarla mahvolmaktan korkarak başka semtlere, Kadıköy'den Pendik'e kadarki köylerle Adalar'a göç etmeye başlamışlardı.

14) Syf. 233-234

(...)Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin Efendi başta olmak üzere iki üç uzvu hiç ağız açmayan heyetin müzakerelerini, başının durmaksızın sallanmasına rağmen daima pek vakur bir manzara arzeden Sadrazam Tevfik Paşa açtı ve mutadî veçhile sözü uzatmaksızın fakat temas ettiği bahis ve mevzuların ana hatlarını daima isabetle teşrih ettikten sonra **Adana'daki vaziyet üzerinde durdu. Orada Türkler'le Ermeniler arasındaki karşılıklı kıtal tamamen bastırılmış, Erzurum'da patlamak istidadını arzetmiş olan irtica teşebbüsü de akim bırakılmıştı.** Tekmil memlekette sükûn ve asayiş hüküm sürüyordu, İstanbul'da da vaziyet fiilen tamamıyla sakindi. Bütün gözler Rumeli ordusunun İstanbul üzerine yürüyüşünü takip için bu tarafa, aynı noktaya çevrilmiş bulunuyordu. Gelen bu kuvvet İstanbul'daki **askeri kıyamın tamamıyla irtica tertibi bir hareket** olduğunda ısrar ederek müsebbiplerini cezalandırmak üzere İstanbul'a gireceğini ilan ediyordu.

15) Syf. 234-235

Tevfik Paşa bir kere padişahın ismini zikrettikten sonra bahsi onun vaziyetini teşrihe getirdi. Hükümdarın ecnebi himayesi istemiş olduğuna dair Ayestefanos'taki orduda çıkan şaiyalar hakikate tamamıyla zıt ve sadece birer iftira idi. Sutan Abdülhamid Han yardım istemek şöyle dursun, Rusya İmparatoru namına sefir tarafından bildirilen himaye teklifini de reddetmişti. Etrafında kendisini müdafaya hazır bulunan kuvvetlere, tüfenkçilerine ve bütün ikinci fırkaya, teknil birinci orduya Selanik'ten gelen kuvvet şehre girdiği takdirde katiyen mukavemet etmeyerek silahlarını teslim etmelerini tebliğ ettirmişti.

Bunlar söyledikten sonra Tevfik Paşa bir an durdu. Bütün aza üzerinde fersizce gözlerini dolaştırarak onları şimdi vereceği hepsinden mühim haberi dikkat ve ehemmiyetle dinlemeye bu suretle davet ettikten sonra, başının sallanması artık âzami bir hadde varmış bulunarak ilave etti:

“Şimdi huzur-ı hümayundan geliyorum. Zat-ı hazreti padişahi, eğer tahttan çekilmeleri iki ordu arasında bir çarpışmayı menedecek ve kan dökülmemeyi temin edecekse makam-ı hümayunlarından feragat etmeye hazır bulunduklarını beyan buyurdular ve keyfiyetin **hareket ordusu** kumandanlığına tebliğini emrettiler.”

16) Syf. 235-236

Çünkü, otuz üç senelik saltanatının bütün suçları ve bilhassa cehaletiyle vehminin mahsulü bulunan seyyiatı yanında, Sultan Hamid'in büyük hasenatı da yok değildi, **31 Mart** günü bazı ümitlere kapılıp şahsi idaresinin yine avdet edeceğini ummuş olsa bile

yeminine sadık kalarak Meşrutiyet aleyhinde bir harekete girişmemişti, ve Selanik'ten gelen kuvvetleri dağıtacak kudrete hâlâ sahip bulunmasına rağmen işte kendiliğinden çekilmek teklifinde bulunuyor, şahsının emniyeti için herhangi bir ecnebî müdahalesini değil istemeyi fakat kabul etmeyi de hatır ve hayalinden geçirmiyordu.

Lakin düne kadar koyu İttihatçı olan Şefik Bey'le komitecilerinin Sultan Hamid'i can düşmanı bildikleri bir ırka mensup, bununla da müftehir olan Kapril Efendi'ye bile gelen bu rikkat, birdenbire kayboldu. Artık iki ayakları çukura girmiş olan pek ihtiyar vezir ve müşirler, Ethem ve Hasan Fehmi paşalara kadar bütün bu heyet azaları birden şahıslarını düşündüler ve tabii ve muhakkak ölümden makamlarını beş on yıl değil, bir iki yıl değil, belki ancak üç dört ay koruyabilecekleri halde, o derecede ihtiyarlamış ve çökmüş bulunmalarına rağmen, **hareket ordusunun** Ayastefanos'tan gelen nefeslerini bu Bâbîâli salonunun dört duvarı arasında duyarak, Sultan Hamid'i müdafaa için, tahtta kalmasını **hareket ordusu** nezdinde müdafaa için tek söz söylemediler.

17) Syf. 236-237

Şefik sadrazamın odasından kendi makamına döndü ve mektupçusu kendisine yeni gelmiş telgrafları yığın halinde getirdi. Bunlar evvelce gelenlerin o derece eşi şeylerdi ki, hepsini aynı elin yazmış olduğuna yemin edilebilirdi. En uzak yerlere kadar her taraftan, İşkodra'dan Hopa ve Hudeyde'ye kadar uzanan imparatorluğun her tarafından geliyorlar ve **31 Mart** üzerine teşekkül eden kabinenin bir **irtica** darbesi mahsulü bulunduğunu haykırarak Meşrutiyet'i iade etmek ve işlenmiş cinayetlerin müsebbiplerini cezalandırmak üzere bütün memleketin elde silah akın etmek üzere bulunduğunu haber veriyorlardı. Bu akın ne zaman başlayacaktı ve değil Yemen vilayetinin, Teaz ve Trablusgarp vilayetinin Fizan sancaklarında fakat Beyrut veya Konya vilayetlerinin sahil kazalarında toplanmış kuvvetler İstanbul üzerine yürümek üzere yola ne zaman çıkacak, İstanbul önüne hangi tarihte varacaklardı? Telgraflar çekip mercilerine ateşli hakaretler savurarak hürriyetperverliklerini ve meşrutiyetperverliklerini ispat etmiş olan bütün bu yerlere yeniden aynı teminatla dolu telgrafların çekilmesini Şefik kır sakalıyla hemen hemen babası hissini veren mektupçusuna üç beş günlük nezaretinde birden gelivermiş, fazla vekarlı edasıyla emretti.

Sadrazam bu teskin ve tatmin telgraflarının lisanını demin biraz daha tadil ettirmiş bulunuyordu. **31 Mart hadisesinin şeriat ve Meşrutiyet icaplarına tamamıyla muvafık bir hareket olduğunu bildiren ilk telgrafların müsveddesi değişe değişe şimdi 31 Mart'ın hamdolsun tamamıyla bastırılarak hükümetin mübeccel ve mukaddes Meşrutiyet'in bütün hükümlerine muvafık bir şekilde vazifelerini ifa etmekte bulunduğu temin ediliyordu ve şeriatın adını ağzına almayan Bâbîâli artık saltanat makamının mevcut ve hâlâ İkinci Abdülhamid tarafından meşgul olduğuna dair tek söz söylememeyi, bu ciheti de meskût geçmeği tercih ediyordu.**

18) Syf. 238

(Nimet, Şefik'e y.n.):

“Sultan Hamid’in taht ve tacı bırakması memleket için ve bizim kendi şahsımız için bir felakettir. Evvela memleket için bir felakettir, çünkü bütün hayatı mahpus geçmiş olan Reşad Efendi artık tamamıyla aptallaşmış bir biçare ihtiyardır. Bunda herkes müttetik! Padişahlığı laf halinde kalacak, kendisi Cemiyet’in elinde bir oyuncak, bir kukla olacaktır. İttihat ve Terakki’nin mutlak hâkimiyetine tahammül edemeyecek unsurlar da yer yer isyan çıkartacaklar. Bu isyanlar neticesinde memleketin ne hale geleceğini söylemeye ise lüzum yok! Padişahın çekilmesi bizim için de bir felaket olacak demiştim, çünkü İttihatçılar şimdi sana dış biliyorlar. **31 Mart**’tan evvel düşman olmuşlardı. Tevfik Paşa kabinesinin Dahiliye Nazırı’nı ise elbette hiç affetmeyeceklerdir. Siyasi hayatın son bulacağı gibi kinlere kurban gitmeklik de mümkündür: İsmail Mahir Paşa ve Hasan Fehmi misalleri ortada!”

19) Syf. 242-243

(Nimet, Şefik'e y.n.):

“Şu halde, yarın sabah erkenden Yıldız’a git. Padişaha bütün vaziyeti anlat. Tüfekçilerin mukavemet teklifleriyle doğrudan doğruya Dahiliye Nazırı’nın, hem de İttihat ve Terakki saflarından gelmiş bir Dahiliye Nazırı’nın teklifi ve taahhüdü farklı şeylerdir. Sultan Hamid’in korkularını yen, kendisini tamamıyla ikna et. Anlıyor musun, her şeyi anlatacağın, her şeyi açık söyleyeceksin! Vekayii seyrine daha fazla seyirci kalırsa, İstanbul’a girecek kuvvetlerin kendisini ıskat edeceklerine, hatta kurulacak bir divan-ı harbe hakaretler içinde götürülerek muhakeme edileceğine kendisini ikna et. Mukavemet ettiği ve mağlup olduğu takdirde ölümle karşılaşmak ihtimalinden korkuyorsa şunu iyi bilsin: İtaat ve tevekkül takdirinde ölüm ihtimali yine vardır. Hatta, bu ihtimal yüz kere daha fazladır! Niçin hayretle bakıyorsun? Elbette ki daha fazladır! **Sultan Hamid’i haksız yere tahttan indirdiklerini milletin zannetmemesi için elbette ki 31 Mart’ın en büyük mesulü diye ilan edecek, sırtına mücrim yaftasını yapıştırıp, alına mücrim damgası basıp kendisini mahkûm edeceklerdir.** Mukavemet etmemekle Sultan Hamid kendisini kurtaramayacak, belki zelil bir ölümle ölecektir. Fatih’le Yavuz’un torunu olduğunu, kendisine yıllardan beri mal edilen cebinliğin sadece bir iftira olduğunu ispat için hiç değilse şerefli bir ölümle olsun!”

20) Syf. 245

(Şefik, Sultan Hamid’e y.n.):

“**Harekât Ordusu**’nun bitaraf olduğu ve zat-ı hümayunlarına karşı hiçbir suinîyet beslemediği hakkındaki teminat, tamamıyla efendimizi iğfale matuf birtakım yalanlardan ibarettir. Gerek şimdiki halde bu ordunun başında bulunan Hüsnü Paşa’nın, gerek pek yakında gelmesine intizar edilen Mahmut Şevket Paşa’nın isteseler dahi alınacak kararlara hâkim olamayacakları kanaatindeyim. Berlin’den koşup gelen Enver Bey’le küçük rütbeli zabıtlar vaziyete şimdiden hâkim olmuşlardır ve bunların hepsi de inkılabın eksik kalmış olduğu kanaatini daima ileri sürmüş, bu kanaati müdafaa edegelmiş

kimselerdir. Elleriindeki kuvvetle bir kere zahmetsizce İstanbul'a girerlerse, hukuk-ı mukaddese-i şahanelerine en vahim şekilde tecavüz edilmemesi imkân haricindedir.”

21) Syf. 246-247

(Sultan Hamid, Şefik'e y.n.):

“**31 Mart** hareketinin zuhurunu en küçük bir teşvikle kolaylaştırmadım. Meşrutiyet'e sadakat hususundaki yeminime tamamen riayet ettim, tamamen sadık kaldım. Bu cihetle vekayii seyrini müsterih olarak takip için kendimde hak ve kudret görüyorum.”

(Şefik, Sultan Hamid'e y.n.):

“Zat-ı hümayunlarının **31 Mart** vakası karşısında tam bir dürüstlikle hareket buyurmuş oldukları ve bu hareketin azami derecede zararsız bir şekilde geçip gitmiş olmasının mücerret nüfuz-ı hümayunları eseri bulunduğu muhakkaktır. Fakat bunu tarih yazacaktır ve tarih her şey olup bittikten çok sonra kalemi eline alır. Bu derme çatma ordu neuzubillah İstanbul'a girecekse ve onu getiren kin ve garazlerini tatmin için zat-ı hümayunlarına karşı türlü iftiraya kalkışacaklarsa, kendilerine silahlar teslim edilip kuvvetler dağıtıldığına göre müdafaa ve tahaffuz vasıtası ne olacaktır? Tarihin sesini yıllarca beklemek icap eder fakat her şey birkaç gün içinde olup bitebilir!”

(...)

(Şefik, Sultan Hamid'e y.n.)

“Suiniyetine kati bir kanaatim olan bu ordunun derme çatma bir kuvvetten ibaret bulunduğuna, İstanbul'un şahs-ı hümayunları uğrunda feda-yı can etmeye müheyya kuvvetlerine karşı mücadeleye girişince mutlaka mağlup olacağına sarsılmaz bir emniyetim mevcuttur. Askerim ve bundan şüphe etmiyorum. Ne çare ki, saye-i şahanelerinde azasından bulunduğum kabinde kati kararlar almak için lazım gelen kudret ve azim mevcut bulunmamaktadır. Sadrazam Tevfik Paşa kulunuz tabii şerait içinde mükemmel bir Hariciye Nazırı olmasına imkân veren evsafa sahipse de böyle buhranlı bir devrede işleri yürütebilecek iktidarda değildir. Hariciye Nazırı Ethem Paşa'ya gelince, **31 Mart** akşamı ve gecesi askeri teskin için sarfettiği gayretlerden çok yorgun düşmüş olup mütemadiyen kalb buhranları geçirmektedir. Gelecek günlerde emir ve kumanda için takati kalmamış bulunuyor.”

(...)

(Şefik, Sultan Hamid'e y.n.):

“Mesned-i celil-i sadaretin, Harbiye ve Bahriye nezaretleri de vekâleten tevcih olunmak kaydıyla uhde-i çakeraneme ihsan buyurulmasını istida ediyorum. Bu takdirde, İstanbul'daki kuvve-i askeriye-yi yekpâre bir kale halinde mukaddes taht-ı hümayınları etrafında toplamayı ve Ayastefanos'a gelmiş olan bu derme çatma orduyu pek kolayca geldiği yere yollamayı yeminle taahhüt ederim.”

22) Syf. 249-250

O (Şefik, y.n) huzurdan çıktıktan sonra Abdülhamid Han birden endişeli, nihayetsiz derecede yorgun, en yakınında bulunan iskemleye çöktü. Bu adam teşebbüsü duyulduğu takdirde yarın İstanbul'a girecek **Hareket Ordusu**'nun kendisini asla affetmeyeceğini elbette düşünüyordu. Bu sebeple, bu teşebbüsünden dolayı bir ceza görmemek ve hatta böyle bir teşebbüste bulunduğu asla ihtimal verdirmemek için birtakım mefsedetlere girişeceğinden şüphe edilemezdi. "Düşmanlarımın iddia ettikleri gibi gaddar ve zalim olsaydım, bu herifi Yıldız'dan dışarı sağ salım çıkarmazdım!" diye düşündü. Fakat Sultan Hamid uzak cedlerinin değil fakat bizzat dedesi İkinci Mahmud'un tereddütsüz alabileceği böyle kanlı bir kararı değil, herhangi bir kararı da alamayacak kadar yorgun ve bitkin bir halde idi.

(...)

Kaldı ki, **Hareket Ordusu**'nun İstanbul'a girip vaziyete hâkim olduktan sonra kendisini tahtta bırakması ihtimalini düşünürken âdeta ürperdiği anlar olmaya başlamıştı (...)

23) Syf. 255

(Nimet y.n.):

"O mukadderatına rıza gösterdiği için kendisini izzet ve ikram ile Yıldız Sarayı'ndan Çırağan'a, yahut Beylerbeyi'ne naklederler. Nihayet Selanik'e, Kâbe-i hürriyetlerine götürürler. Fakat adamları, kendisine hizmet etmeyi istemiş olanlar darağacına çıkarlar!"

Şefik birden ürperdi.

"Şu halde istical etmek, hareket henüz yaşlı ve basitce bir adam dediğin Hüsnü Paşa ile birtakım binbaşların, yüzbaşların elinde iken, daha Mahmut Şevket paşa yetişmeden ne yapılabilirse yapmak lazım! Sen bugün kabine de en mühim nezaretlerden birini, en siyasi nezareti işgal ediyorsun. Gidişin âdeta bütün İstanbul hükümetini beraberinde götürmek manasını ifade edebilir. Orduda vaziyete Mahmut Şevket Paşa'nın gelmesinden evvel hâkim ol ve Sultan Hamid hal' edilmedikçe Meşrutiyet'in emniyet altına alınmayacağı, alınamayacağı fikrini müdafaa et. Henüz müfritler bile bunu resmen ağızlarına alamazlarken bu fikri kendine bayrak yap ve bu bayrakla başa geç!"

"Fakat Sultan Hamid susar mı? Daha bu sabah kendisine neler teklif etmiş bulunduğumu söylemez mi?"

"Sultan Hamid'in sözüne emniyet edilse **31 Mart**'taki masumiyetine inanılırdı!"

24) Syf. 257

(Şefik, Nimet'e y.n.):

"Fakat bende hasıl olan kanaat, Sultan Hamid'in kendisini müdafaa için kan döktürmeyeceği, **Hareket Ordusu**'nun İstanbul'a hiçbir mukavemetle karşılaşmaksızın gireceğidir. Şu halde, ordu İstanbul'u kan dökmeden ele geçirince, sözlerimi hadiseler müthiş surette tekzip etmeyecek mi?"

25) Syf. 259-260

Hava hakikaten serindi ve buna rağmen (Nimet'in, y.n) başı ateş gibi yanıyordu. Şefik'i **Hareket Ordusu**'na göndermek üzere bütün talakatını kullandığı ve bu ordunun âdeta başına geçebileceğine, nâzımı olabileceğine kendisini iknaa çalıştığı sırada bütün bunun mümkün bir şey olduğuna şahsen inanmıştı. Fakat şimdi, bu simsiyah ve sessiz soğuk gece içinde, bunun tamamıyla imkânsız bir şey olduğunu mutlak bir hakikat şeklinde kabul etti. Masumluluğu ve **Hareket Ordusu**'na karşı düşmanca bir vaziyete geçmeyi reddettiği hakkında vesikalar, deliller gösterecek olan Sultan Hamid için, "Bizzat kendi arkadaşlarınızdan biri, en eski arkadaşlarınızdan biri beni mukavemete, üzerinize yürümeye teşvik etti de ben muvafakat etmedim. Meşrutiyet'e ve meciyete sadık kaldım!" dememek imkânı var mıydı?

(...)

Yani, Şefik ilk önce mazi üzerine bir sünger geçirilerek **Hareket Ordusu**'na kabul edilse bile, daha sonra meydana çıkacak pek vahim şeyler, affedilemeyecek şeyler vardı. Genç kadın birdenbire bütün soğuğun vücuduna dolmuş olduğunu hissetti, iliklerine kadar üşüyüp titredi. Ellerini birbirlerine kilitleyerek, "Biçareyi kendi ayağı ile ölüme gönderdim!" diye mırıldandı.

26) Syf. 262-263

Nimet içeri girmiş, bir iskemleye oturmuştu. İlk önce Gülüstü'ya işaret edip, "Hiç ses etmeden hemen giyin ve çarşafı" dedi. Sonra Çeşmifelek'e dönüp vaziyeti en kısa bir şekilde anlattı. Kocasını gece yarısından sonra gitmişti. Nereye olduğunu iyi bilmiyordu amma **Hareket Ordusu**'na iltihak edeceğini tahmin ediyordu. Kendisi de Gülüstü'yu alarak Avrupa'ya gitmek kararını vermişti (...)

27) Syf. 264-265

Ertesi sabah çıkan İstanbul gazeteleri, Dahiliye Nazırı'nın **hareket ordusuna** iltihak etmeye kalkışmışsa da bundan evvel Yıldız'a giderek birtakım caniyane tekliflere kalkıştığı hakkında ele deliller geçtiği için muhakemesi bilahare yapılmak üzere Ayastefanos'ta tevkif ve hapsedildiğini yazıyor, karısının da İstanbul'dan son kaçanlar arasında bulunduğunu haber veriyorlardı (...)

EK 5

Mustafa'nın Romanı Üzerine

Zeki Mesud Alsan'ın kataloglara *Mustafa'nın Romanı* genel başlığı ile geçtiği iki ciltlik eseri bu tez kapsamında bir açıklamaya gerek görülerek burada anılmak istenmiştir. Bu tez kapsamında yaptığımız araştırmalar neticesinde karşımıza çıkan bu eserin, neden diğer romanlar gibi değerlendirilmediği ilk akla gelen soru olacaktır hiç şüphesiz. Alsan'ın iki cilt halinde olan ve *Mustafa'nın Romanı* genel başlığını içeren *Memleket Çocuğu* ve *Hürriyet Pervanesi* isimli kitapları tam da bu bağlamda bir tartışmanın konusu oldukları için böyle bir açıklamanın zaruri olduğu kanısındayız.

Öncelikle Alsan, eserinin ilk cildini 1942'de, ikinci cildini ise 1943 yılında yayımlıyor. Bu da eserin çalışmanın kapsamına girebileceğini göstermekte. Ancak, ne kadar 'roman' genel başlığı altında değerlendirilmiş olsa bile kitapların 'roman' olup olmaması ile ilgili ciddi itirazların varlığı neticesinde bu eserin diğer romanlar ile değerlendiril(e)mediğini burada belirtmek isteriz. Murat Koç ve Ömer Türkeş, bu tezde kullandığımız yazılarında bu eserin 'roman' bağlamında değerlendirildiğini, romanlar hakkında yazarken bu kitaba da yer verdiklerini -yaptıkları çalışmalarda bu kitabın 'roman' olduğunu söylemeseler bile- atıflarla ve yaptıkları değerlendirmeler ile göstermektedirler. Fakat, Alsan'ın kitabını yıllar sonra tekrar ince bir editörlük ile yayına hazırlayan Ali Birinci'nin ciddi itirazları göz önüne alındığında biz de, Alsan'ın eserinin tam olarak 'roman' bağlamında değerlendirilmesi güç olmasa bile (çünkü neredeyse her kurgunun roman olabileceği iddiası elimizi güçlendiriyor) üzerinde süregiden tartışmalar neticesi ile bu tezin kapsamına alınmamasını uygun gördük. Zira, Birinci, Alsan'ın

alışmasının ısrarla hatırat olduğunu belirtmekte. Birinci, ısrarla Alemdar Yalçın'ın bu tezde kullandığımız eserinde bu yanlışın devam etmekte olduğunu, Zeki Mesud Alsan'ın ilk isminin Mustafa olmasının bilinmemesi nedeni ile bu karışıklığın sürdüğünü ve *Türk Yurdu* (Sayı 153-154, Mayıs-Haziran 2000, syf 88-91) dergisinde bu konunun tartışıldığını altını çizerek belirtiyor.⁴⁸⁰ Kitapta isimlerin değiştiğini belirtmiş olsa bile bunun, kitabın 'roman' olabileceği iddiasını taşımadığını ısrarla dile getirmekte. Eser okunduğunda 'roman' formatında yazılmış olduğunu ve isimlerin değiştirilmiş olduğunu iddia etmek ise kitabın editörü olan Birinci'yi ikna etmemiştir. Zira, eserin ikinci cildi olan Hürriyet Pervanesi'nde 31 Mart Olayı bölümü geçmesine rağmen eser üzerindeki bu tartışmalar neticesinde, kitabın burada değinilmesini ama tezin çalışması kapsamına alınmamasını uygun gördüğümüzü bir kez daha belirtmeliyiz.

⁴⁸⁰. Ali Birinci, "Zeki Mesud Alsan Hayatı ve Eserleri", *Memleket Çocuğu Aydın ve İzmir Hâtıraları* içinde, *Mustafa'nın Romanı*, 1.Basım, Ekim 2002, Vadi Yayınları, İstanbul, syf XXVI-XXVII.

KAYNAKÇA

Abou-El-Haj, Rifa'at Ali, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Syracuse University Press, Second Edition, November 2005

Ahmadzadeh, Hashem, *Ulus ve Roman*, Pêrî Yayınları, Türkiye Birinci Baskı: Mart 2004, İstanbul

Akı, Niyazi, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İnsan-Eser-Fikir-Üslup*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2001, İstanbul

Aksoy, Nazan, *Kurgulanmış Benlikler*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2009, İstanbul

Akşin, Sina, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi Yayınları, 3.Baskı, Kasım 1994, Ankara

--- “Bozkurt ve Peker’in Devrim Tarihi Ders Kitapları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cilt: II, Sayı: 4-5, Yıl: 1995

--- *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, 5.Baskı, Ocak 2009, Ankara

Aktay, Yasin, “Hayreddin Karaman”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Cilt 6, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2005, İstanbul

Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatı’nın Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, 1995, İstanbul

Alangu, Tahir, *Cumhuriyetten Sonra Hikaye ve Roman 1919/1930*, Antoloji, Cilt 1, 1959, İstanbul

Albayrak, Sadık, *31 Mart Vak’ası Gerici Bir Hareket Mi?, İrtica’ın Tarihçesi 1*, Araştırma Yayınları, 1990, İstanbul

--- *Cumhuriyet’e Doğru Hilafet’in Sonu, İrtica’ın Tarihçesi 3*, Araştırma Yayınları, 1990, İstanbul

Alkan, Mehmet Ö., “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2009, İstanbul

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, Beşinci Basım, Nisan 2009, İstanbul

Arat, Süleyman & Çakmakçı, Nuran, “Üniversitede 31 Mart Vakası”, *Hürriyet*, 17 Nisan 2006, online versiyon

Arslan, Nihayet, *Türk Romanının Oluşumu*, Phoenix Yayınevi, Kasım 2007, Ankara

Assmann, Jan, *Kültürel Bellek*, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, 2001, İstanbul

Aşkın, Zehra G. E., “Tarihte Determinizm-İndeterminizm Karşıtlığının Kategorial Çözümlemesi” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Cilt: 19 Sayı: 0 Sayfa: 127-139 Yayın Tarihi: 2008

Atok, Oğuz Kâzım, “Gericilikten Büyük Devrimciliğe Dek”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ağustos 1978, C: XXXVIII, S: 323

Avagyan Arsen & Minassian, Gaidz F. *Ermeniler ve İttihat ve Terakki*, İkinci Baskı, Kasım 2005, Aras Yayıncılık, İstanbul

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım, Temmuz 1969, Ankara

--- *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Temmuz 1969, Ankara

Aysevener, Kubilay, “Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih,” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 41, 1 (2001)

Ayverdi, Sâmîha, *Yolcu Nereye Gidiyorsun*, Ayverdi Enstitüsü Neşriyatı, 4. Baskı, Eylül 2009, Kubbealtı, İstanbul

Baker, Ulus, “Ulusal edebiyat nedir?”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 81, Yaz 1999

Başçı, Pelin, “Yerli Edebiyat, Yurdun Edebiyatı; Herkes Onu Okumalı: Türk Edebiyatı Kanonu ve Ulusal Kimliğin Sınırları”, *Pasaj*, Sayı 6, Kasım 2007-Mayıs 2008

Başkaya, Fikret, “Önsöz”, *Resmi tarih tartışmaları-7: 31 Mart'tan Günümüze “Gericilik” Söylemi*, ed. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı-79, 1.Basım, Mayıs 2009, Ankara

Başlı, Şeyda, *Osmanlı Romanının İmkânları Üzerine*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2010, İstanbul

Bayar, Işıl, “Tarih Anlayışları Bakımından G.W.F. Hegel, F. Nietzsche ve M. Foucault,” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, Cilt: 21, Sayı: 2

Belge, Murat, “Türkiye’de ‘Kanon’”, *kitap-lık*, Sayı 68, Yıl: 11, Ocak 2004

--- “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2009, İstanbul

--- “Murat Belge ile sanat ve edebiyat üzerine”, Röp: Aslı Güneş, *Agos Kirk*, Sayı 19, Mayıs 2010

Benjamin, Walter, “Tarih Kavramı Üzerine”, *Son Bakışta Aşk*, Walter Benjamin’den Seçme Yazılar, Haz: Nurdan Gürbilek, Metis Yayınları, Beşinci Basım, Kasım 2008, İstanbul

Bir, Ali Atıf, “Ülker’den yanıt var”, *Hürriyet*, 16 Nisan 2006, online versiyon

--- “Başbakan’ın ikna sızıntısı”, *Hürriyet*, 17 Nisan 2006, online versiyon

--- “İslami gözlüklü medya”, *Hürriyet*, 23 Nisan 2006, online versiyon

Birinci, Ali, “31 Mart Vak’ası’nın Bir Yorumu”, *Türkler*, c. XIII, 2002.

--- “Zeki Mesud Alsan Hayatı ve Eserleri”, *Memleket Çocuğu Aydın ve İzmir Hâtıraları, Mustafa’nın Romanı*, 1. Basım, Ekim 2002, Vadi Yayınları, İstanbul

Bugün, “Erdoğan’ın 28 Şubat genelgesi...”, 1 Ocak 2011, online versiyon

Burdurlu, İbrahim Zeki, “Yeşil Gece’nin Dil Yapısı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 204, 1968

Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, online versiyon

Cogito, Sayı 1, Yapı Kredi Yayınları, Yaz 1994, İstanbul

Coşkun, Zeki, “Roman başka, film başka”, *Radikal*, 2 Mayıs 2003. online versiyon

Çağan, Kenan & Alver, Köksal, “Üç İstanbul ya da Bir Çözülüşün Zayıf Halkaları”, *Hece Türk Edebiyatı Özel Sayısı*, Yıl:6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002

Çavdar, Tefvik, *Türkiye’nin Yüzyılına Romanın Tanıklığı*, Yazılama Yayınevi, 2. Baskı, Haziran 2009, İstanbul

Çayır, Kenan, *Türkiye’de İslâmcılık ve İslâmi Edebiyat*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Ağustos 2008, İstanbul

Çeker, Alper, “Cumhuriyet’in ısmarlama edebiyatı”, *Mostar Dergisi*, Sayı 59, Ocak 2010, online versiyon

Çelik, Nur Betül, “Kemalizm: Hegomonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2009, İstanbul

Çelik, Prof.Dr. Yakup, “Mehmet Akif ve Mithat Cemal Kuntay’ın İstanbul Değerlendirmeleri”, *Mehmet Akif Ersoy Araştırmaları Merkezi*, online versiyon

Çetinkaya, Tuncer, “‘Üniversitede 31 Mart vakası’ haberi çarpıtma çıktı”, *Zaman*, 18 Nisan 2006, online versiyon

Çetinsaya, Gökhan, “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2009, İstanbul

Çıkla, Selçuk, “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 4, Sayı 13-14, Yaz-Güz 2007

Çölaşan, Emin, “31 Mart yobaz isyanı”, *Hürriyet*, 18 Nisan 2006, online versiyon

Deleuze, Gilles, “Entelektüeller ve İktidar”, *İssız Ada ve Diğer Metinler*, Haz. David Lapoujade, Bağlam Yayınları, Birinci Basım, Mayıs 2009, İstanbul

Demirci, İbrahim, “Romanımızın 27 Yılına Bakış (1923-1950)”, *Hece Türk Edebiyatı Özel Sayısı*, Yıl:6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002

Demirhan, Kamil, “Ordu ve İrtica Söylemi”, *Resmi tarih tartışmaları-7: 31 Mart’tan Günümüze “Gericilik” Söylemi*, ed. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı-79, 1.Basım, Mayıs 2009, Ankara

Deniz, Akif, *Derviş Vahdet-i ve 31 Mart Olayı*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2005 Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, 2005, Elazığ

Dereli, Bihter, *Mektup-Roman ve Kadın Yazarlar: Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Şükûfe Nihal Başar*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2010, Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Devrim Gazetesi, 31 Mart Olayı, Tepeyran, Ebubekir Hazım, Sayı: 1, 21 Ekim 1969

Doğan, D. Mehmet, “Sözlüklerde ‘İrtica’ Arayışı”, *İslamiyat*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007

Düzel Neşe, Röportaj, “Cemil Koçak: ‘En sivil, Abdülhamit dönemiymi’ ”. *Taraf*, 09.11.2009

--- Röportaj, “Cemil Koçak: ‘Atatürk orduya güvenmiyordu’ ”, *Taraf*, 11.11.2009

--- Röportaj, “Mete Tunçay: ‘Atatürk dönemi yargısı içler acısı’ ”, *Taraf*, 01.03.2010

Ertekin, Orhan Gazi, “Türkiye’de Hukuk-Siyaset İlişkileri Türk Devlet Biliminin Doğuşu ve Yükselişi,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2009, İstanbul

Farhi, David, “The Şeriat as a Political Slogan: Or ‘the Incident of 31 Mart’”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 7, No. 3, (Oct., 1971)

Filiz, Kadir, “Türk edebiyatında metin darbeleri”, *Aksiyon*, 24 Aralık 2007, Sayı:681

Ginzburg, Carlo, *Güç İlişkileri*, Birinci Baskı, Temmuz 2006, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Göktürk, Halil İbrahim, *Mithat Cemal Kuntay*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, 1987, Ankara

Gülendam, Ramazan, “Türk Romanında Dine ve Din Adamına Bakış”, *Hece Türk Edebiyatı Özel Sayısı*, Yıl:6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz 2002

Güler, İlhami, “Gericiliğin Gerçek ve Enstrümantal Tabiatı Üzerine,” *Doğu Batı*, Yıl:1, Sayı:3, Mayıs-Haziran-Temmuz, 1998

Güntekin, Reşat Nuri, *Çalılıkusu*, İnkılâp Kitabevi, 42. Baskı, Tarihsiz, İstanbul

--- *Yeşil Gece*, İnkılâp Kitabevi, Tarihsiz, İstanbul

--- *Değirmen*, İnkılâp Kitabevi, Tarihsiz, İstanbul

--- *Miskinler Tekkesi*, İnkılâp Kitabevi, Tarihsiz, İstanbul

--- *Kavak Yelleri*, İnkılâp Kitabevi, Tarihsiz, İstanbul

Haksöz Dergisi, “Hürriyet, 31 Mart’ı Andı”, Sayı 182, Mayıs 2006, online versiyon

Hanioğlu, Şükrü, *The Young Turks in Opposition*, 1995, Oxford University Press, New York

--- *Preparation for a Revolution The Young Turks 1902-1908*, 2001, Oxford University Press

Hatemi, Hüseyin, “İrtica Hikayesi”, *Köprü*, Üç Aylık Fikir Dergisi, Bahar 2002, sayı 78, online versiyon

Hatiboğlu, Mehmed Said, “İrtica Nerede?”, *İslamiyat*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007

Hirschman, Albert O., *Gericiliğin Retoriği*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, Nisan 1994, İstanbul

Hür, Ayşe, “31 Mart ‘ihtilal-i askeriyesi’ ”, *Taraf*, 06.04.2008

İleri, Selim, *Türk Romanından Altın Sayfalar*, Doğan Kitap, 3. Baskı, Şubat 2005, İstanbul

--- “Roman ve toplumsal gelişme”, *Zaman*, 25 Mart 2007, online versiyon

İnce, Özdemir, “Yeni mürteciler”, *Hürriyet*, 11 Mayıs 2007, online versiyon

--- “İrticanın analizi”, *Hürriyet*, 19 Aralık 2007, online versiyon

--- “Yatay faşizm”, *Hürriyet*, 21 Aralık 2007, online versiyon

--- “Dinden düşmanlık çıkarmak”, *Hürriyet*, 16 Ocak 2008, online versiyon

İnsel, Ahmet, “İrtica içimizde”, *Birikim*, 6 Ekim 2006, online versiyon

İrem, Nazım, “Turkish Conservative Modernism: Birth of a Nationalist Quest for Cultural Renewal,” *Middle Eastern Studies*, Vol 34, 2002

--- “Kemalist modernizm ve Türk gelenekçi-muhafazakârlığının kökenleri”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 74, Güz 1997

--- “Muhafazakâr modernlik, ‘Diğer Batı’ ve Türkiye’de Bergsonculuk”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 82, Güz 1999

Kara, İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1 Hilafet ve Meşrutiyet*, Dergâh Yayınları, İkinci baskı, Kasım 2001, İstanbul

--- *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, Mart 2009, İstanbul

--- Ders Notları, *Religion and Politics in Turkey*, MTS 513, İstanbul Şehir Üniversitesi, Güz 2010, İstanbul

Karaman, Hayrettin, “Yeni irtica tarifi”, *Yeni Şafak*, 13 Mayıs 2007, online versiyon

--- “Yeni irtica tarifi 2”, *Yeni Şafak*, 18 Mayıs 2007, online versiyon

--- “Yatay irtica”, *Yeni Şafak*, 10 Ocak 2008, online versiyon

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, 2006, İstanbul

- Karpat, Kemal, *Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, Eylül 2009, İstanbul
- Kavcar, Cahit, “Bir Öğretmenin Romanı: Yeşil Gece”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:5 Sayı:1, 1972
- Kaya, M. Ali, “İrtica Kavramı”, *Köprü*, Üç Aylık Fikir Dergisi, Bahar 2002, Sayı: 78, online versiyon
- Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2009, İstanbul
- Kaynar, Mete K., “Hareket Ordusu ile Avcı Taburu Arasında Sıkışmak”, *Resmi tarih tartışmaları -7: 31 Mart’tan Günümüze “Gericilik” Söylemi*, ed. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı, 1.Basım, Mayıs 2009, Ankara
- “Totem, Tabu, Mustafa Kemal ve Atatürkçülük,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2009, İstanbul
- Kırçak, Çağlar, *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Mart 1994, Ankara
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları, 28. Basım, Ağustos 2010, İstanbul
- Kocahanoğlu, Osman Selim, *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı*, Temel Yayınları, 2001, İstanbul
- Koç, Murat, *Türk Romanında İttihat ve Terakki (1908-2004)*, Temel Yayınları, 1. Baskı, Şubat 2005, İstanbul
- Koçak, Orhan, “1920’lerden 1970’lere Kültür Politikaları” , *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2009, İstanbul
- Korlaelçi, Murtaza, “Pozitivist Düşüncenin İthalı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2009, İstanbul
- Köroğlu, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2010, İstanbul
- “Suskunluğun Farklı Kırılma Noktaları Olarak Türk Edebiyatında Unutma ve Hatırlama Örnekleri,” *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 5, (Bahar) 2007
- Kuntay, Mithat Cemal, *Üç İstanbul*, Oğlak Yayıncılık, Dokuzuncu Baskı, 2009, İstanbul

Kurtoğlu, Zerrin, “Devlet Aklı ve Toplumal Muhayyile Arasında Din ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2009, İstanbul

Küçükömer, İdris, *Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması*, Profil Yayıncılık 2 Baskı, Nisan 2010, İstanbul

Little, Daniel, “Philosophy of History”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, online versiyon

Marcos, Prof. Fernando Sanchez, “Emergence of new interpretations or visions of History as regards the evolution of Mankind”, *Cultura Histórica*, online versiyon

Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Syracuse University Press, July 2000 (Türkçesi için *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 8. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul)

--- *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, 16. Baskı, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul

---“Projects as Methodology-Some Thoughts on Modern Turkish Social Science”, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, ed. Reşat Kasaba & Sibel Bozdoğan, University of Washington Press, 1997, Seattle and London

marksist.org, “İskilipli Atıf Hoca ‘şapka giymemek’ suçundan idam edildi”, 4 Şubat 2011, online versiyon

Mendi, Kadrihan, “Reşat Nuri’nin ‘Yeşil Gece’ Romanı”, *Tasfiye*, sayı 27, Ocak 2011

Meriç, Cemil, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, 19. Baskı, 2010, İstanbul

--- *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, 35. Baskı, 2010, İstanbul

Mert, Nuray, “Gericilik”, *Doğu Batı*, Yıl:1, Sayı:3, Mayıs-Haziran-Temmuz, 1998

Mignon, Laurent, “Bir Varmış, Bir Yokmuş... Kanon, Edebiyat Tarihi ve Azınlıklar Üzerine Notlar”, *Pasaj*, Sayı 6, Kasım 2007-Mayıs 2008

Millas, Herkül, *Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2005, İstanbul

Milliyet, “Gerektiğinde tavır koyarız”, 28 Nisan 2007, online versiyon

--- “Danıştay Başkanı: Saldırı Cumhuriyet’in temel ilkelerini hedef almıştır”, 10 Mayıs 2007, online versiyon

--- “Emniyet artık ‘irticayı’ izlemiyor!”, 29 Mayıs 2011, online versiyon

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İletişim Yayınları, 22. Baskı, 2010, İstanbul

(Morkaya), Burhan Cahit, *Dükkülerin Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, 1934, İstanbul

Naci, Fethi (İsmail Naci Kalpakçioğlu), *Yüz Yılın 100 Türk Romanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, Haziran 2010, İstanbul

Navaro-Yashin, Yael, *Faces of the State*, Princeton University Press, 2002, New Jersey

Necip, Fazlı, *Külhanî Edipler*, Devlet Matbaası, 1930, İstanbul

Nihal, Şükûfe, *Yalnız Dönüyorum, Bütün Eserleri, Cilt 2 içinde, Romanlar*, Birinci Baskı, 2008, Kitap Yayınevi, İstanbul

Nişanyan Sözlük, *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, online versiyon

Oral, Yard Doç. Dr. Mustafa, “Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 27-28, Mayıs-Kasım 2001

Oxford English Dictionary, Third Edition, December 2008, online version

Önertoy, Olcay, “Reşat Nuri Güntekin’in Yazınımızdaki Yeri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Aralık 1981, C: XLIII, S: 360

--- *Reşat Nuri Güntekin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983, Ankara

Özgül, M. Kayahan, “Bit İnter-Mezzoya Prelüd”, “San’atkârlar,” Oğlak Yayıncılık, 2009, İstanbul

Örik, Nahid Sırrı, *Sultan Hamid Düşerken*, Oğlak Yayınları, 6. Baskı, 1999, İstanbul

Özipek, Bekir Berat, “İrtica Nedir?”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Cilt 6, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2005, İstanbul

Özkırımlı, Atilla, “Türk Edebiyatında Yaban”, *Yaban*, İletişim Yayınları, 26. Baskı, 1996, İstanbul

Özpetek, Ferzan (yönetmen), *Harem Suare* (film), İtalya-Fransa-Türkiye Ortak Yapımı, 1999

Öztan, Ziya (yönetmen/senarist), *Abdülhamid Düşerken* (film), TRT Yapım, 2002, Ankara

Öztürk, Hasan, “‘Yeşil Gece’nin Aydınlığında ‘Yeni İnsan’ Tipleri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 2, Bahar 96

Parla, Jale, “Gelenek ve Bireysel Yetenek; Kanon Üzerine Düşünceler”, *Pasaj*, Sayı 6, Kasım 2007-Mayıs 2008

--- *Don Kişot’tan, Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, 9. Baskı, 2009, İstanbul

--- *Babalar ve Oğullar*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2009, İstanbul

--- “Tanzimat Edebiyatı’na Siyasi Fikirler,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2009, İstanbul

--- “Yaralı Dil: Türkiye’nin Dil Reformu ve Romanın Kanonluğu”, *KÜLT*, Sayı 1, Ocak-Mart 2011

Pulur, Hasan, “Ziya Gökalp ve Meclisteki Boşolar”, *Milliyet*, 20 Ekim 2008, online versiyon

Safa, Peyami, *Doğu-Batı Sentezi*, Yağmur Yayınları, 1963, İstanbul

--- *Din İnkılâp İrtica*, Ötüken Neşriyat, Üçüncü Baskı, 1978, İstanbul

Somay, Bülent, *Tarihin Bilinçdışı*, Metis Yayınları, Birinci Basım, Ekim 2004, İstanbul

Somel, Selçuk Akşin, “ ‘Gericilik’, ‘İlericilik’, ve Aydınlar” *Doğu Batı, Gericilik Nedir?* Yıl: 1, Sayı:3, Mayıs, Haziran, Temmuz 1998

Şafak, Elif, “Samiha Ayverdi”, *Zaman*, 11 Kasım 2007, online versiyon

Şeker, Bahattin, “Yeşil Gece ve Gerçek”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı 1, 2006

Şengül, Serdar, “Medreseden Okula Osmanlı-Cumhuriyet Modernleşmesi,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2009, İstanbul

Tanpınar, Ahmed Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, YKY, 8. Baskı, İstanbul

--- *Huzur*, Dergâh Yayınları, 17. Baskı, Mayıs 2009, İstanbul

Taşkın, Yüksel, “Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2009, İstanbul

Tezcan, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, 2010

Timur, Taner, *Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum, Kimlik*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ağustos 2002, Ankara

Tunaya, Tarık Zafer, *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigar-ı Meşrutiyet*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Birinci Basım, 2010, İstanbul

Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı, “Son günlerde meydana gelen gelişmeler hakkında”, *Basın Açıklaması*, 27 Nisan 2007, NO: BA - 08 / 07

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, Madde 35, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1044.html>

Türkeş, Ömer, “Güdükl Bir Edebiyat Kanonu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yayınları, 6. Baskı, 2009, İstanbul

---“Toplum ve Kimlik Kurma Kılavuzu Olarak Roman”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2009, İstanbul

Türküne, Mümtaz’er, “Bir Retorik Aracı Olarak ‘İrtica’ Kavramı”, *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007

Üstel, Füsun, “II. Meşrutiyet ve Vatandaşın ‘İcad’ı” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Cilt 1, 8. Baskı, 2009, İletişim Yayınları, İstanbul

---‘Makbul Vatandaş’ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2009, İstanbul

Varlık, Mesut, “Hayat Sonsuz Değildir; Kanon Lazım”, Kült Toplantıları-I Murat Belge & Ferda Keskin, Haz: Mesut Varlık, Eda Çaça, Yunus Akbaba, *KÜLT*, Sayı 1, Ocak-Mart 2011

Volkan Gazetesi 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909 Tam ve Aynen Metin Neşri, Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, İz Yayıncılık, 1992, İstanbul

Yağmur Dergisi, “Türk Modernleşirmesinin Görünmeyen Yüzü”, Sayı: 9, Ekim - Kasım - Aralık 2000, online versiyon

Yalçın, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1920-1946*, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, 2006, Ankara

Yalçın, Soner “Osmanlı’nın Anıtkabir’i Abide-i Hürriyet’ti”, *Hürriyet*, 29.04.2007, online versiyon,

--- “Solcular ile İslamcılar arasına kimler girdi”, *Hürriyet*, 28 Haziran 2009, online versiyon,

--- “İlk anayasa değişikliğinin faturası: 62 idam”, *Hürriyet*, 28 Mart 2010, online versiyon,

Yavuz, Hilmi, “ ‘Abdülhamid Düşerken’ ”, *Zaman*, 11 Mayıs 2003, online versiyon

--- “‘Abdülhamid Düşerken’: Tarih’i, Bireysel Tarihler Üzerinden Okuma Denemesi”, *Zaman*, 18 Mayıs 2003, online versiyon

--- “Edebi kanon, resmi ideoloji ve Nahid Sırrı (1)”, *Zaman*, 13 Şubat 2008, online versiyon

--- “Edebi kanon, resmi ideoloji ve Nahid Sırrı (2)”, *Zaman*, 20 Şubat 2008, online versiyon

--- *Akademik Seminer*, 23 Mart 2010, Sabancı Üniversitesi, İstanbul

Yeni Şafak, “Milli Güvenlik Siyaset Belgesi kabul edildi”, 22 Kasım 2010, online versiyon

Yeşil, Kamil, “Edebiyatçıların Gözüyle ve Edebî Bir Tema Olarak İrtica ve Mürtecilik”, *İslâmiyât*, cilt 10, sayı 2, Nisan-Haziran 2007

Yıldız, Sıddık, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, Yayınlanmamış master tezi, Ankara 2006, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Yılmaz, Ensar, *Yakup Kadri’nin Romanlarında Türkiye’nin Toplumsal Değişim Süreci*, Birey Yayıncılık, 1.Baskı, Mart 2008, İstanbul

Yörükoğlu, Zeynep, *Fazlı Necip’in Menfa Romanının İncelenmesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2006, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksel, Müfit, "Said Nursi'ye Dair Resmî Belgeler Kimseye Açılmıyor", Haz: Birol Biçer, *Yeni Aktüel*, Sayı: 235, 20 Ocak-2 Şubat 2011

Zaman, “Kuşa dönen Çalığıuşu”, 12 Ocak 2000, online versiyon